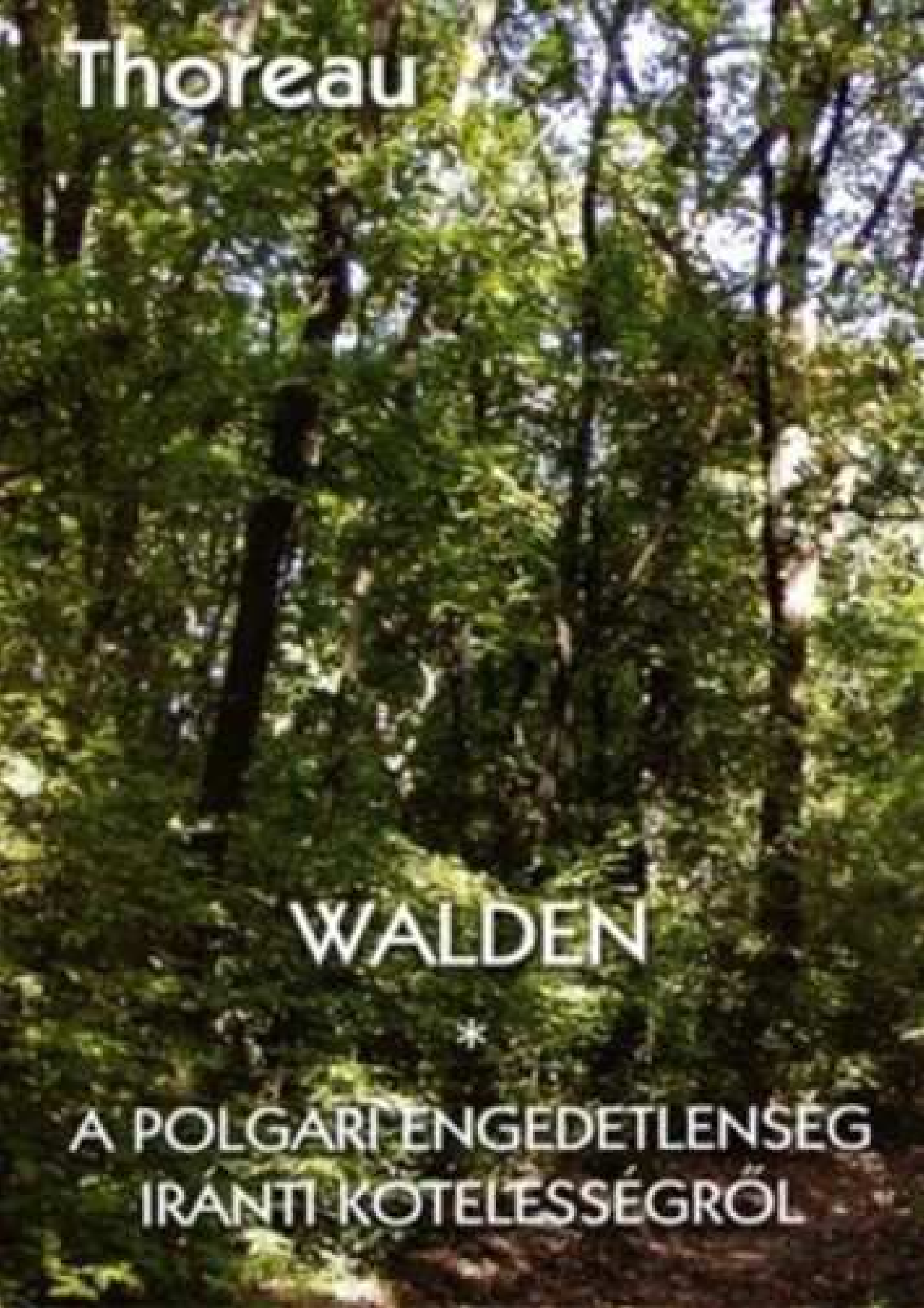

Thoreau

WALDEN

*

A POLGARI ENGEDETLENSÉG
IRÁNTI KÖTELESSÉGRŐL

HENRY DAVID THOREAU

WALDEN

-

A POLGÁRI ENGEDETLENSÉG IRÁNTI KÖTELESSÉGRŐL

FEKETE SAS KIADÓ
BUDAPEST, 2015

Henry David Thoreau: Walden

Holt, Rinehart and Winston

New York, 1861

*Fordította
Szöllősy Klára*

*A versbetéteket
Molnár Imre fordította*

© Hungarian translation

Szöllősy Klára jogutódai, 1999

Első fejezet

A GAZDASÁGRÓL

Mikor az itt következő lapokat, illetve azok nagy részét írtam, egyedül éltem az erdőn, egy mérföldnyire legközelebbi szomszédomtól, egy házban, amelyet magam építettem a Walden-tó partján, Concordban, Massachusetts államban, és kezem munkájával kerestem a kenyerem. Két évig és két hónapig laktam ott. Azóta visszatértem a civilizált életbe.

Nem teregetném ki magánügyeimet olvasóim előtt, ha városunk lakói, honfitársaim nem faggattak volna olyan sokat ottani életmódom felől; kíváncsiságukat némelyek tán helytelennek ítélnék, én azonban a legkevésbé sem látom annak, inkább nagyon is helyesnek és érthetőnek. Az egyik azt firtatta, hogy mit ettem; a másik, hogy nem félttem-e, nem gyötört-e a magánosság, és más efféjét. Ismét mások azt akarták tudni, hogy keresetem hányadrészét fordítottam jótékonykodásra, s némelyek, kiknek nagy családjuk van, megkérdezték, hány szegény gyermek neveltetéséről gondoskodtam. Személyem iránt kevésbé érdeklődő olvasóimtól tehát bocsánatot kérek, amiért e kérdésekre itt, ebben a könyvben adom meg a választ. A legtöbb író kerüli az „én”-t, az egyes szám első személyének használatát; ebben a könyvben mindvégig ezt a formát alkalmazom – önzés dolgában ez a legfőbb különbség köztünk. Többnyire nem vesszük figyelembe, hogy végül is mindig az egyes szám első személye az, aki hozzánk szól. Nem beszélnek annyit magamról, ha volna a világon más, akit olyan alaposan ismerek. Sajnos, korlátozott tapasztalataim erre a témára szorítanak. A magam részéről különben is megkívánom az írótól, hogy előbb vagy utóbb adjon számot őszintén, közvetlenül a tulajdon életéről, s ne csak arról beszéljen, amit mások életéről hallott; számoljon be mindenről olyasformán, mintha messzi országokból küldene tudósítást családjának, mert ha őszintén élt, akkor számomra idegen országban élte le életét, írásom talán elsősorban szegény diákoknak szól. Ami többi olvasómat illeti: fogadják el belőle azt, ami rájuk vonatkozik. Remélem, akinek nem inge, nem veszi magára, mert még kiszakadnának a varrásai – márpedig, akire illik, jó hasznát veheti.

Olyasmit szeretnék itt elmondani, ami nem tartozik a kínaiakra vagy a Sandwich-szigetek lakóira, hanem sokkal inkább reád, aki e sorokat olvasod, és alighanem New Englandet mondod hazádnak; állapotodról kívánok szólni, kiváltképp életed külső kereteiről és körülményeiről ezen a földön, ebben a városban: hogy milyen az életed, vajon szükségképpen olyan rossz-e, mint amilyen, s vajon meg lehet-e javítani, vagy sem. Sokat jártam-keltem Concordban, és mindenfelé, üzletben, hivatalban s kinn a földeken tapasztaltam, hogy az emberek ezerféle különleges módon vezekelnek. Hallottam brahminokról, akik négy tűz között ülnek, arcukat a nap hevének kitéve; vagy fejjel lefelé lógnak lángoló máglyák felett; vagy vállukon át néznek fel az égbe, mindaddig, „amíg már nem tudják visszafordítani fejüket természetes helyzetébe, és nyakuk tekeredésén át folyadékon kívül egyéb nem hatolhat gyomrukba”; vagy életük végéig egy fa törzséhez láncolva sínylődnek; vagy testükkel araszolva, hernyókként járnak be hatalmas birodalmakat; vagy fél lábon állnak egy oszlop tetején – ámde a tudatosan vállalt vezeklés e módjai alig hihetlenebbek vagy megdöbbentőbbek ama jeleneteknél, amelyeknek nap-nap után tanúja vagyok. Heraklész tizenkét munkája semmiség ahhoz képest, amit szomszédaim magukra vállálnak; mert abból csak tizenkettő volt, tehát végére lehetett járni, azt azonban sohasem tapasztaltam, hogy honfitársaim valaha is megöltek vagy foglyul ejtettek volna egy szörnyeteget, vagy végeztek volna valamely fáradságos munkájukkal. Nincs Iolaszuk, hogy tüzes vassal kiégesse a hidra nyakát, s mihelyt egy fejet lenyisszantanak, kettő nő ki helyette.

Látok fiatal embereket, honfitársaimat, akik balvégzetükre farmot, házat, istállót, jószágot, mezőgazdasági eszközöket örököltek; márpedig az effélét könnyebb megszerezni, mint megszabadulni tőle. Bár inkább a szabad mezőn születtek volna, s farkas szoptatta volna őket, hogy tisztább szemmel lássák, milyen téren hivatottak dolgozni. Ki tette őket a föld rabszolgáivá? Mért egyék meg hatvan hold földjüket, amikor az ember csak egy csipetnyi sár megevésére ítéltetett? Miért kezdik sírjukat ásni, mihelyt megszülettek? Úgy kell elboldogulniuk, hogy mindezt maguk előtt tolják, ezt követeli tőlük a Földi ember élete. Hány halhatatlan lelket láttam, amely – szegény – majd összeroskadott terhe alatt, mert úgy kellett végigkúsznia élete lejtőjén, hogy maga előtt tolta háromezer négyzetlábnyi csűrét, Augeiasz sosem tisztított istállóit, meg vagy száz holdnyi szántót, kaszálót, legelőt, erdőt! A vagyontalanok, akik nem küszködnek ilyen fölösleges öröklött terhekkkel, éppen elég fáradságosnak érzik, hogy néhány köblábnyi húst féken tartsanak és kiműveljenek.

De az emberek tévhitben élnek. Jobbik részüket nem sok idő múltán a földbe szántják, trágyául. A közönségesen muszájnak nevezett, s tévesen sorsnak értelmezett kényszer hatására azzal foglalkoznak, hogy olyan kincseket gyűjtsenek, amelyeket – egy régi könyv szavával élve – megemészti a moly és a rozsda, és tolvajok, latrok martalékává leszen. Bolondság így élni, s erre, ha nem előbb, a végén mindenki rádöbben. A régi monda szerint Deukalion és Pyrrha úgy teremtetek embert a földön, hogy köveket hajigáltak maguk mögé:

*Inde genus durum sumus, experiensque laborum,
Et documenta damus qua simus origine nati.¹*

Így jár, aki vakon engedelmeskedik egy hebehurgya jóslatnak, s találomra a háta mögé hajigálja a köveket, azt sem tudva, hová esnek.

A legtöbb ember még ebben a viszonylag szabad országban is, merő tudatlanságból és tévelygésből úgy el van foglalva az élet vélt gondjaival és fölösleges, durva munkáival, hogy nem tudja élvezni nemesebb gyümölcseit. Kezük a túlzásba vitt munkától annyira eldurvult, és úgy remeg, hogy nem is tudnák leszedni. A dolgozó embernek nap nap után nincs is ideje az eszmélésre; nincs érkezése hozzá, hogy embertársaival emberi kapcsolatokat tartson fenn, mert munkája elértéktelenedne a piacon. Nem ér rá más lenni, mint gép. Hogyan is érne rá tudatára ébredni tudatlanságának – holott növekedése ezt kívánná! –, mikor olyan gyakran kell használnia tudását? Néhanapján ingyen élelemben, ruházatban kellene részesítenünk, szíverősítővel felhangolnunk, mielőtt ítéletet mondunk fölötte. Legnemesebb tulajdonságaink kényesek, akár a gyümölcs hamva: csak a legóvatosabb bánásmóddal őrizhetők meg. Márpedig mi sem magunkkal, sem mással nem bánunk kesztyűs kézzel.

Tudjuk, sokan önök közül szegények, küszködve élnek, olykor szinte levegő után kapkodnak. Olvasóim közt, nem kétlem, van, aki nem tudná kifizetni a vacsorákat, amelyeket elfogyasztott, a cipőt, kabátot, amely gyorsan kopik vagy már el is kopott, és könyvem lapjait is lopott vagy kölcsönvett időben forgatja, hitelezőitől elrabolva egy-egy órácskát. Nyilvánvaló, hiszen szememet kiélesítette a tapasztalat: sokan önök közül görbe utakon járnak, örökké a törvényes és a törvénytelen határán, megpróbálnak felvergődni az üzleti életben és kivergődni az adósságból, ezt a régi posványt a latinok *aes alienum*-nak, „idegen érc”-nek nevezték (mert egyes pénzerméik sárgarézből készültek); nos, önök is a mások ércén élnek, halnak, temetkeznek, mindig ígé-

¹ Innen durva nemünk, munkát-bajt tűrni megedzett, így bizonyítjuk öröklétig, hogy honnan eredtünk.
Ovidius: Átváltozások, I. 414-5;
Devecseri Gábor fordítása.

rik, egyre csak ígérnek, hogy fizetnek, holnap, majd holnap – és ma meghalnak, fizetéképtelenül; hány, de hányféle módon próbálnak kegyeket elnyerni, ügyfeleket verbuválni, csak épp a büntető törvénybe ütköző eljárást kerülve: hazugsággal, hízélgéssal, szavazással, énjüket udvariasság díóhéjába préselve, vagy híg, gőzös nagylelkűség párájává hígítva, s mindezt azért, hogy rábírd felebarátodat, engedje meg, hogy te készítsd cipőjét, kalapját, kabátját vagy kocsiját, vagy te importáld részére a fűszereket; belébetegszel, hogy valamit félretehess betegség esetére, valamit, amit eldughatsz egy öreg ládában, vagy harisnyában, vagy még inkább, befalazva a téglák közé – mindegy, hogy hol, mindegy, hogy mennyit, sokat vagy keveset.

Néha eszembe jut, hogy vajon miért vagyunk olyan felületesek – mert szinte már ennek kell mondanom! –, hogy annyit foglalkozunk a felháborító, ám tőlünk valamelyest idegen néger rabszolgaság kérdésével, amikor északon és délen egyaránt annyi nálunk a rafinált és kegyetlen rabszolgatartó. Rossz, ha valakinek déli hajcsára van, még rosszabb, ha az északi államokból való; de a legrosszabb, ha magad vagy a magad hajcsára! És még arról beszélünk, hogy az emberben isteni lélek lakozik! Nézd meg a szekeres gazdát az országúton, aki éjjel és nappal a vásárba igyekszik: hol villan föl benne az isteni szikra? Legmagasztosabb kötelessége, hogy lovait etesse-itassa. Mit számít neki az ember volta, a szállítási érdekeihez képest? Hiszen Vagyon Uraságért hajszolja magát! Hol látsz benne valami istenit, valami halhatatlant? Nézd csak, hogy ügyeskedik és hízeleg, milyen aggodalomban tölti napjait, hiszen se nem isteni, se nem halhatatlan, hanem foglya és rabszolgája önmagáról alkotott véleményének, cselekedeteivel nyert hírnevének. A közvélemény gyenge zsarnok a magunk véleményéhez hasonlítva. Az ember sorsát az pecsételi, vagy inkább: az mutatja meg, hogy miképpen vélekedik önmagáról. Felszabadulni önmagunktól, akár csak a képzelet, a fantázia nyugat-indiai tartományában – hol az a Wilberforce, aki ezt megvalósítaná? Gondoljunk az ország hölgyeire is, akik díványpárnát hímeznek a lelki üdvösségükért, és ne tanúsítsunk túlságosan élénk érdeklődést sorsuk iránt! Aki agyonüti az időt, mindenképpen az örökkévalóságot károsítja.

Az emberek túlnyomó többsége néma kétségbeesésben él. Az, amit általában rezignációnak szoktak nevezni, nem egyéb, mint bevallott kétségbeesés. A városi kétségbeesésből kimegy a falusi kétségbeesésbe, és mivel vigasztalódhatnál: vidramenyét és pénzmapatkány bátorságával. Sztereotip, noha öntudatlan kétségbeesés lappang még az emberiség úgynevezett játékaiban és szórakozásaiban is. Az igazi játékosság hiányzik belőlük, mert az csak az igazi munka után következhet. De csak a bölcsességre jellemző, hogy nem cselekszik kétségbeesetten.

Ha megnézzük, hogy a katekizmus kifejezésével élve, mi az ember legfőbb célja, s mik az élet igazi kellei és nélkülözhetetlen szükségletei, úgy tetszik, mintha az ember szántszándékkal választotta volna az élet legelterjedtebb módját, mert ezt jobbnak vélte bármi másnál. De nem: a legtöbben őszintén és szentül hiszik, hogy nincs választásuk. Némely egészséges és éber természetűek azonban még emlékeznek rá, hogy a nap felhőtlen tisztaságban kelt fel. Sosem késő, hogy feladjuk előítéleteinket. Cselekvés, gondolkodás semmilyen módozatát nem szabad vizsgálatlanul elfogadnunk, akármilyen ősi. Amit ma mindenki igaznak szajkóz, vagy hallgatagon elfogad igaznak, arról holnap kitudódhat, hogy hamis, nem egyéb, mint csupán a közvélemény füstje, melyről valaki azt hitte, igazi felhő, melyből termékenyítő eső hullik majd földjeinkre. Amiről az öregek azt állítják, hogy nem tudod megcsinálni, próbáld csak meg, és tapasztalni fogod, hogy igenis tudod. Öreg embernek öreg cselekedetek valók, fiataloknak fiatal cselekedetek. Az öregek egykor talán még ahhoz sem értettek, hogy tüzelőt gyűjtsenek, és táplálják vele a tüzet; a fiatalok egy kis száraz fát raknak a fazék alá, és madárnál sebesebben száguldanak a föld körül. Az öregség korántsem olyan jó tanítómester, mint az ifjúság, mert kevesebbet tanult, mint amennyit felejtett. Kétséges,

vajon akár a legbölcsebb ember is tanult-e élete során bármit, ami abszolút értékűnek mondható. Gyakorlatilag az öregek nem szolgálhatnak komoly jótanáccsal a fiataloknak, hiszen tapasztalatuk annyira részleges, s a legtöbbnek élete nyomorúságos kudarcba fűlt – egyéni okokból, mint szükségképpen hiszik; meglehet, hogy még marad is bennük valamelyes hit, amely ellentmond élettapasztalatuknak, s ezek szerint csak valamivel kevésbé fiatalok, mint voltak. Jómagam harminc-egynehány esztendeje élek ezen a sárgolyón, de eddig még egyetlen szó értékes vagy komolyan vehető útbaigazítást sem kaptam a nálam idősebbektől. Semmi olyant sem mondtak, s valószínűleg nem is tudnak mondani, ami segítene rajtam. Előttem az élet – egy nagy kísérlet, melynek eddig igen csekély részét végeztem csak el; mi hasznát vehetném annak, hogy ők már elvégezték? Ha van valamelyes tapasztalatom, amelyet értékesnek hiszek, arról mentoraim bizonyára egyetlen szó említést sem tettek.

Egy farmer azt mondja nekem: „Nem élhet csupán növényi táplálékkal, mert abban nincsen semmi, amiből a csont fölépülhet”; ezért napja egy részét szinte vallásos áhítattal annak szenteli, hogy szervezetét ellássa a csontok fölépítéséhez szükséges nyersanyaggal, s miközben ekképpen oktat, egész idő alatt ökrei mögött lépked, akik növényi táplálékból épült csontjaikkal vígan húzzák előre őt magát meg súlyos ekéjét. Vannak dolgok, amelyek bizonyos körökben – betegek, gyámoltalanok köreiben – életszükségletnek minősülnek, más körökben fényűzésnek, ismét másokban pedig teljességgel ismeretlenek.

Úgy tetszik, mintha elődeink végigjárták volna az emberi élet egész terepét, hegyeit és völgyeit, és mindenről gondoskodtak volna. Evelyn szerint „Bölcs Salamon még azt is előírta, hogy a fákat milyen távolságra ültessük egymástól, és a római praetorok meghatározták, hányszor mehetsz át szomszédod földjére, hogy összeszedd az odahullott tölgymakkot, anélkül, hogy ez törvénysértésnek számítson, és hogy a lehullott makkból milyen rész illeti meg a szomszédot”. Hippokratész utasítást hagyott, hogyan vágjuk le körmünket: úgy, hogy ujjunk végéig érjen, ne legyen se rövidebb, se hosszabb annál. Az életuntság, a csüggedés, az az érzés, hogy kimerítettük az élet örömét, változatosságát, valószínűleg Ádám atyánkkal egyidős. De az ember képességeit sohasem mérték föl; az eddigiek alapján nem ítélnék meg, mire képes, olyan kevés az, ami eddig történt. Akármit mulasztottál is eddig, „ne csüggedj, gyermekem, mert vajon ki szabja ki reád, amit eddig nem végeztél el?”

Ezerféle egyszerű próbával mérhetjük föl életünket; gondoljuk el például, hogy ugyanaz a nap, amely zöldbabomat érleli, ugyanakkor még egy sereg a mienkéhez hasonló földet világít meg. Ha ez eszembe jut, számos hibát elkerülhettem volna. Ez már nem ugyanaz a nap, amelynek fényében megkapáltam babvetésemet. Minő csodálatos háromszögek csúcsai a csillagok! És a világegyetem különböző lakaiban minő távoli s különböző lények gyönyörködnek bennük ugyanabban a pillanatban! A természet, az emberi élet olyan változatos, amilyen különböző az egyéniségünk. Ki mondhatná meg, milyennek látja a másik az életet? Képzeltető-e nagyobb csoda, mint hogyha egy pillanatra egymás szemével nézhetnénk a világot? Egy óra alatt a világnak valamennyi korszakát megélnők; mi több – a korok minden világait. Történelem, Költészet, Mitológia! – nem tudok elképzelni olyan olvasmányt, amely olyan tanulságos és megdöbbentő volna, mint ez a tapasztalat.

Amit felebarátaim jónak mondanak, annak nagy részét rossznak hiszem a lelkem mélyén, és ha valamit is megbántam, az eddigi jó magaviseletem. Miféle ördög vitt rá, hogy jól viselkedjem? Mondhatsz bármi bölcset, te aggastyán, ki hét évtizedet éltél e földön néminemű tisztelettől övezve: ellenállhatatlan hang szólít el engem mindettől. Az egyik nemzedék úgy hagyja ott az előzőnek vállalkozásait, mint a zátonyra futott hajót.

Hitem szerint jóval többet bízhatnánk a sorsra, mint amennyit általában odabízunk. Annyival kevesebbet törődhetnénk önmagunkkal, amennyit becsülettel másokkal törődünk. A természet alkalmazkodik gyengeségünkhöz is, éppúgy, mint erőnkhez. Némely ember szünetszakadatlan szorongása, erőlködése úgyszólván gyógyíthatatlan betegség. Alkatunk szerint túlbecsüljük annak a munkának a fontosságát, amit végzünk; pedig mennyi mindent nem végzünk el! És ha történetesen megbetegszünk?! Milyen éberek vagyunk! Szentül eltökéljük, hogy semmit sem bízunk a hitre, amit nem muszáj; naphosszat törjük magunkat, este kelletlenül elhadarjuk imádságunkat, és rábízunk magunkat it bizonytalanságra. Olyannyira őszintén és teljesen behódolunk életmódunknak, hogy tagadjuk a változás lehetőségét. Ez az egyetlen lehetséges mód – bizonygatjuk: holott annyiféle mód van, ahány sugarat húzhatunk a kör középpontjából. Minden változás csoda, ha jól megnézzük: de ilyen csoda minden pillanatban történik. Konfucius ezt mondja: „Tudni, hogy amit tudunk, azt tudjuk, ám amit nem tudunk, azt nem tudjuk: ez az igazi tudás.” Ha valaki a képzelete-szülte tényt értelmi tényé tudja tenni, előre látható, hogy előbb-utóbb mindenki erre az alapra helyezi majd életét.

Vizsgáljuk meg egy pillanatra, mi okozza azt a sok gondot, szorongást, amelyről szóltam, s mennyire szükséges, hogy valóban gondban legyünk, vagy legalábbis gondoskodjunk. Bizonyos előnyökkel járna, ha primitív gypű-életet élnénk a civilizáció peremén, már csak azért is, hogy kitapasztaljuk, melyek az élet valódi szükségletei, s milyen módszerrel, eljárással szerezzük meg ezeket; hasznos volna talán, ha régi kereskedők följegyzéseiben lapozgatnánk, hogy lássuk, mit vásároltak az emberek leginkább, mit tartalékoltak, röviden: mi a legfontosabb abból, amit fontra mémek. Mert az évszázados fejlődés nemigen módosította az emberi élet alaptörvényeit, mint ahogy valószínűleg csontvázunk sem igen különbözik eleinkétől.

Életszükségleten az ember munkán szerzett javaiból azokat értem, amelyek a kezdet kezdetétől, vagy a hosszú használat során olyan fontosakká váltak, hogy kevesen kísérlik meg – akár szegénységből, akár filozófiából, akár azért, mert vad állapotban leledzenek –, hogy nélkülük éljenek. Sok teremtménynek ebben az értelemben egyetlen életszükséglete a táplálék. A prérin élő bölénynek nem kell egyéb, mint néhány négyzetlábnyi ízletes fű, s hozzá ivóvíz; ezen kívül legföljebb ha az erdőbe vagy a hegy tövébe húzódik menedékül. A lelketlen állat e kettőn kívül – táplálék és menedék – egyebet nem kíván. Az ember életszükségleteit a mi éghajlatunkban nagyjából e négy főcím alá sorolhatjuk: élelem, hajlék, ruházat, tüzelő; csak ha ezek megvannak, akkor foglalkozhatunk szabadon, és a siker némi reményében az élet igazi problémáival. Az ember nemcsak a házat találta fel, hanem a ruházatot és a főtt ételt is; a tűz véletlenül fölfedezett melege és annak felhasználása eleinte bizonyosan fényűzésszámba ment, s csak később vált nélkülözhetetlen szükségletté, hogy körülüljük. Tapasztalni, hogy macska, kutya is kifejleszti ezt a szükségletet, s második természetévé válik. Megfelelő hajlékkal és ruházattal jogosan s helyesen óvjuk belső melegünket; de megállapítható, hogy a főzés voltaképpen ott kezdődik, ahol ezeket, s főként a tüzelőt, túlsággal használjuk, vagyis a külső meleg meghaladja a belsőt. Darwin, a természettudós mondja a Tűzföld (Tierra del Fuego) lakóiról, hogy amíg expedíciója tagjai jól felöltözve s a tűz körül ülve is nagyszerűen bírták a meleget, a meztelen vademberekről, jóval távolabb a tűztől, legnagyobb ámulatára „patakokban csorgott a verejték a szokatlan hőségben”. Ugyanígy, amint halljuk, az újhollandiai bennszülött meztelenül jár, és semmi baja sincsen, míg az európai állig felöltözve is didereg. Vajon lehetetlen volna-e ezeknek a bennszülötteknek az edzettségét a civilizált ember értelmi szintjével összeegyeztetni? Liebig hasonlata szerint a emberi test kályha, a táplálék pedig a fűtőanyag, amely a tüdő segítségével fenntartja a belső égést. Hideg időben többet eszünk, melegben kevesebbet. Az állati meleg lassú égés következménye, ha ez meggyorsul, be-

tegség, sőt halál a vége; tüzelő híján, vagy ha a szellőzőrendszer meghibásodik, a tűz kialszik. Az élet melegét természetesen nem azonosíthatjuk a tűz égésével; de az analógia találó. A fentiekből tehát kitetszik, hogy az állati élet kifejezés úgyszólván szinonimája az állati melegnek; a táplálékot ugyanis úgy tekintjük, mint tüzelőt, amely fenntartja belső égésünket; a tüzelő elsősorban a táplálék elkészítéséhez szükséges, továbbá ahhoz, hogy külső hő hozzáadásával fenntartsuk testünk melegét; végül a hajlék és a ruházat is csupán arra szolgál, hogy megóvja az ekképpen gerjesztett és fenntartott meleget.

Testünk legeslegfőbb szükséglete tehát, hogy melegen tartsuk, hogy megóvjuk az élet melegét. Ennek megfelelően temérdek gondot fordítunk nemcsak élelmünkre, ruházatunkra, házunkra, hanem például ágyunkra is, amely éjszakai öltözékünket alkotja: madarak fészket, mellét fosztjuk ki, hogy minél jobban kibéleljük ezt a „hajlékot a hajlékban”, mint ahogy a vakondok is ágyat vet fűből, lombból alagútja végén. A szegény gyakran panaszkodik, hogy milyen hideg világban élünk; bajaink, fájdalmaink nagy részét közvetlenül a hidegnek tulajdonítjuk, az időjárás és a társadalom hidegséget egyként tekintetbe véve. Bizonyos éghajlatok alatt a nyár paradicsomi életmódot biztosít az embereknek. Tüzelőre nincs szükség, csak éppen főzéshez; a nap az igazi hőforrás, és némely gyümölcsöt a nap heve már ehetővé érlel; a táplálék általában változatosabb, s könnyebben megszerezhető, ruházat és hajlék pedig részben vagy egészben nélkülözhető. A mai korban, és ebben az országban, tapasztalatom szerint néhány szerszám, kés, fejsze, ásó, talicska, s más efféle úgyszólván nélkülözhetetlen, a tudásra szomjazónak ezeken kívül szüksége van lámpafényre, papirosra meg néhány könyvre; mindez jelentéktelen összegért megszerezhető. Mégis akadnak, akik – kellő bölcsesség híján – elmennek a világ túlsó végére, barbár és egészségtelen vidékekre, s ott egy vagy két évtizedet töltenek kereskedéssel, hogy azután végre New Englandben élhessenek – vagyis tűrhető melegben tölthessék s ott is fejezhessék be napjaikat. A vagyonosabbja, aki fényűzésben él, nemcsak tűrhető melegben lakik, hanem természetellenes hőségben, elevenen megfő – természetesen a lehető legdivatosabb módszerekkel.

Az élet legtöbb fényűzése és számos úgynevezett kényelem nemcsak hogy nem nélkülözhetetlen, hanem egyenesen kerékkötője az emberiség felemelkedésének. Fényűzést és kényelmet tekintve, az igazi nagy bölcsek mindenkor a legszegényebbnél is szegényesebb, egyszerűbb életet éltek. Az ókori filozófusokról, akár kínai, indiai, perzsa vagy görög bölcsekre gondolunk, elmondható, hogy soha egyetlen réteg sem volt szegényebb külső kincsekben, sem gazdagabb belsőben. Nem sokat tudunk róluk. De még ígyis figyelemre méltó, hogy annyit is tudunk róluk, amennyit tudunk. Ugyanezt elmondhatjuk a népek, nemzetek újabb kori reformereiről s jótevőiről. Senki sem figyelheti meg bölcsen s részrehajlás nélkül az emberi életet, csak az, aki a mi felfogásunk szerinti szegénység, önként vállalt szegénység álláspontjára helyezkedik. A fényűző életnek gyümölcse is fényűzés, akár mezőgazdaságról van szó, akár kereskedelemről, irodalomról vagy művészetéről. Manapság vannak filozófiaprofesszoraink, de nincsenek filozófusaink. Pedig professzornak lenni ma azért nagyszerű, mert valamikor nagyszerű volt élni. Filozófusnak lenni: ez nemcsak annyit jelent, hogy fennkölt gondolataink vannak, vagy iskolát alapítunk, hanem azt, hogy úgy szeretjük a bölcsességet, hogy parancsa szerint egyszerűségben, függetlenségben, nagylelkűségben és bizalomban élünk. Filozófusnak lenni annyit jelent, hogy megoldjuk az életnek egynémely problémáját, nemcsak elméletben, hanem gyakorlatban. Nagy tudósok, nagy gondolkodók sikere többnyire afféle udvaronc-siker, se nem királyi, se nem emberi. Elboldogulnak úgy, hogy teljes konformitásban élnek, nagyjából ugyanúgy, mint ahogy atyáik éltek, semmilyen tekintetben sem nemzenek új, nemesebb emberfajtát. De vajon miért fajul el az emberiség? Miért hanyatlanak és pusztulnak a családok?

Miféle fajta fényűzés az, amely nemzeteket dönt romlásba s hanyatlásba? S vajon biztosak lehetünk-e abban, hogy a mi életünkben nincs ilyen fényűzés? A filozófus még élete külső formájával is megelőzi korát. Nem úgy táplálkozik, öltözik, melegszik, lakik, mint kortársai. Mert hogyan lehetne valaki filozófus, ha éltető melegének fenntartásához nem folyamodik jobb módszerekhez, mint más halandó?

Ha az ember a fentebb leírt módszerekkel fenntartja melegét, mi egyébre van még szüksége? Nyilvánvalóan nincs szüksége még több melegre: úgymint több és zsírosabb táplálékra, nagyobb, fényesebb házra, finomabb s többféle ruhára, számosabb, forróbb és folyton égő tűzre, és így tovább. Ha megszerezte azt, ami az élet fenntartásához szükséges, a fölösleg megszerzésén kívül egy másik lehetőség is nyílik előtte: az tudniillik, hogy az alantasabb munkától felszabadulván, vágjon neki az életnek. A talaj – amint látszik – megfelel a magnak, mert első gyökérszálát a mélybe eresztette, és most már bátran szökkenhet felfelé. Mert ugyan miért vert volna gyökeret az ember a földben, ha nem azért, hogy éppoly magasra emelkedjék az égbe? A nemesebb növényeket gyümölcsük szerint becsüljük, amelyek fényben, s levegőben teremnek, távol a sötét talajtól; nem is úgy kezeljük, mint a szerényebb táplálékot termő növényeket, melyek ha élők is, csak addig értékesek szemünkben, amíg gyökerüket ki nem fejlesztették, s e végre gyakran még meg is nyessük föld feletti részüket, olyannyira, hogy virágzás évadján még rájuk ismerni is nehéz.

A világért sem akarok szabályokat előírni az erős, határozott természetűeknek, akik tűzön-vízen és poklon át is véghezviszik dolgaikat, s talán fényesebben építkeznek, jobban költekeznek, mint a gazdagok, mégsem szegényítik ezzel önmagukat; ezekről, mondom, nem szólok, mert azt sem tudom, hogyan élnek – ha ugyan egyáltalában vannak a világon ilyenek, s nem csupán a képzelet teremtményei; azokhoz sem szólok, akik épp a dolgok adott állapotából merítenek bátorítást, inspirációt, s ehhez ragaszkodnak szerelmetes, bensőséges lelkesedéssel – bizonyos tekintetben magamat is ezekhez számítom; nem is azokhoz intézem szómat, akik bármily körülmények közt, de meg vannak elégedve elfoglaltságukkal, márpedig azt csakis ők maguk tudhatják, hogy meg vannak-e elégedve vagy sem –, hanem csupán az elégedetlenek tömegeihez, akik hasztalan sóhajtoznak nehéz sorsuk, vagy a nehéz idő felett, ahelyett, hogy javítanának rajta. A legerélyesebben s a legvigasztalanabban azok panaszkodnak, akik – mint mondják – kötelességüket teljesítik. Arra a látszólag módos, ám valójában szegények-szegénye emberfajtára is gondolok, amely temérdek vacakot gyűjt maga köré, de nem tud sem élni vele, sem megszabadulni tőle, s így maga kovácsolta arany vagy ezüst bilincseit.

Ha megpróbálnám elmondani, hogyan szerettem volna eltölteni elmúlt éveimet, alighanem meglepném olvasóim közül azokat, akik valamennyire ismerik múltamat, s minden bizonnal megdöbbenném azokat, akik semmit sem tudnak rólam. Hadd ecseteljem egy-két szóval néhány kedves vállalkozásomat.

Minden időjárásban, a nap és éjjel minden órájában igyekeztem fülön csípni az időt, és vándorbotomra is rávésni; két örökkévalóság – múlt és jövő – határán állni, ami pontosan megfelel a jelen pillanatnak, s kötél táncosként végigmenni azon a vonalon. Bocsássák meg nekem, ha kissé homályosan szólok, de mesterségemben több a titok, mint másokéban, noha ez semmiképp sem önkényes titkolózás, hanem a dolgok lényegéből folyik. Szíves örömet elmondanék mindent, amit ezekről tudok, s a világért sem festeném kapumra a „Tilos a bejárás” táblát.

Valamikor réges-régen elvesztettem egy vadászebet, egy pej lovat meg egy gerlét, s azóta is nyomon követem őket. Se szeri, se száma az utasoknak, akiknek szóltam rólok, leírtam, merre járnak, s milyen hívó szóra hallgatnak. Egyikük-másikuk hallotta is a kutya ugatását, a ló patkódobogását, látta a gerlét eltűnni egy felhő mögött, s annyira buzgólkodott, hogy megkerítse, mintha ő maga vesztette volna el.

Megelőzni nemcsak a napkeltét és a hajnalt, hanem, ha lehet, magát a Természetet! Hány téli és hány nyári reggelen fáradoztam ez ügyben, mielőtt még szomszédaim nekiveselkedtek volna ügyes-bajos dolgaiknak. Városom lakosai közül bizonyára sokan találkoztak velem e fáradásaim közepette, virradattal Bostonba induló farmerek, vagy az erdőre tartó favágók. A napkeltében, igaz, ténylegesen sohasem működtem közre, de már pusztán jelenlétem is végtelenül fontos volt, ezt higgyék el nekem.

Hány meg hány őszi, téli napot töltöttem a városon kívül, fülelve, mit mond a szél, hogy kihalljam s elvigyem hírét! Majd minden tőkémet ebbe fektettem, s ráadásul még a lélegzetem is ráment, annyira kifulladtam. Ha valamelyik politikai párt érdekében fáradoztam volna, az újság kétségtelenül az első lapon közölte volna a legfrissebb hírek között. Máskor sziklaszirt vagy fa tetején ütöttem fel csillagvizsgáló-tanyám, hogy hírül adjam, ha új jövevény érkezik; vagy estenden a dombtetőn lestem, hogy hulljon le az ég, hátha fogok valamit; de sose fogtam semmi nevezetesen, és az a kevés, amit sikerült elkapnom, az is elolvadt a napon, miként a manna.

Jó ideig egy szerény példányszámú lap tudósítója voltam; a szerkesztő sosem volt hajlandó cikkeimet megjelentetni, és ahogy ez már íróknál szokás, fáradalmaimnak munkám volt egyetlen jutalma. Ám ebben az esetben csakugyan jutalomnak éreztem a munkát.

Hosszú évekig magam-kinevezte felügyelője voltam zápornak, hóviharnak, és lelkiismeretesen teljesítettem kötelességemet; ellenőre voltam, ha nem is országutaknak, de mindenféle dűlőknek meg erdei ösvényeknek; karban tartottam őket, s ügyeltem rá, hogy a vízmosások, szakadékok áthidalva, járhatók maradjanak minden évszakban, ahol a közönség lába nyoma tanúskodott hasznosságukról.

Őriztem a város vadállományát, s ez bizony jó sok munkát ad a lelkiismeretes pásztornak, mert a fürge vad átugrik a sövényeken; szemmel tartottam a tanyák eldugottabb zugait, kuckóit, noha nem mindig tudtam, vajon Péter vagy Pál dolgozik-e aznap azon a szántóföldön, mert ehhez nem volt semmi közöm. Öntöztem a vörös áfonyát, a törpecseresznyét meg a korallszilvát, a vörösfenyőt és a fekete kőrist, a fehér jácintot meg a sárga violát, hogy el ne száradjanak az aszályos évszakban.

Egy szó, mint száz, így űztem sokáig, és dicsekvés nélkül mondhatom, lelkiismeretesen végeztem munkámat, amíg hovatovább ki nem derült, hogy városom polgárai nem hajlandók engem fölvenni a tisztviselők lajstromába, s munkámat szerény salláriummal díjazni. Számadásaimat, melyeket – ezt esküvel erősíthetem – lelkiismeretesen vezettem, soha, senki sem ellenőrizte, nemhogy valaki átvette, kifizette, kiegyenlítette volna. De hát végtére is nem ez volt legfőbb óhajtásom.

Nemrég egy vándor indián kosárárus bekopogott egyik szomszédomhoz, egy vagyonos ügyvédhez. „Nem vesz kosarat?” – kérdezte. „Nem, nincs rá szükségünk” – volt a válasz.

„Micsoda? – háborgott az indián kifelé menet. – Hát azt akarja, hogy éhen pusztuljunk?” Az az indián tudniillik látván, hogy szorgalmas fehér felebarátai milyen gyorsan megtollasodnak – hogy az ügyvédnek csak érveit kell ügyesen fonnia, és mintegy varázsütésre özönlik hozzá a pénz meg a rang –, ekképpen okoskodott: „Én is vállalkozásba kezdek: kosarat fogok fonnia, mert ahhoz értek.” Azt hitte, ha megfonja a kosarat, azzal el is végezte az üzlet reá eső részét: az már a fehér ember dolga, hogy megvásárolja. Arra nem ébredt rá, hogy előbb meg kell győznie a fehér embert, hogy érdemes megvennie a kosarat – vagy legalábbis el kell hitetnie vele, hogy érdemes; vagy valami mást kell készítenie, amit a másiknak érdemes megvásárolnia. Én is valami effélét csináltam, finom művű kosarat fontam, de senkit sem sikerült meggyőzőm róla, hogy érdemes megvennie. Ám ennek ellenére jómagam nagyon is érdemesnek tartottam, hogy megfonjam kosárkámat, s ahelyett, hogy kipuhatoljam, miképp győzhetnék meg másokat arról, hogy érdemes megvásárolni árumat, inkább azon

okoskodtam, mi módon kerülhetném el, hogy egyáltalában el kelljen adnom. Az az életforma, amelyet az emberek dicsérnek, és sikeresnek tekintenek, csupán egyike az elképzelhető életformáknak. Miért túlozzuk el egyiknek a jelentőségét a többi rovására? Tapasztalván, hogy polgártársaim nemigen kínálnak nekem állást a bíróságon, sem káplánságot vagy bármi más megélhetést, beláttam, hogy magamnak kell gondoskodnom magamról, és ennek következtében fokozott figyelemmel fordultam az erdő felé, ahol ismerősebb voltam. Elhatároztam, hogy nyomban belefogok vállalkozásomba, meg se várom, amíg a szükséges tőkét összeszedem, hanem felhasználom, ami kevéske pénzem van. Nem azért mentem ki a Walden-tó partjára, hogy ott olcsón vagy drágán éljek, hanem azért, hogy a magam dolgát a lehető legkevesebb akadállyal elvégezhessem; igazán ostobaság lett volna el nem végezni, csak azért, mert híján volnék néminemű józan észnek, vállalkozó szellemnek és üzleti tehetségnek.

Mindig arra törekedtem, hogy hivatalos ügyeimben szigorú rendet tartsak; ez nélkülözhetetlen az üzleti életben. Ha a Mennyei Birodalommal akarsz kereskedni, elég egy kis iroda a tengerparton, valamelyik salemi kikötőben. Olyasmit fogsz exportálni, amit az ország termel, sok jeget, fenyőfaárut, némi gránitot, mindezt honi hajókon: ez jó és biztos üzlet. Magad foglalkozzál minden részlettel, magad légy kapitány és révkalauz, a rakomány tulajdonosa és a biztosító; adás, vétel, könyvelés, mind legyen a te dolgod; olvass el minden érkező levelet, s magad írd, de legalább olvasd a kimenő postát; éjjel és nappal ügyeld a ki- és berakodást; úgyszólván egyszerre légy jelen a part különböző pontjain – néha a jerseyi tengerparton rakják ki a legértékesebb szállítmányt! –, légy a magad távírója, fáradhatatlanul pásztázd a szemhatárt, vedd fel az érintkezést minden hajóval, amely a part felé tart: igyekezzél állandóan minden szükségességgel ellátni a távoli, óriási piacot; légy mindig tájékozott a világpiaci helyzetről, háború és béke kilátásairól, szimatold meg előre a kereskedelem és a művelődés újabb áramlatait, hasznosítsd minden új expedíció kutatási eredményeit, új hajózási útvonalakat és a hajózás minden vívmányát, tökéletesbedését – ellenőrizd a térképeket, határozd meg a zátonyok, új világítótornyok, bóják pontos helyzetét, és főleg és elsősorban, örökkön-örökké helyesbítsd logaritmustábláidat, mert elég egy kis kalkulációs tévedés, és a hajó, ahelyett, hogy békés révbe érne, sziklára fut, és ezer darabra törik: gondolj La Pérouse máig tisztázatlan halálára! Általában lépést kell tartani minden tudománnyal, tanulmányozni kell nagy felfedezők és hajósok, kalmárok és kalandorok életét Hannától meg a főníciaiaktól napjainkig: egy szó, mint száz, időről időre leltárt kell csinálni, hogy tudd, hol állsz. Ez a munka bizony fáradságos, próbára teszi az ember képességeit, nyereség és veszteség, kamatláb, tára, árengedmény, mindenféle fajta mérték és méretezés egyetemes és átfogó tudást követel.

Nos, úgy véltem, a Walden-tó alkalmas hely lesz üzleti vállalkozásomhoz, nemcsak a vasút közelsége meg a jégeladás lehetősége miatt: olyan előnyökkel kecsegtet, amelyeket nem volna diplomatikus elárulnom; elég, ha annyit mondok, jó kikötő, jó alap. Nincs Néva-mocsár, amelyet előbb föl kellene tölteni; ámbátor mindenütt olyan cölöpökre kell építkeznünk, amelyeket magunk verünk be a talajba. Azt állítjuk, hogy egy nagy árhullám, ha nyugati szél fú, és a Néva be van fagyva, elegendő volna hozzá, hogy Szentpétervárat eltörölje a föld színéről.

Mivel vállalkozásomat a szokásos üzleti tőke nélkül kellett elkezdeném, nehéz elképzelni, honnét szedtem hát mégis azt a pénzt, amely mégiscsak nélkülözhetetlen az efféle vállalkozáshoz. A ruházkodást illetően – hogy mindjárt belevágjunk a kérdés gyakorlati oldalába – ennek beszerzését talán nem is annyira az igazi szükség diktálja, mint inkább az újdonság keresése, és az emberek véleményének figyelembevétele. Aki dolgozik, jusson eszébe, hogy a ruházkodás célja először az állati meleg megóvása, másodsor, társadalmunk jelen állapotában, meztelenségünk elfödése: ezek után

megítélheti, milyen sok fontos és szükséges munkát végezhet el, anélkül, hogy ruhátárát ki kellene egészítenie. Királyok, királynők, akik csak egyszer vesznek fel egy ruhát, noha udvari szabó varrja termetükre, el sem tudják képzelni, milyen kényelmes dolog olyan öltönyt viselni, amely testünkhöz idomult. Hiszen ők csak olyanok, mint a vállfák, amelyekre felaggatjuk a tiszta holmit. Pedig hát gúnyánk napról napra jobban illeszkedik hozzánk, fölveszi viselőjének jellegét, amíg valósággal nem akaródzik megválni tőle, és éppolyan gondos orvosi kezelésben, méltányos bánásmódban részesítjük, mint a tulajdon testünket. Senkit sem becsültem még életemben kevesebbre azért, mert foltozott ruhában jár, mégis meg vagyok róla győződve, hogy az emberek általában nagyobb gondot fordítanak arra, hogy divatos, vagy legalábbis makulátlan, új ruhában járjanak, mint arra, hogy tiszta legyen a lelkiismeretük. Pedig ha a szakadás foltozatlan marad, akkor is legfeljebb hanyagságról árulkodik, s olyan súlyos vétség-e ez vajon? Néha efféle kérdésekkel teszem próbára ismerőseimet: melyikük volna hajlandó foltozott térdű nadrágot hordani? A legtöbben úgy reagálnak, mintha azt hinnék, egész további pályafutásukat veszélyeztetne, ha ilyesmire vetemednének. Szívesebben bicegnének be a városba törött lábbal, mint tört pantallóval. Ha egy úriember lábát baleset éri, az megreparálható, de ha nadrágszárat éri hasonló baleset, az helyre már nem hozható: mert az ilyen ember nem azt nézi, ami igazán tiszteletre méltó, hanem ami köztiszteletnek örvend. Kevés embert ismerünk, ám annál több kabátot, nadrágot. Öltöztess föl egy madárijesztőt az utolsó alsóneműdbe, és állj mellette öltözetlen: mindenki a madárijesztőt fogja megsüvegelni. A minap egy búzatábla mellett elhaladva, póznára aggatott kalapot és kabátot pillantottam meg, és nyomban fölismertem a búzafield gazdáját. Alig-alig volt viharvertebb, mint amikor utoljára láttam. Hallottam egy kutyáról, amely megugatott minden felöltözött idegent, aki gazdája házához közeledett, de egy pucéran belopózó tolvaj könnyen lecsendesítette. Érdekes kérdés, vajon ruhátlan állapotában ki mennyire őrizné meg rangja ismertetőjegyeit? Vajon ha civilizált, de meztelen emberek csoportját vizsgálónók, meg tudnánk-e mondani teljes biztonsággal, hogy ki tartozik közülük a legmagasabb osztályba? Amikor Madame Pfeiffer kelet-nyugati irányú kalandos földkörüli utazásán ázsiai Oroszországba érkezett, tehát közeledett hazafelé, szükségét érezte – amint írja –, hogy levesse utazóruháját, és elegánsabban öltözzék, amikor a hatóságok színe elé kerül, mivel most már „civilizált országba érkeztem, ahol az embereket ruhájukról ítélik meg”. Még a mi demokratikus New England-i városainkban is csaknem egyetemes tisztelet övezi azokat, akik véletlenül vagyonosak, és ez meglátszik ruházatukon, hintójukon. De akik e keveseknek tisztelettel adóznak, bármily sokan vannak is, igazából pogányok, s misszionáriust kéne közéjük küldeni. Mellékesen szólván, a ruhával varrás jár, ez pedig olyan munka, amely sosem ér véget; az asszonyok öltözéke legalább sosem készül el.

Aki végre-valahára igazi tennivalót talált, annak nem kell új öltöny, amiben elvégezze; megteszi a régi is, amely ki tudja, mióta porosodik a padláson. A hős tovább hordja ócska cipőjét, mint az inasa – ha ugyan hősnek valaha is volt inasa! –, a meztéláb-járás régebbi divat, mint a cipő, és még az is megteszi. Új köpönyeg csak annak kell, aki estélyekre vagy törvényhozó testületekbe jár – hogy annyiszor forgathassa, ahányszor a szél járása megköveteli. De ha zekém és nadrágom, kalapom, cipőm alkalmas arra, hogy ebben a viseletben Istent tiszteljem, akkor minden célra megfelel, nemde? Ki látta valaha régi ruháját, mondjuk, agyonhordott kabátját eredeti alkatelemeire felbomlani, olyképpen, hogy ne lett volna jó cselekedet, ha egy szegény fiúnak adja, aki a maga részéről esetleg még tovább is adta egy harmadik, még szegényebbnek – vagy talán mondjuk inkább, hogy gazdagabbnak, mert kevesebbel beéri? Ismétlem: óvakodjunk minden olyan vállalkozástól, amely új gúnyát kíván, s nem inkább új viselőt a gúnyába! Ha nincsen új ember, kire szabjuk az új ruhát? Ha

bármiféle vállalkozásba fogsz, láss hozzá a régi ruhádban. A legtöbb embernek nem arra van szüksége, hogy új gúnyát csináltasson, hanem arra, hogy valamit csináljon, vagy még inkább – hogy magamagából csináljon valamit. Sose szerezzünk be új öltönyt, akármilyen ócska, mocskos is a régi, amíg annyira nem jutottunk valamely irányban vagy vállalkozásban, hogy az ócska gúnyában is új embernek érezzük magunkat, és tovább megtartanunk olyan volna, mint ha új bort régi hordóban tárolnánk. Vedlési időszakunk – akár az állatoké – legyen fordulópont életünkben. A jegesbúvár magános tavakhoz vonul vissza, amikor vedlik. A kígyó, a hernyó is belső fejlődés, növekedés révén vedli le bőrét, illetve féregalakját: hiszen a ruha nem egyéb, mint bőrünk külső rétege, földi porhüvelyünk burka. Ha nem így járunk el, hamis lobogó alatt fogunk vitorlázni, s menthetetlenül megfosztatunk rangunktól, mind a magunk, mind az emberiség szemében.

Egyik gúnyát a másik után öltjük magunkra, mintha külsarjas növényként, kifelé terjeszkedve növekednénk. Vékony és változatos felső ruházatunk mintegy második epidermiszünk, hamis felhámrétegünk, mely nem vesz részt életünkben, és itt-ott komolyabb baj nélkül lehántható; vastagabb s állandóan viselt ruhánk afféle külső burok vagy cortex; ingünk azonban igazi kérgünk, liberünk, amely csak gyűrűzéssel hántható le, s így az ember – akár az élőfa – belepusztul. Azt hiszem, némely évszakokban minden emberfajta visel valamit, ami az ing megfelelője. Kíváncsi, hogy mindenki olyan egyszerűen öltözködjék, hogy akár sötétben is magára tudja szedni ruhadarabjait, és mindenképpen olyan állandó felkészültségben éljen, hogy ha ellenség foglalná el a várost, üres kézzel, aggodalom nélkül mehessen ki a kapun, mint az ókori bölcs. Egy vastag öltöny mindenféle szempontból mégér annyit, mint három vékony; olcsó ruházat pedig igazán jutányos áron kapható: egy meleg kabát öt dollár, s legalább ugyanannyi esztendeig eltart, vastag pantalló két dollár, erős tehénbőr cipő párja másfél dollár, nyári kalap negyed dollár és meleg téli sapka hatvankét és fél cent, de otthon még ennél jobbat is lehet készíteni úgyszólván ingyen; ha mindez így van, akkor mutassanak nekem olyan szegény embert, aki ne tudná megkeresni, amennyibe ez az öltözet kerül, s akit, ha így öltözik, okos emberek meg ne süvegeznének.

Ha bizonyos szabású ruhadarabot rendelek, varrónőm komoly képpel kioktat: „Ma nem ilyet hordanak” – az alanyt ki sem mondja, mintha a Végzetet vagy más hasonló tekintélyt idézne, és csak nagy nehezen tudom rávenni, hogy úgy csinálja, ahogy akarom, egyszerűen azért, mert nem hiszi el, hogy igazán úgy értem, ahogy mondom, hogy csakugyan olyan nemtörődöm vagyok. Ha ezt a szentenciát hallom, egy pillanatra töprengésbe merülök, minden egyes szavát elismétlem magamban, hogy jól megértsem, s a végére járjak, hogy az a titokzatos általános alany milyen fokú vérrokonom, s minő beleszólása lehet egy kérdésbe, mely ennyire magánügyem; végül is hajlandó volnék szabónőmnek hasonló dodonai módon és az alanyt éppoly kevésbé kiemelve válaszolni: „Igaz, ez ideig nem ilyet hordtak, de eztán majd ilyet hordanak.” Miért vesz rólam mértéket, ha nem méri fel jellememet, csak vállaim szélességét, mintha csupán arra volnék jó, hogy kabátot akasszon rám? Nem a Gráciákat imádjuk, nem is a Parkákat, hanem a Divatot. Ő fonja, szövö, metéli életünket, ellentmondást nem tűrő tekintélyével. A párizsi főmajom fölvesz egy utazósapkát, és Amerika valamennyi majma ugyanezt cselekszi. Néha már azt hiszem: ezen a világon semmi egyszerűt, becsületeset nem lehet az emberek segítségével véghezvinni; előbb egy óriási présen kellene őket átnyomni, kisajtolni belőlük régi fogalmaikat, hogy egyhamar láb-
ra ne kapjanak – de még akkor is akadna köztük valaki, akinek valamikor – ki tudja, mikor és kik – bolhát ültettek a fülébe, az ilyen fürge férget pedig még a tűz sem irtja ki, és akkor megint csak kárba vészett volna minden fáradságunk. Ennek ellenére ne feledjük, hogy a múmiákkal együtt valamelyes egyiptomi búza is maradt reánk.

Általánosságban nem hiszem, hogy bárki azt állíthatná, az öltözködés itt vagy egyebütt művészi rangra emelkedett. A férfiak manapság azt hordják, amit be tudnak szerezni. Akár a hajótörött tengerész, magukra veszik, amit a parton lelnek, és idő és tér mégoly kicsiny távlatából már csak nevetik egymás maskaráját. Minden nemzedék kineveti a régi divatot, de vallásos áhítattal követi az újat. VIII. Henrik vagy Erzsébet királynő öltözékén úgy kacagunk, mintha kannibál király és királyné díszruháját látnók. Minden kosztüm szánalmas vagy groteszk, ha nincsen benne ember. Csak a belőle kitekintő komoly szem, a benne lüktető őszinte élet fékezi meg a nevetést, és teszi elfogadhatóvá a ruhát, bármilyen ruhát. Ha Paprika Jancsit kólika bántja, gúnyjának ahhoz a hangulathoz is hozzá kell idomulnia. Ha a katonát ágyúgolyó teríti le, a rongyos egyenruha éppolyan megfelelő, mint a királyi bíbor.

Férfiak, nők gyerekes, vademberes ízléssel sóvárognak örökké új formákra, s ez sokakat arra késztet, hogy kaleidoszkópot rázogatva s belekancsalítva kémleljék az új meg új figurát, amelyre a mai nemzedéknek szüksége lehet. A gyárosok kitapasztalták, hogy az ízlés pusztá szeszélyen alapszik. Kétféle minta közül, melyek talán csak annyiban térnek el egymástól, hogy az egyikben egy színből egy- vagy kétszázalnyival több van, mint a másikban, az egyik gyorsan elfogy, míg a másik a polcon porosodik, noha könnyen megeshet, hogy a következő idényben már emez válik a legdivatosabbá. Ehhez képest a tetoválás korántsem olyan fertelmes szokás, mint amilyennek mondják. Barbár volna, csak azért, mert a minta mélyen a bőrbe van festve, és nem megmászható?

Sehogy sem hihetem, hogy gyártási rendszerünk az emberek öltözködésének legjobb megoldása. A munkásság helyzete napról napra jobban hasonlít az angoléhoz, s ez nem is csoda, mert amennyire hallottam, s megfigyelhettem, az elsőrendű cél nem az, hogy az emberek tisztességesen és jól legyenek öltözve, hanem tagadhatatlanul az, hogy a részvénytársaságok meggazdagodjanak. Végző soron az ember mindig csak azt találja el, amit célba vesz. Ezért úgy kellene, hogy minél magasabbra tűzze a célt – meg ha eleve kudarcra van is ítélve.

Ami a hajlékot illeti, nem tagadom, hogy nálunk ma ez is a szó szoros értelmében vett életszükséglet, jöllehet van rá példa, hogy emberek a mienknél hidegebb vidéken is hosszú ideig bírták anélkül. Samuel Laing azt írja, hogy „a lappföldi ember bőrruhájában, fejére, vállára húzott szörmezsákban éjszakákon át alszik a hóban... olyan hidegben, hogy aki gyapjú- vagy szövetruházatban tenné ki magát neki, föltétlenül belehalna.” Laing maga látta a lappokat így aludni, mégis hozzáteszi: „Pedig nem edzettebbek akárki másnál.” Mindazonáltal valószínű, hogy az ember nem nagyon régen élt a földön, amikor már fölfedezte, milyen alkalmas menedék a ház; milyen kényelmes berendezés a háztartás – ami eredetileg valószínűleg inkább a ház, mint a család örömeit jelentette. Igaz, hogy a ház vagy kunyhó maga is csak alkalmi és viszonylagos öröm az olyan éghajlatban, ahol igazából csak télen vagy az esős évszakban van reá szükség, s az esztendő kétharmadában legfőljebb arra jó, hogy a nap hevétől óvjon. A mi vidékünkön is régen nyaranta kizárólag éjjeli hajlékul szolgált. Az indiánok egyezményes jelekből álló hírközlésében a Wigwam egy napi járőföldet jelentett, és ha több Wigwamot véstek vagy festettek egymás mellé a fa törzsére, ez azt jelentette, hogy annyiszor ütöttek tábort. Az ember nem olyan robusztus és nagy darab, hogy ne szorulna rá a külső védelemre, s ne akarna szűkebb világot maga köré falazni. Eredetileg ruhátlan volt a szabad ég alatt; de ha ez eléggé kellemes volt is csendes, enyhe időben, a tél meg az esős évszak, nem is szólva a perzselő napsütésről, talán csirájában ölte volna ki fajtáját, ha nem sietett volna magát felruházni valamiféle hajlékkal. Ádám és Éva előbb húzódtak be a lugasba, mielőtt ruhát öltöttek volna magukra. Az ember otthont kívánt, kényelmes, meleg helyet, előbb fizikai melegségre vágyott, majd az érzések melegére.

Elképzelhető, ahogy valamikor az emberi faj csecsemőkorában, egy vállalkozó szellemű halandó bebújt egy sziklaodúba, ott keresvén menedéket. Minden gyermek, bizonyos értelemben előről kezdi a világot, szeret a szabad ég alatt tartózkodni, még hideg, esős időben is. Házassít játszik, éppúgy, mint lovacskát, mert erre hajtja ösztöne. Melyikünk ne emlékezne rá, hogy suttyó korában milyen érdeklődéssel vizsgálta a barlangokat, kiugró sziklákat? A mindannyiunkban élő ősemlék természetesen vágyakozása nyilvánult meg ebben. A barlangból tovább fejlődünk, és tetőt raktunk magunk fölé pálmalevélből, fakéregből és gallyból, szótt és kifeszített ponyvából, fűből meg szalmából, deszkából, zsindelyből, kőből és cserépből. Ma már nem is tudjuk, mit jelent a szabadtéri élet, domesztikálódunk a szónak többféle értelmében, mintsem mi magunk sejtjük. A tűzhelytől a rétig egyre nagyobb a távolság. Talán jót tenne, ha napjaink s éjszakáink nagyobb részét töltenék úgy, hogy mi sem választ el az égitestektől, ha a költő kevesebbet szólna a háztetők alól, a szent kevesebb időt töltene a falak között. Madar sem dalol barlangban, és a galamb sem a dúcban élvezi ártatlan élete örömeit.

De ha lakóházat tervezünk, nem árt egy kis jenki-ravaszág, mert nélkülül megeshet, hogy ház helyett úttalan tömkelegben, múzeumban, szegényházban, börtönben vagy fényes mauzóleumban találjuk magunkat. Legelőször is vegyük figyelembe, hogy milyen szerény hajlék az, ami igazából szükséges. Láttam penobscot indiánokat városunkban, akik vékony pamutszövetből készült sátorban laktak, míg körülöttük csaknem lábnyi magasságban állt a hó, és azt gondoltam magamban, talán örülnének, ha még magasabban állna, hogy megóvjá őket a szélről. Régen, amikor még sokkal jobban foglalkoztatott a kérdés, hogy mi módon kereshetném meg kenyeremet becsületes munkával, de úgy, hogy elegendő szabad időm maradjon a magam céljaira – mert ma már sajnos, kissé elfásultam e tekintetben –, gyakran láttam a vaspálya mellett amolyan hat láb hosszú, három láb széles faládát, amelybe a vasútépítő munkások éjszakára bezárnák szerszámaikat, és eszembe jutott, hogy akárki, aki szorult helyzetben van, egy dollárért szerezhet magának efféle ládát vagy házikót, fúrhat bele néhány lyukat a kellő szellőztetés végett, s abba belebújhat ha esik, vagy éjszakára, magára zárhatja a tetejét, és ekképpen teljes szabadságot élvezhet lelkében. Ezt a megoldást semmiképp sem találtam rossznak vagy megvetendőnek. Az ember este olyan sokáig maradhat fenn, ameddig akar, és ha fölkel, útra kelhet, anélkül, hogy a háziúr lakbérért sanyargatná. Hányan kénytelenek fáradságos munkával összekaparni egy nagyobb és fényűzőbb ládának a bérét, holott egy ilyenben sem fagytak volna meg. Nem tréfálok! Gazdasági kérdésekről szabad könnyed stílusban beszélni, de nem lehet őket könnyedén elintézni. Ebben az országban egy kemény, harcedzett és többnyire a szabad ég alatt tartózkodó emberfajta csaknem teljes egészében olyan anyagokból építette kényelmes hajlékát, amelyeket a természet készen szolgáltatott. Goodkin, a Massachusetts Kolóniához tartozó indiánok főfelügyelője, 1674-ben a következőket írja: „Legjobb házaikra igen takaros, szilárd és meleg tetőt készítenek fakéregből, melyet a nedvkeringés megindulásakor hántanak le a fákról, és nehéz fagerendák alatt még zölden nagy lemezekké préselnek... A hitványabb hajlékok bizonyos fajta kákából vagy gyékényből fonott takarókkal vannak fedve, ez is meleg, és a vizet át nem eresztí, de nem olyan jó, mint az előbbi... Némely ilyen gyékényfonat, amit magam láttam, hatvan, sőt száz láb hosszú és harminc láb széles... Gyakorta laktam wigwamjaikban, s tapasztaltam, hogy éppoly melegek, mint a legjobban megépített angol házak.” Hozzáteszi, hogy wigwamjaik belülről többnyire szépen hímzett, szóttas takarókkal vannak kibélelve, kárpitozva, és sokféle háztartási eszközzel felszerelve. Odáig is eljutottak az indiánok, hogy a szél behatolását szabályozni tudták, a tetőbe vágott nyilas elé akasztott s kötéllel húzható gyékény segítségével. Az ilyen hajlék mindjárt elsőre elké-

szült egy vagy két nap alatt, s azután néhány óra alatt le lehetett bontani, és másutt felállítani; és minden családnak megvolt a maga külön tanyája.

A civilizáció előtti, vad állapotban minden családnak megvan a maga hajléka, egyiké se jobb, se nem rosszabb a másikénál, s megfelel egyszerűbb kívánalmaiknak; de azt hiszem, keveset mondok, ha azt állítom, hogy a madárnak megvan a fészke, rókának az odúja, indiánnak a wigwamja, de a modern, civilizált társadalomban a családok felének sincsen meg a maga hajléka. A nagyvárosokban és metropolisokban, ahol a civilizáció a legelőbbre tart, a lakosság kicsiny töredék részének van csupán saját hajléka. A többiek ezért a ma már télen-nyáron egyforma nélkülözhetetlen külső burokért olyan évi adót fizetnek, amelyért egész falura való indián wigwamot lehetne vásárolni, de az adott körülmények közt csak arra jó, hogy életük végéig szegénységben tartsa őket. Nem akarom e helyt bővebben fejtegetni, hogy bérelni mennyivel hátrányosabb, mint birtokolni, de világos, hogy a vadember hajléka azért saját tulajdona, mert olyan kevésbe kerül, a civilizált ember pedig azért fizet bért, mert nem engedheti meg magának, hogy megvegye; de hovatovább a bérfizetést sem engedheti meg magának. Igen, válaszolhatná valaki, de a sarc megfizetésével a szegény civilizált ember olyan hajlékot biztosít magának, amely a vademberéhez képest palota. Huszonötől száz dollárig terjedő évi lakbérért – mert vidéken nagyjából ilyen összegről van szó – jogosult használni és élvezni évszázadok vívmányait, úgymint: tágas szobákat, csinosan festett vagy tapétázott falakat, Rumford-kandallókat, redőnyös ablakokat, rézszivattyúkat, biztonsági zárat, tágas pincéket és még egy sereg efféle kényelmi berendezést. De hogyan lehetséges, hogy aki mindezt élvezi, a civilizált ember, többnyire szegény, míg a vadember, akinek mindez nincsen, olyan gazdag, amilyen gazdag csak a vadember lehet? Ha elfogadjuk, hogy a civilizáció az ember állapotának jobbítása – és szerintem valóban az, noha csak a bölcs elvezi igazi előnyeit –, ki kellene mutatni, hogy jobb hajlékokat épít anélkül, hogy megdrágítaná ennek árát; valaminek az ára mármint szerintem az az életmennyiség, amelyet belé kell fektetni elnyerésébe, közvetlenül, vagy az idők folyamán. Egy átlagos lakóház a mi vidékünkön körülbelül nyolcszáz dollárba kerül; a kétkezi munkásnak ahhoz, hogy ezt összegyűjtse, nagyjából tíz-tizenöt esztendeig kell dolgoznia még akkor is, ha nincs eltartandó családja (a dolgozó ember keresetét átlagosan napi egy dollárba számítva, mert van, aki ennél többet kap, de van olyan is, aki kevesebbet): ezek szerint tehát életének több mint felét kell végigdolgozni, mire megkeresi a wigwamjára valót. Ha feltesszük, hogy ehelyett inkább lakbért fizet, kétséges, hogy melyik a nagyobb rossz. Vajon okosan cselekedett volna-e a vadember, ha wigwamját ilyen föltételek mellett palotára cseréli?

Amint sejthető, felfogásom szerint az egyén szempontjából az ilyen fölösleges tulajdon egyetlen előnye a jövőre nézve – a temetkezési költségek biztosítása. De az embertől talán nem is kívánják meg, hogy saját költségén temetkezzék el. Mindazonáltal ez rávilágít egy fontos különbségre a civilizált ember és a vadember közt, és kétségtelül a felsőbb hatóságok jó szándéka rejlik amögött, hogy a civilizált népek életéből intézményt csinálnak, amelyben az egyén élete jóformán felszívódik, hogy a faj élete fennmaradjon és tökéletesbedjék. De ki akarom mutatni, hogy a jelen körülmények közt milyen áldozatok árán érjük el ezt az eredményt, és szeretném bebizonyítani, hogy igenis élhetnénk úgy, hogy biztosítsuk az előnyöket a hátrányok nélkül. Hogyan értsük azt a mondást, hogy szegények mindig lesznek, vagy azt, hogy az atyák savanyú szőlőt ettek, és a fiak foga vásik bele?

„Mivel én vagyok a ti Istenetek – nem lesz többé alkalmatok használni ezt a közmondást Izráelben.”

„Mert lássátok, minden lélek az enyém; miként az atyának lelke, úgy a fiúé is: és a lélek, amely bűnt követ el, meghal.”

Ha megnézem szomszédaimat, a concordi farmereket, akik nagyjából ugyanolyan módon élnek, mint más osztályok, azt tapasztalom, hogy nagy részük hús, harminc, sőt negyven évig fáradozott, amíg valóban a magáénak mondhatta földjét, amelyet jelzálogköcsönnel megterhelve örökölt, vagy kölcsönpénzen vásárolt, s e fáradozások egyharmad részét úgy tekinthetjük, hogy az lakóházuk ára – de rendszeren még azt sem fizették ki. Igaz, a teher néha meghaladja a farm tényleges értékét; így maga a farm egyetlen teherre válik, mégis elfogadja, aki öröklő – a helyzet teljes ismeretében, amint maga mondja. Az adóbecslőknél érdeklődve, megdöbbenéssel hallottam, hogy nem tudnak tán tucatnyi farmert sem megnevezni városunkban, aki tisztán, tehermentesen birtokolná földjét. Ha meg akarjuk ismerni a családi otthonok igaz történetét, legjobb, ha a banknál érdeklődünk, ahol el vannak zálogosítva. Az, aki a két keze munkájából teljes egészében kifizette a földjét, olyan ritka madár, hogy a szomszédok mind név szerint ismerik. Alig hiszem, hogy három ilyent találni egész Concordban. A kereskedőkről szokás mondani, hogy túlnyomó többségük, száz közül kilencvenhét végül csődbe jut: nos, ugyanezt elmondhatjuk a farmerről is. A kereskedőről azonban épp egy kereskedő állapította meg helyesen, hogy a csődök nagy része nem igazi és végleges fizetéseképtelenség, hanem csupán arra szolgál, hogy ne kelljen eleget tenniük valamely alkalmatlan kötelezettségnek – vagyis az erkölcsi hitelük ment tönkre. Ez azonban még sokkal rosszabb színben tünteti föl a dolgot, és azonfelül gyanússá teszi még a fennmaradó hármat is, hogy még azok sem mentik meg a lelküket, hanem még talán rosszabb értelemben mennek csődbe, mint azok, akik tisztességgel bejelentik a bankrottot. Vagyonbukás és fizetésmegtagadás: ez az az ugródeszka, amelyről civilizációnk nagy része elugrik, és buk fenceit veti, a vadember azonban az éhhalál rugalmatlan deszkáján áll. És lám, mégis évente nagy dérrrel-durral megrendezik a middlesex-i tenyészállatvásárt, mintha mezőgazdasági gépezetünk minden kereke pompásan olajozva forogna.

A farmer a megélhetés problémáját olyan módon próbálja megoldani, amely bonyolultabb, mint maga a probléma. Egész gulyákban spekulál, hogy megvehesse a cipőfűzőjét. Agyafúrt ügyességgel állítja fel gyalogtörét, hogy vagyont, függetlenséget fogjon vele – s amint egyet lép, saját lába szorul bele. Ezért szegény; és hasonló okból vagyunk szegények mindannyian a fényűzés közepette is, ha a vadember ezer kényelméhez hasonlítjuk magunkat. Amint Chapman mondja:

*A csalfa ember-társaság
a földi hírért
a légbe foszlat minden égi jót.*

És ha a farmer megszerzi házát, talán nem is gazdagabb lett, hanem szegényebb; talán a ház kaparintotta meg őt s nem ő a házat. Szerintem Momus igen helyesen emelt kifogást a Minerva építette ház ellen: hogy „miért nem készíthette mozgathatóra, miáltal el lehetne kerülni a rossz szomszédságot”. E kifogás ma is érvényes, mert házunk olyan nehézkes, „ingatlan” holmi, hogy gyakran inkább börtön, semmint hajlék; s a rossz szomszédság, amely kerülendő volna, gyakran nem más, mint hitvány önmagunk. Városunkban is ismerek jó néhány családot, amely évtizedek óta szeretné eladni külvárosi házát, és falura költözni, de mind ez ideig nem tudta megvalósítani tervét, s talán csak a halálban fog felszabadulni.

Tegyük fel, hogy a többségnek végül is megvan rá a módja, hogy megvásárolja vagy kibérelje a minden komforttal fölszerelt korszerű lakóházat. De míg a civilizáció tökéletesbítette házainkat, nem tökéletesbítette ugyanolyan mértékben a bennük lakozó embereket. Megteremtette a palotákat, de királyokat, nemeseket már nem volt olyan könnyű teremteni. *És ha a civilizált ember tevékenysége nem értékesebb a*

vademberénél, ha élete java részét primitív szükségletek és kényelmi berendezések megszerzésével tölti, akkor ugyan miért legyen jobb lakása, mint emennek?

És hogy jár a nincstelen kisebbség? Végül is talán azt kell tapasztalnunk, hogy amilyen arányban némelyek külső körülményeikben a vadember állapota fölé emelkedtek, ugyanúgy mások még nála is alacsonyabb sorba süllyedtek. Az egyik osztály fényűzését a másik nélkülözése ellensúlyozza. Az egyik oldalon ott, látjuk a palotát, a másikon a szegényházat és a „néma szegényeket”. Azok a milliók, akik a fáraók temetkezési helyéül szolgáló piramisokat emelték, fokhagymán éltek, s talán még sírgödör sem jutott nekik. A kőműves, aki a palota párkányát faragja, éjszakára talán olyan viskóba húzódik, amely rosszabb a Wigwamnál. Tévedés volna azt hinnünk, hogy egy országban, ahol a civilizáció szokásos jegyei felismerhetők, a lakosság jelentékeny része ne élhetne a vademberénél is rosszabb állapotban. Most a lesüllyedt szegényekről beszélek, nem a tönkrement gazdagokról. Hogy ezt belássuk, nem kell messzebbre tekintenünk, mint a nyomorúságos kalyibákig, amelyek mindenféle szegélyezik vasútjainkat, a civilizáció e legeslegújabb vívmányát; napi sétáimon megfigyelem, ahogy ott emberi lények ólakban laknak, télen is nyitott ajtó mellett, hogy némi kis világosság hatoljon be, ám farakásnak sehol sem látom nyomát, még odaképzelnem sem igen tudnám; fiatalok és öregek egyaránt görnyedtek, annyira megszokták, hogy a hidegtől meg a nyomortól összegubózzanak, és tagjaik, képességeik sehogyan sem tudnak kifejlődni. Végül is méltányos, hogy egy pillantást vessünk arra az osztályra, mely keze munkájával valósítja meg a nemzedékünk dicsőségét jelentő vívmányokat. Többé-kevésbé hasonló helyzetben vannak az angliai munkások is, mindenféle szakképzettségűek, hiszen Anglia a világ legnagyobb műhelye. Utalhatnánk Írországra is, amely szinte fehér foltnak számít a térképen. Hasonlítsuk össze az írek fizikai állapotát az észak-amerikai indiánokéval, vagy a déltengeri szigetek lakosaival, mielőtt a civilizációval való érintkezés megrontotta őket. Pedig nem kétséges, az ír nép vezetői is vannak olyan bölcsék, mint bármely más civilizált uralkodó. A nemzet állapota csupán azt bizonyítja, hogy a nyomor meg a piszok megfér a civilizációval. A mi déli államaink napszámosait nem is említve, akik hazánk legfontosabb exportcikkét termelik, s ők maguk is a Dél termékei. De most csak azokra szorítkozom, akikről azt mondjuk, hogy szerény körülmények közt élnek. A legtöbb ember sosem gondolkozott el azon, hogy voltaképpen mi a lakóház; világéletükben szegénységre – szükségtelen szegénységre – vannak kárhoztatva, csak azért, mert azt hiszik, nekik is épp olyan ház kell, amilyen a szomszédjuké. Olyan ez, mintha valaki a szabójára bízna, milyen kabátot viseljen, vagy félredobva a pálmalevél kalapot, mormotakucsját, azon siránkozna, hogy nem engedheti meg magának, hogy eztán koronát viseljen! Elképzelhető olyan ház is, amely még sokkal kényelmesebb, fényűzőbb, mint amilyenekben ma lakunk, s amelyről mindenki elismerné, hogy megfizethetetlenül sokba kerül. Nos, miért spekulálunk örökké arra, hogy több kényelmet, több fényűzést szerezzünk? Mért nem érzük be olykor valamivel kevesebbel? Miért kell, hogy a köztisztviselőben álló városi polgár szóval meg példával arra oktassa a fiatalokat, hogy mielőtt sírba szállnak, elengedhetetlenül szükséges bizonyos számú fölösleges cipő meg esernyő beszerzése, valamint üresfejű vendégeknek szánt üres vendégszobák berendezése? Miért ne lehetne bútortatunk olyan egyszerű, mint az araboké vagy az indiánoké? Ha végigtekintek az emberi faj nagy jótevőin, akiket istenítünk, mint égi küldötteket, mint isteni adományok hordozóit, egyik mögött sem látok díszkíséretet, sem divatos bútortal megrakott társzekereket. Vagy engedjem-e meg – sajátságos engedély volna! –, hogy bútortatunk legyen annyival komplikáltabb az arabénál, amennyivel mi magunk fölötté állunk szellemileg és erkölcsileg? Házaink azonban jelenleg utálatosan túlzásfoltak, a jó háziasszony bátran a szemétdombra söpörhetné berendezése nagyobbik felét és úgy érezhetné, ezzel elvégezte reggeli munkáját. Reggeli munka! Auróra pírjára, Memnon

énekére mondom – ugyan mi legyen az ember méltó reggeli munkája ezen a földön? Az íróasztalomon három darab mészkövet tartogattam, de megijedtem, látván, hogy naponta le kell porolnom, amikor elmém bútorzata még mind porolatlan – és utálkozva kidobtam az ablakon. Hogyan bírnék hát ki egy bútorozott házat? Szívesebben ülnék a szabad ég alatt, mert a fű sosem poros, amíg az ember föl nem töri az ugart.

A divatot a fényűzéshez szokott herék szabják meg, és a nyáj engedelmesen követi őket. Az úgynevezett jó fogadókban megszálló utas csakhamar rádöbben erre, mert a tulajdonos mindenütt keleti kényúrnak nézi, és ha rábíznók magunkat gyengéd gondoskodásra, nemsokára elpuhult kéjenc válnék belőlünk. Úgy látom, a vasúti kocsi-ban hajlamosak vagyunk többet költeni fényűzésre, semmint biztonságra és kénye-lemre: a vonat e kettővel nem kecsegtet, ám egyéb tekintetben lassacskán modem szalonná fejlődik, kanapéival, ottománjaival, napvédő ernyőivel meg százféle más nyugatra átplántált keleti csecsebecséivel, amelyet eredetileg háremhölgyeknek és a Mennyei Birodalom elnöiesedett bennszülötteinek készítettek, és a mi derék atyafiai-aknak még a nevüket sem illenék ismerni. Jómagam szívesebben ülnék egy nagy sütő-tökön egymagam, semmint hogy bársonypárnán szorongjak sokadmagammal. Szíve-sebben utaznék ökrös szekéren a jó friss levegőn, mint hogy mennyekbe menjek egy kirándulóvonat cifra kocsiján, és búzt leheljek be egész idő alatt.

Az ősemlő primitív, csupasz életének mégis megvolt az az előnye, hogy a termé-szet ölen lakozott. Ha étellel, álommal felüdítette magát, tovább folytatta útját. Mint-egy sátra volt a világ, hol a völgyeket járta, hol a síkságon kelt át, hol a hegyormokat mászta meg. De lám, mi történt: az ember eszközeinek eszköze lett. Régen akkor szedte a gyümölcsöt, amikor megéhezett: ma farmer lett belőle. Régen egy fa alá hú-zódott védelmül: ma házat épít. Ma már nem úgy ütünk tanyát, egyegy éjszakára, ha-nem letelepszünk a földön, és elfelejtjük az eget. A kereszténységet csupán mint a me-zőgazdaság javított módszerét tettük magunkévá. Erre a világra családi házat építünk, a másokra – családi sírboltot. A művészet legszebb remekei az ember harcát fejezik ki, hogy kiszabaduljon ebből az állapotból, ám művészetünk hatása végül is annyi, hogy kényelmessé teszi ezt az alantasabb állapotot, és elfeledteti a magasztosabbat. Város-unkban egyáltalában nincs hely egy igazi műalkotás számára, ha netán valahogyan idecsöppenne: életünk, házaink, utcáink nem szolgáltatnak hozzá kellő háttérrel, ta-lapzatot. Nincs olyan szög, amelyre festményt akaszthatnánk, olyan polc, mely méltó volna egy hős vagy szent mellszobrának befogadására. Ha megnézem, hogy házaink hogy vannak építve és kifizetve – vagy ki nem fizetve –, hogy belső terük hogy van kiképezve, akkor nem értem, hogyhogy nem szakad be a padló a látogató alatt, aki a kandallópárkányon sorakozó csecsebecséket nézegeti, s pottyantja őt le a pincébe, a becsületes, noha kissé földhözragadt alapokhoz. Tapasztalom, hogy ma mindenki kapva kap ezen az úgynevezett kifinomult, gazdag életen, de nem jutok el a kifinomult műélvezethez, annyira lefoglal a kapva kapás művelete; az emberek támaszték nélkül nemigen tudnak nagyon magasra ugrani (a legmagasabb ugrás, amelyről a krónika szól, bizonyos sivatagi arabok huszonöt lábnyi ugrása), s ennek híjával bizony csak-hamar újra földet érnek. Az első kérdés, amelyet szívesen föltennék ezeknek az ügyet-lenül-ügyeskedőknek: ki támogat? Ahhoz a kilencvenhéhoz tartozol-e, aki csődbe megy, vagy ahhoz a háromhoz, akinek sikerül? Előbb válaszolj erre, és akkor talán majd kedvem szottyan megnézni a csecsebecséidet, és talán még tetszenek is. De a ló elé fogott szekér se nem szép, se nem használható. Mielőtt házunkat csinos holmival ékesítjük, előbb le kell meztelenítenünk a falakat, egész életünket, és új alapokat kell fektetnünk, szépen kell élnünk, ez a legelső: mármint a szépségre a legjobban a sza-bad ég alatt nevelődünk, ahol nincs se ház, se háztartás.

Az öreg Johnson csoda-tévő gondviselésében a város első telepeseiről szólva – kiknek kortársa volt – elmondja, hogy „első menedékül a hegyoldalba ásnak maguknak odút, s a barlangot gerendákkal felducolják, aztán kormozó tüzet raknak a hegy felőli oldalon. Addig nem is építenek házat – folytatja –, amíg a föld, Isten segítségével, meg nem termi mindennapi kenyerüket”, és az első évi termés oly csekély, hogy „bizony hosszú ideig igen-igen vékonyan kellett szelniök a kenyeret”. New Netherland tartomány titkára, aki 1650 táján írja beszámolóját holland nyelven azok tájékoztató-sára, kik ott földet akarnak szerezni, még részletesebben elmondja, hogy „New Netherland és kivált New England azon lakosai, akik eleintén nem tudnak maguknak ízlésük szerint való tanyasi házat építeni, elsőre hat-hét láb mély pincét vagy vermet ásnak a földbe, olyan hosszút s széleset, amilyent jónak látnak, a földet megtámasztják gerendával, s a gerendafalat bévülről kibélelik fakéreggel vagy más egyébbel, hogy be ne folyjon a föld; e vermet lepadlózzák s befedik, előbb léccel, majd a léctetőre fakérget, gyeptéglát raknak, s így meleg, száraz hajlékban lakhatnak családjukkal két, három vagy akár négy esztendeig, meg közfalakkal is eloszthatják e vermeteket, a család létszáma s szükséglete szerint. New England előkelő, vagyonos családjai is így kezdték a gyarmatosítás elején, mégpedig két oknál fogva: először, hogy ne vesztegessenek időt az építkezéssel, s ne nélkülözzék a táplálékot a következő évadban; másodsor, hogy ne szegjék kedvét a sok szegény szántóvetőnek, akiket nagy számmal hoztak at magukkal az óhazából. Három vagy négy esztendő múltán, amikor az ország már alkalmassá vált a földművelésre, azután több ezer dolláros költséggel csinos házakat építettek maguknak.”

Őseinknek ebben az eljárásában mégiscsak volt a józanságnak némi látszata, mintha az volna alapelvük, hogy elsőnek a legégetőbb szükségleteket elégítsék ki. De ma vajon kielégülnek-e legégetőbb szükségleteink? Ha arra gondolok, hogy fényűző hajlékaink egyikét megszerzzem magamnak, megtorpanok, mert országunk – hogy úgy mondjam – még nem vált alkalmassá az ember-művelésre, és szellemi kenyerünket még ma is sokkal vékonyabbra vagyunk kénytelenek szeletelni, mint eleink a búzakenyeret. Nem mintha az építészeti ékességet akár a legkezdetlegesebb korban egészen el kéne hanyagolni; de legyen törekvésünk, hogy házunk – akár a kagyló – első renden belülről szépüljön, ahol életünkkel érintkezik, s ne kívülről akarjuk reárakni a szépséget. De sajna, jártam egy-két emberi hajlékban, és jól tudom, mivel nagyon kibélelve.

Noha korántsem vagyunk annyira elpuhultak, hogy ne lakhatnánk veremben vagy wigwamban, s ne járhatnánk állatbőrbe öltözve, mégis tanácsosabb elfogadnunk az amúgy is oly drága áron vásárolt előnyöket, amelyeket az emberi lelemény és kézügyesség fejlődése kínál. A miénkhez hasonló éghajlatban deszka és zsindely, téglák és habarcs olcsóbb és könnyebben beszerezhető, mint megfelelő barlang, vagy egész fátörzs, vagy megfelelő mennyiségű fakéreg, vagy akár jó minőségű agyag meg lapos kő. Tapasztalatból szólok, mert behatóan foglalkoztam e kérdésekkel, mégpedig mind elméleti, mind gyakorlati síkon. Egy kis ésszel olyan módon használhatnák ezeket az anyagokat, hogy gazdagabbak legyünk a mai gazdagoknál, és civilizációnkat valóban az emberiség állásává fejlesszük. A civilizált ember igazából nem egyéb, mint egy tapasztaltabb és eszesebb vadember. Most azonban rátérek tulajdon kísérletemre.

1845. március vége felé kölcsönvettem egy fejszét, kimentem a Walden-tó partjára, az erdőnek abba a részébe, ahol házat akartam építeni, és nekiálltam kidönteni néhány sudár, fiatal szürkefenyőt, építőanyagul. Nehéz bármihez kezdeni kölcsönkérés nélkül, de ez talán nem is baj, mert így embertársainknak is módot adunk rá, hogy részt vegyenek vállalkozásunkban. A fejsze tulajdonosa, midőn átadta nekem, figyelmeztetett, hogy ez a szerszám a szeme fénye; de élesebben adtam vissza, mint ahogy

kaptam. Kellemes domboldalban dolgoztam, a fenyvesen át leláttam a tóra meg egy tisztásra, ahol fiatal hickory-fenyők sarjadtak. A tó jege még nem olvadt meg, bár itt-ott már lék feketéllett rajta, de a jégtakaró is már megsötétült, s állt rajta a víz. Néha-néha még futó havazás jött azokban a napokban, de általában, mikor hazafelé menet kiértem a vasúthoz, a töltés homokja élénken sárgállott a párás levegőben, a sínek ragyogtak a tavaszi napsütésben, pacsirta és légykapó madár szavát hallottam, meg más madarakét is, amelyek eljöttek, hogy új esztendőt kezdjenek velünk. Azokban a kellemes tavaszi napokban az ember rossz kedvének tele éppúgy felolvadt, mint maga a föld, és a gémberedett élet nyújtózni kezdett. Egy napon fejszém feje lejött, zöld fenyőgallyat vágtam ékül, kővel bevertem, és az egészet betettem a tó szélén a vízbe, hogy a fa megdagadjon; ekkor csíkos kígyót láttam, amely besiklott a vízbe, és lefeküdt a tó fenekére; ott feküdt, s nem mozdult, egész idő alatt, amíg ott voltam, azaz több mint negyed óra hosszat, valószínűleg azért, mert még nem tért egészen magához dermedt állapotából. Eszembe jutott, hogy az ember is hasonló okokból marad meg jelenlegi primitív, alantas helyzetében; de ha megérezné magában a tavaszok tavaszának hatását, és felserkenne, akkor szükségképpen magasabb, éteribb életre emelkedne. Azelőtt is láttam néha kígyót utamon; a fagyos reggeleken testük egy-egy része még gémberedett volt s merev, várta, hogy a nap melege felolvassza. Április 1-jén esett az eső, a jég elolvadt, és kora délelőtt, mikor még nem szállt fel a köd, kósza vadludat hallottam keresgélni a tó felett és rikoltani, mint az elveszett lélek vagy a köd szelleme.

Így munkálkodtam ott az erdőn napokig kicsiny fejszémmel, gerendát, pecket, szarufát vágtam, nagyoltam, s ezenközben gondolataim sem szárnyaltak valami tudományos magasságokban, effélet dúdoltam magamban:

*Az ember tud – hiszi ezt
s lám, mellé szárnyat ereszt:
művészetet s tudományt,
s kellékekből rakományt;
s csak kósza szél
mindaz, mit bárki tud, ki él.*

A főgerendákat hat négyzethüvelyk vastagságúra hagytam, a középgerendákat két oldalukon faragtam meg, a szarufát meg a padlónak szánt gerendákat csupán egyik oldalukon, a többi kérget rajta hagytam, úgyhogy olyan egyenesek voltak, mintha fűrész vágta volna, csak sokkal erősebbek. Mindegyik szálát gondosan hornyoltam vagy rovátkoltam, mert addigra már más szerszámot, is kértem kölcsön. Munkanapjaim az erdőn nem nyúltak túlságosan hosszúra, de azért kivítem magammal vajaskenyér-ebédemet, s délben, mikor leültem elfogyasztani, elolvastam az újságot, amelybe csomagolva volt; körülöttem levágott zöld fenyőgallyak heverték, és illatuk egy részét átadták kenyermemnek is, mert kezemet vastag gyantaréteg borította. Mire befejeztem munkám e részét, inkább barátja lettem a fenyőfának, semmint ellensége, noha jó néhányat kivágtam belőlük; viszont közelebbről megismerkedtem vele. Fejszém csatogása néha-néha egy-egy erdei vándort vonzott oda, s vidáman elbeszélgettünk a munkám nyomat jelző forgácsok felett.

Április derekára – mert munkámmal nem siettem, sőt inkább húztam az időt – házam anyaga együtt volt, s várta, hogy megkezdjem az építkezést. Addigra megvettem James Collins kalyibáját is, deszkaanyagának. Az ír származású James Collins a titchburgi vasútvonalon dolgozott, s kalyibája átlagon felülinek minősült. Amikor elmentem, hogy megnézzem, Collinsot nem találtam odahaza. Előbb körüljártam kívülről; bentől nem láttak meg, olyan magasan volt az ablaka. Kis méretű volt, csúcsos

nyeregtes, egyéb nem sok látszott belőle, mert a sár öt láb magasan állt körülötte, mintha szemétdomb volna. Még a tető volt a legjobb része, noha azt is jócskán megörbítette és elkorhasztotta a napsütés. Küszöbnek híre-hamva sem volt, ellenben a tyúkok szabadon jártak ki s be az ajtódeszka alatt. Collinsné kilépett, és beinvitált, tartsak szemlét odabent is. A tyúkok is bemenekültek jöttömre. A helyiség sötét volt, padlója nagyrészt földes, nyirkos, hideg, csak imitt-amott egy szál deszka, amely nem volt elmozdítható. Collinsné asszony lámpást gyújtott, hogy megmutassa a tetőt meg a falakat belülről, arra is felhívta figyelmünket, hogy a deszkapadló az ágy alá is benyúlik; s intett, vigyázzak, nehogy beléessem a pincébe: így tisztelt egy mintegy két láb mélységű poros lyukat. Az asszony szavai szerint „csupa elsőrendű deszka az egész: fejtől meg a négy oldalán, meg egy kitűnő ablak” – eredetileg két hibátlan üveggel, csak hogy a macska a napokban azon át távozott. Ezen kívül láttam még odabenn kályhát, ágyat, ülőalkalmatosságot, egy csecsemőt, aki ott született, selyem napernyőt, egy aranykeretes tükröt meg egy vadonatúj kávédarálót felszögezve egy fiatal tölgyfa csemetére. Időközben hazajött a gazda, és hamarosan megkötöttük az alkut. Én fizetek aznap este négy dollár huszonöt centet, ő pedig másnap reggel ötör kiüríti a kalyibát, és időközben nem adja el másnak, én tehát hat órákor birtokba vehetem. Nem ártana – tette hozzá –, ha jókor ott volnék, hogy megelőzzek bizonyos telekbérre meg tüzelőre vonatkozó határozatlan, de mindenképpen jogtalan követeléseket. Ez az egyetlen tehertétel, amint váltig bizonygatta. Hat órákor már az országúton találkoztam vele meg családjával. Egyetlen jókora motyóba belefért mindenük – ágynemű, kávédaráló, tükör, tyúkok, minden, kivéve a macskát; az bevette magát az erdőbe, és vadmacska lett belőle, később pedig – amint megtudtam – belelépett egy mormotacsapdába, és így legvégül döglött macska lett belőle.

Még aznap reggel lebontottam a kis hajlékot, gondosan kihuzigálva belőle a szögeket, és apródonkint elszállítottam a tópartra, ott kiraktam a deszkákat a fűre, hogy a napon kifehéredjenek és visszagörbüljenek. Egy korai rigó odafütyögött nekem, amint végighajtottam az erdei ösvényen. Egy ír legény alattomosan beárulta Seeley-t, szomszédját és honfitársát, hogy az a szállítás időközeiben bezsebeli a még használható, egyenes és beverhető szögeket, csapokat; csavarokat; azután – mikor visszamentem, hogy elbeszélgessek vele – ott állt, és tavaszi gondolatoktól érintetlenül szemlélte a pusztítást, munkahiány lévén, amint magyarázta. Szerepe az volt, hogy a nézőközönséget képviselje, és a látszólag jelentéktelen eseményt olyan fontosságúvá emelje, mint Trója isteneinek elszállítását.

Pincémet egy domb déli lejtőjébe ástam, ahol azelőtt mormota tanyázott; szömörce- meg szedergyökök között ástam le vagy hét láb mélységbe, szép finom homokrétegig, ahol a burgonya télen se fagy meg a hatszor hat lábnyi vermemben. Oldalát sem követtem ki, de mivel a nap sohasem sütött be oda, a homok még ma sem omlott le. Az egész alig két órai munkámba tellett, és különösen élveztem, mert hiszen az emberek majd minden földrajzi szélesség alatt leásnak a földbe, ha egyenletes hőmérsékletre vágnak. A legfényesebb városi palota alatt is ott találni a pincét, ahol ehető gyökereket tárolnak, mint az ősidőkben, és az utókor (e földbe ásott nyomokat ott találja századokkal azután is, hogy az alapokra emelt épület összeomlott. Házunk tehát ma is csak afféle kapubejárat, a verem szájában.

Május elején végül hozzáfogtam házam fölépítéséhez, néhány jószomszédom segítségével, kiket inkább azért hívtam oda, hogy megragadjam ezt a kiváló alkalmat a barátkozásra, semmint igazi szükségből. Senkinek sem volt még nagyobb megtiszteltetésszámba vehető segítsége! Bízást remélem, hogy egyszer még előkelőbb építkezésen segédkezhetnek, mint az enyém. Július 4-kén költöztem be új házamba, mihelyt bezsaluztam és befödtem; a zsindelyek szélét gondosan lemetesztem és összeillesztettem, így a tető tökéletesen vízhatlan lett; még mielőtt befejeztem vol-

na, a ház egyik végén megépítettem a kémény alapjait, s erre a célra két szekénderéknyi követ hordtam fel a két kezemmel a tóról. A kéményt magát csak az őszi kapálás után építettem föl, amikor közeledett a fűtési időszak; addig a szabad ég alatt főztem, kora reggel, s ma is azt tartom, ez a megoldás sok tekintetben jobb és kellemesebb a szokottnál. Ha esett vagy fűtt, mielőtt kenyerem megsült, néhány deszkából tetőt húztam tüzem fölé, s ott ültem, lestem a cipót, nem egy kellemes órát töltvén ilyen módon. Azidőtt igen sok volt a kétkezi munkám, ezért keveset olvastam, de a földön, asztalon vagy akárhol heverő papírdarabkák ugyanannyi szórakozást nyújtottak, s éppúgy megfeleltek céljaimnak, mint az Iliász.

Érdemes volna sokkal körültekintőbben építkezni, mint ahogy én tettem, megvizsgálni például, mi módon felel meg egy-egy ajtó, ablak, pince vagy padlás az ember egyéniségének, és soha semmilyen alkalmatosságot sem építeni, amíg jobb megokolást nem találunk hozzá, mint átmeneti szükségleteink kielégítése. Az ember olyasformán építi házát, mint madár a fészket, és ki tudja, ha az ember is a tulajdon két kezével emelné lakóházát, s hasonló egyszerű, becsületes eljárással szerezne meg a táplálékot a maga és családja számára, vajon nem fejlődne-e ki benne egyetemesen a költői tehetség, ugyanúgy, ahogy a madarak kivétel nélkül mind énekelnek, midőn ilyesmivel foglalatoskodnak? De sajna, mi olyasformán viselkedünk, mint a kakukk, amely más madár által rakott fészekbe teszi tojásait, és izgága, dallamtalan hangjával nem deríti jókedvre a vándort. Miért engedjük át az ácsnak az építkezés örömét? Az átlagembernek ugyan miféle tapasztalata van az építészet területén? Barangolásaim során sosem találkoztam egyetlenegy emberrel sem, aki azzal az egyszerű és természetes munkával lett volna elfoglalva, hogy a saját házát építi. A közösség tagjai vagyunk. Nemcsak a szabórol mondhatjuk el, hogy ő teszi az ember kilencedrészét; ugyanúgy elmondhatjuk ezt a lelkésről, a kereskedőről, a farmerről. Hová jutunk ezzel a munkamegosztással? És minő célt szolgál ez végül is? Semmi kétség, a gondolkodást is elvállalhatja helyettem valaki, de azért nem kíváncsi, hogy ez megtörténjék, és én végleg megszűnjék gondolkozni.

Igaz, vannak ebben az országban úgynevezett építészek, és hallottam legalább egyről, akinek rögeszméje, hogy az építészet díszítőelemeiben legyen szükségszerűség, igazság, és ebből fakadjon szépségük, mintegy belső megvilágosodás eredményeképpen. Ez mind nagyon szép az építész szemszögéből, de alig jobb közönséges diletantizmusnál. Az építészet e szentimentális reformere a párkánynál kezdi és nem az alapoknál. Csak azon töri a fejét, hogyan tegyen egy szemernyi igazságot a díszítőelemekbe, hogy minden cukrozott szilvában legyen egy szem mandula (noha szerintem a mandula a legjobb cukor nélkül), és nem azon, hogy a ház leendő lakója kívül és belül hogyan építkezhetne őszintén, következetesen, mit sem törődve a díszítésekkel. Van-e a világon értelmes ember, aki azt hiszi, hogy a díszítés merő külsőség, felszínes jelenség – hogy a teknősbéka olyanformán tesz szert foltos páncéljára, a kagyló gyöngyházfényű házára, mint ahogy a Broadway lakói az építésszel szerződnek a Szentháromság-templomra nézve? Az embernek éppúgy nem kell törődnie háza építészeti stílusával, mint a teknősbékának teknőjével; a katonának sem kell bátorsága pontos színét a zászlajára festeni – az ellenség úgyis kitalálja. És ki tudja, a végén még elsápad, amikor a próbára sor kerül. Az az építész szerintem odahajlik a párkányra, és félénken súgja féligazságát a bárdolatlan lakók fülébe, akik talán jobban tudják nála. Ami építészeti szépséget ma magam körül látok, az belülről nőtt, alakult fokozatosan, a hajlék lakójának – és egyedüli építőjének – egyéniségéből és szükségleteiből, valamiféle öntudatlan nemességből és őszinteségből, amely mit sem törődik a látszattal; és ami hasonló szépség ezen a téren eztán létrejön, az is az élet e belső, öntudatlan szépségéből táplálkozik. Ebben az országban a legérdekesebb hajlékok, amint ezt a festő igen jól tudja, a szegények szerény boronahazai és kunyhói, s ezeket a bennük

lakók életmódja teszi festőivé, nem külszínük valamely sajátossága, mert e hajlékok nem egyebek, mint a bennük lakók külső burka, kagylóhéja. Ugyanilyen érdekes lesz a városlakó külvárosi skatulyája is, ha élete is éppoly egyszerű és elképzelésünknek kellemes lesz, és otthona stílusában éppúgy nem fog külső hatásokra vadászni. Az építészeti díszítések jelentős része a szó szoros értelmében belülről üres, az őszi szél könnyen lefújhatná, mint afféle idegen tollat, anélkül, hogy az épület lényegében kárt tegyen. Akinek nincsenek pincéjében olajos- meg boroshordói, könnyen megél építészeti stílusok nélkül. Mit szólnánk hozzá, ha az irodalmi stílus díszítőelemei körül hasonló nagy hajcihőt csapnának, és bibliánk építészeti ugyanannyi időt töltenének „párkányakkal”, mint templomaink építészeti? Hiába, ilyenek a szépművészetek, a szépirodalom meg a professzoraik. Istenemre, mit számít az, hogy az ember feje fölött vagy lába alatt milyen szögben fekszik egy néhány pálcika, és milyen színek vannak a skatulyájára kenve! Számítana persze, ha az illető valóban maga fektetné, maga kenné; de a lakóból elszállt a lélek, s így olyan, mintha a sírját építené, és az ács egy a koporsókészítővel. Sokan annyira kétségbeesettek vagy közömbösek az élettel szemben, hogy azt mondják: szedjük föl egy marék földet, és olyan színűre fessük a házunkat. Vajon aki így beszél, már előre utolsó, legszűkebb lakhelyére gondol? Ezt csak találgathatjuk. Milyen sok ráérő ideje lehet! Miért markoljunk a sárba? Inkább fessük házunkat a magunk színére, hadd piruljon, sápadjon helyettünk. Ez az irányzat lényegesen megjavítaná a lakóház-építkezés stílusát! Ha elkészültek a hozzám illő díszítések, szívesen viselem őket. Tél beállta előtt tehát megépítettem a kéményt, és bezsindelyeztem házam amúgy is víz-átnemeresztő falát olyan hulladék zsindellyel, amelyet elsőnek szeltek le a gerendából, s amelynek széleit gyaluval kellett kiigazítanom.

Végeredményképpen tehát van egy szilárdan megépített, zsindelyes, vakolt házam, tizenöt láb hosszú, tíz láb széles, nyolc láb magas oszlopok tartják, padlással, kamrával, mindegyik oldalán egy-egy nagy ablakkal, két padlásablakkal, egy ajtóval és a szemközti falon téglából épült kandallóval. A következőkben részletezem házam költségvetését; minden felhasznált anyagért a szokásos árat fizettem, a munkát azonban nem számítom, mivel azt teljes egészében magam végeztem el; a tételeket azért sorolom fel részletesen, mert kevesen tudják megmondani, hogy lakóházuk mibe került, s még kevesebben a felhasznált anyag költségeit.

Deszka	\$ 8 03	1/2
(nagy részt használt deszka)		
Hulladék zsindely tetőre, falra	\$ 4 00	
Léc	\$ 1 25	
Két használt ablak, üveggel	\$ 2 43	
Ezer db bontási téglá	\$ 4 00	
Két hordó mész	\$ 2 40	
(ez drága volt)		
Lószőr	\$ 0 31	
(több mint elég)		
Kandallópárkány-tartó vas	\$ 0 15	
Szeg	\$ 3 90	
Zsanér, csavar	\$ 0 14	
Retes	\$ 0 10	
Kréta	\$ 0 01	
Szállítás	\$ 1 40	
<u>(a holmi nagy részét a hátamon vittem)</u>		
Összesen:	\$ 28 12	1/2

Ehhez az anyaghoz nem számítottam hozzá a fenyőfát, követ, homokot, melyet a telepes jussán követeltem magamnak. Házamhoz egy kis fészert is támaszkodik, ezt az építkezés után megmaradó anyagból tákoltam össze.

Ha bármikor kedvem szottyan, olyan házat építek magamnak, amely tágasabb és fényűzőbb, mint akármelyik a concordi főutcán, és az sem fog többé kerülni, mint a mostani.

Kitapasztaltam ekképpen, hogy az, aki a tudományoknak akar élni, életre szóló hajlékot szerezhet magának annyi pénzért, amennyit most évente lakbér fejében fizet. Ha illetlenül dicsekvő színben tűnnék föl, mentségem erre, hogy az emberiség nevében kérkedem s nem a magaméban; gyarlóságaim, következtelenségem semmiképp sem csorbítják állításom igazságát. Sok színlelés, képmutatás ellenére – e pelyvát nehezemre esik kiválogatni tiszta búzám közül, amit őszintén röstellek –, szabadon fogok lélegzeni és nyújtózkodni e tekintetben, olyan megkönnyebbülés ez testileg, lelkiileg egyaránt; és eltökéltem, hogy merő alázatból nem leszek az ördög prókátora. Inkább megpróbálok egy jó szót szólni az igazság érdekében. A cambridge-i kollégiumban egy az én kalyibámnál alig nagyobb diákszoba bére harminc dollár évente, jóllehet a testületnek megvolt az az előnye, hogy harminckét ilyen szobát építtetett egymás mellé és fölé, közös tető alá; amellet a benne lakó még sok lármás szomszédjától is szenved, no meg esetleg a negyedik emeleten lakván, a sok lépcsőt is megsínyli. Nem tehetek róla: szent meggyőződéseim szerint, ha okosabban szerveznők meg ezeket a dolgokat, nemcsak hogy kevesebb nevelésre volna szükség, mert már többet nevelődtünk volna, hanem a neveltetés költségei is jelentősen csökkennének. A kényelem, amelyet a diák Cambridge-ben vagy egyebütt élvez, neki – vagy valaki másnak – tízszer akkora élet- és időbeli áldozatába kerül, mint hogyha mindkét részről megfelelőbb módon szerveznék meg a dolgot. Az, amiért a legtöbbet kell fizetni, sohasem az, amire a diáknak a legnagyobb szüksége van. Az oktatás például komoly tétel a félévi költségvetésben, míg azért a sokkalta értékesebb nevelésért, amelyet a művelt kortársakkal való együttlét jelent, nem számítanak semmit. A kollégiumalapítás módja általában, hogy gyűjtéssel összeszednek bizonyos mennyiségű dollárt és centet, s azután vakon, a végletekig követnek egy munkamegosztási elvet, amelyet csupán a legnagyobb körültekintéssel volna szabad alkalmazni: felszólítanak egy építési vállalkozót, aki a kollégiumot spekulációs tárgynak tekinti, és íreket vagy más munkásokat szegődtet, hogy ássák meg az alapokat, a majdani diákoknak pedig alkalmazkodniuk kell a meglévő alapokhoz, és az esetleges mulasztásokért nemzedékek hosszú sora fizet. Úgy hiszem, ennél sokkal jobb volna, ha a diákok, vagy akik a kollégiumból majdan hasznot akarnak húzni, maguk raknák le az alapokat. A diák, aki az áhított pihenést és szabad időt azzal biztosítja, hogy rendszeresen kerül minden olyan munkát, amelyre az ember rászorult, csupán nemtelen és haszontalan szabad időt szerez, és megfosztja magát attól a tapasztalattól, amely e szabad időt gyümölcsözővé tehetné. „Csak nem akarja, hogy a diákok a kezükkel dolgozzanak és ne a fejükkel?” – kérdezhetné valaki. Nos, nem egészen így gondolom, de amit gondolok, az nagyon hasonlít ehhez: úgy értem, hogy a diák ne játsszék „életedit”, ne csak elméletben tanulmányozza az úgynevezett életet, mialatt a közösség eltartja és pénzeli ezt a költséges szórakozást, hanem próbálja becsülettel és igazán élni a kezdettől fogva. Mert ugyan miből tanulhatna meg jobban az életet a fiatalság, mint hogyha valóban megpróbál élni? Úgy vélem, ez legalább olyan jó elmetorna volna, mint a matematika. Ha azt akarnám például, hogy egy fiú konyítson valamit a tudományhoz és a művészethez, nem úgy fognék hozzá, mint a legtöbben, hogy tudniillik egy tudós professzor mellé adnám a gyereket, ahol mindent tanulhat és gyakorolhat, kivéve az élet művészetét: megtanulja az életet mikroszkópon vagy teleszkópon át nézni, de sohasem a tulajdon szemével; tanul vegyészetet, de nem tanulja meg, hogyan készül a mindennapi kenyere, tanul mechani-

kát, de nem mutatják meg neki, hogy mi végre kell alkalmazni; felfedezi a Neptun új holdjait, de nem fedezi föl a szálkát a saját szemében, sem azt, hogy ő maga milyen égitestnek a holdkórosa; s mialatt az egy csepp ecetben hemzsegő apró szörnyeket tanulmányozza, felfalják a körülötte nyüzsgő szörnyetegek. Vajon melyik haladna többet egy hónap alatt: az a gyerek-e, aki maga bányászt, maga olvasztotta ércből elkészítené a bugylibicskáját, és annyit olvasna ehhez, amennyi éppen szükséges – vagy az, aki fémkohászati előadásokat hallgatna a Főiskolán, miközben az apja drága rozsdamentes zsebkéssel ajándékozza meg? Vajon melyik vágná meg jobban s hamarabb az ujját?

Amikor elhagytam az egyetemet, legnagyobb megdöbbenésemre értesültem róla; hogy navigációt is tanultam! Szavamra, ha egyszer megkerülöm a kikötőt, többet tudtam volna erről a tárgyról. Még a szegény sorsú diák is csak politikai gazdaságtant tanul és hallgat, míg az életnek azt a gazdasági tanát, amely egyértelmű a filozófiával, egyáltalában nem is oktatják egyetemeinken. Aminek következménye, hogy az a diák, aki Adam Smith-et, Ricardót, Say-t olvas, ugyanakkor súlyos adósságokba kergeti apjaurát.

Száz meg száz modem és tökéletes intézményünkkel ugyanúgy járunk, mint egyetemeinkkel: illúzió lengi körül őket, de korántsem mindig jelentenek komoly előrehaladást. Az ördög továbbra is kamatos kamatot szed eredetileg befektetett tőkéje s további beruházásai után. Találmányaink csinos játékszernek csupán, amelyek elvonják figyelmünket komolyabb dolgoktól. Javított eszközök javíthatlan célra, amely célt már anélkül is túlságosan könnyű volt elérni: így példának okáért most vasút vezet Bostonba vagy New Yorkba. Nagy dérral-durrall mágneses távíró építünk Maine-ből Texasba; de hátha Maine-nek és Texasnak nincs is semmi fontos közlendője? Mindegyik olyan helyzetbe kerülhet, mint az a férfi, aki mindenképpen meg óhajtott ismerkedni egy előkelő, süket hölgygel, de mikor bemutatták, és hallgatócsöve egyik végét a kezébe adták, nem tudott mit mondani neki. Úgy tetszik, mintha legfőbb célunk az volna, hogy minél gyorsabban beszéljünk, s nem az, hogy minél értelmesebben. Alig várjuk, hogy alagutat fúrjunk az Atlanti-óceán alatt, és az óvilágot néhány héttel közelebb hozzuk az újhoz; de talán a legelső hír, amely az amerikaiak türelmetlenül hegyezett nagy fülébe fog jutni, az lesz, hogy Adelaide hercegnőnek számárköhögése van! Elvégre nem az viszi a legfontosabb kinyilatkoztatást, akinek a lova egy mérföldet lesz meg egy perc alatt; nem evangélista, nem is eszik sáskát meg vadmézet. Nem hiszem, hogy Flying Childers, a híres versenyló, valaha is vitt egy véka gabonát a malomba.

Valaki azt mondja nekem: „Mért nem takarékoskodik? Hiszen úgy tudom, szeret utazni: felülhetne a vonatra, még ma elmehetne Fitchburgbe, látná az országot.” Igen ám, de nekem is megvan a magamhoz való eszem! Tapasztaltam, hogy a leggyorsabban az utazik, aki gyalog jár. Azt felelem ismerősömnek: versenyezzünk, melyikünk ér oda előbb. A távolság harminc mérföld, az útiköltség kilencven cent. Ez kis híján egy teljes napszám. Én még emlékszem rá, hogy ennek a vasútvonalnak az építkezésén hatvan cent napszámot fizettek a munkásoknak. Nos, én elindulok most ebben a minutában gyalog, és estére odaérek; hetekig vándoroltam már ilyen tempóban. Barátom időközben megkeresi az útiköltségre valót, és valamikor a holnapi nap folyamán érkezik oda, vagy esetleg ma későn este, ha olyan szerencsés volt, hogy megfelelő munkát kapott. Ahelyett, hogy Fitchburgbe menne, a nap nagyobb részét mindenesetre itthon tölti és végigdolgozza. És így, ha a vasút a világot átérné, azt hiszem, én akkor is mindig megelőzném; ami pedig az ország megismerését, a tapasztalatgyűjtést illeti, azt hiszem, már csak lóhátról beszélnék vele.

Ez az egyetemes törvény, ezen senki sem változtathat, és a vasútra nézve sem tehetünk kivételt. Ha olyan vasutat építenénk, amely körüléri a világot, és mindenki számára hozzáférhető, a bolygó egész felületét el kellene egyengetnünk. Az emberek-

nek az a homályos elképzelésük, hogy ha eléggé kitartóan buzgólkodnak részvényekkel meg ásókkal, a végén eljutnak valahová, másodpercek alatt és fillérekért; de hiába rohannak a tömegek az indóház felé, hiába kiáltja el magát a kalauz: „Felszállás!” – mire a füst elszáll, és a gőz lecsapódik, azt fogjuk tapasztalni, hogy kevesen utaznak, a többin átgázol a technika – és az egésznek a címe ez lehetne: „Síralmas baleset.” Persze aki megkereste az útiköltséget, az valóban utazhat, ha addig él; de valószínűleg addigra elveszti rugalmasságát, és elpárolog az utazhatnékja. Hogy az ember élete java részét pénzkereséssel töltse, csak azért, hogy hátralevő s kevésbé értékes részében kétes szabadságot élvezhessem: erről eszembe jut az angol, aki Indiába ment, hogy vagyont szerezzen, aztán visszamehessen Angliába, és költő gyanánt élhessen. Miért nem azzal kezdte, hogy beköltözött egy padlásszobába? „Micsoda? – kiáltja felém egymillió ír munkás, az ország valamennyi kalyibájából. – Hát nem jó ez a vasút, amelyet építettünk?” Jónak jó, válaszolom én: azazhogy viszonylag jó, mert rosszat is csinálhattatok volna; de mivel testvéreim és felebarátaim vagytok, jobb időtöltést kívántam volna nektek, mint azt, hogy a sárban turkáljatok.

Mielőtt befejeztem házamat, szerettem volna becsületes és kellemes munkával megkeresni tíz-tizenkét dollárt, hogy legyen miből fedeznem rendkívüli kiadásaimat; ezért a házam mellé mintegy két hold könnyű, homokos földbe mindenféle veteményt ültettem, elsősorban babot, kisebb részben burgonyát, kukoricát, borsót, répát. Az egész telek mintegy tíz hold, nagy része fenyő meg hickory-fenyő, és tavaly nyolc dollár nyolc centért árulták holdját. Az egyik szomszéd farmer szerint „egyébre se jó, csak arra, hogy az ember csipogó mókust neveljen rajta”. Meg se trágyáztam a földet, nem lévén tulajdonos, csupán afféle betolakodott telepes; amúgy sem szándékoztam a jövőben annyit megművelni, s fel sem ástam mind egyszerre. Szántás közben jó néhány vén fatuskó került elő a földből, amely hosszú időre ellátott tüzelővel; kicsiny kerek foltok maradtak a nyomukban korhadékos szűzföldből, s ezek egész nyáron át könnyen felismerhetőek maradtak, annyival dúsabban tenyészett ott a bab. Tüzelőm többi részét a tóból kiszedett hordalékfa meg a házam mögött elterülő erdőből gyűjtött s kereskedelmi értéket amúgy sem jelentő száraz fa szolgáltatta. A szántáshoz kénytelen voltam felfogadni egy embert meg egy pár ökröt, noha magam fogtam meg az eke szarvát. Gazdaságomra az első idényben összesen 14 dollár 72 1/2 centet költöttem, szerszámra, vetőmagra, munkaerőre együttvéve. A kukorica vetőmagot ajándékba kaptam; ez azonban amúgy sem kerül számottevő összegbe, hacsak túlon túl nagy mennyiségben nem természeti az ember. Tizenkét véka babot, tizennyolc véka burgonyát takarítottam be, azonkívül valamelyes borsót és csemegekukoricát. A takarmánykukorica meg a répa nem ment semmire: későn vetettem. Összes bevételtem a gazdaságból 23 dollár 44 cent volt; ha ebből levonom kiadásaimat:

$$\begin{array}{r} \$ 23\ 44 \\ - \$ 14\ 72\ \frac{1}{2} \\ \hline \text{Marad:} \quad \$ 8\ 71\ \frac{1}{2} \end{array}$$

nem számítva azt, amit elfogyasztottam, és a kalkuláció idején még meglévő s mintegy 4 dollár 50 cent értékű terményt, ami tehát bőven fölért azzal a kis takarmánnyal, amit viszont nem természettem. Mindent egybevetve, kiváltképpen tekintetbe véve a lélek és a mai nap fontosságát is – kísérletem rövid lejárata ellenére, vagy talán éppen annak átmeneti jellege miatt, jobb eredménnyel zártam az évet, mint akármelyik concordi farmer.

A rákövetkező esztendőben pedig még eredményesebben gazdálkodtam, mert felástam annyi földet, amennyire szükségem volt, tudniillik mintegy egyharmad holdat; és e két esztendő tapasztalatait megtanultam s ettől nem téríthet el számos kiváló

gazdasági szakkönyv írója sem, a többi közt Anhur Young –, hogy ha az ember frugalisan él, csak azt eszi, amit maga megtermel, nem termel többet, mint amennyit megeszik, s a többletet nem cseréli be drágább, fényűzőbb holmi elégtelen mennyiségre, akkor elég, ha néhány négyszögölnyi földet művel; arra is rájöttem, hogy olcsóbb felásni, mint ökörral felszántani, jutányosabb időről időre új földet felásni, mint a régit megrágyázni, s ilyenformán ki-ki – hogy úgy mondjam – üres nyári óráiban fél kézzel elvégezheti a szükséges gazdasági munkát, anélkül, hogy ökör, ló, tehén vagy disznó tartásával kellene vesződnie, mint a dolgok jelen állapotában. Részrehajlás nélkül igyekszem hozzászólni a kérdéshez, mint aki nincs érdekelve a jelen gazdasági és társadalmi intézmények sikerében, illetve kudarcában. Függetlenebb voltam, mint bármelyik concordi farmer, mert nem voltam hozzáláncolva semmiféle földhöz vagy házhoz, hanem szabadon követhettem géniuszom hívó szavát, amely mindenkor igen váratlan fordulókra vitt. Így hát eredetileg is sokkal jobb helyzetben voltam náluk, és ha házam leég, vagy termésemet elveri a jég, ez sem sokat rontott volna állapotomon.

Hajlamos vagyok azt hinni, hogy nem is az ember tartja a jószágot, hanem a jószág az embert, annyival szabadabbak az állatok. Az ember és az ökör munkát cserél, de ha csak az igazán szükséges munkát nézzük, az ökör föltétlenül előnyben van, annyival tágasabb a gazdasága. Az ember a maga munkájának oroszlánrészét a szénagyűjtés hat hetében végzi, és ez bizony nem gyerekjáték. Annyi bizonyos: egy nemzet, amely minden tekintetben egyszerűen él, röviden szólva: egy filozófus nemzet semmiképpen sem követné el azt a súlyos hibát, hogy állatok munkáját felhasználja. Igaz, sosem volt és talán nem is lesz olyan nemzet, amely csupa filozófusból áll, sőt nem is tudom, kíváncsú volna-e, hogy legyen. Annyit azonban mondhatok, sosem lettem volna hajlandó lovat vagy ökröt betanítani és tartani, bármennyi munkát végezne is helyettem, mert attól féltem volna, hogy lovász vagy gulyás lesz belőlem és semmi más; ha a társadalom a maga egészében látszólag nyer is ezzel, honnét tudhatjuk, hogy az egyik ember nyeresége nem a másik vesztesége-e, s vajon az istállófiú éppoly elégedett lehet-e sorsával, mint a gazdája? Elismerem, hogy bizonyos közművek sosem épültek volna meg barmok segítségével, ám osztozzék az ember az ökörral meg a lóval ebben a dicsőségben; de vajon az ember egymaga nem tudott volna-e magához még sokkal méltóbbat alkotni ezalatt? Ha az ember az állatok segítségével elkezd nemcsak szükségtelen vagy művészi, de egyenesen fényűző jellegű és meddő munkákat végezni, akkor elkerülhetlenné válik, hogy az ökrök cseremunkáját néhány, kevés számú ember végezze el: más szavakkal ezek a legerősebbek rabszolgáivá válnak. Az ember így nemcsak a benne lakozó állatért dolgozik, hanem – ennek jelképeként – a tőle függetlenül létező állatért is. Bár sok a kőből, téglából emelt tekintélyes lakóházunk, a gazda vagyoni helyzetét mégis az határozza meg, hogy csúrei, istálló-i mennyivel nagyobbak a házáénál. Concord határában a legtöbb s legnagyobb hajlék épült szarvasmarha és lovak számára, és középületeknek sem vagyunk híjával; ám megyénkben igen kevés a szabad szó és szabad istentisztelet céljára emelt csarnok. Miért építésetükkel, miért nem elvont gondolkodásra való képességükkel akarják megörökíteni emléküket a nagy nemzetek? Mennyivel csodálatosabb a Bhagavad-Gita, mint Kelet valamennyi romja együttvéve! Tornokok s templomok: királyok fényűző passziói. Az egyszerű, független szellem nem munkálkodik királyok parancsára. A lángelme nem uralkodók udvaronca, s anyaga nem ezüst, nem arany vagy márvány, legföljebb igen csekély részben. Vajon mi végre faragnak annyi követ? Mikor Árkádiában jártam, nem láttam ott senkit, aki követ faragott. A nemzetekben esztelen becsvágy dúl, hogy emléküket minél nagyobb mennyiségű faragott kővel örökítsék meg. Mi volna, ha ugyanannyi fáradságot fordítanának rá, hogy elméjüket faragják s csiszolják? Egyetlen értelmes cselekedet emlékezetesebb emlék volna, mint egy égisz érő

kőépület. A követ jobban szeretem a maga természetes helyén, Théba nagysága ordináre fényűzés volt. Többet ér egy tisztességes ember szántóföldjét bekerítő egyszerű kőfal, mint egy százkapujú Théba, amely megfélemezte az élet igazi céljáról. A barbár, pogány vallás és civilizáció fényűző templomokat épít; a szó valódi értelmében vett kereszténység azonban nem. Általában a faragott kő legnagyobb részét minden nemzet a maga síremlékére fordítja; úgyszólván élve eltemetkeznek. Ami a piramisokat illeti, szerintem a leginkább azt kell csodálni rajtuk, hogy annyi ember vállalkozott rá nyomorult sorsában, hogy egy életen át holmi nagyravágyó himpellér sírját építse, holott okosabb és bátrabb lett volna, ha a gazembert a Nílusba fojtják, és testét az ebek elé vetik. Ha nagyon törném a fejem, talán találnék rá mentséget, de nem érek rá ezzel foglalkozni. Ami az építetők vallásosságát, művészetszeretét illeti, az nagyjából egyforma világszerte, akár egyiptomi templom az, ami épül, akár a United States Bank. Többe kerül, mint amennyit megér. A fő-fő hajtóerő a hiúság, s ezt támogatja a fokhagymás vajjas kenyér szeretete. Balcom úr, a sokat ígérő fiatal építésztehetség, kemény ceruzával, vonalzóval megtervezi Vitruviusa hátán, a kivitelezéssel megbízzák a Dobson és Fiai kőfaragócéget. Mire harminc évszázad tekint le az épületre, az emberiség feltekint reá. Ami a magas tornyokat, emlékműveket illeti, eszembe jut róluk, hogy a városunkban élt egyszer egy bolond fickó, aki elhatározta, hogy alagutat ás Kínáig, és eljutott odáig, hogy állítólag hallotta az edénycsörgést a kínaiak konyháján; jómagam azonban egy lépést sem tennék, hogy megbámuljam a lyukat, amit fúrt. Sokan foglalkoznak Kelet és Nyugat műemlékeivel, kutatják, hogy ki építette őket. A magam részéről inkább azt szeretném tudni, ki nem építette őket – ki volt az, aki annak idején fölötte állt e hiúságoknak. No de folytatom statisztikámat.

Földméréssel, asztalosmunkával meg egyéb napszámmal – mert annyi szakmám van, hogy minden ujjamra jut belőle – megkerestem összesen 13 dollár 34 centet. Nyolc hónap alatt, azaz július 4-étől március 1-éig (erről az időszakról vezettem számadásaimat, noha több mint két esztendeig laktam odakinn) a következő összegeket költöttem élelmezésre, nem számítva burgonyát, egy kevés kukoricát meg zöldborsót, amelyet magam termesztettem, s nem véve tekintetbe, hogy számadásaim lezárásakor mi maradt meg mindebből:

Rizs	\$ 1 73	1/2
Melasz	\$ 1 73	
(ez a legolcsóbb édesítőszer)		
Rozsliszt	\$ 1 04	3/4
Kukoricaliszt	\$ 0 99	3/4
(olcsóbb, mint a rozsliszt)		
Disznóhús	\$ 0 22	
Búzaliszt	\$ 0 88	
(munkában és pénzben egyaránt költségesebb, mint a kukorica)		
Cukor	\$ 0 80	
Szalonna	\$ 0 65	
Alma	\$ 0 25	
Szárított:	alma \$ 0 22	
Édesburgonya	\$ 0 10	
Egy tök	\$ 0 06	
Egy görögdinnye	\$ 0 02	
Só	\$ 0 03	
Összesen:	\$ 8 74	

(Megannyi kudarcba fúlt kísérlet)

Igen, valóban megettem 8 dollár 74 centet, de nem vallanám meg így, pirulás nélkül bűnömet, ha nem tudnám, hogy valamennyi olvasóm legalább annyira bűnös, mint én, s tetteik semmivel sem festenének jobban nyomtatásban. A következő esztendőben néha halat fogtam vacsorára, s egyszer arra vetemedtem, hogy megöltem egy mormotát, amely babföldemet pusztította – vagyis segítettem lelkének, hogy előbbre jusson vándorútján, ahogy a keleti ember mondaná –, és azután megettem, részben kísérleti célból; de noha enyhe pézsmaszaga ellenére pillanatnyi élvezetet szerzett, beláttam, hogy ezt nem tanácsos meghonosítanom, akármilyen érdekes volna is, ha a falusi mészáros sütéshez szépen előkészített mormotahúst árulna.

Ruházatra s más alkalmi szükségletre a fenti időszakban 8 dollár 40 $\frac{3}{4}$ centet költöttem, bár ez az adat így nem mond sokat, olajra és egyéb háztartási segédeszközre pedig 2 dollárt. Mindent összevéve tehát az alábbi kimutatás szerint oszlottak meg költségeim, mosást és foltozást ide nem számítva, mivel ezeket kiadtam a házból, és a számlát még nem kaptam meg – és aki a világnak ebben a részében él, nagyjából ugyanezekre költi szükségképpen a pénzét:

Ház	\$ 28 12	1/2
Gazdálkodás (1 évre)	\$ 14 72	1/2
Élelmezés (8 hónapra)	\$ 8 74	
Ruházkodás stb. (8 hó)	\$ 8 40	3/4
<u>Olaj stb. (8 hó)</u>	<u>\$ 2 00</u>	
Összesen:	\$ 61 99	3/4

Azon olvasóim számára, akik maguk keresik kenyerüket, hozzáteszem azt is, hogy költségeim fedezésére a következő bevételeim voltak:

Eladott terményeimből	\$ 23 44
<u>Napszámból</u>	<u>\$ 13 34</u>
Összesen:	\$ 36 78

Ha ezt levonom kiadásaimból, marad 25 dollár 21 $\frac{3}{4}$ cent, vagyis körülbelül ugyanannyi, amennyivel rendelkeztem, amikor nekivágtam kísérletemnek, tehát amennyit kockáztattam vele; másrésről az ily módon nyert szabad időm, függetlenségem, jó egészségen kívül még kényelmes hajlékra is szert tettem, annyi időre, ameddig kedvem van benne tanyázni.

Ez a statisztika, bármilyen esetlegesnek, tehát kevésbé tanulságosnak tetszik is, teljessége révén mégis bizonyos fokig értékes. Semmit sem kaptam, amiről ne adnék számot költségvetésemben. A fenti adatokból tehát kitűnik, hogy táplálkozásom pénzértékben kifejezve mintegy heti huszonhét centbe került. És attól fogva csaknem két esztendeig hasonlóképpen éltem: rozs- meg kukoricalisztból sült kovásztalan kenyéren, burgonyán meg rizsen, kevés sózott disznóhússal, melasszal, sóval kiegészítve, no és természetesen vizet ittam hozzá. Mivel annyira szerettem az indiai filozófiát, mi sem természetesebb, mint hogy a rizs igen nagy szerepet vitt diétámban. Hogy eleve megválaszoljam a megrögzött gáncsokodók ellenvetéseit, sietek kijelenteni, hogy ha alkalomadtán házon kívül vacsoráztam – amire mindig volt példa, és nagyon remélem, hogy a jövőben is adódik alkalom –, ez inkább csak ártott anyagi egyensúlyomnak.

E vacsorameghívások azonban, mint mondtam, állandóan visszatérő elemei lévén életemnek, nem módosíthatják összehasonlító kimutatásaim értékét.

Kétszertendei tapasztalatom során megtanultam, hogy az ember még a mi földrajzi szélességünkben is rendkívül csekély munkával megtermelheti szükséges táplálékát;

tapasztaltam továbbá, hogy az ember éppoly egyszerű étrenden élhet, mint az állatok, anélkül, hogy ez egészségét, erejét a legkisebb mértékben is csorbítaná. Gyakran ebédeltem kielégítően – mégpedig többféle szempontból is kielégítően – a kukoricaföldemen szedett porcsinból (*Portulaca oleracea*), melyet megfőztem, és megsózva fogyasztottam. A növény latin nevét a hangzatossága kedvéért idézem. És ugyan mi többet kívánhat az értelmes ember békés hétköznapiakon, mint kellő számú csó gyenge kukoricát jó puhára főzve, megsózva? Még az a csekély változatosság, amelyet megengedtem magamnak, az is inkább az étvágynak, semmint az egészségnek lett engedmény volt. És az emberek egy része mégis odáig jutott, hogy éhezik, noha megvan a betevő falatja, mert ingyencségekre sóvárog; és ismerek egy derék asszonyságot, aki szentül hiszi, fia abba halt bele, hogy csak vizet ivott.

Amint olvasóim látják, a kérdést inkább gazdasági oldaláról vizsgálom, semmint diéta szempontjából, ezért nem is fognak rá vállalkozni, hogy önmegtartóztatásomban utánozzanak, hacsak nincs különlegesen jól fölszerelt éléskamrájuk.

Kenyeret eleinte tiszta kukoricalisztből, sóval sütöttem szabad tűzemen, zsinde-lyen vagy építkezés közben lefűrészelt lapos fadarabon; de többnyire megfüstölődött, és fenyőgyanta-illatot vett fel. Kísérleteztem búzaliszttel is; végül a rozs- és kukoricaliszt keverékét találtam a legalkalmasabbnak s a legízletesebbnek. Hűvös időben nem képzelhető jobb multság, mint egymás után több ilyen kis cipót sütni, gondosan meg-megforgatva őket, mint az egyiptomiak a tojást a kotlós alatt. Valódi kenyérgyümölcsnek tekintettem ezt, amelyet magamnak érleltem, s nemes illatát igyekeztem minél tovább megőrizni, evégre gondosan ruhába takargattam cipócskáimat. Behatóan tanulmányoztam a kenyérsütés ősi és nélkülözhetetlen művészetét, konzultáltam minden lehető szaktekintélyt, elkezdve az ősidőkön, mikor az ember először találta fel a kovásztalan kenyeret és a vadbogyó- meg húsdietáról áttért e szelídebb, kifinomultabb táplálkozásra, folytatva tanulmányaimat a kenyértészta véletlen megsavanyodásán át – amely feltehetően megtanította az emberiséget a kovász használatára – az erjesztés különféle korszerűbb módzataiig, a ma is a létfenntartás alapjának tekintett egészséges, finom, édes kenyérig. A kovászt, melyet sokan ma is a kenyér lelkének, sejtanyagát átlényegítő spiritusnak tekintenek, és vallásos áhítattal őriznek, miként a Vesta-szüzek az örök tüzet – gondolom, az első adagot meg a Mayflower-rel hozták át Amerikába, és hatása azóta is dagad, duzzad, terjed, tésztahullámokkal árasztva el a földrészt –, e drága extrákat én is híven és rendszeresen hoztam ki a faluból, amíg egyszer egy reggel megfeledkeztem a szabályokról, és leforráztam; e baleset következtében viszont fölfedeztem – mert fölfedezéseim sosem szintetikus, hanem analitikus úton történtek –, hogy még ez sem nélkülözhetetlen, és azóta boldogan nélkülözöm, noha a legtöbb háziasszony váltig bizonygatta, hogy a kovásztalan kenyér ártalmas az egészségre, és a vénnek életerőm gyors aláhanyatlását jósolták. Mégis úgy látom, jól megvagyok nélküle, s egy esztendei kovásztalan kenyérevés után változatlanul az élők sorában vagyok; még örülök is, hogy nem kell a zsebemben hordoznom, ahol ki is borulhat – egyszerűbb, tisztességesebb egészen elhagyni. Az ember minden más állatfajánál könnyebben alkalmazkodik mindenféle éghajlathoz, körülményekhez. Sem szódát, sem semmiféle lúgos vagy vegyi anyagot nem tettem kenyereembe; pontosan a szerint a recept szerint készítettem, amelyet Marcus Porcius Cato adott meg mintegy kétszáz évvel Krisztus születése előtt: „*Panem depsticum sic facito. Manus mortariumque bene lavato. Farinam in mortarium indito, acoae paulatim addito, subigitogue pulchre. Ubi bene subegeris, defingito, coouitogue sub testu.*” Ami lefordítva így szól: „Dagasztott kenyeret ekképpen készíts. Mosd meg jól kezedet s tekenődet. Tedd bé a lisztet a tekenőbe, adj hozzá vizet apránként, gyúrd össze alaposan. Ha jól meggyúrtad, formázd meg és süsd meg földő alatt” – vagyis kemencében. Élesztőt, kovászt egyetlen szóval sem említ. De még ez az éltető elem sem mindig állt rendelkez-

zésemre. Egy ízben bugyellárisom úgy kiürült, hogy több mint egy hónapig nem láttam kenyeret.

New England valamennyi lakója könnyűszerrel megtermeszthetné kenyérgabonáját a rozs és kukorica e hazájában, s nem kellene távoli, bizonytalan piacoktól függnie. De sajna, annyira eltávolodtunk az egyszerűségtől meg a függetlenségtől, hogy a concordi üzletekben friss édes rozsliszt ritkán kapható, kukoricalisztet, málét vagy puliszkát pedig úgyszólván senki sem fogyaszt. A legtöbb farmer sertéseivel, teheneivel eteti meg azt, amit maga termel, ő maga pedig drágább és semmiképpen sem egészségesebb búzalisztet vásárol a boltban. Jómagam tapasztaltam, hogy könnyen megtermelem azt az egy-két véka rozsot, kukoricát, amire szükségem van, mert az első a legrosszabb földben is megterem, s a másodiknak sem kell éppen a legjobb; terményeimet kézimalmom megőrölhetem, így még rizs és sózott disznóhús nélkül is megélek; ha édesítőre vágyom, kikísérleteztem, hogy sütőtökből vagy répából igen jó minőségű melaszt tudok előállítani, s ha néhány cukorjuhart ültetek, még könnyebben hozzájuthatok; amíg a juharfáim megnőnek, használhatom az előbb említett szurrogátumokat, s még egyebeket is, amint eleink mondták:

*Édes nyalánkságra fogad hogyha vásik,
Szedjél paszternákot, diófa forgácsit.*

Ami végül a sót, e legborsosabb árú fűszerszámot illeti, megszerzése jó alkalom lenne egy tengerparti kiruccanásra; vagy ha egészen leszoknék róla, legfőljebb kevesebb vizet innék. Nem hiszem, hogy az indiánok valaha is fáradoztak ennek beszerzésével.

Így hát ami táplálkozásomat illeti, mindennemű vásárlás, csereüzlet nélkül elboldogultam, s mivel hajlékom volt, már csak a ruházat és a tüzelő kérdése maradt megoldandó. A nadrágot, melyet viselek, egy farmer családjában szőtték, mert ennyi becsület, hála az égnek, még megmaradt az emberekben; szerintem ugyanis a paraszti sorból a munkásságba való süllyedés legalább akkora s éppoly emlékezetes zuhanás, mint emberből szántóvetővé lenni. A tüzelő kérdése újonnan birtokba vett területen nem okoz gondot. Ami lakásomat illeti: ha a hatóságok bármikor kifogást emelnének önkényes letelepülésem ellen, megvásárolhatnék egy hold földet ugyanazon az áron, amelyen az általam megművelt föld eladásra került – azaz nyolc dollár nyolc centért. De az adott helyzetben, megítélésem szerint, letelepülésemmel csak megnőveltem a föld értékét.

A hitetlenkedőknek egy bizonyos fajtája időnkint olyan kérdéseket vet föl, mint például: azt hiszem-e, hogy megélhetek pusztán csak növényi táplálékon; hogy az efféle faggatózásnak egyszer s mindenkorra elejét vegyem, azt szoktam válaszolni, hogy én a patkószezen is megélek. Aki ezt nem érti meg, nem fogja föl mondanivalóm java részét. A magam részéről mindig örvendek, ha ilyenfajta kísérletekről hallok; egy fiatalember két hétig nem evett mást, csak kemény, szemes kukoricát, s mozsárnak csupán a tulajdon két fogsorát használta. A mókusok törzse hasonlóval próbálkozott, és lám, elég magasra vitte. Az emberi fajta pedig fölöttébb alkalmas az effajta kísérletezésre, ha néhány vénasszony, aki koránál fogva erre már nem képes, vagy aki vagyontát malomrészvényekbe fektette, meg is botránkozik rajta.

Bútorzatom egy részét magam fabrikáltam, más része pedig nem került semmibe, amiről eddig ne adtam volna számot. A következőkből állt: egy ágy, egy asztal, íróasztal, három szék, egy kis tükör (széleghossza három hüvelyk), kandallóvas és piszkafa, teafőző üst, egy nyeles lábos meg egy serpenyő, veder és mosdótál, két kés, két villa, három tányér meg egy csésze, egy kanál, egy köcsög az olajnak, egy másik a melasz-

nak, és egy lakkozott lámpa. Senki sem olyan szegény, hogy sütőtökön kellene ülnie, ez csak élhetetlenség. Falusi házak padlásán tucatjával akad kedvemre való szék, ami ingyen kapható, csak szállítsa el az ember. Mi kell még? Istennek hála, bútórúháza segítségével nélkül is tudok ülni, állni, járni. Csak a filozófus nem szégyellné el magát, ha látja bútorszatát szekérre rakva, a nap sugarainak meg az emberek vizsga tekintetének kereszttüzeiben – olyan szegényesen, nyomorúságosan fest olyankor az az üres ládagyűjtemény! Mert még a legfinomabb bútor is végül csak az, és nem egyéb. Az ilyen rakomány láttán sosem tudtam megállapítani, vajon úgynevezett gazdag ember tulajdona-e vagy szegény családé, annyira nyomorúságosnak tetszett minden alkalommal. Valóban, minél több az efféle holmid, annál szegényebb vagy. Minden szekérrakomány úgy fest, mintha tucatnyi kalyiba berendezését tartalmazná; márpedig ha egy kalyiba is szegényes, akkor ez tizenkétszer akkora szegénységet mutat. Ugyan miért költözzünk egyáltalában, ha nem azért, hogy megszabaduljunk bútorszatunktól, *exuviaenktől*, avagy levedlett bőrünkötől, hogy végül teljesen újonnan berendezve lépünk át e világból a következőbe, s a régit itt hagyjuk, elégetésre szántan? Mintha megannyi csapda volna az ember övére aggatva, s mozdulni sem tudna vad vidékünkön anélkül, hogy ezt a sok csapdát magával ne hurcolná. Szerencsés az a róka, amelyik csak a farkát hagyta a csapdában! A pénzmapatkány még a lábát is lerágja, hogy kiszabaduljon belőle. Nem csoda, hogy az ember elveszítette rugalmasságát. Hányszor nem kerül szorult helyzetbe! „Ha szabad kérdeznem, uram, mit nevez ön szorult helyzetnek?” Akinek van szeme a látásra, mindenkin meglátja, mi az, amit a magáénak mond, sőt mi az, amit állítólag megtagad, s ami ott van mögötte, egészen a konyhabútoráig meg a sokféle vackáig, amit tartogat, és nem hajlandó elégetni, mintha be volna fogva elébe, és csak úgy mozdul, ahogy tud. Felfogásom szerint szorult helyzetbe kerül az, aki átbújik egy kapun vagy nyíláson, amelyen a szekérderéknyi kacatja nem fér át. Akarva, nem akarva szánakozás fog el, ha látszólag szabad, tette kész, épkézláb és erős férfit látok, aki „lakberendezéséről” beszél, hogy biztosítva van-e vagy sem. „De mit csináljak a bútorommal?” A kedves, tarka lepke pókhálóba bonyolódott. Még akiről sokáig azt hisszük, nincs efféle tehertétele, arról is kitudódik, ha jobban megvizsgáljuk, hogy valakinek a csűrében tárol valamit. Angliát ma olyannak látom, mint egy öregurat, aki igen sok poggyásszal, hosszú élete során felgyülemlett keteputával utazik, melyet nincs bátorsága elégetni. Utazóláda, nagy koffer, kis koffer, motyó: dobd el legalább az első hármát! A legegészségesebb ember erejét is meghaladná manapság, hogy fölvegye ágyát és járjon, a beteget meg éppenséggel csak arra beszelném rá, hogy tegye le az ágyát és szaladjon! Ha egy bevándorlóval találkoztam, aki roskadozott motyója súlya alatt – batyúja úgy festett, mint tarkóján támadt hatalmas kelevény, akkor nem győztem sajnálni: nem azért, mert az volt minden földi vagyona, hanem azért, mert annyi mindent kell cipelnie. Ha már cipelnem kell csapdát, legalább arra törekszem, hogy könnyű legyen, és ne tegyen kárt fontosabb szerveimben. De talán a legokosabb, ha az ember egyáltalában nem kerül csapdába.

E helyt megjegyzem, hogy függönyre sem kell költenem, mivel senki sem leskelődik bé ablakomon, csak a nap és a hold, előlük pedig nem akarok elrejtőzni. A hold nem savanyítja meg tejemet, nem romlasztja meg húsomat, a nap sem kezdi ki bútoromat, nem fakítja ki szőnyegeimet, és ha barátsága néha kissé túlságosan meleg, még mindig gazdaságosabb megoldásnak vélem, ha valamely természet-adta függöny védelmébe húzódok, mintsem egyetlen darabbal is szaporítsam ingóságaimat. Egyszer egy hölgy lábtöröltőt kínált fel, de mivel nem volt helyem, ahová tegyem, sem időm, hogy naponta kirázzam, elhárítottam az ajándékot, s inkább a gyepebe törölöm a lábamat küszöböm előtt. Jobb, ha az ember már csírájában irtja ki a gonoszt.

Nemrégiben elmentem egy árverésre. Egy presbiter házána berendezését verték dobra, mert élete nem volt eredménytelen:

A rossz, mit ember tesz, túléli őt.

A holmi nagyobbik része értéktelen vacak volt, mint rendesen; még a megboldogult apjának életében kezdett gyülemelni. A többi közt szerepelt egy szárított galandféreg is. És most, miután ez a sok himmi-hummi fél évszázadon át porosodott a padláson és a szekrények mélyén, nem égették el, máglya vagy tisztítótűz helyett nyilvános árverés lett a sorsuk – pusztulás helyett felmagasztosulás. A szomszédok összecsődültek, szemügyre vették, megvásárolták a tárgyakat, és gondosan átszállították a maguk padlására, szekrényeikbe, hogy ott porosodjanak tovább, amíg ők is meghalnak, és holmijuk új árverésen indul új hazába. Az ember porból vétetett, és porrá lesz.

Némely vad nép szokásait haszonnal követhetnők, mert ők legalább jelképesen levedlik a bőrüket évente; legalább az elképzelésük megvan róla, ha nem is valósítják meg teljesen. Milyen jó lenne, ha mi is ünnepelnénk afféle évkezdést, vagy „zsengék áldozását”, amilyent Banram leír a Mucolasse-indiánoknál! „Amikor egy város az évkezdést ünnepli – írja –, előbb mindenki új ruhába öltözik, új főzőedényt, háztartási felszerelést, bútort szerez, aztán összeszedi ócska gúnyját meg egyéb holmiját; kisöprik, kitakarítják a házakat, utcákat, tereket, az egész várost, és a szemetet a megmaradt gabonával és más tavalyi készlettel együtt egy nagy közös halomba rakják és elégetik. Majd orvosságot szednek, és három napon át böjtölnek, végül a város összes tüzeit eloltják. A böjt alatt minden étvágyukat, szenvedélyüket megtartóztatják. Általános amnesztiát hirdetnek, minden gonosztevő visszatérhet a városba...

Negyednap reggel a főpap két száraz fadarabot összedörzsölve új tüzet csíhol a főtéren, s onnét minden ház, minden család ellátja magát új, tiszta tűzzel.”

Ezek után lakmároznak az új kukoricából, terményekből, és három napig táncolnak, énekelnek; „...a négy rákövetkező napon pedig látogatókat fogadnak, és együtt örvendeznek, vigadoznak más városokból érkező ismerőseikkel, akik hasonló módon megtisztultak, s fölkészültek az új esztendőre”.

A mexikóiak minden ötvenkét esztendőben végeztek hasonló megtisztulási szertartásokat, abban a meggyőződésben, hogy a világ vége közeleg.

Ritkán hallottam ennél igazabb szentségről, lévén a szentség a szótár meghatározása szerint „belső, lelki kegyelem külső, látható jele”; nem kételkedem benne, hogy e népeket eredetileg égi sugallat utasította erre, ha nincs is bibliai följegyzésük a kinyilatkoztatásról.

Több mint öt esztendeig éltem tehát így a két kezem munkájából, és azt tapasztaltam, hogy évente hatheti munkával meg tudom keresni azt, amire szükségem van. Telem tehát teljes egészében, valamint nyaram jó része megmaradt tanulásra, szellemi munkára. Próbáltam iskolában tanítani, de úgy láttam, hogy költségeim keresetemmel arányosan, helyesebben aránytalanul növekedtek, mert megfelelőképpen kellett öltöznöm, viselkednem, mi több: hinne és gondolkoznom, és ráadásul még időmet is elvesztegettem. Minthogy nem embertársaim javáért buzgólkodtam, hanem a tanítást csupán megélhetési forrásnak tekintettem, csakhamar beláttam, hogy ez nem vezet semmire. Próbáltam kereskedni is, de rájöttem, hogy tíz esztendeig tartana, amíg valamire viszem ezen a téren, és addigra valószínűleg elvinne az ördög. Őszintén szólva attól féltem, hogy addigra, amint mondani szokás, jó üzletember válnék belőlem. Mikor régebben körülnéztem, mivel kereshetném meg kenyeremet, még frissen emlékezetemben volt néhány gyászos kísérletem, amellyel barátaim jó tanácsaihoz igyekeztem alkalmazkodni, s ez bizony alaposan próbára tette találékonyságomat. Többször is komolyan foglalkoztam a gondolattal, hogy elmegyek áfonyát

szedni, erre bizonyosan alkalmas volnék, és az így szerzett kicsi haszonból is megélnék, mivel legfőbb ügyességem mindig is az volt, hogy kevéssel beérem; kevés alaptőke kell hozzá, és – amint balga fejvel hittem – kevéssé fog elvonni megszokott kedvteléseimtől. Míg ismerőseim habozás nélkül léptek a kereskedelmi vagy más szabad pályákra, én ezt szemeltem ki magamnak, mint legalkalmasabbat: egész nyáron járom a dombokat, leszedem az utamba kerülő bogyót, s aztán eladom, ahogy éppen sikerül – egyszóval Admelo sz marháit legeltetem. Arról is ábrándoztam, hogy gyógyfüvet gyűjtök, vagy örökzöldet szedek, és szekérszámba árurom a faluban, vagy akár a városban olyanoknak, akik otthonukban is szívesen emlékeznek az erdőre. De azóta megtanultam, hogy a kereskedelem az átok bélyegét nyomja rá mindenre; még ha menyeyei üzenetekkel kereskedünk is, a kupeckedés átka akkor is hozzátapad.

Mivel bizonyos dolgokat jobban szeretek másoknál, szabadságomat pedig mindek fölött sokra tartom, mivel továbbá nehéz helyzetben is könnyen élek, nem akartam időmet azzal tölteni, hogy drága szőnyegeteket meg egyéb fényűző berendezési tárgyakat vásárolok, ingyencségekké táplálkozom vagy görög avagy gótikus stílusban épült palotába költözöm – erre még nem láttam érkezettnek az időt. Ha van, aki nem érzi terhesnek e javak megszerzését, és megszerezvén őket tud velük mit kezdeni, ám foglalkozzék ezzel teljes odaadással. Némelyek „szorgalmasak”, s látszólag önmagáért szeretik a munkát – vagy talán azért, mert nagyobb bajoktól mentesíti őket: az ilyen embereknek egyelőre nincs mondanivalóm. Aki nem tudna mit kezdeni több szabad idővel, mint amennyit jelenleg élvez, annak csak azt a tanácsot tudom adni, dolgozzék kétszer annyit, mint most – dolgozzék, amíg kifizeti önnön vételárát, és szabadságlevelet kap. A magam számára úgy találtam, a napszámosság a legfüggetlenebb foglalkozás, kivált mivel évente mindössze harminc vagy negyven napot kell dolgozni a létfenntartásért. A napszamos munkanapja az alkonyattal véget ér, attól fogva szabadon rendelkezik idejével, azzal foglalkozik, amivel akar, pénzkereső munkájától függetlenül; munkaadója azonban hónapról hónapra tervez és számít, így nincs egy perc nyugta újjétől újjéig.

Röviden összefoglalva: hitem s tapasztalatom szerint egyaránt meg vagyok róla győződve; hogy fenntartani magunkat e Földön nem keserves fáradság, hanem szórakozás, ha egyszerűen és bölcsen élünk; ugyanúgy, ahogy pallérozottabb nemzetek sport gyanánt űzik azt, ami az egyszerűbbeknél munka, köznapi foglalatosság. Nem szükséges, hogy az ember arca verítékében egye a kenyerét, hacsak nem verítékezik sokkal könnyebben, mint én.

Egy ismerős fiatalember, aki néhány hold földet örökölt, azt mondta nekem egyszer: úgy érzi, neki is úgy kellene élnie, mint ahogy én élek, ha megvolna rá a módja. A világért se szeretném, ha bárki a kedvemért az én életmódomhoz alkalmazkodnék, egyrészt, mert ki tudja, mire beletanul, addigra én talán már egészen másféle életmódot ókumláltam ki magamnak, másrészt, mert azt kívánom, hogy az emberek legyenek minél különbözőbbek; végül és főként azt szeretném hogy mindenki nagy körültekintéssel válassza meg és kövesse a maga életmódját, s nem apját, anyját vagy a jószomszédét. Az ifjú építsen, ültessen, hajózzon – de a világért se akadályozzuk meg abban, amit igazán csinálni szeretne. Mind csupán egy matematikai ponthoz viszonyítva vagyunk bölcses, mint ahogyan a hajós vagy a szökött rabszolga a sarkcsillagra függeszti szemét; de ez elegendő irányítás egész életünkre. Talán nem érünk rébbe kiszámítható időn belül, de mindenesetre megmaradunk a helyes irányban.

Ebben az esetben ami az egyénre áll, kétségtelenül ezekre is igaz, mivel egy nagy ház aránylag nem kerül többbe, mint a kicsi, hisz közös tető alatt, közös pince fölött megfelelő válaszfalakkal több lakás is elfér. A magam részéről mégis a magános hajlékot választottam. Általában olcsóbb, ha az egészet magunk építjük fel, mint hogyha igyekszünk meggyőzni másokat a közös fal előnyeiről; ha azonban mégis sikerül meg-

győznünk a másikat, a közös válaszfalat, hogy minél olcsóbb legyen, igen vékonyra kell építenünk, és hátha a másik rossz szomszédnak bizonyul, s hátha nem is tartja karban megfelelőképpen a falnak felé eső oldalát! Amennyi együttműködés általában lehetséges az emberek között, igen csekély és csupán felületi: az a kevés igazi együttműködés pedig, ami van, olyan, mintha nem volna, mivel harmóniáját emberi fül nem hallja. Akiben bizalom él, egyenlő bizalommal fog mindenkivel együttműködni, bárhová kerül; akiben azonban nincsen bizalom, akárhová csapódják is, csak ugyanúgy fog tovább élni, mint a többiek. Együttműködni a szó legmagasabb és legalacsonyabb értelmében egyaránt annyit jelent, mint együtt megkeresni kenyerünket. Nemrégiben hallottam a következő tervről: két fiatalember együtt akarta beutazni a világot, az egyik pénz nélkül indult volna el, azzal, hogy útközben a fedélzeten vagy az eke szarvánál szerzi meg, amire szüksége van, a másiknak ellenben váltó lapult volna a zsebében. Világos, hogy nem sokáig maradhattak útítársak, együttműködésről nemigen lehetett szó, hiszen az egyik egyáltalában nem akart működni. Az első érdekeőbb kalandnál vagy fordulatnál útjuknak el kell válnia egymástól. Végül, mint már említettem, aki egyedül utazik, akár ma útra kelhet, de aki mással társul, annak meg kell várnia, míg a másik is útra kész, s indulásuk így sokáig halasztódhat.

Mindez azonban merő önzés – hallottam nemegyszer városunk lakóinak szájából. Nem tagadom, eddig nemigen vettem részt emberbaráti vállalkozásokban. Sok mindent feláldoztam kötelességtudásomnak, egyebek közt ezt az örömet is. Némelyek minden ékesszólásukat latba vetve megpróbálták rábeszélni, vállaltam el egy városunkbéli szegény család fenntartását, és ha nem volna más dolgom – mivel az Ördög mindig talál elfoglaltságot a henység számára –, csakugyan megpróbálkozhatték valami effélével. Ámde mikor rászántam volna magam, hogy érdemeket szerezsek a Hivatalos Mennysországból azáltal, hogy bizonyos szegény személyeket pontosan ugyanolyan jólétben eltartsak, mint jómagamat, és odáig merészkedtem, hogy javaslatot is tettem ez irányban, az illetők egytől egyig kijelentették: inkább szegények maradnak. Mivel városom mindkét nembeli lakosai oly sokféleképpen munkálkodnak felebarátaik jólétén, úgy vélem, nem baj, ha legalább egyvalaki közülük más, kevésbé emberbaráti tevékenységre adja fejét. Az alamizsnálkodáshoz is tehetség kell, mint bármi máséhoz. Ami pedig a jótékonykodást illeti, ez a pálya ma már túlszűfolt. Megpróbálkoztam vele, tőlem telhetően, és – bármily különösnek tetszik – rájöttem, hogy nem felel meg természetemnek. Talán nem kellene tudatosan és szándékosan lemondanom sajátos elhivatottságomról, hogy megtegyem azt a jót, amit a társadalom tőlem kíván a világegyetem pusztulását megakadályozandó; hitem szerint csak mások hasonló, de sokkalta nagyobb jellemeszilárdsága menti meg egyáltalában a pusztulástól. De a világért sem állnék senki géniuszának útjába, és aki szívvel-lélekkel, elhivatottsággal teszi meg azt, amit én elhárítok magamtól, annak azt mondanám: tarts ki szilárdul utadon, még ha a világ rossznak bélyegzi is, ami több mint valószínű.

Távol legyen tőlem a feltevés, hogy esetem sajátos és különleges; olvasóim közül sokan valószínűleg hasonló védekezéssel állnának elő. Ha akármit csinállok, nem kezdek érte, hogy szomszédaim azt jónak találják, mégis habozás nélkül kijelentem, hogy remek fickó vagyok, s érdemes engem felfogadni; de hogy mire vagyok képes, azt kitalálni már a munkaadóm dolga. És ami jót cselekszem, mármint a szó közkeletű értelmében, legyen mindig olyasmi, ami kiesik utamból, és javarészt még szándékomból is. Az emberek nagy része gyakorlatilag ezt mondja: indulj el onnét, ahol állsz, maradj olyan, amilyen vagy, ne törekedjél arra, hogy jobbá légy, hanem előre megfontolt szándékkal igyekezzél jót cselekedni. Ha egyáltalában hozzá akarnék szólni hasonló kérdésekhez, inkább ezt tanácsolnám: igyekezzél jobbá lenni. Nézd meg a napot: vajon beéri-e azzal, hogy tüzet a hold fényével vagy egy hatodrangú csillag su-

gárával egyenlő szintre hozza, s mint holmi házimanó, bekandikáljon a kunyhók ablakán, megihesse az alvajárót, megrothassa a húst, és láthatóvá tegye a sötétséget – ahelyett, hogy állandóan fokozza jótékony melegét, amíg olyannyira fényeskedik, hogy halandó szeme nem bír beletekinteni, és ezenközben befutja pályáját a világ körül, jobbítván azt, avagy helyesebben, amint egy igazabb tan fölfedezte: a Föld futja be pályáját körötte, jobbá válván! Amikor Phaetón egy napra megkapta a Nap szekerét, isteni származását bőkezűségével akarván bizonyítani, letért a járt útról, elégetett jó néhány háztömböt az eget alsóbb utcáiban, megperzselte a föld felszínét, kiszárított minden forrást, és megteremtette az óriási Szahara-sivatagot, míglen Zeusz a végén villámával sújtotta le a Földre, és a Nap, fia halálát gyászolva, egy álló esztendeig nem sütött.

Nincs ahhoz fogható rossz szag, mint a megmérgezett jószág bűze. Olyan, mint a döghús, istentelen, embertelen. Ha egyszer megtudnám, hogy valaki azzal a tudatos szándékkal közeledik házamhoz, hogy jót tegyen velem, menekülnék, amerre látok, mint az afrikai sivatag ama szikkasztó, tüzes szele elől, amelyet számumnak neveznek, s amely szemünket, orrunkat, fülünket, szemünket telehordja homokkal, amíg megfulladunk – igen, futva futnék előre abbéli félelmemben, hogy jót tesz velem, hogy mérgező anyagának valamelyes részét véremhez keveri. Nem kérek belőle; inkább elszenvednem a rosszat a maga természetes módján. Szememben senki sem jó ember azért, mert ennem ad, ha éhezem, megmelenget, ha fázom, vagy kihúz az árokból, ha netán belepottyantam. Ezt a jól idomított új-fundlandi eb is megteszi. A filantrópia nem egyértelmű a legtágabban felfogott emberszeretettel. Howard kétségtelenül igen derék, kiváló ember volt a maga módján, s meg is kapta érte jutalmát; de mit számít nekünk száz Howard, ha filantrópiájuk mirajtunk nem segít akkor, amikor a legméltozobbak vagyunk a segítségre? Sohasem hallottam olyan filantróp összejövetelről, amelyen komolyan fölvetődött volna, hogy jót tegyenek énvelem vagy a hozzám hasonlókval.

A jezsuiták meghökkenve álltak amaz indiánok előtt, akik, midőn máglyán égették meg őket, új meg új kínzási módokat ajánlottak kínzóiknak. Mivel fölötte álltak a testi szenvedésnek, megesett, hogy fölötte álltak a vigasztalásnak is, amelyet a misszionáriusok nyújtani tudtak volna; és a törvény, hogy akképpen cselekedjél, amiképp azt akarnád, hogy véled cselekedjenek, kevésbé meggyőzően hangzott azok fülében, akik a maguk részéről nem bánták, bármit cselekszenek velük, akik újféle módon szerették ellenségüket, és igen közel jutottak hozzá, hogy önszántukból csaknem mindent megbocsássanak nekik, amit ellenük elkövetnek.

Legyen rá gondunk, hogy megadjuk a szegényeknek a támogatást, amelyre rászorulnak, noha a mi példánk az oka elmaradásuknak. Ha pénzt adunk, adakozzunk magunkból is, ne vessük oda csak úgy. Néha furcsa hibákat követünk el. A szegénynek néha nem is az a legnagyobb baja, hogy fázik és éhezik, mint inkább az, hogy mocskos, toprongyos, faragatlan. Részint önkakarata hozza így, nem csupán balsorsa. Ha pénzt adunk neki, talán csak újabb rongyokat vesz rajta. Régen mindig sajnáltam a nagy darab ír munkásokat, akik ócska, rongyos gunyában vágják a jeget a tóról, míg én csinosabb s jobb ruhában is dideregtem – amíg egy keservesen hideg napon egyikük beleesett a vízbe, és betért házamba melegedni: akkor láttam, hogy három nadrágot, két pár harisnyát hánt le magáról, míg anyaszült bőréhez érkezik, s ámbátor meglehetősen piszkos és rongyos volt minden rétege, megengedhette magának, hogy visszautasítsa az *extra* ruhát, melyet kínáltam neki, annyi *intra* ruha volt rajta! Ez a fürdő volt az, amire igazán rászorult. Akkor megsajnáltam enmagamat, s beláttam, jobb lenne, ha magamat ajándékoznám meg egy flanelinggel, semmint reá ruháznék egy egész zsidóruhásból. Ezren és ezren metszegetik a bajnak ágát-bogát, de ezer közül legfeljebb ha egy veszi célba gyökerét; és könnyen meglehet, hogy aki a legtöbb időt,

pénzt áldozza a szegények megsegítésére, életmódjával a legtöbbet tesz azon nyomor létrehozásáért, melynek kiirtásán hasztalan fáradozik. Képzeljünk el egy vallásos rabszolgakereskedőt, aki minden tizedik eladott rabszolgából eredő bevételét arra fordítja, hogy vásárnapi pihenőt vásároljon rajta a többieknek. Némelyek azzal támogatják a szegényeket, hogy konyhájukon dolgoztatják őket. Nem volna-e kedvesebb, ha magukat dolgoztatnák? Van, aki azzal kérkedik, hogy jövedelme egytized részét fordítja alamizsnálkodásra: talán helyesebb volna, ha kilenctizedét a szegényeknek adná, s azzal el volna intézve. A társadalomnak így csupán a tulajdon egytizede jut. Vajon mi ennek az oka – a tulajdonos nagylelkűsége, avagy az igazságszolgáltatás végrehajtóinak hanyagsága?

A filantrópia jóformán az egyetlen erény, amelyet az emberiség kellőképp megbecsül. Sőt mondhatnám: erősen túlbecsülik; s e túlbecsülés önzésünkből fakad. Egy verőfényes napon, itt Concordban, egy robusztus testalkatú szegény emberrel beszélgettem, aki agyondicsérte egy városbeli ismerősünket, mert – amint mondá – jó a szegényekhez; ezen magamagát értette. A fajta jószívű nagynénéit, bácsikáit általában többre tartják, mint igazi szellemi és lelki szüleit. Hallottam egyszer egy Angliáról szóló előadást: a nagy tudású, nagyeszű, tiszteletre méltó tisztelendő, miután felsorolta tudományos, irodalmi és politikai kiválóságait, Shakespeare-t, Bacont, Cromwellt, Miltont, Newtont és másokat, rátért Anglia keresztény hőseire, s ezeket hivatásánál fogva a legmagasabb polcra helyezte, a legnagyobbak fölé. Penn, Howard és Mrs. Fry nevét dicsőítette. Azt hiszem, mindenki átérzi, hogy ez milyen hamis és álszent beállítás. Az említett személyek nem Anglia legkiválóbbjai, legföljebb legjobb filantrópjai.

A világért sem akarom kisebbiteni a filantrópia érdemeit, csupán méltányosságot követelek mindazoknak, akik életükkel és munkásságukkal áldást hoznak az emberiségre. Az emberben nem egyenességét és jóindulatát becsülöm elsősorban, ezek – hasonlattal élve – olyanok, mint a növényen a szár meg a levél. Mármost azok a növények, melyeknek megfonnyasztott zöld leveleiből gyógyteát főzünk a kornyadozóknak, igencsak szerény célokat szolgálnak, s többnyire kuruzslók használják őket. Én az embernek virágát, gyümölcsét kívánom, azt akarom, hogy zamatát érezzem, és érettség színezzé eszmecserénket. Jósága ne legyen tűnékeny, időszakosan végrehajtott cselekmény, hanem állandó fölösleg, mely néki nem kerül semmibe, s nincs is tudatában. A jótékonykodás bűnök légióját takarhatja. A filantróp gyakorta a maga levetkezett bajainak emlékébe bagyulálja az emberiséget, és ezt szimpátiának, megértésnek, együttérzésnek minősíti. De az emberekkel bátorságunkat kell megosztanunk és nem kétségbeesésünket, egészségünket és derűnket, nem borongós kedélybetegségünket, sőt inkább gondosan kell ügyelnünk, hogy ez utóbbi ne terjedjen fertőzés által. Milyen déli síkságokról száll fel a jajveszékelés? Milyen földrajzi szélességek alatt tanyázik a pogány, kinek elméjét meg akarjuk világosítani? Hol az a durva, fékezetlen vadságú ember, akit meg kell váltanunk? Ha valakinek bármi baja támad, ha szervezete nem működik rendesen, ha megfájdul a hasa – mivel a szimpátia a belekben tanyázik –, nyomban nekiáll megreformálni a világot. Maga is mikrokozmosz lévén, fölfedez – és ez igazi fölfedezés, és ő a legalkalmasabb rá, hogy fölfedezze! –, hogy a világnak az a baja, hogy zöld almát evett; szemében tán a glóbus maga óriási zöld almának tetszik, és ah, mily szörnyű elképzelni, hogy az emberiség gyermekdedebb része netán beleharap, mielőtt megértett; nyomban lobot vet benne a filantrópia, elindul, s ráveti magát az eszkimóra, a patagóniaira, bejárja a népes indián meg kínai falvakat: így néhány esztendei filantróp tevékenykedés során, mialatt a nagyhatalmak kihasználják őt saját céljaik érdekében, gyomrának savhiánya kétségkívül rendbe jön, a glóbusnak egyik vagy mindkét orcája elpirul, mintha már érlelődni kezdene, az élet elveszíti nyersségét, egyszerűben édesebbé, egészségesebbé válik. Ami engem illet,

sosem álmodtam nagyobb bűnről, mint amit jómagam elkövettem. Sosem ismertem, és nem is fogok ismerni magamnál nagyobb gazembert.

Azt hiszem, ami a reformert olyannyira elszomorítja, az nem annyira részvéte bajba jutott embertársai iránt, hanem a maga titkos baja, legyen bár a legszentebb, Istennek tetsző életű ember. Jöjjön csak rendbe, ami titkon emészt, tavaszodjék ki az élete, keljen föl a nap fekhelye fölé, és azon nyomban mentegetőzés nélkül a fakép-nél hagyja filantróp-társait. Miért nem prédikálok a bagózás ellen? – mert magam sohasem rágtam bagót; a dohányzás ellen prédikálni, ez olyan büntetés, amelyet a megtért dohányosnak kell elszenvednie; bár ami azt illeti, rágtam én éppen elég sok mindent, ami ellen prédikálhatnék. Ha valaha is belésodródnál valamiféle filantrópiába, olvasóm, akkor ne tudja a te bal kezed, hogy mit csinál a jobb – mert nem érdemes tudni. Mentsd meg a vízbefúlót, és kösd meg a cipőfűződet. Azután pedig ne vesztegesd idődet, és nézz valami szabadabb munka után.

Felfogásunkat megfertőzte a szentekkel való közösködés. Zsoltároskönyveink dalamosan átkozzák Istent, és arról vallanak, hogy mindörökre el kell Őt viselnünk. Azt merném mondani, hogy még a próféták és megváltók is inkább az emberiség rettenetét csitították, semmint reménységeit élesztgették. Sehol sem leltem annak egyszerű és visszafojthatatlan kifejezését, hogy az élet mily boldogító adomány; sehol sem olvastam Isten emlékeztetését, igazi dicsőítését. Az egészség, a siker minden fajtája jót tesz nekem, bármennyire távolinak, visszahúzódnak tetszik is; mindenféle fajta betegség és kudarc elbúsít és ártalmas, bármilyen részvevően szemlélem én őt, avagy ő engem. Ha tehát az emberiséget csakugyan talpra akarjuk állítani, hamisítatlan indián, botanikus, mágikus vagy természetes módszerekkel, akkor először legyünk mi magunk is olyan egészségesek és egyszerűek, mint maga a Természet, izzuk el a fejünket elborító felhőket, és szívjunk egy kis életet a pórusainkon által. Ne maradjunk meg szegények felügyelőjének, hanem törekedjünk arra, hogy az igazan kiválóak közé emelkedjünk.

A sirázi Szaadi *Gulisztánjában*, avagy *Virágoskertjében* olvastam a következőt: „Megkérdezték egy bölcsőtől: – A sok híres fa közül, amelyet a Magasságos Isten súdárnak s terebélyesnek teremtett, egyetlenegy sem neveznek *azadnak*, vagyis szabadnak, csupán a Ciprust, mely gyümölcsöt nem terem. Milyen titok van ebben elrejtve? – És a bölcs ekképpen válaszolt: – Mindegyik fának megvan a maga termése és a maga kijelölt évszaka, amelyben zöldell és virágzik, más évszakban ellenben hervad és kiszárad. A ciprus azonban nincsen alávetve e váltakozásnak, mert minden évszakban egyforma üde zöld: s ilyen természetű az *azad*, a vallásban szabad ember is. – Ne függeszd szívedet ahhoz, ami múlandó: mert a Tigris még akkor is Bagdadon át fog folyni, mikor a kalifák törzse kihalt; ha bőséges kincs van birtokodban, adakozzál bőkezűen, miként a datolyapálma; de ha nincsen elajándékoznivalód, légy *azad*, vagyis szabad, miként a ciprus.”

VERSES KOMMENTÁR A SZEGÉNYSÉG KÖVETELÉSEI

*Túl nagyra látsz, szegény ágrólszakadt,
hogy a menny boltján követelsz helyet,
hisz ócska konyhád, fürdő tekenőd
tunya s bigott erényeket nevel
silány napfényben, árnyas ér tövén,
indák, cserepes plánták közt, s kezed
- bár csillogó erények nyílnak ott -,*

az észről mulatást szakasztva csak,
természetet és érzést meggyaláz,
s Gorgóként, kőre váltja a tevőt.
Mi nem kívánjuk a te kénytetett
mértékletességednek társaságát,
örömet-bút nem ismerő, fonák
ostobaságodat, sem álnokul
szított, cselekvőt-győző szenvedő
vitézsed. A hitvány ivadék,
amely középszerűségben tunyul,
szolga-lelkedhez illik; mi olyan
erénnyel élünk, mely szárnyalni hagy,
királyi pompát, gazdag tetteket,
mindenre-látást, meg nem alkuvó
nagylelkűséget szül, s oly hős-erényt
melynek neve helyett a régiek
reánk példáit hagyták: Herkulest,
Achillest. Theseust. Szűk celládba térj.
s ha kél az új fény-kör szemed előtt,
figyeld, hogy tudd: mifélek voltak ők.

Thomas Carew verse

Második fejezet

HOL ÉLTEM; MIÉRT ÉLTEM

Életünknek egy bizonyos korszakában a táj minden pontját úgy nézzük, mint föl-építendő házunk helyét, így jártam be én is a vidéket jó tizenkét mérföldnyi körzetben lakóhelyem körül. Képzeletemben megvásároltam a környék minden tanyáját, mert valamennyi eladó volt; s árukat is tudtam. Beléptem minden farmer házába, megízleltem vackorát, megbeszéltem vele gazdaságát, megvettem farmját a szabott áron, bármi áron, gondolatban el is zálogosítottam neki, sőt még magasabbra is értékeltem, egyszóval kötöttem az ebet a karóhoz, mindent kötöttem, csak adásvételi szerződést nem kötöttem – viszont szó szót adott, mert hát nagyon szeretek beszélgetni –, műveltem a földet, és egy kissé tán gazdáját is, és mikor megelégteltem, elköszöntem, reá bízva a gondolatok továbbszövegetését. Ez a magatartásom azzal az eredménnyel járt, hogy barátaim afféle ingatlanügynököknek véltek. Ahol leültem, ott mindjárt azt képzeltem, hogy letelepedhetnék, s ennek megfelelően az egész táj énbelőlem sugárzott, körém rendeződött. Elvégre mi a ház, ha nem *sedes*, azazhogy ülés, avagy tanya, s még jobb, ha ez a tanya falun van. Jó néhány házhelyre bukkantam, amelynél különbet keresve sem lehetett volna találni; némelyek szemében talán távol volt ugyan a falutól, de az én szememben inkább a falu volt messze tőle. Nos, itt ellaknék, mondtam; és egy óra hosszat valóban ott is laktam, éltem a téli meg a nyári életemet; láttam, hogyan tölténém éveimet, vergődnek át a télen, s köszönténém a tavaszt. E környék eljövendő lakói, bárhova építik majd házukat, biztosra vehetik, hogy megelőztem őket. Egyetlen délután elég volt hozzá, hogy felosszam a földet gyümölcsösre, erdőre, legelőre; eldöntsem, melyik sudár fenyőt vagy terebélyes tölgyet hagyjam meg házam előtt, s melyik honnét érvényesül a legjobban; végül aztán parlagon hagytam az egészet, mert az ember annál gazdagabb, minél többről tud lemondani.

Képzeletem oly messzire ragadott, hogy néhány gazda elutasított – egyebet sem kívántam, mint ezt az elutasítást –, de kezemet sosem égettem meg igazi tulajdonnal. A tulajdonhoz a legközelebb akkor kerültem, amikor megvettem a Hollowell-tanyát, és már elkezdtem vetőmagot válogatni, és talicskához való anyagot gyűjteni, hogy holmimat ide-oda szállítsam; de még mielőtt a gazda írást adott volna, a felesége – mindenkinek van ilyen felesége! – meggondolta magát, és inkább meg akarta tartani a tanyát, úgyhogy a gazda tíz dollárt ajánlott fel, hogy feloldozzam adott szava alól. Hogy megvalljam az igazat, égen és földön mindössze tíz centem volt akkoriban, és fogyatékos aritmetikai tudásommal sehogy sem tudtam kiszámítani, hogy vajon nekem most tíz centem van-e, vagy egy tanyám, vagy tíz dollárom – vagy mindez együttvéve. Nos, végül nem fogadtam el tőle a tíz dollárt, és a tanyáját is meghagytam, mert már amúgy is elég volt a tréfából; helyesebben szólva, nagylelkűségemben eladtam neki a tanyát ugyanannyiért, amennyit én fizettem érte, s mivel amúgy sem volt gazdag ember, megajándékoztam tíz dollárral, énnekem pedig megmaradt a tíz centem, a vetőmagom és a talicskára való anyagom. Végül is úgy tapasztaltam, hogy egy időre gazdag ember lehettem anélkül, hogy ez megártott volna szegénységemnek. A táj képét azonban megtartottam, és azóta is évente magammal vittem, amit adott – talicska nélkül. Tájakra vonatkozóan büszkén elmondhatom:

*Amit látok, az mind az enyém,
Királyságomat nem vitatja senki!*

Gyakran megfigyeltem, hogy egy költő elvonult s magával vitte egy-egy tanya legértékesebb részét, míg a mogorva farmer azt hitte róla, hogy csak néhány vackort

zsákmányolt. De hát a gazda sokszor évekig sem sejtí, hogy a költő versbe szedte tanyáját, vagyis afféle láthatatlan karámba terelte, megfejté, lefölozte, a színét mind megtartotta magának, s a gazdának csupán a lefölozött tejet hagyta meg.

A Hollowell-tanya számos előnnyel rendelkezett szememben: magánosan feküdt, mintegy két mérföldnyire a falutól, s fél mérföldre a legközelebbi szomszédjától: az országúttól széles szántóföld választotta el, viszont leért a folyóig, ami a tulajdonos szerint igen előnyös fekvés, mert a víztükörről felszálló köd megóvjá a földet a tavaszi fagytól, bár énnékem ez édesmindegy volt; tetszett a ház, az istálló szürke színe, roskatag mivolta, meg a kidólt-bedólt léckerítés, mivel fokozták a távolságot köztem meg az utolsó tulajdonos közt; szerettem a mohos, odvas, nyúlragta almafákat, mert jeleztek, milyen szomszédaim lesznek; de mindenekfölött szívemhez szóltak róla őrzött régi emlékeim, mikor annak idején a folyón fölfelé utaztomban megpillantottam a házat rejtő sűrű vörös juharligetet, s meghallottam a házörző ugatását. Sietnem kellett, hogy megvegyem, mielőtt a gazda kiássa a földből a szikladarabokat, kivágja az odvas almafákat, és kiirtja a rétről a véletlenül kisarjadt fiatal nyírfácskákat – egyszóval, mielőtt tovább javítja gazdaságát. Ennek érdekében hajlandó voltam tovább gazdálkodni, Atlaszként vállamra venni a világot – sosem hallottam, hogy ezért milyen fizetséget kapott –, és megtenni mindazt, aminek egyetlen indoka, ürügye, hogy megfizessem az árát, és háborítatlanul birtokolhassam; mert egész idő alatt tudtam, hogy a tanya akkor fogja legbővebben megteremni azt, amire nekem szükségem van, ha megengedhetem magamnak, hogy parlagon hevertessem. De hát végül minden más-képp fordult, mint fentebb már vázoltam.

Kertet világeletemben műveltem, ámde a nagyban való gazdálkodásról csak annyit mondhatok, hogy előkészítettem a vetőmagot. Sokan azt tartják, hogy a vetőmag az idő múlásával javul. Jómagam sem vonom kétségbe, hogy az idő elválasztja egymástól a jót meg a rosszat; és ha majd valóban vetni fogok, nem lesz részem csalódásban. Embertársaimnak azonban egyszer s mindenkorra ezt tanácsolnám: maradjatok szabadok, ne kössétek le magatokat, ameddig csak lehet. A szabadságvesztésben nem nagy különbség, hogy egy tanyára vagyunk-e bezárva, vagy a megyei börtönbe.

A vén Cato, kinek *De re rusticája* a legfontosabb kézikönyvem, azt mondja egy helyütt (s e locus egyetlen fordítása, melyet ismerék, teljesen eltorzítja mondanivalóját): „Ha birtokot akarsz szerezni, forgasd meg alaposan elmédben, hogy el ne siesd a dolgot: ne sajnáld a fáradságot, hogy alaposan szemügyre vedd, ne hidd, hogy elég, ha csak egyszer körüljáród. Minél többször nézed meg, annál jobban fog tetszeni, ha csakugyan megfelelő.” Úgy hiszem, én sem fogom elsietni a dolgot, újra meg újra körüljáróm, amíg csak élek, és először odatemetkezem, hogy végül annál jobban tessék nekem.

Amiről itt szó lesz, az legközelebbi ez irányú kísérletem volt, s ezt részletesebben szeretném ismertetni; az egyszerűség kedvéért két év tapasztalatait egybe tömörítem. Mint már mondtam, nem szándékom ódát írni a kétségbeeséshez, ellenkezőleg, olyan hetykén akarok dicsekedni, mint a kiskakas reggelente a tyúklétra tetején – ha egyébért nem, hát csak azért, hogy felébrezzem szomszédaimat.

Amikor kiköltöztem az erdőre, vagyis mikor már kinn töltöttem nemcsak nappalaimat, hanem éjszakáimat is – ami történetesen épp a Függetlenség ünnepén, 1845. július negyedikén történt –, házam még nem készült el egészen, téli szállásnak még nem volt alkalmas, csupán az eső ellen nyújtott menedéket, kéménye még nem épült meg; a viharvert gyalulatlan deszkafalban hasadékok tátongtak, s éjszaka bizony hűvös volt odabent. De takarosan, tisztán nézett ki faragott, fehér állógerendáival, frissen gyalult ajtajával, ablakkereteivel, kivált hajnalban, mikor a faanyagot ellepte a harmat, s szinte úgy képzeltem, délre édes gyantát fog kiizzadni. Számomra különben a kis ház egész nap megőrzött valamit ebből a hajnali jellegéből, s egy bizonyos hegyi

menedékházra emlékeztetett, amelyet előző évben meglátogattam: a vakolatlan, szelős hajlék méltó volt arra, hogy egy vándor istent befogadjon, vagy egy istennő köntöse söpörje végig padozatát. Az én hajlékom felett járó szél is olyan volt, amilyen a hegyek gerincén fúdogál: a földi zenének csupán tört foszlányait, mennyei részecskéit hozta magával. A hajnali szellő örökké fúj, a teremtés poémája soha sincs befejezve, csak a fül kevés, amely meghallja. A föld felszínén mindenütt lehet Olympus.

Annak előtte csak egyetlen házam volt (ha csónakomat nem számítom), s az se ház volt, hanem sátor; nyári kirándulásokon használtam, és most is összesodorva őrzöm a padláson; csónakomat azonban, miután kézről kézre járt, elsodorta az idő áradata. Most, hogy ez a szilárdabb menedék vett körül, határozottan úgy éreztem, valamelyest előrehaladtam abban, hogy megtaláljam helyemet a világban. Ez a mégoly szerény hajlék afféle kagylóhéjat vont körém, s ez visszahatott építőjére, szuggesztív hatású volt, olyasformán, mint egy kép felvázolt körvonalai. Nem kellett kilépnem belőle, hogy levegőzzem, mert a benti levegő semmivel sem volt kevésbé „szabad”, mint a kinti. Nem is annyira négy fal között éreztem magam, inkább egy spanyolfal mögött, még esős időben is. A Harivansa szerint „Lakóhely madár nélkül olyan, mint hús fűszer nélkül”. Nos, az én lakóhelyemre ezt nem lehetett mondani, mert egyik napról a másikra a madarak szomszédja lettem, nem úgy, hogy kalitkában tartottam volna őket, hanem megfordítva, úgy, hogy a magam ketrecet raktam ki közéjük. Nemcsak azokhoz voltam közelebb, amelyek sűrű vendégei a kertnek, gyümölcsösnek, hanem azokhoz a vadabb és érdekesebb erdei énekesekhez is, amelyek soha vagy csak igen ritkán adnak szerenádot a falusiaknak: az erdei rigóhoz, a bíbor tangarához, a mezei verébhez, a kecskefejtőhöz és még sok másához.

Kicsiny tó partján telepedtem le, körülbelül másfél mérfölddel délre Concord falutól, s valamivel magasabban, egy kiterjedt erdő közepén, mely Concord és Lincoln között borítja a tájat, s mintegy két mérföldnyire dél fele egyetlen híres helyüinktől, a concordi csata színhelyétől; de annyira benne voltam az erdő kellős közepében, hogy a tó mintegy fél mérföldnyi távolságban lévő túlsó partja – erdős, akár a környék többi része – korlátozta szemhatáromat. Az első héten, ha kinéztem a tóra, olyannak láttam, mint egy tengerszemet magasan fenn a hegyek közt, melynek még feneke is magasabban van, mint más tavak felszíne; s ahogy a nap fölkel, láttam, amint ledobja magáról vastag ködruháját, itt-ott lassacskán átcsillan hol enyhén fodrozódó, hol tükörsima felszíne, míg a páragomolyok, mint megannyi kísértet, lopva visszahúzódnak a rengetegbe, véget vetve holmi titkos éjszakai szellemgyűlésnek. Úgy tetszett, még a harmat is tovább remeg a fákon, mint másutt, s ez ismét a magas hegyek világát idézte.

Ez a tavacska akkor bizonyult a legkellemesebb szomszédnak, mikor két augusztusi zápor közt a levegő és a víz elcsendesedett, de az ég borús maradt; ilyenkor a délután békéje az estével vetekedett, az erdei rigó éneke egyik partról a másikra elhallatszott. Az ilyen tó tükre sohasem simább, mint ilyenkor, s a közvetlenül fölébe bomló tiszta, de vékony levegőréteget felhők homályosítják el, miáltal a fénnel s visszaverődésekkel tele víz mintegy az ég alsó boltjává válik, amely a fenténél jelentősebb. Egy közeli dombtetőről, ahonnan nemrég kiirtották az erdőt, tetszetős kilátás nyílt a tóra s a tótól délre elterülő vidékre; a tóparti dombok közt ott mély vápa vagy hasadék nyílik, s az egymás felé lejtő két hegyoldal azt a látszatot keltette, mintha ott folyó folyónak ki a tóból az erdős völgyön át; folyó azonban nem volt. Ilyenformán a közeli zöldellő dombok között és fölött távolabbi s magasabb, a messzeségben kéklő dombvonulatra láttam. Lábujjhegyre ágaskodva pedig megpillanthattam a még kékebb, még távolibb hegyek ormát, amelyek északnyugaton lezárták a szemhatárt, s úgy csillogtak, mint a mennyei pénzverdéből frissen kikerült valódi égszínkéék érmék; tiszta időben még a falu is odalátszott. Más irányba azonban még arról a magaslatról sem lát-

tam túl a környező rengeteg erdőn. Milyen jó, ha víz van a közelünkben: felfrissíti a földet, szinte lebegővé varázsolja. Még a legkisebb kútnak is megvan az a haszna, hogy ha belenézünk, észrevesszük, hogy a föld nem kontinens, hanem sziget. Ez épp olyan fontos tulajdonsága a kútnak, mint az, hogy a vajat hidegen tartja. Ha kilátódombomról átnéztem a tavacsán a sudburyi rétekre, melyeket áradás idején – tán valamiféle délibábszerű jelenség által – olyannak láttam, mint egy mosdótálba hullajtott pénzérmét, akkor a tavon túl az egész föld olyannak tetszett, mint egy vékonyka réteg, annyira elszigetelte, lebegővé tette már ez a közénk ékelődő, viszonylag kicsiny víztükör is; és a kép állandóan emlékeztetett rá, hogy amin lakom, az szárazföld.

Jóllehet küszöbömről még szűkebb kilátás nyílt, cseppet sem éreztem magam korlátozva vagy beszorítva. Fantáziámnak eléggé tág tere nyílt. A túlsó parton emelkedő tölgybozótos kaptató egyaránt vezetett a nyugati prérík meg a tatár sztyeppek felé, s elfért rajta a vándorló emberiségnek minden családja. „Csak az boldog ezen a földön, aki korlátlan szemhatárt élvez szabadon” – mondá Damodara, mikor nyájait új, tágabb legelőre hajtotta.

Tér és idő átváltozott, közelebb kerültem a világegyetemnek és a világtörténelemnek azon pontjaihoz, amelyek a legjobban vonzottak. Tanyám éppoly messze esett az emberlakta vidékektől, mint ama régiók, amelyeket csillagászok vizsgálnak éjjelente. Megszoktuk, hogy kíváncsi és vonzó lakóhelyeket képzeljünk a kozmosz távoli, égi zugaiba, például a Kassziopéia széke csillagkép mögé, távol a földi zivajtól, hívságoktól. Nos, tapasztaltam, hogy az én házam is a világegyetemnek egy ilyen távoli, hamvas és profanizálatlan zugában épült. Ha csakugyan érdemes letelepedni ama helyeken, a Pleiádok vagy a Hyádok, az Aldebarán vagy az Altair közelében, akkor én igazán ott voltam, ugyanolyan távol a mindennapi élettől, melyet magam mögött hagytam, alig látható piciny fénysugárként, pislogva át legközelebbi szomszédomhoz, s számára is csupán holdtalan éjszakákon láthatóan. Ilyen volt a teremtésnek az a zuga, amelybe önkényes települőként bevettem magam:

*Volt egyszer egy juhász; olyan
magasban élt s eszt
oly fennen hordta, mint a hegy,
melyen nyájával élt.*

Mint vélekednénk a juhász életéről, ha nyája mindig magasabban járna, mint a gondolatai?

Minden áldott reggel vidáman arra biztatott, hogy életemet tegyem éppoly egyszerűvé, sőt talán szabad így mondanom: ártatlanná, amilyen a Természet maga. Éppoly őszintén imádtam Aurórárt, mint a görögök. Korán keltem, megfürödtem a tóban; ez vallásos cselekedet volt, a legjobb, amit valaha tettem. Úgy mondják, Csing-thang király fürdőkádjára a következő felirat volt vésve: „Újulj meg mindennap egészen; ismételd ezt meg újra meg újra, mindörökkön örökké.” Jól megértem ezt a parancsot. A reggel visszahozza a hőskort. Egy szűnyog halk dűnnyögése – ha kora hajnalban, midőn nyitott ajtónál, ablaknál üldögéltem, láthatatlan és elképzelhetetlen körútját végezte lakomban – éppúgy megindított, mint hírt, dicsőséget harsonázó kürtszó. Homérosz rekviemje volt ez, légi Iliász és Odüsszeia, melyben ő maga volt saját haragjának s bolyongásainak dalnoka. Volt benne valami kozmikus; a világ soha ki nem mérülő erejének, termékenységének állandó hirdetése – amíg vissza nem vonatik. A reggel a nap legemlékezetesebb szaka, a fölébredés órája. Akkor vagyunk a legkevésbé álmosak, s egy órára legalább fölébred bennünk énünknek az a része is, amely máskor mindig szendereg, nappal csakúgy, mint éjszaka. Nem sokat várhatunk az olyan naptól – ha egyáltalában napnak nevezhető –, amelyen nem géniuszunk szavára ébre-

dünk, hanem egy szolgálattelvő személy gépies noszogatasára, nem belülről megújuló erőink s vágyaink serkengetnek egy magasabb életre, mint az volt, amelyben álomra hajtottuk volt fejünket, s gyári duda helyett nem égi zene hullámai töltik meg a levegőt, jó illattal elvegyülve; így a sötétség megtenni gyümölcsét, és éppolyan jónak bizonyul, mint a világosság. Az, aki nem hisz benne, hogy minden napnak van egy korábbi, szentebb hajnali órája, mint az, amelyet már beszennyezett – az már le is mondott az életről, útja lefelé halad a sötétségbe. Tudatos élete időleges és részleges kapcsolódása után az ember lelke, vagy inkább lelkének szervei mindennap felfrissülnek, Géniusza újra meg újra nekirugaszkodik, hogy új, nemesebb életet építsen. Azt mondhatnám, minden emlékezetes esemény reggeli időben, reggeli légkörben történik. „Minden értelem hajnalban ébred” – mondják a Védák. Költészet és Művészet, az emberek legnagyobb, legemlékezetesebb cselekedetei, mind a reggeli órákban kelnek. Költő, hős mind – akárcsak Memnon – Auróra gyermeke, napkeltekor árasztja muzsikáját. Annak, aki rugalmas, erőteljes gondolkodással képes lépést tartani a nappal, az egész nap állandó reggel. Nem számít, hogy mit mond az óramutató vagy az emberek munkája, viselkedése. A reggel az, amikor én ébren vagyok, és lelkemben van a hajnal. Az erkölcsi megújulás nem egyéb, mint erőfeszítés, hogy lerázzuk az álmot. Miért van az, hogy az emberek olyan rossznak mondják napjukat, ha nem aludtak? Pedig nem olyan rossz számolók! Ha nem nyomja őket el az álom, tán még véghez is vitték volna valamit. A milliók eléggé ébren vannak a fizikai munkához, de millió közt csak egy eléggé éber a hatásos szellemi erőfeszítéshez, és százmillió közt egy a költői vagy magasabb élethez. Ébren lenni annyi, mint élni. Soha életemben nem találkoztam még senkivel, aki egészen ébren lett volna. Hogy is tudtam volna a szemébe nézni?

Meg kell tanulnunk fölébredni és ébren maradni nem külső segédeszközökkel, hanem sohasem szűnő hajnalvárással, amely még álmunkban se tágítson tőlünk. Nem ismerek bátorítóbbat, mint az embernek azt a kétségbevonhatatlan képességét, hogy tudatos erőfeszítéssel jobbját életét. Dicséretes, ha valaki tud képet festeni, szobrot faragni, s ekképpen néhány szép tárgyat teremteni; de mennyivel nagyszerűbb, ha azt a légkört, azt a médiumot festjük, faragjuk szebbé, amelyen át a világot nézzük! Márpedig erre erkölcsileg képesek vagyunk. Megváltoztatni napunk jellegét: ez a művészetek legmagasabbika. Mindenkinek az a feladata, hogy életét még részleteiben is méltóvá tegye arra, hogy legemelkedettebb, legkritikusabb órájában szemlélje. Ha elutasítanak, vagy még inkább, elemésztőnek a sok értéktelen értesülést, amelyet kapunk, a jóshelyek és jósejlek kioktatnának rá, hogy ezt hogyan kell elérnünk.

Azért mentem ki az erdőre, mert nyíltan szemtől szembe akartam kerülni az élet alapvető tényeivel, s kitapasztalni, mit tanulhatok az élettől, nehogy majd halálom óráján döbbenjek rá, hogy nem is éltem. Nem akartam magamat áztatni, s olyasmit élni, ami nem élet, hiszen az élet oly drága kincs; de resignálni sem akartam, hacsak nem elkerülhetetlenül szükséges. Mélyen akartam merülni az életbe, kiszívni csontja velejét, olyan erőteljesen, spártai módra akartam élni, hogy megfutamodásra kényszerítsem mindazt, ami nem élet; széles rendet akartam vágni, és alacsony tarlót hagyni, sarokba akartam szorítani az életet, ízekre szedni és kivizsgálni; és ha aljasnak bizonyul, akkor ám ismerjem ki teljes, eredendő aljasságát, s ám tudassam ezt az egész világgal; de ha fenséges, hadd ismerjem ki tapasztalatommal, s adhassak róla hiteles leírást legközelebbi kiruccanásomon. Úgy látom ugyanis, hogy a legtöbb ember különös bizonytalanságban lebeg, nem tudja, vajon Istentől való-e az élet avagy a Sátántól, s ezért némileg elhamarkodottan arra a következtetésre jutott, hogy az ember legfőbb feladata e földön „Isten dicsőítése és a benne való örvendezés az örökkévalóságban”.

Mégis alantasan élünk, akár a hangyák; noha a rege arra oktat, hogy réges-rég emberré változtunk; gémeikkel harcolunk, mint a pigmeusok, hibát hibára, baklövést baklövésre halmozunk, s legszebb erényeink is fölösleges, elkerülhető nyomorúságból sarjadnak. Életünket apró-cseprő részletekre forgácsoljuk széjjel. Pedig a becsületes embernek aligha kéne tovább számolni, mint a tíz ujja, végső esetben hozzáadhatja még a tíz lábujját is, a többire fittyet hányhat. Egyszerűség, egyszerűség, egyszerűség! Tanácsom ez: számadásunk legyen olyasforma, mint kettő-három, és nem száz vagy ezer; milliók helyett kalkuláljunk fél tucattal, és könyvelésünk férjen el hüvelykujjunk körmén. A civilizált élet hullámozó tengerén annyi a felleg, a vihar, a zátony, ezeregyféle előre láthatatlan veszély, hogy az embernek – ha nem akar hajótörést szenvedni és alámerülni, mielőtt révbe ér – becsléssel kell kiszámítania hajója útját, és bizony ügyesnek kell lennie, hogy sikerüljön. Egyszerűsítsünk, ahol csak lehet! Napi három étkezés helyett érjük be eggyel, ha úgy adódik; százféle fogás helyett öttel, s minden egyebet is csökkentünk hasonló arányban. Életünk olyan, mint a Német Államszövetség, csepp államocskákból tevődik össze, s ezeknek határa is állandóan módosul, elannyira, hogy még a született német sem tudja mindig megmondani, hogy az adott pillanatban éppen hol húzódik. Maga a nemzet, minden úgynevezett belső tökéletesbitésével, amely mellesleg szólván, egytől egyig külsőséges és felületes, éppolyan bútorral túltömött és maga csapdájába esett ormótlan és kormányozhatatlanul nagyra nőtt intézmény, mint az ország milliányi háztartása, kellő számítás és méltó cél híján éppen úgy tönkretette a fényűzés meg az oktalán költekezés; az egyetlen kúra emezeknek is, meg amannak is a szigorú takarékoság, az élet több mint spártai egyszerűsége, magasztosabb célok kitűzése. Igen gyorsan élünk. Az emberek azt hiszik, fontos, hogy a Nemzet-nek legyen kereskedelme, exponáljon jeget, beszéljen telegráfon, utazzék óránként harminc mérföldes sebességgel, s mindezt akkor is, ha nekik – az embereknek – személy szerint mindebben nincsen részük; de hogy úgy éljünk-e, mint a páviánok, vagy úgy, miként az emberek, ez a kérdés máig sincs végérvényesen eldöntve. Ha nem vágunk talpfát, nem kovácsolunk vasúti sít, ha nem áldozunk éjtnapot ennek a munkának, hanem ahelyett az életünket igyekszünk jobbra kovácsolni, akkor ki fog vasutat építeni? És ha nem épül meg a vasút, hogy jutunk idejében a mennyországba? De ha otthon maradunk, és a magunk dolgával törődünk, akkor ugyan kinek kell a vasút? Nem mi használjuk a vasutat: a vasút használ el minket. Gondolkoztál-e valaha azon, hogy mik azok a talpfák, amelyeket a sínek alá fektetünk? Minden talpfa egy munkás, ír vagy jenki. Rájuk fektetik a síneket, és aztán betemetik őket homokkal, és a vagonok simán siklanak rajtuk. Szilárd talapzatot alkotnak, efelől biztosak lehetünk. És minden pár évben újakat fektetnek le, s újakat temetnek be homokkal, hogy a vonat végigroboghasson rajtuk; s így, ha némelyek abban az élvezetben részesülnek, hogy kényelmesen utazhatnak, számtalan soknak az jut osztályrészéül, hogy mások az ő hátukon utaznak. És ha a vonat történetesen elgázol valakit, aki álmában a talpfák között mászkál – s így talpai rossz irányban helyezkednek el –, megállítják a vonatot, fölébresztik, és óriási ribilliót csapnak, mintha ez olyan kivételes eset volna. Megnyugtát a hír, hogy a pálya mentén minden öt mérföldnyire jut egy munkáscsapat, melynek az a feladata, hogy a talpfákat ellenőrizze, helyén tartsa és elegyengesse, mert ez mégiscsak annak a jele, hogy az eltemetettek egyszer föltámadhatnak.

Miért sietünk annyira, miért herdáljuk úgy az életet? Úgy látszik, eltökéltük, hogy éhen halunk, még mielőtt megéheztünk. A közmondás azt tartja, hogy „amit ma megtehetsz, ne halaszd holnapra”, így már ma agyondolgozzuk magunkat, hogy holnap előlről kezdjük. Ez nem munka a szó valódi értelmében; igazi munkánkhoz még hozzá sem láttunk: az emberiségnek vitustánca van, azért nem bír nyugton maradni. Ha félrevemém a falusi templom harangját, amint tűz esetén szokás, fejemet teszem rá,

nincs egyetlen ember sem Concord határában, sem asszony, sem gyerek, aki oda ne hagyna folyvást űzött s olyannyira halaszthatatlannak kikiáltott foglalatosságát, és oda ne sietne a tűzvész színhelyére, igazat szólván – nem is annyira azért, hogy megmentsék más vagyonát a tűztől, hanem sokkal inkább azért, hogy égni lássák, ha már égnie kell, mert hisz jól tudjuk, nem mi gyújtottak fel –, vagy hogy lássuk, hogyan oltják a tüzet, s még segítsünk is, ha már a többiek olyan derekasan dolgoznak; mi tűrés-tagadás, így van ez, még ha a templom maga válnék is a tűz martalékává. Alig van ember, aki fölébredvén ebéd utáni félórás szundításából, a fejéhez ne kapna, s meg ne kérdezné: „Mi újság?” – mintha az emberiség többi része időközben helyette silbakolt volna. Van, aki megkéri családjá tagjait, félóránként ébresszék fel, nyilvánvalóan ugyanezzel a céllal; viszonzásul azután elmondják, mit álmodtak. Az éjszakai pihenés után a híryanagy éppoly nélkülözhetetlen, mint a reggeli. „Hadd halljam, mi történt bárkivel a földgolyó bármely pontján!” És kávéja, kiflije mellé elolvassa, hogy a Waehito folyó partján valakinek kiszúrták a szemét, és miközben olvassa, eszét sem járja meg, hogy ő maga e világ mérhetetlen-mély, sötét barlangjában lakozik, és szeme elcsökevényesedett.

A magam részéről jól meg tudnék lenni postahivatal nélkül. Nem hiszem, hogy sok fontos közlemény jutna el hozzánk a posta útján. Ha jól megnézem, életemben tán mindössze egy-két levelet kaptam, amely megérte a bélyegköltséget; ezt meg is írtam néhány esztendeje. És azt is határozottan állíthatom, hogy újságban sem olvastam soha semmi emlékeztetést. Ha egyszer elolvastuk, hogy valakit megöltek, kiraboltak, vagy baleset áldozata lett, hogy leégett egy ház, zátonyra futott egy hajó, vagy a gőzös kazánja felrobbant, vagy a Nyugati Vasútvonalon elgázoltak egy tehenet, vagy agyonlőttek egy veszett kutyát, vagy tél derekán szöcskék jelentek meg a vidéken, akkor ezzel már beérhetjük, több hasonló hírt nem kell elolvasnunk. Ha tisztában vagyunk az elvvel, minek szaporítsuk a példákat? A filozófus szemében minden újság pletyka, s aki kiadja, aki elolvassa, megannyi teázgató vénasszony. Mégis sokan kapva kapnak az efféle pletykán. A minap – amint hallom – megostromolták az egyik lapszerkesztőséget, hogy mihamarabb értesüljenek a legfrissebb külföldi hírekről, és olyan nagy tülekedés támadt, hogy benyomták a hivatal néhány hatalmas tüköruvegablakát, holott azokat a híreket – szavamra – egy élelmesebb fickó tizenkét hónappal vagy tizenkét évvel előre is eléggé pontosan megírhatná. Vegyük például Spanyolországot: ha Don Carlost és az infánsnőt, Don Pedrót és Sevillát meg Granadát időről időre a kellő arányokban bevetjük – a nevek talán egy kicsit megváltoztak, mióta utoljára újságot olvastam –, és jobb szórakozás híján egy-egy bikaviadallal is szolgálunk, akkor cikkünk betűről betűre igaz lesz, és éppolyan pontos képet fog adni a spanyol ügyek állásáról vagy bukásáról, mint a legfrissebb tudósítás, melyet a lap e cím alatt közöl; ami Angliát illeti, az utolsó nevezetes hír a világnak e tájáról az 1649-es forradalom volt, és ha egyszer bevágtuk egy átlagos év terméseredményeit, ezzel sem kell többé foglalkoznunk, hacsak nem anyagi spekuláció kedvéért. Ha szabad véleményt mondani e helyt olyan valakinek, aki ritkán pillant bele az újságba: külföldön sosem történik semmi említésre méltó, a francia forradalmat is beleértve.

Mit számít az újdonság? Mennyivel fontosabb lenne megtudni azt, ami sosem volt régi! „Kieu-he-ju, Wei állam egyik fő-fő tisztviselője, elküldte egyik emberét a bölcs Kung-tszeuhoz, hogy hírt halljon róla. Kung-tszeu leültette maga mellé a hírnököt, s ekképpen kérdezgette: Mit csinál urad és mestered? A hírnök tisztelettudóan válaszolt: Uram szeretné hibáinak számát csökkenteni, de sehogy sem tud a végükre érni. Majd, midőn a hírnök eltávozott, a bölcs megjegyezte: Milyen derék hírnök! Milyen kitűnő hírnök!” A pap is jobban tenné, ha ahelyett, hogy végeérhetetlen prédikációkkal nyomorítaná a fáradt farmereket hét végi pihenőnapjukon – mert a vasárnap a rosszul eltöltött hét stílusos záróköve s nem az újnak friss, bátor kezdete! –, inkább

mennydörgő hangon rájuk rivallna: „Megállj! Szállj magadba! Mire való e nagy sietőség, mely nem visz sehová?!”

A csalást, káprázatot szintisza igazságnak vesszük, a valóságot ellenben a mesék birodalmába utaljuk. Ha állandóan csak a valóságot tartanók szem előtt, s nem hagynék magunkat becsapni, az élet – az eddig ismert dolgokhoz hasonlítva – olyanná válnék, mint a tündérmese, mint az Ezeregyék valamelyik fejezete. Ha csak azt tiszteljük, aminek létezése valóban fontos és elkerülhetetlen, utcáink visszhangoznának a verstől, muzsikától. Ha nem hajszoljuk magunkat, és bölcs szemmel nézzük a világot, észrevesszük, hogy csak az igazán jelentős és emelkedett dolgoknak van abszolút, állandó létük; a kicsinyes félelmek, kicsinyes örömök a valóságnak csupán árnyékai. Ez a felismerés mindig fölemelő és szívvidítő. Az emberek nagy része azonban behunyja szemét, elbóbiskol, s engedi magát a látszattól félrevezettetni: ezzel mindenütt megerősíti és jóváhagyja a köznapi egyformaság és megszokás taposómalmát, holott ennek az életformának alapja merő illúzió. A gyerek, aki csak játssza az életet, sokkal világosabban felismeri az élet valódi törvényszerűségét, igazi vonatkozásait, mint az olyan ember, aki nem él emberhez méltóan, de szentül hiszi, hogy okult a tapasztalatból, azaz kudarcaiból. Egy indiai könyvben olvastam ezt a tanulságos históriát: „Volt egyszer egy királyfi, akit csecsemőkorában elvittek szülővárosából, s egy erdősnél nevelkedett; felnőtt koráig ebben az állapotban élén, azt hitte magáról, hogy ő is ahhoz a barbár fajta-hoz tartozik, amely körülveszi. Ekkor azonban atyjának egyik minisztere rátalált, feltárta előtte származását; tévhite eloszlott, megtudta, hogy királyfi. Ugyanígy a lélek is – folytatja az indiai filozófus – körülményeiből kiindulván, félre ismeri önnön természetét, míglen egy szent tanítómester fölfedi előtte az igazságot, s megtudja, hogy ő Brahma.” Úgy vélem, mi, New England lakói, azért élünk oly alantasan, mint ahogy élünk, mert látásunk nem hatol át a jelenségek felszínén. Azt hisszük, hogy ami látszik, az van. Ha valaki végigmenne városunkon, és csak a valóságot látná, hová tűnne vajon a „Malomgát”? Ha az a valaki pontosan leírná azt, amit lát, leírásából nem ismernénk rá a helyszínre. Vegyünk szemügyre bármely épületet: börtönt, bíróságot, áruházat, gyülekezőcsarnokot vagy lakóházat, próbáljuk megállapítani, hogy miként mutatkozik meg a lényegét szemlélő tekintetnek – és valamennyi szertefoszlana beszámolónkban. Az emberek azt hiszik, hogy az igazság valami nagyon távoli, a naprendszer félreeső zugaiban lakozik, a legtávolabbi csillag mögött, megvolt Ádám előtt, és meglesz az utolsó ember után. Az örökkévalóságban csakugyan van valami igazi és fenséges. De mindezen helyek, idők, alkalmak most és itt vannak. Isten maga a jelen pillanatban kulminál, sohasem lesz istenibb az idők végezetéig. És mi csupán a bennünket környező valóság szüntelen beáradásából, befogadásából sejtjük meg mindazt, ami fenséges és nemes. A világegyetem állandóan, engedelmesen válaszol nekünk, hozzáidomul elképzelésünkhöz: akár sebesen utazunk, akár lassan, útunk elénk van szabva. Nos, tehát, töltsük ki azzal az életünkkel, hogy magunk elé képzeljük. Költő, művész még sosem szőtt oly gyönyörű, fennen szárnyaló tervet, hogy utódai közül valaki meg ne tudta volna valósítani.

Töltsünk el egyetlen napot olyan szabadon, mint a Természet, ne engedjük, hogy bármi apróság, a pályánkra hulló dióhéj vagy szúnyogszárny eltérítsen útunktól. Keljünk korán, és koplaljunk vagy reggelizzünk, de nyugodtan és izgalom nélkül; jöjjön a vendég, és menjen a vendég, szóljon a harang, és sívalkodjanak a gyermekek – de mi csak maradjunk meg eltökélt derűs napunknál. Miért adjuk be a derekunkat, miért úsznánk az árral? Legyünk résen, ne hagyjuk magunkat belesedortatni ama félelmetes zuhogóba és örvénybe, melyet közönségesen ebédnek neveznek, s a déli sekély övezetben fekszik. Ha e veszélyzónán túljutottunk, már biztonságban vagyunk, az út hátralevő része már gyerekjáték. Erős, nem petyhüdő idegekkel, reggeli frissességünket megőrizve vitorlázzunk tovább, az árbochoz kötözve, s másfelé nézve,

miként Ulysses. Ha a mozdony sípol, hagyjuk sípolni, amíg bereked erőlködésében. Ha a harang szól, ne fussunk sehová! Inkább hallgassuk zenéjét, üljünk le kényelmesen, fúrjuk át magunkat kemény igyekezettel közvélemény és előítélet, hagyomány, látszat és érzécsalódás sarán, ezen az alluviális iszaprétegen, amely beborítja Párizst és Londont, New Yorkot és Bostont, az egész földet, beleértve Concordot, egyházat és államot, költészetet, filozófiát és vallást amíg csak szilárd talajt, kősziklát nem ér a lábunk, olyant, melyre rámondhatjuk, hogy ez a valóság, igen, ez igazán van, ebben nem tévedhetünk; és így, szilárd támaszpontra lelvén, árvíz, tűz és jég alatt, kezdjük mindent előlről, mert e szilárd helyen falat vagy államot építhetünk, lámpaoszlopot állíthatunk, esetleg mércét is, nem Nilométert, hanem Realométer-t, hogy eljövendő korok is lássák, látszatok és hazugságok mekkora iszaprétege gyülemlett föl az idők folyamán. Ha bátran szembefordulunk valamely ténnyel, és alaposan szemügyre vesszük, mindkét felületén megcsillan a napfény, akár a görbe kardon, érezzük, amint finom éle szívünkbe, csontunk velejébe hatol, s imígyen boldogan végezzük be földi pályafutásunkat. Akár életről van szó, akár halálról, valóságra sóvárgunk, semmi másra. Ha meghalunk, halljuk torkunkban a hörgést, s érezzük, amint végtagjaink kihűlnek; ha élünk, végezzük, ami számunkra rendeltetett.

Az idő nekem folyó, amelyben horgászom. Iszom is belőle; de mialatt iszom, meglátom alján a fövenyt, s fölfedezem, milyen sekély. Vékonyka áramlása elsurran; az örökkévalóság megmarad. Mélyebb vízből szeretnék inni; szeretnék az égben horgászni, melynek mélye csillaggal kavicsos. Nem tudok egyig sem számolni. Nem ismerem az ábécé legelső betűjét. Világéletemben sajnáltam, hogy nem vagyok olyan bölcs, mint amikor megszülettem. Az intellektus bárd: behatol a dolgok titkába. Nem akarok többet tevékenykedni a két kezemmel, mint ami okvetlenül szükséges. Fejem egyúttal kezem is, lábam is legyen. Úgy érzem, legjobb képességeim benne összpontosulnak. Ösztönöm azt súgja, fejem arra való, hogy belefúrjam magam a földbe, mint némely állat az orrával meg a mellső mancsával; én a fejemmel túrnám, fúrnám utamat e dombok mélyére. Azt hiszem, a leggazdagabb lelőhely valahol itt van errefelé; varázsvesszőm rezdülése és a felszálló gőz legalábbis erre vall; itt kezdem tehát bányászkodásomat.

Harmadik fejezet

AZ OLVASÁSRÓL

Ha az emberek valamivel jobban megfontolnák, hogy mivel foglalkozzanak, talán mindből tudós vagy megfigyelő válnék, hiszen mindenkit érdekel a természet meg a világ sora. Ha vagyont gyűjtünk magunknak vagy utódainknak, ha családot vagy államot alapítunk, sőt ha hírnévre teszünk szert, mindezzel csak halandó voltunkat bizonyítjuk; de ha az igazsággal foglalkozunk, halhatatlanok vagyunk, s nem kell tartanunk sem változástól, sem balesettől. A legrégebb egyiptomi vagy hindu filozófus föllebbentette az istenség szobrát eltakaró fátyol csücskét; a köntös most is a levegőben remeg, és én éppoly frissnek látom a csodát, mint ő annak idején, mivel őbenne is én voltam akkor oly vakmerő, és bennem ma is ő szemléli a látomást. A fátyolra nem rákódott le a por; nem múlt el idő az istenség feltárása óta. Mert az az idő, amely igazán számít, vagy amellyel mi számolhatunk, az se nem múlt, se nem jelen, se nem jövő.

Lakóhelyem nemcsak az elmélkedésre, hanem a komoly olvasásra is alkalmasabb volt bármely egyetemnél; s noha messze voltam minden közkönyvtártól, jóval inkább a hatása alá kerültem azoknak a könyveknek, amelyek bejárják a világot, melyeknek mondatait legelőbb fakéregre írták, s most időről időre átmásolják vászonpapírra. Imigyen szól Mir Kamar Uddin Maszt, a költő: „Bejárni a szellemi világ összes régióját egy helyben ülve, ezt az előnyt a leginkább könyvekben leltem meg. Egyetlen pohár bortól megmámorosodni: ezt a gyönyört akkor ízleltem, midőn az ezoterikus tanok italát szűrcsöltem.” Homérosz *Iliászát* egész nyáron át asztalomon tartottam, bár csak ritkán lapozgattam benne. Eleinte igen sok volt a kétkezi munkám, mivel házat is be kellett fejezni; babföldemet is meg kellett kapálni, s mindezt egy időben: ezért nem tudtam többet olvasni, de azzal biztattam magam, hogy a jövőben erre több időm és alkalmam lesz. Munkám szüneteiben elolvastam egykét sekélyes útleírást, de azután elszégyelltem magam, és inkább azzal kezdtem foglalkozni, hogy hát én magam hol is élek.

A diák bizvást olvashatja Homéroszt vagy Aiszküloszt görög eredetiben, nem fogja szétforgácsolni erejét, s elherdálni fáradságát, hiszen ez a foglalatosság egyúttal sejteti, hogy bizonyos mértékben utánozza e művek hőseit, és reggeli órákat szán az olvasásra. E hősi könyvek, még ha anyanyelvünkön vannak is kinyomtatva, mindig holt nyelven szólnak egy hanyatló korszakhoz; minden egyes szó vagy sor értelmét fáradságosan kell kibányásznunk, tágabb értelemben felfogva a szavakat, mint ameddig bátorságról, bölcsességről, nemeslelkűségről alkotott általános foglalkozásaink terjednek. A mai gyors, olcsó sajtó fordítás-áradatával sem igen vitt bennünket közelebb az ókor heroikus íróihoz. Éppoly magánosnak tűnnek fel, nyelvük éppoly ritkának s különösnek tetszik, mint valaha. Érdemes ifjonti napjaink, drága óráink egy részét arra fordítanunk, hogy megtanuljuk valamelyik ókori nyelvnek akár csak néhány szavát, amely ezzel kiemelkedik a közhelyek trivialitásából, és állandóan tovább él bennünk, serkent és ösztökél. Nem hiába, hogy még a farmer is emlékszik arra a néhány latin szóra, melyet hallott s megjegyzett. Az emberek néha úgy tüntetik fel, mintha a klasszikusok tanulmányozása csak arra volna jó, hogy megnyissa az utat modernebb, gyakorlatibb tanulmányok számára; de az élményre vágyó örök diák mindig a klasszikusokat fogja tanulmányozni, bármilyen nyelven legyenek is írva, s bármely korból származzanak is. Mert mit tartalmaznak a klasszikusok? Az emberiség legnemesebb gondolatait őrzik meg számunkra. Ez az egyetlen jóslat, amely mit sem veszít érvényéből, és a legmaibb kérdésekre is olyan válaszokkal szolgál, amilyeneket Delphi és Dodona sohasem adtak. Annyi fáradsággal, mint a klasszikusokét, elhanyagolhatjuk a természet tanulmányozását is – hiszen az is öreg! Jól olvasni, azaz megfelelő könyve-

ket olvasni megfelelő hangulatban, ez nemesítő elfoglaltság, és jobban próbára teszi az olvasót, mint sok minden, amit a nap divatja megkövetel. Olyasformán kell hozzáedződnünk, mint ahogy az atléták edzették testüket, úgyszólván egész életünkön át szilárdul kell haladnunk e cél felé. A könyvet éppolyan elmélyedően, tartózkodóan kell olvasni, mint ahogy íródik. Nem elég, ha beszéljük annak a nemzetnek a nyelvét, melyből írója származik, mert komoly távolság választja el egymástól a beszélt nyelvet és az írottat, a hallható nyelvet az olvashatótól. Az első tünékeny, pusztá hang, tájszólás szinte kezdetleges; ösztönösen tanuljuk, életünk kezdetén, édesanyánktól. A másik azonban magába gyűjti emennek érettségét, tapasztalatát; ha az elsőt közönségesen anyanyelvnek mondják, a másodikat apanyelvnek nevezhetném, s ez sokkal tartózkodóbb, megválogatja kifejezéseit, túlságosan sokat mond ahhoz, hogy füllel felfoghasuk; talán újra kellene születnünk, hogy beszélni tudjuk. A tömegek, amelyek a középkorban csak beszéltek a latint, görögöt, véletlen születésüknél fogva nem voltak képesek elolvasni a lángelmék műveit, melyek azokon a nyelveken íródtak: mert ezek nem a tömegek beszélte latin, illetve görög nyelven íródtak, hanem az irodalom emelkedett nyelvén. A tömegek nem tanulták meg Hellász és Róma e nemesebb stílusát, magát az anyagot, amelyen e művek fennmaradtak, hulladékpapirosnak tekintették csupán, s többre tartották koruk olcsóbb, alantasabb irodalmát. De midőn Európa népei már maguk is kifejlesztették elkülönült, noha még nyers írásos nyelvüket, amely megfelelt induló irodalmuk igényeinek, akkor született újjá az ókortudomány, és a tudósok évszázadok távolságából is újra fölismerték az ókor értékeit. Amit a görög meg a római tömegek nem tudtak meghallani, azt idők múltán néhány tudós el tudta olvasni, és ma is csak néhány tudós olvassa.

Bármennyire csodáljuk is a szónok alkalmilag kirobbanó ékesszólását, a legszebb írott szó többnyire éppoly távol és magasan van a tünékeny beszélt nyelv fölött, mint a csillagos égbolt a felhők felett. A csillagok ott vannak: ám olvassa őket, aki tudja. A csillagászok állandóan megfigyelik, kommentálják őket. Ez nem pusztá lehelet, mint köznap beszélgatéseink tünékeny párája. Ami a fórumon ékesszólás, a dolgozószobában többnyire pusztá retorikának bizonyul. A szónok az alkalomból merít ihletet, a sokasághoz beszél, azokhoz, akik meghallják; az író ezzel szemben, akinek egész élete „alkalom”, s akit csak elvonna munkájától a szónokot megihlető esemény és tömeg – az író az emberiség szívéhez és értelméhez szól, minden korban mindazokhoz, akik megértik.

Nem csoda, hogy Nagy Sándor minden hadjáratára magával vitte az Iliászt egy ékes ládikában. Az írott szó a legdrágább ereklye. Bizalmasabb közelségben van hozzánk, s egyúttal egyetemesebb, mint bármely más műalkotás. Valamennyi közül a legközelebb van az élethez. Lefordítható minden nyelvre, minden emberi ajak elolvashatja, sőt kiejtheti, tehát nem vászon vagy márvány az anyaga, hanem maga az élő lehelet az, amelyből faragják! Az ókori ember gondolatának szimbóluma így válik a mai ember beszédévé. Kétezer nyár csak megérlelte, őszi aranyba vonta a görög irodalom remekeit, akárcsak a régi márványszobrokat; mindenhová elvitték a maguk mennyei békéjét, s ez megoltalmazza őket az idő rozsdájától. A könyv az egész világ drága kincse, nemzetek és nemzedékek sosem elévülő öröksége. A legrégebb, legjobb könyvek jogosan és természetesen találják meg helyüket a legszerényebb falusi házban is. Nem a maguk ügyében szólnak, hanem táplálják s felvilágosítják az olvasót, kinek értelme készségesen fogadja be mondanivalójukat. Az írók minden társadalomban természetes, nagy hatalmú arisztokráciát alkotnak, hatásuk az emberiségre nagyobb, mint királyoké vagy császároké. Ha az írástudatlan, sőt az írás tudományát gúnyosan megvető kalmár szorgalommal és vállalkozó kedvvel megszerezte áhított nyugalma s függetlenségét, végül föltétlenül az intellektus, a lángész még magasabb, hozzáférhetetlen köreibe áhítozik; akkor döbben rá, hogy műveltsége elégtelen, s en-

nek híján minden vagyona mennyire hiábavaló és elégtelen; s ekkor újabb bizonyítékát adja józan értelmének, mert semmi fáradságot nem röstell, hogy gyermekeinek biztosítsa azt a magasabb műveltséget, melynek hiányát ő maga olyan fájdalmasan érzi: így válik azután valóban családalapítóvá.

Aki nem tanulta meg a klasszikusokat azon a nyelven olvasni, amelyen íródtak, annak igen tökéletlen képe lehet csak az emberi faj történelméről; feltűnő ugyanis, hogy ezeket sosem írták még át semmiféle modern nyelvre, ha ugyan civilizációnkat a maga egészében nem tekintjük ilyen átírásnak. Homérosz sohasem jelent meg angolul, sem Aiszkülosz, de még Vergilius sem, pedig mindezek olyan csodálatraméltóan szépek és erőteljesek, mint maga a hajnal; későbbi írók, akármit tartunk is géniuszokról, ritkán vagy sohasem érik utol az ókoriak kitartó, hősies munkával elért irodalmi teljesítményeit. Csak azok állíthatják, hogy az ókor remekei feledésbe merültek; akik sosem ismerték őket. Elég lesz akkor beszélnünk feledésről, ha majd elsajátítottuk a tudást, a szellemet, amely képessé tesz rá, hogy foglalkozzunk velük és értékeljük őket. Az a kor lesz igazán gazdag, amikor még több gyűlik össze azokból az irodalmi emlékekből, melyeket klasszikusoknak nevezünk, és a nemzeteknek a klasszikusoknál is régebbi s még azoknál is kevésbé ismert ősi szent írásaiból; amikor a Vatikáni Könyvtár tele lesz Védákkal, Zend-Avesztákkal, Bibliákkal, Homéroszokkal és Dantékkal meg Shakespeare-ekkel, és minden elkövetkező század rendre leteszi zsákmányát a világ fórumára. Erre a hegyre felhágva tán még az eget is megostromolhatjuk.

A nagy költők munkáit sosem olvasta még igazán az emberiség, mert csupán nagy költők tudják elolvasni. Eddig csak úgy olvasták őket, ahogy a tömegek a csillagokat olvassák: legfőljebb az asztrológia, sosem az asztronómia törvényei szerint. Ma már a legtöbb ember tudnak annyira olvasni, hogy köznapi igényeiket kielégítsék, mint ahogy a számoláshoz is konyítanak annyira, hogy könyvelni tudjanak, és ne csapják be őket az üzleti életben; de ami az olvasást, mint nemes és fennkölt értelmi funkciót illeti, erről kevés vagy éppen semmi fogalmuk sincsen, márpedig olvasásnak a szó magasabb értelmében csakis azt mondhatjuk, ha nem olyat olvasunk, ami elkápráztat, elzsongít, és egy időre álomba ringatja magasabb képességeinket, hanem olyat, amihez lábujj-hegyre kell ágaskodnunk, hogy fölérjük ésszel, s aminek legéberebb, legfrissebb óráinkat kell szentelnünk.

Szerintem, ha már megtanultuk a betűket, az irodalom színét-javát kell olvasnunk, s nem megmaradnunk az á-bé-ab, vaskalapnál, az egy szótagú szavaknál, a negyedik vagy ötödik osztály színvonalán, hogy életünk végéig ott kuksoljunk a kisiskolában. A legtöbb ember beéri azzal, ha egyetlen jó könyvet olvas, vagy hall felolvasni, s eltelik bölcsességével: a Bibliát; ettől eltekintve azonban világeletükben az úgynevezett könnyű olvasmányokra pazarolják idejüket és képességüket. Kölsönkönyvtárunkban láttam egy több kötetes sorozatot, *Little Reading*² gyűjtőcímmel; eleinte azt hittem, ez egy városnak a neve, ahol még nem jártam. Nos, vannak, akik strucc vagy kormorán módjára tömegével tudják megemészteni az effélét, még a sültből, köretből álló tartalmas étkezés után is, mert nem tűrik, hogy bármi is veszendőbe menjen. S úgy, ahogy egyesekről elmondhatjuk, ők a masinák, amelyek ezt az abrakot termelik, azok a buzgó olvasók a masinák, amelyek elfogyasztják. Lenyelik a kilencezredik változatot Zebulon és Sophronia sorsáról, hogy úgy szerették egymást, mint még soha senki, de szerelmüknek száz akadállyal kellett megküzdenie, lássuk, hogyan bukott el s tápázkodott fel újra meg újra! Vagy elolvassák, hogy hogyan mászott fel egy szerencsétlen flótás a templomtoronyba, kinek józan felfogás szerint a padlásig sem lett volna szabad fölmennie; aztán, mikor a leleményes regényszerző minden ok nélkül oda

² Szó szerint „kicsi olvasmány”, vagy „könnyű olvasmány”.

fölcibálta, félreveri a harangokat, hogy az egész világ összecsődüljön, és lelkenedező izgalommal végignézzék, hogyan kerül le onnan a szerencsétlen! A magam részéről az a véleményem, legjobb lenne az egyetemes regényirodalom effajta nagyra törő hőseit egytől egyig emberforma szélkakasokká változtatni – ahogy régen a csillagképek közé emelték a hősöket – s hagyni, hadd pörögjenek odafenn, amíg meg nem rozsdállnak, csak le ne jöjjenek többé, hogy a becsületes embereket bosszantsák csínytevéseikkel. Legközelebb, ha a regényszerző félreveri a haragokat, én bizony meg sem mozdulok, még ha leég is a gyűlésterem. „A járványos ármány bukása, középkori regény, a Senkifia Cincér hírneves szerzőjétől, melyet havi füzetekben teszünk közzé; óriási szenzáció; a nagy tülekedés miatt kéretik, ne mindenki egyszerre.” S mindezt a jóemberek sarkig rántott szemekkel falják, primitív és mohó kíváncsisággal és még csak meg se fekszi a zuzájukat, jó erőben lévő őrlőfelülete mindent kibír: úgy olvassák, mint a négyesztendős kisiskolás a kétcentes, illusztrált Hamupipőké-jét, anélkül, hogy kiejtésük, hanghordozásuk vagy tanulságlevonó képességük a legkisebb mértékben is fejlődnek. Az eredmény: a látás eltompulása, az életfunkciók meglassúdása, az értelmi képességek általános hanyatlása. Az efféle mézeskalácsot naponta nagyobb mennyiségben sütik minden kemencében, mint a tiszta búza- vagy rozskenyeret, és nagyobb a kelendőse.

Még azok sem olvassák a jó könyveket, akiket jó olvasóknak szokás nevezni. Nézzük meg itt Concordban a mi úgynevezett műveltségünket. Ebben a városban – igen kevés kivétellel – senki sem élvezi még az angol irodalom jó vagy legjobb termékeit sem, holott ennek szavait mindenki el tudja olvasni, le tudja írni. Még az egyetemi végzettségű, úgynevezett művelt emberek sem igen ismerik az angol klasszikusokat, sem itt Concordban, sem egyebütt; és ami az emberiség szóban rögzített bölcsességét, a klasszikusokat meg a Bibliát illeti, nemigen látom, hogy bárki, bárhol komolyabb erőfeszítést lenne, hogy ezekkel megismerkedjék, pedig könnyen hozzáférhetők mindazok számára, akik hozzá akarnak jutni. Ismerek egy favágót – benne van már a korban –, aki francia hírlapot járát, nem híryanagáért, mert, amint mondja, ezen már túl van, hanem azért, hogy „gyakorlatban maradjon”, lévén kanadai születésű; és ha megkérdem tőle, mit tekint a leghasznosabb elfoglaltságnak, azt válaszolja, hogy a francián kívül angol nyelvtudását is továbbfejllessze. Nos, az egyetemi végzettségűek nagy többségükben ugyancsak nem aspirálnak ennél többre, és e végre angol újságot jártnak. Ha valaki éppen elolvasta az angol irodalom egyik remekét, vajon hány embert talál, akivel beszélhet róla? Vagy ha éppenséggel egy görög vagy latin klasszikust olvasott eredetiben, melyet még az írástudatlan is hallott dicsérni: végképp nem talál senkit, akivel megbeszélhesse benyomásait, hallgatnia kell róluk. Bizony még professzoraink között is kevés akad, aki a nyelvi nehézségek leküzdésén túl behatolt egy-egy görög költő szellemének, művészetének nehézségeibe, és képes rá, hogy a bátor és figyelmes olvasót is bevezesse ezekbe; ami az emberiség úgynevezett bibliáit vagy szentírásait illeti, vajon van-e valaki városunkban, aki csak a címüket is fel tudná sorolni? A legtöbben azt sem tudják, hogy a zsidókon kívül más nemzetnek is volt szentírása. Akárki – mindenki – készségesen és buzgón lehajol, hogy fölvegyen a földről egy ezüst dollárt; de nem törődünk az arany igékkel, melyeket az ókor legbölcsebbjei mondtak, s melyeknek értékéről minden utánunk következő kor bölcsei újólág megbizonyosodtak; csupán a könnyű olvasmányokig, az ábécés meg olvasókönyvekig jutunk el, és az iskolából kikerülve is legföljebb „Little Reading” városába, vagyis legfeljebb a kamaszok, kezdők számára alkalmas történetekig; olvasmányaink, gondolkozásunk, társalgásunk, mindez a lehető legalacsonyabb szinten van, pigmeusok és törpék színvonalán.

Bölcsebb emberekkel szeretnék megismerkedni, mint aminőket ez a mi concordi talajunk kitermelt; olyanokkal, kiknek nevét is alig ismerik errefelé. Érjem be azzal,

hogy tudom Platón nevét, de sohasem olvastam műveit? Olyan ez, mintha egy városban élnék vele, és sosem láttam volna, mintha közvetlen szomszédom volna, de sosem hallottam volna beszélni, s nem figyeltem volna fel szavai bölcsességére. Mert mi a helyzet? Dialógusai, halhatatlan szellemének a lecsapódásai ott vannak a polcon, a kezem ügyében, mégsem olvasom őket soha. Mind, egytől egyig műveletlenek, tudatlanok, analfabéták vagyunk, s e tekintetben, megvallom, nem látok valami nagy különbséget ama concordi honfitársaim között, akik valóban nem tudnak olvasni, és azok közt, akik csupán a gyermekek és gyengeelméjűek táplálékául szolgáló könyvek olvasásáig emelkedtek. Legalább ott kellene tartanunk, ahol az ókor legjobbjai álltak; de ehhez az első lépés előbb megismerni őket, hogy milyen kiválóak voltak. Vakarcs nemzedék vagyunk, szellemi szárnyalásunk nemigen terjed túl a napilapok hasábjain.

Nem minden könyv olyan unalmas, mint az olvasói. Valószínűleg vannak szavak, amelyek pontosan ráillenek állapotunkra, s amelyek, ha hallani, érteni tudnánk, üdvösebbek volnának számunkra, mint a hajnal vagy a tavasz, s talán egészen új megvilágításban mutatnák meg nekünk a jelenségeket. Hányan vannak, kiknek életében egy-egy elolvasott könyv új korszakot nyitott. Valahol a mi számunkra is megvan az a könyv, amely megmagyarázza a régi csodákat, és újakat mutat meg. Valahol ki van mondva az, amit, ma még kimondhatatlannak vélünk. Azok a kérdések, amelyek bennünket gyötörnek, kínoznak, rendre fölmerültek minden bölcsben; egyetlenegy probléma sem maradt ki; és mindegyik tőle telhetően válaszolt rá szavaival, életével. Mi több: a tudással egyre elnézőbbek, szabadelvűbbek is leszünk. A magános béres egy Concord környéki tanyán, aki sajátos vallási élményeken, újjászületésen ment keresztül, és hite most komolyságra, magába zárkózásra, áhítatra készíti, talán nem tud róla – de ezer meg ezer évvel ezelőtt Zoroaster ugyanezen az úton járt, s ugyanilyen lelki élményekben volt része; és mivel bölcs volt, tudta, hogy ez a tapasztalat egyetemes, ennek megfelelően bánt felebarátaival, és amint mondják, elsőnek találta fel és honosította meg egy felsőbb lény tiszteletét az emberek között. Nos, hadd társalkodjék az a béres Zoroasterrel, és a bölcsök szabadelvűsége révén, akar magával Jézus Krisztussal is – és dobja a sutba „egyházunkat”.

Dicsekszünk, hogy a tizenkilencedik századba tartozunk, és mérföldes léptekkel haladunk, gyorsabban, mint bármely más nemzet. Nézzük meg ezzel szemben, hogy városkánk milyen keveset tesz műveltsége érdekében. Nem kívánok hízelegni városom lakóinak, s tőlük sem várom el, hogy nekem hízelegjenek, mert ez egyikünket sem vinné előbbre. Serkentésre van szükségünk, ösztökre, mint az ökörnek, hogy gyorsabban haladjunk. Alsó fokú iskoláink rendszere aránylag megfelelő, ám ezek csak serdületlen gyermekek javát szolgálják; de kivéve télen a senyvedező Líceumot, és legújabban egy államilag kezdeményezett közkönyvtárat, semmiféle iskolánk nincs a magunk részére. Testünk táplálásának vagy gyógyításának majd minden cikkére többet költünk, mint szellemi táplálékunkra a maga egészében. Legfőbb ideje, hogy magas fokú iskoláink is legyenek, s ne hagyjuk abba a tanulást” mire férfiakká, nőkké serdülünk. Legfőbb ideje, hogy minden falu egyetem legyen, öregebb lakói pedig afféle ösztöndíjasok, akik szabad idejükben – ha csakugyan olyan jól megdolgoztak – életük végéig szabadon kutathassanak, tanulhassanak. Miért korlátozódnék a tudás világa örökké csak egy Párizsra, egy Oxfordra? Nem lakhatnának-e itt is diákok, s részülhetnének tudományos nevelésben Concord szabad ege alatt? Miért ne szerződhetnének egy Abélard-t, hogy oktasson bennünket? Sajna, a jószág takarmányozása, az üzlet vezetése elvon az iskolától, s tudásunk, műveltségünk sajnálatosan lehanyaglik. Országunkban a falunak bizonyos tekintetben azt a szerepet kellene vállalnia, amely Európában a főuraknak jutott. Pártfogolja a művészeteket: gazdagnak elég gazdag, csak a kifinomult ízlés, a bőkezűség hiányzik hozzá. Minden község bőven költ olyan dolgokra, amelyeket a farmer meg a boltos igényel, de utópiának tetszik a javaslat,

hogy áldozzon olyasmire is, amiről csak a műveltebbek tudják, hogy sokkalta nagyobb az értéke. Concord városa például – hála vagyonnak s politikának – tizenhétezer dollárt költött egy új városházára, de valószínűleg száz esztendő alatt sem volna hajlandó ennyit költeni eleven szellemre, holott e nélkül a legszebb épület is üres kagylóhéj csupán. A százhuszonöt dollár, amely telente a Líceum fenntartására összegyűlik, okosabb célra fordítódik, mint bármely más hasonló összeg, mely a város költségvetésében szerepel. Ha a tizenkilencedik században élünk, miért ne élvezzük a századunk kínálta előnyöket? Miért maradjon az életünk vidéki, a szó bármely értelmében? Ha már újságot olvasunk, mért ne mellőznénk a bostoni pletykákat, mert nem fizetünk elő mindjárt a világ legjobb újságaira, ahelyett, hogy „családi lapok” papíját csámcsogjuk, vagy *Olajágot* legeljünk itt New Englandben? Hozassuk meg a világ összes tudományos társaságának jelentéseit, lássuk, mit tudnak. És miért bízzuk olvasmányaink kiválasztását a Harper & Brothers vagy a Redding & Co. cégekre? Mint ahogy a kifinomult ízlésű főúr körülveszi magát mindazzal, ami műveltségét gyarapítja, legyen az lángelme, tudomány, szellem, könyv, festmény, szobor, zene, bölcsélet vagy akármi más – ugyanúgy cselekedjék a falu is, ne érje be egy pedagógussal, a pappal, a sekrestyével, a plébánia könyvtárával meg három tanácstaggal –, csak azért, mert zarándok ősatyáink egykor egy hideg telet átvészelték a kopár kősziklán ezeknek segítségével! A kollektív cselekvés intézményeink szelleméből fakad, és véleményem szerint, mivel körülményeink virágzóbbak, mint az európai főuraké, következőképp anyagi lehetőségeink is nagyobbak. New England megengedheti magának, hogy szerződtesse a világ összes bölcs emberét, jöjjenek ide, és oktassanak bennünket; valamennyinek adhatna lakást, ellátást, és ezáltal megszűnne vidéki vagy provinciális lenni. Ez volna az a felsőbb iskola, amelyet kívánnék. Főurak, nemesek helyett legyenek nemes falvaink. Ha kell, építsünk eggyel kevesebb hidat a folyón át, kerüljünk egy kicsit feljebb vagy lejjebb, s ahelyett hidaljuk át inkább a tudatlanság sötétebb folyamát, amely körülvesz bennünket.

Negyedik fejezet

HANGOK

De ha bezárkózunk a könyvek közé, akár válogatott, klasszikus remekművek világába, és csak bizonyos írott nyelveket olvasunk, amelyek maguk voltaképpen csak tájszólások, dialektusok, abban a veszélyben forgunk, hogy elfelejtjük azt a nyelvet, amelyen a világ jelenségei és eseményei szólnak hozzánk, hasonlatok és metaforák nélkül – márpedig ez a nyelv mindnél bőségebb, s mindnek alapja. Sok minden jelenik meg, de kevés a nyomtatott anyag. A zsalugáter résein behatoló napsugarak nem emlékeztetések többé, ha levesszük a zsalugátert. Semmiféle módszer vagy tudomány nem pótolhatja az örökké éber figyelmet. Mit számít egy mégoly jól megválogatott történelmi, bölcséleti, költészeti tanfolyam, vagy a legjobb társaság, vagy akár a példás életmód, ahhoz a tudományhoz képest, hogy mindig azt nézzük, ami éppen látható? Mi akarsz lenni: diák, olvasó, vagy látva látó? Olvasd el sorsodat, tekints be abba, ami előtted áll, és lépj tovább bátran – a jövőbe.

Az első nyáron nem olvastam könyveket, babot kapáltam, de gyakran még ennél is jobb foglalkozást találtam. Gyakran megtörtént, hogy a jelen pillanat hamvát nem tudtam feláldozni semmiféle munka kedvéért, akár fejemet, akár kezemet kellett volna igénybe vennem. Szeretem, ha életemnek széles margója van. Egy nyári reggel, szokott fürdőm után, leültem napsütötte küszöbömre, és ott ültem napkeltétől délig, álmodozásba merülve, a fenyők, hickoryk, szömörcefák között, háborítatlan csendben és magányban – csak a madarak daloltak körülöttem, vagy suhantak át nesztelenül kalyibámon, amíg a nyugati ablakomon át behatoló napfény, vagy egy-egy vándor árus szekérszörgése az országúton, hirtelen nem emlékeztetett az idő múlására. Az olyan napokon úgy nőttem, mint a kukorica éjjel; és ez többet ért, mint akármilyen kétkezi munka. Nem életemből ellopott idő volt ez, hanem ráadásidő a nekem rendelt élettartam fölé. Akkor értettem meg, mit neveznek a keletiek kontemplációnak, szemlélődésnek, a munkáról való lemondásnak. Általában nem törődtem az órák múlásával. A nap úgy haladt, mintha munkámra sütné: reggel volt, most íme, este lett, és semmi említésre méltót nem végeztem. Ha nem is daloltam, mint a madarak, de némán, szüntelen mosolyogtam tartós jószerencsémén. Ahogy a veréb csiripelt ajtóm előtt a hickory-fenyőn ülve, úgy az én fészkeimből is talán kuncogás, elfojtott dudorászás hallatszott ki. Napjaim nem a hét napjai voltak, egy-egy pogány istenségről elnevezve, nem is voltak órákra felaprózva, és falióra ketyegésétől háborgatva; úgy éltem, mint a Furi-indiánok, akikről azt mondják, „a tegnap, a ma és a holnap megjelölésére csupán egyetlen szavuk van, az értelem változását azzal fejezik ki, hogy hátra mutatnak, ha a tegnapról szólnak, előre, ha a holnapról, és fejük fölé, ha az aznapot értik.” Városkám polgárai valószínűleg azt tartották, hogy lustálkodom; de ha a madarak és a virágok a maguk mércéjével mértek, bizonyára nem találtattam könnyűnek. Az embernek valóban önmagában kell megtalálnia a kellő alkalmakat. A természet napja fölöttébb nyugodt, miért is rázná fel az embert tétlenségéből.

Életmódom bizonyos tekintetben mindenesetre felülmúlta azokét, akik kénytelenek messze földre menni szórakozásért, hogy társaságba vagy színházba jár hassanak: az élet maga lett fő szórakozásom, és állandóan új látnivalókkal kedveskedett; olyan volt, mint egy számtalan jelenetből álló, vég nélküli színdarab. Ha mindig az utoljára tanult, lehető legjobb módszer szerint keresnők kenyerünket, és szabályoznánk életünket, sosem bántana az unalom. Kövessük belső sugallatunkat, és meglátjuk, minden órára új meg új ötlettel kedveskedik nekünk. Még a házimunka is kellemes változatosságnak bizonyult. Ha padlóm sáros lett, hajnalban keltem, kiraktam minden bútort a ház elé a gyepre, vizet loccsantottam a padlóra, a tóból szerzett fehér ho-

mokot szórtam rá, és szép tisztára sikáltam. Mire a falubeliek megreggeliztek, a napsütés már annyira felszárította házamat, hogy visszaköltözhettem, és elmélkedésemet jóformán meg sem kellett szakítanom. Jólesett kinn látnom a zöld gyepen az egész háztartásomat – kicsike halom volt, akár egy vándorcigány bugyra –, és háromlábú asztalomat, amelyről le se vettem könyveimet, tollamat, tintatartómat, ott látnom a fenyőfák alatt. Úgy tetszett, a holmi is örvend, hogy kikerül a házból, és nem szívesen megy vissza a tető alá. Néha már-már arra gondoltam, hogy ponyvát feszítek fölébük, és magam is kiköltözöm. Érdemes volt megnézni holmimat a napsütésben, s hallani, ahogy a szabad szél átfúj közöttük; a jól ismert tárgyak annyival érdekesebben festenek a szabad ég alatt, mint benn a házban. A közeli ágon madárka ül, az asztal alatt szalmavirág tenyészik, szederinda tekeredik lábára, körülötte fenyőtoboz, gesztenyehéj, számócalevél hever. Egykor talán ezért faragták ezeket a formákat bútorra, asztalra, székre, ágyra, mert valamikor így együtt látták őket.

Házam domboldalba épült, a rengeteg erdő legszélén, fiatal fenyőliget kellős közepén, s harminc vagy negyven lépésnyire a tóparttól, ahová keskeny gyalogösvény vezetett le a dombról. Udvaromban sokféle növény termett: számóca és szeder, szalmavirág, orbáncfű, aranyvessző, törpetölgy és törpecseresznye, fekete áfonya és földimogyoró. Május vége felé a törpecseresznye (*cerasus pumila*) ernyősen elhelyezkedő, rövid szárú, finom virágai szegélyezték az ösvényt; ősszel a rövid száracskákat dús, szép cseresznyeforma bogyók húzták le, sugaras koszorúban az út két oldalán. Megízleltem bogyóit, a Természet iránti tiszteletből, de nemigen voltak ehetőek. A szömörce is dúsan tenyészett házam körül, áttört a földhányáson, amelyet felhalmoztam, és már az első évadban öt-hat láb magasra megnőtt. Széles, szárnyas, tropikus jellegű levele tetszetős volt, bár kissé különös. Késő tavasszal hirtelen-váratlan óriási rügyek fakadtak az addig halottnak látszó, száraz pálcikákon, és mintegy varázsütésre hüvelyknyi átmérőjű, kecses, finom és üde zöld gallyakká fejlődtek: néha, amikor ablakomnál ültem, hallottam, amint, egy zsenge, új gally legyezőként hull a földre, hollott szellő se rebbent: önnön súlya alatt tört le, annyira túlfeszítette erejét a féktelen növekedésben. Augusztusban a nagy bogyófürtök – amelyek virágzáskor odavonzották a vadméheket – fokozatosan bársonyos-vörös színűvé értek, és súlyuknál fogva szintén nemegyszer letörtek a gyengéd ágakat.

Ahogy ezen a nyári délutánon ablakomnál ülök, tisztásom felett héják köröznek; a sebesen szálló gerlek, amelyek kettesével-hármasával repülnek át látóteremen, vagy nyugtalanul rebbenve szállnak le a házam mögött őrt álló fenyők ágaira, hangot adnak a levegőnek; a tó üveges felszínét halászsas fodrozza, és felhoz egy halat; a parti iszapból vidramenyét óvakodik elő, és elkap egy békát; a sás hajladozik az ide-oda szállongó seregélysármányok alatt; és az utolsó félórában vonat dübörgését is hallottam, hol elhalóan, hol újra hangosodón, akár a vízityúk pittyegése: Bostonból viszi falura az utasokat. Mert nem laktam annyira távol a világtól, mint az a gyerek, aki – mint hallom – egy farmerhez került a város keleti határában, de csakhamar hazaszökött, lerongyolódva és honvágytól betegen: sose látott még olyan unalmas, isten háta mögötti helyet, mint az a tanya; mindenki elköltözött onnét: még a vonatfütyöt se hallani! No, azt hiszem, manapság egész Massachusettsben nem lelni már olyan helyet:

*Való, hogy falunk céltáblája lett
az egyik gyors vaspálya-nyílnak, és
ezt mondja hangja: Concord – Egyezés!*

A fitchburgi vasútvonal lakóhelyemtől mintegy öt-hatszáz lépésnyire érinti a Walden-tavat. Többnyire a töltésen megyek be a faluba, ez a szál köt a társadalomhoz.

A tehervonatok kísérői régi ismerősként üdvözölnek, annyiszor láttak a vonalon, s nyilván alkalmazottnak hisznek, aminthogy az is vagyok, bizonyos tekintetben. Szívesen volnék utak javítója valahol a Föld pályáján.

A mozdony füttye télen-nyáron belesüvíti rengetegembe, mint a baromfiudvar fölött köröző héja rikoltása, s arról tudósít, hogy nyughatatlan nagyvárosi kereskedők érkeznek kisvárosunkba, vagy – a másik oldalról – vállalkozó szellemű falusi árusok. Amint találkoznak, intő jelet ad az egyik a másiknak, hogy térjen ki – olyan hangosan, hogy néha két városba is elhallatszik. Itt jönnek a fűszereid, falu, itt a fejadagotok, falusiak! Senki sem olyan független a maga tanyáján, hogy visszautasíthatná. És itt van, amivel megfizetek érte! – süvíti a falusiak dudája; gerendák rohannak húsz mérföldes sebességgel a város falának, mint megannyi faltörő kos; székek utaznak, annyi szék, hogy ráülhet mind, aki megfáradt, és nehéz terhet cipel. Ilyen darabos udvarias-sággal küldi a falu üdvözlét a városnak. Erdőről, mezőről összeszedik az áfonyát, és az mind a városba kerül. Jön a pamut, és megy a háziszóttas; jön a selyem és megy a gyapjú; jön a könyv, de falura megy az okos ember, aki írja.

Ha találkozom a mozdonnyal meg a kocsisorral, amelyet bolygósebességgel vontat – vagy inkább üstökös formán, mivel a szemlélő nem tudja, vajon ezzel a sebességgel s ebben az irányban haladva meglátogatja-e még valaha naprendszerünket, hiszen pályája nem látszik önmagába visszatérő görbe vonalnak –, ha meglátom arany- meg ezüstkarikákban zászlóként lengedező gőzfelhőjét, amint égi fellegekhez hasonlatosan terül a fény alá, mintha ez a robogó félisten, ez a felhőidomár, nemsokára már az alkonyi ég libériájába öltöztetné vonatát; ha meghallom, ahogy a vasparipa visszhangot kelt a dombok közt mennydörgő leheletével, megrengeti a földet lába alatt, és füstöt, tüzet okád orrlikán (vajon miféle szárnyas lovat vagy tűzokádó sárkányt fognak az emberek új mitológiájukba iktatni? – elképzelni sem tudom!) – akkor úgy tetszik, végre olyan fajta lakja e földet, amely erre méltó. Ó, ha minden úgy volna, amilyennek látszik, és az ember nemes célokra törve igázná le az elemeket! Ha a mozdony fölött lebegő felhő hősi tettek verejtéke volna, vagy olyan jótékony, mint a farmer földjei fölött úszó esőfelhő! – akkor az elemek, és maga a Természet, örömet kísérnek az embert vállalkozásaiban, és engedelmes eszközei volnának.

A reggeli vonat elhaladtát hasonló érzésekkel figyelem, mint a napkeltét, hiszen amaz alig kevésbé szabályos emennél. A messze elnyúló s egyre magasabbra emelkedő fellegek (az égbe mennek, míg a vasúti kocsik Bostonba) egy pillanatra elfödik a napot, és árnyékot vetnek távoli földcskémre: ez égi vonulathoz képest a földi vonat csupán olyannak tűnik fel, mint egy dárda hegye. A vasparipa istálló mestere korán kelt ezen a téli reggelen, csillagfényben a hegyek közt, hogy megetesse, megnyergelje paripáját. Tüzet is gerjesztettek kora hajnalban, hogy éltető meleget leheljen belé, és elindítsa. Bár olyan ártatlan volna ez a vállalkozás, amilyen korán kezdődött! Ha mély a hó, rácsatolják hócipőjét, s a hatalmas ekével széles barázdát húz a hegyektől a tengerig; e barázdában azután a vagonok elvetik magnak az ország valamennyi nyughatatlan emberét és eladó áruját. A tűzparipa naphosszat robog árkon-bokron, erdőn-völgyön által, csak annyi időre áll meg, hogy kocsisa megpihenhessen; éjjélkor is fölébreszt patkódobogása, kihívó horkanása, amikor egy-egy rejtett erdőzugban szembe-találkozik a jégbe-hóba dermedt elemekkel; a hajnalcsillag is feljő, mire istállójába ér, csak azért, hogy onnét álom, pihenő nélkül újabb útra induljon. Néha esténként hal-lom, amint istállójában kiprűszköli magából a megmaradt, fölös energiát, hogy idegei megnyugodván, mája-agyveleje lehűlvén, néhány órai vasszendergésbe merüljön. Ó, ha ez a vállalkozás olyan hősi és lenyűgöző volna, mint amilyen kitartó és fáradhatatlan!

E fényesen kivilágított robogó termék az éj sötétjében, mit sem sejtő lakóikkal behatolnak olyan szűz rengetegekre, ahová azelőtt csak a vadász merészkedett fényes

nappal; az egyik percben ragyogóan kivilágított városi vagy nagyvárosi indóháznál állnak meg, ahol kiöltözött társaság gyülekezik fogadására, a másik pillanatban pedig a Lidérces Mocsárban riasztják a baglyot meg a rókát. A falu napját most a vonat érkezése, indulása tagolja. Olyan szabályosan és pontosan jönnek-mennek, füttyük oly messzire elhallatszik, hogy a farmer eszerint igazítja óráját, s így ez a jól vezetett vállalkozás szabályozza az egész ország életét. Vajon nem lettek-e valamicskével pontosabbak az emberek, mióta a vasutat feltalálták? Nem beszélnek, gondolkodnak-e gyorsabban az indóházban, mint régen a postaállomáson? Van valami felvillanyozó az előbbi légkörében. Jómagam is elámultam, minő csodákat művel: egyik-másik szomszédom, akiről sose hittem volna, hogy ilyen gyors közlekedési eszközzel elmerészkedik Bostonba, pontosan ott várakozik az állomáson, amikor megszólal a kisharang. Manapság mindent „vasutiasan” kell csinálni, ez a jelszó; még jó, hogy oly gyakran és nyomatékosan figyelmeztetnek, álljunk félre az útjából. Ebben az esetben senki sem áll fel, és szólítja fel a tömeget a szétoszlásra, senki sem lő a tömeg közé. Megteremtünk egy végzetet, egy Atroposzt, amely sosem fordítja el a fejét; akár mozdonyunkat is erre a névre keresztelhetnénk. Az embereket értesítették, hogy bizonyos órára és percre meghatározott időpontban ezeket a nyílvevesszőket kilövik a föld bizonyos pontjai felé: ez azonban senkit sem akadályoz munkájában, és a gyerekek a másik vágyon mennek az iskolába. Csak annál nagyobb biztonságban élünk. Valamennyien Tell Vilmos fiaivá nevelődünk. A levegő telis-tele van láthatatlan nyílvevesszőkkel. Minden út a végzet útja, kivéve egyet: a magunkét; következésképp ki-ki járjon a maga útján.

Ami a közlekedést szememben kíváncsisággá teszi, az egyrészt vállalkozó szelleme, másrészt bátorsága. Nem kulcsolja imára kezét, nem fohászkodik Jupiterhez. Látom, amint ezek az emberek nap nap után dolguk után járnak, több-kevesebb bátorsággal, meglegezővel működnek, s talán többet is végeznek, mintsem maguk gyanítják, hasznosabban munkálkodnak, mint ahogyan ők maguk tudatosan eltervezték. Kevésbé vagyok megrendülve azoknak a hősiességétől, akik félóra hosszat helytálltak Buena Vistánál az első csatasorban, mint azoknak a bátor és vidám helytállásától, akik a hóekén rendezik be téli szállásukat; ezeknek nemcsak az a hajnali három órai bátorságuk van meg, amely Bonaparte szerint a legritkább, hanem bátorságuk örökké éber, s ők maguk sosem alszanak, csak amikor a vihar is elnyugszik, vagy amikor vasparipájuk izmai megdermednek. Ma is, a Nagy Havazás reggelén, midőn a vihar dühöng és megdermeszti az emberek vérét, hallom fagyos leheletük ködfellege mögül a mozdony kisharangját, amely jelzi, hogy jön a vonat, nem késlekedik soká, hiába vétózta meg egy New England-i északkeleti irányú hóföregteteg, és úgy látom a hó- meg dérlepte emberek fejét kibukkanni az ekevas felső széle fölött – amely ekevas nem százszor-szépet és mezeipocok-fészket forgat ki helyéből –, mint a Sierra Nevada termésköveit, melyek túlemelkednek a mindenségen.

A közlekedés váratlanul bizakodó és nyugodt, éber, kalandos és fáradhatatlan. Módszerei fölöttébb természeteseek, sokkal inkább, mint egynémely fantasztikus vállalkozás és érzelmi kísérlet; ennek köszönheti rendkívüli sikerét. Felfrissülök, lelkem kitágul, amikor a tehervonat elrobog mellettem, és megszimmantom a gyarmatáru szagát, amely egész úton véges-végig illatozik, Long Wharftól a Champlain-tóig, messzi idegen tájakra emlékeztet, korallzátonyokra, Indiai-óceánokra, trópusi növényzetre, glóbusunk kiterjedésére. Világpolgárnak érzem magam, ha megpillantom a pálmalevél-fonadékot, amely jövő nyáron annyi lenszőke New England-i kobakot fog takarni, a manilakendert, a kókuszdió-háncsot, a sok ócskaságot, jutazsákat, ócskavasat, rozsdás szöveget. Itt ez a vagonrakomány szakadt vitorla ékesszólóbb, izgalmasabb, mint hogyha már föl volna dolgozva papirossá, nyomtatott könyvvé. Ugyan ki írná meg olyan szemléletesen a kiállott viharokat, mint itt ezek a rongyok, tépett foszlá-

nyok? Ezek a levonatok nem szorulnak korrektúrára. Itt utazik a maine-i erdők fája, amely nem szállt tengerre a legutóbbi árvízzel, de a sok faanyag miatt, ami akkor veszendőbe ment, fölment az ára, minden ezerre négy dollárral; robog a fenyő, a lucfenyő, a cédrus, első-, másod-, harmad- és negyedrendű áru, pedig nemrég még mind egyforma rendű volt, amíg medve, karibu, jávorszarvas fölé borította árnyékát. A következő kocsiban thomastoni mész utazik, elsőrendű minőség, amely messze bekerül a hegyek közé, mielőtt megoltják. Amott meg bálázott rongyok, mindenféle színű és fajta rongy, len és pamutszövet végső állapota, ruhák utolsó maradványa, minták, amelyek immár sehol sem divatoznak, legföljebb ha Milwaukee-ban, finomnál finomabb gyolcs, angol, francia és amerikai perkál, tarkán szőtt vászon, muszlin, miegymás, akár divatos palotákból, akár a szegénység fészkeiből származik, mind egy végre jut: papiros lesz belőle, egyszínű vagy legföljebb néhány árnyalatú papír, amelyre a való életet írják, szegények, gazdagok hiteles igaz történetét! Ez a zárt vagon itt sózotthal-szagot áraszt, ez New England és a kereskedelem jellegzetes szaga, tengerpartra, halászatra emlékeztet. Ki nem látott még sózott halat? Tökéletesen megaszalódott a földi viszontagságok ellen, semmi sem ronthatja el, állhatatossága még a szentet is pirulásra készíti. Söpörhetsz vele, utcát kövezhetsz, vagy aprófát hasogathatsz vele, a szekeres gazdát és rakományát megoltalmazza naptól, széltől, esőtől, a kereskedő – egy concordi boltos példájára – ajtaja fölé akaszthatja cégérül, ha megnyitja üzletét, s ott lóg, amíg a legöregebb kuncsaftja se tudná már megállapítani, vajon élő állat, növényi avagy ásványi eredetű; s mindezek után is tiszta marad, miként a hópihe, és ha fazékba tesszük és megfőzzük, ízletes szombati ebéd válik belőle. A következő vagonban spanyol marhabőr utazik, farka még most is úgy tekeredik, emelkedik, mint amikor az állat, amely viselte, az Orinoco pampáin száguldozott – a megátalkodottság jelképe, amely szemléltetően bizonyítja, mennyire gyógyíthatatlan és kiirthatatlan minden alkati hiba vagy gyarlóság. Megvallom, gyakorlatilag szólva, ha kiismertem valakinek az igazi természetét, nemigen bírom hozzá, hogy ebben az életben lényegesen meg tudnám változtatni, akár jó, akár rossz irányba. Ahogy a keleti bölcs mondás tartja: „A korcs kutya farkát melegítheted, préselheted, köthethed, tizenkét esztendei fáradalom után csak ugyanolyan lesz, amilyen volt.” Az egyetlen hatásos kúra az ilyen megrögzött betegség ellen, amilyent azok az ökörfarkak mutatnak, ha enyvét főzünk belőlük – tudomásom szerint rendszeren erre a sorsra jutnak, és akkor leragadnak, és a helyükön maradnak. Itt egy nagy hordó melasz vagy pálinka, a Vermont állambeli, cuttingsville-i John Smith kereskedő címére, aki a közeli farmerek részére importál; most talán ott áll a pultjánál, és azon töri a fejét, vajon a partra érkező legújabb szállítmányok hogyan módosítják az árakat az ő szempontjából, és éppen huszadszor mondja el ügyfeleinek aznap reggel, hogy a legközelebbi vonattal vár prima minőségű árut. Ezt a Cuttingsville-i Times-ban is meghirdette.

Mialatt ezek mennek fölfelé, mások jönnek lefelé. A süvöltésre fölfigyelve felnézek könyvemből, és íme, sudár fenyőfákat látok, valamely távoli, északi hegyoldalon nőttek, szárnyalva keltek át a Zöld Hegységen és Connecticut-ön, nyílvesszőként tíz perc alatt suhannak át a városon, emberszem alig látja őket, mennek, hogy árbócul szolgáljanak egy nagy admirálisnak.

És hallga! – itt jön a marhavonat, száz meg száz domb jószágát hozza, megannyi utazó karám, juhakol, tehénistálló, gulyás meg juhász a csordája, nyája közepén, itt van minden, csak épp a hegyi legelő hiányzik, elsuhan mellettem, akár az őszi levél, melyet a vihar sodor le a hegyekről. A levegő megtelik borjúbógéssal, birkabégetéssel, ökörtolongással, mintha egy egész völgy utaznék arra. Mikor a vezérürü megrázza kolompját, a hegyek megindulnak, akár a juhok, és a dombok úgy szökdécselnek, mint a kisbárányok. És a középen (egy vagonrakomány hajcsár, egy szinten ökreikkel, hivatásuktól megfosztva, de haszontalanná vált botjukat most is markolva, mintegy

hivatásuk jelvényeképp. Hát a kutyáik hová lettek? Számukra ez a világ vége; fejvesztetten szaladgálnak, elvesztették a nyomot. Úgy rémlik; hallom őket csaholni a Peterboro-i Dombok mögül, vagy lihegve caplatni fölfele a Zöld Hegység lejtőin. Hűségüknek, okosságuknak immár senki sem veszi hasznát. Visszakullognak ólukba, kegyvesztetten, vagy talán elvadulnak, és farkassal, rókával szövetkeznek. Így tűnik a múltba a pásztori élet. De szól a kisharang, le kell térnem a pályáról, hogy elengedjem magam mellett a vonatot:

*Mi nékem a vasút?
Hogy vége merre fut,
nem lesem.
Nagy üregeket tölt meg,
fecskéket drótra ültet,
ügyel szél-fúrta porra
s nyíló szeder-bokorra...*

Úgy kelek át rajta, mint szekérnyomon az erdőben. Nem akarom, hogy szememet marja, fületem bántsa a vonat füstje, gőze, sívítása.

Most, hogy a vagonok mind elrobogtak, s velük együtt az egész nyughatatlan világ, és a halak a tóban nem érzik már a föld remegését, magánosabb vagyok, mint valaha. A hosszú délután hátralevő részében tűnődésemet immár semmi sem szakítja meg, legföljebb egy-egy szekér vagy kocsi távoli, halk zörgése a messzi országúton.

Vasárnaponkint néha a harangszó is eljut hozzám, ha a szél iránya kedvez – Lincoln, Acton, Bedford vagy Concord harangjának szava, és ez a halk, édes melódia, mely mintha a természet szava volna, méltó rá, hogy behatoljon hozzám a vadonba. Ha elég messziről érkezik a fenyves fölött, a harangszó sajátos zengést, vibrálást ölt, mintha minden fenyőtű egy óriás-hárfa húrja volna, melyet a hang megszólaltat. Minden távoli, még éppen csak hallható hang ilyen hatást tesz, a világegyetem líráját zengeti meg, mint ahogy a közbenső levegőréteg is érdekessé teszi a távoli hegygerincet azzal, hogy kékes árnyalatra festi. Nos, a harangszó is úgy érkezett hozzám, hogy dallamát megszűrte a levegő, ez a hang szót váltott az erdő minden levélkéjével, fenyőtűjével, s hozzám csak az a része jutott el, amelyet az elemek felkaptak, és modulálva továbbadtak völgyről völgyre. Az echó bizonyos tekintetben eredeti hang, s ebben rejlik varázsa, vonzóereje. Nemcsak megismétlése annak, ami a harangszóban ismétlésre méltó, hanem részben az erdő szava is: erdei nimfa hangján szólalnak meg a köznap szavak és kották.

Este még a távoli tehénbögés is kedvesen, dallamosan hangzott az erdön túlról, s elsőre bizony összetévesztettem némely kóbor regösök hangjával, akik néha éji zenét adtak nekem; csakhamar rájöttem azonban tévedésemre, s mondhatom, csalódásom nem volt kellemetlen, amikor felismertem a tehén elnyújtott, természetes hangját. A világért sem szánom gúnyolódásnak, inkább elismerésnek, amikor megjegyzem, hogy ama fiatal énekesek dalában határozottan felismertem a tehén muzsikájával való rokonságot, hiszen végeredményében amaz is csak a Természet egyik megnyilvánulása volt.

A nyár egy bizonyos szakában, pontosan fél nyolckor, miután az esti vonat elment, a kecskefejők zengtek esti dalukat jó félóra hosszat, ajtóm előtt egy fatönkön vagy házam tetőgerincén ülve. Úgyszólván óramű pontossággal kezdték, alig ötperces eltéréssel a napszálltához képest, minden áldott este. Ritka jó alkalmam nyílt, hogy közelebbről megismerkedjem ennek a madárnak a szokásaival. Néha négyet-ötöt is hallottam az erdő különböző részeiből, az egyik néha egy taktussal elmaradt a többitől, s mind olyan közel volt hozzám, hogy pontosan megkülönböztettem nemcsak a minden

hangot követő kotyogást, hanem gyakran még jellegzetes, furcsa zümmögésüket is, mely olyasféle, mint a pókhálóba esett légy zúgása, csak arányosan erősebb. Néha az egyik néhány lábnyi távolságban kitartóan körözött körülöttem az erdőn, mintha madzagra volna kötve – alighanem közel jártam fészkéhez, tojásaihoz. Kisebb-nagyobb szünetekkel az éjszaka folyamán is meg-megszólaltak, és virradatkor, hajnaltájban ismét éppoly buzgón énekeltek, mint este.

Mikor a többi madár elhallgat, a gyöngybagoly kezdi vontatott dalát, mely olyan, mint siratóasszonyok ősi éneke. Kísérteties szavuk valóban olyan, amilyennek Ben Jonson leírja: Éjféli bölcs boszorkák! Ennek semmi köze a költők szolid hangutánzó szavaihoz, ennek fele se tréfa, ünnepélyes temetői zöngemény, öngyilkos szerelmesek kölcsönös vigasztalása, akik a poklok poklában emlékeznek evilági gyönyöreikre, epekedésükre. Mégis szeretem hallgatni jajongásukat, egymásnak felelgető bánatos trillázásukat az erdőszélen; néha zenére, máskor énekesmadárra emlékeztet: bánat, sóhajlás a daluk, de ezt is el kell énekelni. Bukott lelkek mélabúja, kétségbeesése szól belőlük – elkárhozott lelkeké, amelyek valaha emberi alakban, éjszaka jártak e földön, sötétben sötét cselekedeteket vittek véghez, és most panaszos zsolozsmákkal, gyászdalokkal vezekelnek bűneikért, ugyanabban a sötétségben, amelyben vétkeiket elkövették. Szememben újólag igazolják, milyen változatosságra képes a Természet, mindannyiunk közös hajléka. Ó-ó-ó-óh, bár-r-r sose születtem volna! – sóhajlja az egyik a tó innenső partján, és nyughatatlanul, kétségbeesetten szállong ágról ágra a szürke tölgyeken. És a túlsó partról remegő őszinteséggel hangzik a válasz: Bár-r-r soha! – és messziről, a lincolni erdőből halkán visszhangzik: Bár-r-r! .

Néha egy macskabagoly is éji zenét adott. Közeli ez volt talán a Természet legmélabúsabb hangja, mintha erre bízta volna nagy zenekarában a haldokló ember nyögését, hogy ez is állandósuljon, és megjelje hangszerét; mintha nyomorult, gyenge halandó roncs üvöltene reményvesztetten, mint az állat, mégis emberi zokogás a sötét völgybe hehatolva, s zokogását még félelmetesebbé teszi valamiféle gurgulázó dallamosság – ha utánózni próbálom, mindig a „gl” hangok tolulnak elő torkomból –, mely egy minden bátor, egészséges gondolatot elűző s immár elkocsonyásodott, megpenészedett lélek önkifejezése. Gonosz lélek, kretén vagy örült üvölt ilyesformán. De most íme, messziről ráfelel a másik, és a távolság dallamosabbá enyhíti panaszát: Hu-huu, hu-hurrihuuu – és többnyire csakugyan kellemes gondolatokat ébreszt, akár éjjel hallgatom, akár nappal, akár nyáron, akár télen.

Milyen jó, hogy van bagoly. Bárgyú, mániákus huhogására is szüksége van az embernek; pompásan illik a laphoz, a sötétben derengő rengeteghez, amelybe sosem hatol be napsugár; sugalmazóan érezteti az ember által még föl nem derített fejletlen, óriási természetet; kifejezi a szorongó félhomályt, a kielégületlenséget, amely mindannyiunkban feltámad olykor. A nap reggeltől estig süti a vad láp felszínét, ahol szakállzuzmó csüng a magános fenyőről, és törpeháják köröznék fölötte, fekete fejű cinke pityeg az örökzöld között, fogoly és nyúl lopakodik alatta; de az estével komorabb, félelmetesebb napszak kezdődik, és ekkor másféle fajta teremtmények ébrednek, hogy kifejezzék a Természetnek ezt az aspektusát.

Késő este hídon átbogó vonat távoli dübörgését hallottam – ez a hang minden másnál messzebb elhallatszik éjszaka –, kutyaugatást, és néha egy-egy magános téhen bőgését valamely távoli istállóból. Eközben azonban a tópart visszhangzott a kecskebékák rivalgásától: régi borisszák, tivornyázók makacs és megátalkodott szellemei ők minden bizannyal, akik alvilági tavakban is dorbézolni akarnak – remélem, Walden sellői megbocsátják nekem e hasonlatot, mert a tóban, ha hínár nincs is, ellenben béka annál több! –, és régi lakomaik vidám szokásait mindenáron fenntartják, jóllehet, hangjuk berekedt, s komor ünnepélyességével hadat üzent a jókedvnek, jóllehet a bor elveszítette zamatát, és nem egyéb már, csupán folyadék, amely bendőjüket tágítja,

édes mámor sosem jó már, hogy feledtesse a múlt emlékeit, az ivás következménye csak csömör, elnehezülés, puffadás. A legvárosatyasabb közülük, állát szív alakú levélre támasztva, mely asztalkendőül szolgál csorgadozó nyála ellen, itt az északi parton nagyot húz az egykor megvetett vízből, és aztán továbbadja a serleget társainak, hangos trrmik, rrr-unk, rrr-unk felszólítással – és a vízen át, egy távoli öbölből nyomban ugyanaz a jelszó hallatszik, ahol a korra s termetre utána következő szénior is felhajtotta a maga adagját; majd amikor ez a szertartás végig körbejárta a partot, a szertartásmester elégedett trrunck!-kal fejezi ki örömét, s ezt rendre mindegyik megismétli, egészen a leglappadtabb hasú, legkevésbé hízott, legsatnyább példányig; akkor azután újra körbejár a serleg, újra meg újra, mindaddig, amíg a nap fel nem szívja a hajnali ködöt, akkor valamennyi alámerül a tóban, csak a pátriárka marad fenn, időről időre eltrombitálja trunk-jelét, de hasztalan vár a válasza.

Nem hiszem, hogy tisztásomról valaha is kakas kukorékolását hallottam volna, s néha már arra gondoltam, érdemes volna egy kiskakast tartanom csak a hangjáért, mint énekesmadarat. Ennek a valaha vadon élő indiai fácánnak a szava kétségkívül a legérdekesebb valamennyi madaré közül, és ha meg lehetne nálunk honosítani, anélkül, hogy baromfiudvarban tartanék, hamarosan erdeink legnevezetesebb hangtűnényé volna, felülmúlná a vadludak rikoltását és a bagoly-huhogást; képzeljük még hozzá a tyúkok kárálását, amely kitöltené a szüneteket, mialatt uruk s parancsolójuk harsonája pihen! Nem csodálom, hogy az ember házához szoktatta ezt a madárfajtát – nem is szólva a tojásról meg a csirkecombról. Micsoda élmény lehet téli reggelen behatolni egy erdőbe, ahol ez a madár otthonos, ahol vadon él, s hallani, ahogy a kakas a fa tetején ülve kukorékol, tisztán, harsányan, s hangja mérföldnyire elhallatszik, túlharsogva más madarak erőtlen énekét! Nemzeteket riaszthatna fel ez a jeladás. Hatására ugyan ki mulasztaná el, hogy korán keljen, minden nappal korábban és egyre korábban, amíg kimondhatatlanul sok aranyat nem lelne? Ennek az idegenből ide származott madárnak a hangját minden nemzet költője bennszülött dalnokaival együtt ünnepli. És a derék Chanteclernek minden éghajlat megfelel. Otthonosabb minden bennszülöttnél, őshonosnál. Egészsége kifogástalan, tüdeje ép, jókedve sohasem hanyatlik. Még az óceánok hajósa is az ő hangjára ébred; engem mégsem költött soha álmomból. Nem tartottam sem kutyát, sem macskát, sem tehenet vagy disznót, sem baromfit, így azt mondhatnám, hiányzottak a házi zörejek: gyereksírás, vajköpülés, rokkapergés, teafőző duruzsolása – hogy vigasztalja az ember lelkét. Régimódi ember belebolondult volna, vagy belehalt volna az unalomba. Még patkány sem lakott a ház falában, mert az éhség elűzte, helyesebben sosem csalogatta be; csak mókusok tanyáztak a tetőn meg a padló alatt, kecskefejő a tetőgerincen, mátyásmadár rikoltott az ablak előtt; a ház alatt nyúl vagy mormota, mögötte gyöngy- vagy macskabagoly, a tó felszínén vadlúdcsapat vagy búbos vöcsök; éjjelente néha róka csaholása. Sárgarigó vagy pacsirta, e szelíd ültetvényesmadarak, sohasem látogatták tisztásomat. Udvaromban nem kukorékol kakas, nem kárált a tyúk – mit udvar! Udvarom sem volt, csak a kerítetlen Természet egészen a küszöbig. Ablakom alatt fiatal fácskák nyújtózkodnak, pincémbe szömörce- és szederindák törnek be; zsindely-tetőmet izmos szurokfenyők súrolják, ostromolják, mert nem férnek el tőle – gyökereik mélyen a ház alá nyúlnak. És ha hirtelen szélvihar támad, nem tetőablakot vagy zsalugátert visz el, hanem egy fenyőt tép ki a ház mögött – elhasználhatom tüzelőnek. És ahelyett, hogy a mely hóban utat kellene ásni az udvar elülső kapujáig: se kapu, se udvar, se ösvény a civilizációba!

Ötödik fejezet

MAGÁNY

Gyönyörű este van, ilyenkor az ember teste egyetlen érzékszerv, minden pórusán át szívja magába az örömet. Szabadon, kötetlenül járok-kelek a Természetben, mint-ha magam is csak egy része volnék. Ahogy végigmegyek tavacsám köves partján – ingujjban, noha hűvös szél fúj –, nem látok semmit, ami különösebben vonzana, de az elemek mind szokatlanul barátságosak hozzám. A békák kürtszóval köszöntik az éjszakát, a kecskefejő szavát fodros szellő röpíti át a vízen. Lélegzetem szinte elakad, annyira együtt érzek a susogó éger- meg nyárfalevelekkel, nyugalمامat azonban – akár a tó felszínét – csak fodrozzák, de nem kavarják fel az élmények. Az esti szellő felverte apróka hullámok éppoly távol vannak a vihartól, mint a víz sima tükre. Noha besötétedett, a szél most is fúj, süvít az erdőn, a hullámok a partot nyaldossák, s némely állat kiáltása csitítja a csendet. A nyugalom sohasem teljes. A legvadabb vadállatok nem pihennek, hanem ilyenkor járnak zsákmányuk után: róka, borz, üregi nyúl most félelem nélkül kószál erdőn-mezőn. A természet éjjeliőrei ők – összekötői a nappalok lelkes életének.

Amikor hazatérek, észreveszem, hogy látogatók jártak nálam, s otthagyták névjegyüket: virágcsokrocskát, repkényágot vagy forgácsra, sárgult diófalevélre ceruzával felírt nevüket. Aki ritkán jön ki az erdőre, kezébe veszi a fák valamely apró adományát, eljátszadozik vele útközben, azután otthagyja, szándékosan vagy véletlenül. Egyik látogatóm lehántott egy fűzfavesszőt, a hánscot gyűrűvé fonta, s otthagyta asztalomon. Mindig tudtam, ha távollétemben valaki járt ott, elárulta a lábnyoma, a letaposott fű, s valami apró jelből – elhullajtott virágszálból, letépett s eldobott fűcsomóból, szivar vagy pipa makacs szagából – néha már messziről meg tudtam állapítani a látogató nemét, korát, jelleget. Akárhányszor még azt is észrevettem, ha valaki az országúton, tőlem jó száz lábnnyira vándorolt: elárulta pipája illata.

Rendszerint elegendő hely van körülöttünk. Szemhatárunk sosem szűkül szoros gyűrűvé. Sem a tó, sem a rengeteg nem nyomul közvetlenül küszöbünkig, valamicske teret mindig elhódítunk a Természettől, s azt valami módon bekerítjük, otthonossá, magunkévá tesszük. Vajon minek köszönhetem, hogy énnékem ilyen hatalmas terület, néhány négyszögmérföldnyi érintetlen erdő jutott? Legközelebbi szomszédom egy mérföldnyire lakik, s lakhelyemről házat, emberi tanyát egyáltalában nem látni, legföljebb a tőlem fél mérföldnyire lévő dombok tetejéről. Szemhatáromat körös-körül erdő szegélyezi, csupán egy helyütt látom messziről a vaspályát, ahol a tavat érinti, s a másik oldalon a sövényt, mely az erdei utat követi. Magányom azonban többnyire éppoly háborítatlan, mintha a prérken élnék. Ázsia, Afrika is lehetne ugyanannyi erővel, mint New England. Szinte azt mondhatnám, megvan a külön napom, holdam, csillagaim, egész külön kis világom. Éjszaka egyetlenegyszer sem történt meg, hogy vándor haladt volna el házam előtt, vagy kopogtatott volna ajtómon: akárha én lettem volna a világon az első vagy az utolsó ember. Legföljebb tavasszal jött ki nagy néha valaki a faluból menyhalat fogni – nyilván többet horgásztak önnön természetük Walden-tavában, és horgukra sötétséget tűztek csalétkül –, de hamarosan visszavonultak, többnyire csekély zsákmánnyal, és magamra hagytak a sötétséggel, az éjszakai, amelynek fekete magját sosem szennyezte be emberi közelség. Azt hiszem, az emberek általában még ma is félnek egy kissé a sötétben, noha a boszorkányokat réges-rég mind fölakasztották, és bevezették a kereszténységet meg a gyertyát.

Mégis tapasztaltam olykor, hogy valamely természeti jelenség kedves, ártatlan és bátorító társaság még a szerencsétlen, mélabús embergyűlölő számára is. Annak, aki a Természet ölében él, és esze még ép, melankóliája sem lehet oly igen fekete. A legna-

gyobb vihar is eolhárfaként zeng az ártatlan, elfogulatlan fülnek. Az egyszerű, bátor embert semmi sem indíthatja triviális búbánatra. Amíg az évszakokkal barátkozom, az élet soha, semmiképp sem válhat számomra terhessé. A szelíd eső, mely habföldemet öntözi, és a négy fal közé kényszerít, nem sivár és mélabús, hanem kellemes és hasznos. Megakadályoz ugyan a kapálásban, de többet ér, mintha kapálnék. Ha olyan sokáig tartana, hogy elrothasztja babvetésemet, és tönkreteszi a lapályon a burgonyát, akkor is jót tenne a felföldi legelőnek, és ha jó a fűnek, akkor nekem is jó. Néha, ha másokhoz hasonlítom magam, úgy tetszik, engem jobban kegyelnek az istenek, igazán nem is tudom, miféle érdemeimért; mintha különösen gondomat viselnék, őriznének s irányítanának, jobban, mint akárki embertársamat. Nem hízelgek magamnak, de ha lehet, ők hízelegnek énnekem. Sosem éreztem magam egyedül, sosem nyomasztott a magány érzete, csupán egyetlenegyszer, néhány héttel azután, hogy kijöttem ide az erdőre; akkor egy óra hosszát azon tépelődtem, vajon az emberek szomszédsága nem elengedhetetlen föltétele-e a nyugodt, egészséges életnek. Akkor rosszul esett a magányosság. Ám egyúttal annak is tudatában voltam, hogy lelki egyensúlyom egy kissé kibillent, és előre láttam gyógyulásomat. A szemerkélő esőben, midőn e kétségek elfogtak, egyszer csak ráébredtem, hogy a Természet, az esőcseppek kopogása, s minden, ami házamat körülveszi, olyan jótékony, kellemes társaság számomra, olyan megfoghatatlan, határtalan jóakarat, baráti és meghitt légkör vesz körül, amihez képest eltörpülnek az emberi szomszédság vélt előnyei; azóta sem törődtem velük többé. Minden egyes kis fenyőtű szinte dagadt és duzzadt a barátságtól, az együttérzéstől. Még a természet általában vadnak, félelmetesnek mondott aspektusaiban is olyan határozottan éreztem valamely rokon szellem jelenlétét, olyan világossá vált előttem, hogy vérségi kötelék szerint, emberi mivoltom szerint nem az emberek azok, akik legközelebb állnak hozzám – hogy átláttam, soha, sehol sem leszek már idegen a természetben.

*A gyász elemészti a búslakodót,
És megfogyatkozik napjai száma,
Tudd meg, ó, Toscar szépséges leánya.*

Legélvezetesebb óráimat a hosszú tavaszi vagy őszi záporok idején töltöttem, amikor az eső délelőtt, délután egyaránt szobaáristomra kényszerített, a zápor szüntelen dobolása elringatott, és a szokatlanul korán beálló szürkület hosszú estét hozott, amelyben a gondolatok szépen megfoganhattak, kivirulhattak. Azokban az északkeletről érkező zivatarokban, melyek a falusi házakat úgy próbára tették, hogy a szolgáltók csöbörrel, felmosóronggyal örködtek a bejárati ajtóban, hogy kirekesszék az özönvizet – vidáman kuporogtam csupa bejárat kalyibám ajtajában, és élveztem a földél biztos védelmét. Egy heves zivatarban a villám belecsapott egy hatalmas szurokfenyőbe a tó túlsó partján, és hüvelyknyi, vagy még annál is mélyebb, négy vagy öt hüvelyk széles, szabályos, jól látható csavarmenetet vágott beléje tetőtől talpig, mintha sétatálcát díszítenénk. A minap újra elmentem mellette, és megrendülten szemléltem meg újra a jelet, ahol nyolc évvel azelőtt ellenállhatatlan, félelmetes villám sújtott le az ártatlan égből; nyoma jobban látszott, mint valaha. „Bizonyára egyedül érzi ott magát – szokták mondani felebarátaim –, bizonyosan emberi közelségre vágyik, kivált esős vagy havas nappalokon, éjszakán.” Az ilyen kérdésekre a legszívesebben így válaszolnék:

Ez a Föld, melyen lakunk, pontoska csupán az űrben. Mit gondolsz, milyen távol lakik egymástól ama távoli csillag két legtávolabbi lakója, amely csillagnak terjedelmét eszközeinkkel meg sem tudjuk mérni? Miért érezném magam egyedül? Nem tartozik-e planétánk a Tejúthoz? Úgy vélem, nem a legfontosabb kérdés az, amelyet fel-

teszel. Milyen fajta tér választja el az egyik embert a másiktól, és teszi magánossá? Tapasztalásom szerint a legserényebb gyalogtúra sem igen hozhat két lelket közelebb egymáshoz. Mihez kívánczunk a legközelebb? Nyilván nem a sokasághoz, a vasútállomáshoz, a postához, a kocsmához, a gyűlésteremhez, az iskolához, a boltoshoz, a világítótornyhoz vagy a keresztúthoz, ahol az emberek leginkább összeverődnek, hanem életünk örök forrásához, ahonnan tapasztalatunk szerint minden fakad, mint ahogy a fűzfa is a víz mellett áll, és afelé ereszti gyökereit. Nos, ez a forrás kinek-kinek természete szerint változik, de az okos ember mindenesetre ott fogja megásni háza alapjait... Egyik este a waldeni úton utolértem városkánk egyik lakosát, aki – mint mondani szokás – csinos vagyunkát gyűjtött, noha én sosem értettem ennek csínját-bínját, honfitársam éppen egy pár ökröt hajtott a vásárra, és azt kérdezte tőlem, hogy vitt rá a lelek, hogy lemondjak az élet annyiféle kényelméről? Nékem ez az életmód igen megfelel, válaszoltam, és istenemre, nem tréfáltam. Hazamentem, lefeküdtem ágyamba, mialatt vagyongyűjtő honfitársam a sötétben, sárban caplatott. Brighton fényes városa felé, ahová nyilván reggel fog megérkezni.

A halott fölébredése, feltámadása virtuálisan megsemmisíti az időt és a teret. A tér, ahol ez megtörténhet, mindig ugyanaz, és mindig leírhatatlanul gyönyörűsége valamennyi érzékünknek. Többnyire azonban csak kívülálló, átmeneti körülményekre bízunk életünk kialakítását, holott igazából ezek terelik el figyelmünket a lényegről. Legközelebb minden dolgokhoz az az erő áll, amely létüket formálja. Közvetlen közelünkben állandóan a legnagyobb törvények érvényesülnek. Közvetlen közelünkben, legközelebb hozzánk nem az a munkás van, akit felfogadtunk, s akivel olyan szívesen elbeszélgetünk, hanem az, akinek a keze munkája mi vagyunk.

„Milyen mély és hatalmas az Ég és Föld erőinek hatalma!”

„Hasztalan igyekszünk megérteni őket, de nem látjuk őket; hiába próbáljuk meghallani őket, mert nem halljuk soha: ezek az erők a dolgok lényegével azonosulnak, s nem választhatók el ettől soha.”

„Ők cselekszik, hogy a földön mindenütt az emberek megtisztítják és megszentelik szívöket, és ünnepi köntösbe öltöznek, hogy áldozatot mutassanak be őseik szellemének. Titokzatos szellemek óceánja ez, mindenütt körülvesz, ott van fölöttünk, jobb és bal oldalunkon, mindenütt.”

Kísérleti alanyok vagyunk, és ez a kísérlet rendkívül érdekes számomra. Ilyen körülmények között miért ne lehetnénk meg cimboráink társasága nélkül egy ideig, miért ne érhetnők be a tulajdon gondolataink társaságával, hogy felvidítsanak? Igaza van Konfuciusnak: „Az erény nem marad meg elhagyatott árvaként; szomszédokra van szüksége.”

Ha gondolkozunk, magunkon kívül lehetünk, de a szó egészséges értelmében. Értelmünk tudatos erőfeszítésével kívülről szemlélhetjük tetteinket és következményeiket; jó és rossz, minden elfolyik mellettünk, mint a zúgó áradat. Nem vagyunk mindenestül belebonyolódva a Természetbe. Lehetek az árral sodródó száraz ág: lehetek Indra, aki fentről az égből tekint le reá. Megtörténhet, hogy egy színielőadás felzaklat; de az is megtörténhet, hogy nem zaklat fel egy aktuális esemény, amely látszólag sokkal közelebbről érint. Magamat csupán egységes személyiségnek ismerem, eszmék és indulatok színpadaként; és amellet bizonyos kettősségemnek is tudatában vagyok, melynek segítségével magamat éppúgy kívülről tudom nézni, mint akárki más. Akármilyen bensőségesen élem is át az eseményeket, tudatában vagyok, hogy énem egy része bírálóan szemléli őket, s ez a részem olyan, mintha nem is énem egy része volna, hanem kívülálló néző, nem éli az eseményeket, csupán tudomásul veszi őket; éppúgy nem az én énem, mint ahogy a tiéd sem. Amikor az élet színjátéka, vagy talán tragédiája véget ér, a néző hazamegy. Az ő szempontjából az, amit látott, kitalálás

volt, a képzelet játéka. Ez a kettősség gyakorta tehet bennünket rossz, szomszédokká, hűtlen barátokká.

Jótékony hatásúnak érzem, ha az idő nagy részében egyedül lehetek. Társaságban lenni, még a legjobb társaságban is, fárasztó, szétszórja és összezilálja képességeinket. Szeretek egyedül lenni. Sohasem találtam olyan társat, aki jobb társaság lett volna, mint a magány. Különbözően is többnyire sokkal inkább egyedül vagyunk, ha elvegyülünk az emberek közé, mint hogyha szobánkban maradunk. Az, aki dolgozik vagy gondolkodik, mindig egyedül van, akárhol van is. A magánosságot nem mérföldre mérik, azzal, hogy mennyi távolság választja el az embert szomszédjától. A szorgalmas diák a cambridge-i egyetem kaptáraiban éppolyan magános, mint a dervis a sivatagban. A farmer egész nap egyedül dolgozik földjén vagy az erdőn, kapál vagy fát vág, és mégsem érzi magát egyedül, mert munkálkodik; de ha este hazamegy, képtelen egymaga ülni szobájában, gondolatainak kiszolgáltatva, hanem emberek közé megy, oda, ahol minél többen vannak, hogy pihenjen, és mintegy kárpótolja magát egész napi magánosságáért; így aztán sehogy sem érti, hogy a diák hogyan képes éjjel és nappal otthon ülni, anélkül, hogy megenné a penész és az unalom; nem látja át, hogy a diák, amikor otthon ül, akkor is a maga földjén kapál, a maga erdejében vágja a fát, akár csak a farmer a magáéban – és utána éppúgy pihenésre, társaságra vágyik, mint emez, ha talán sűrítettebb formában is.

A társas érintkezés többnyire értéktelen. Rövid időközönként találkozunk, s közben nem érünk rá új értékekkel gazdagodni egymás számára. Háromszor napjában összeülünk étkezni, s újabb ízelítőt adunk egymásnak abból a régi dohos sajtból, ami vagyunk. Hogy ezt a sűrű találkozást elviselhetővé tegyük, hogy ne fadjuljon nyílt hadviseléssé, bizonyos egyezményes szabályokban kell megállapodnunk: ezeket etikettnek, udvariasságnak nevezzük. Találkozunk a postahivatalban, baráti összejöveteleken, és minden áldott este a kandalló előtt; egymás hegyén-hátán élünk, egymás lábát tapossuk, útjában vagyunk egymásnak, és úgy vélem, ezáltal sokkal kevésbé tiszteljük egymást. Ha ritkábban találkoznánk, akkor is volna időnk közölni egymással mindazt, ami igazán fontos, szívből jövő és szívhez szóló. Nézzük csak meg a gyári lányokat: soha sincsenek egyedül, talán még álmukban sem. Mennyivel jobb lenne, ha minden négyszögmérföldre csak egyetlen ember jutna – úgy, ahogy én lakom. Az ember értéke nem a bőrében van, hogy mindenáron meg akarjuk érinteni.

Hallottam valakiről, aki eltévedt a rengetegben, és egy fa tövében haldokolt az éhségtől meg a kimerültségtől; magányát groteszk látomások élénkítették, amelyeket testi gyengeségből fakadó beteges képzelőereje vetített elébe, s amelyeket valóságnak hitt. Ugyanígy a testi és lelki erőből, egészségből hasonló, csak normálisabb, természetesebb társaság fakadhat, amely tartósan felvidít, és érezteti, hogy sohasem vagyunk egyedül.

Nekem is igen jó társaságom van házamban, kivált reggelente, ha nem jön látogatnom. Hadd sorakoztassak fel néhány hasonlatot, hogy jobban érzékeltessem helyzetemet. Éppoly kevésbé vagyok egyedül, mint a hangosan kacagó búbos vöcsök a tóban – vagy mint maga a Walden-tó. Azt kérdelem: miféle társasága van a magányos tónak? Nem a kék ördögök, hanem a kék angyalok, akik benne lakoznak, a víz mélykék színében! A nap, az bizony magányos, kivéve sűrű ködben, amikor is néha két napot látunk, de a második csupán káprázat, délibáb. Isten egyedül van, de az ördög soha sincs egyedül, néki annál több a társasága; száma légió. Jómagam nem vagyok magányosabb, mint az ökörfarkkóró vagy a pitypang a legelőn, vagy a babvirág, a sóska, a bögöly vagy a poszméh. Nem vagyok magányosabb, mint a malom vize vagy a szélkakas, a sarkcsillag vagy a déli szél, az áprilisi zápor vagy a januári olvadás, vagy az első pók egy új házban.

Hosszú téli estéken, mikor havazik, és szél süvölt az erdőn, alkalomadtán meglátogat egy régi telepes és ősbirtokos, kiről úgy hírlík, ő ásta, kövezte a Walden-tavat, ő szegélyezte partját fenyvesekkel; régmúlt időkről, új örökkévalóságokról regél, s együtt oly vidáman, társas derűben töltjük el az estét, kellemesen elbőlcseledve a dolgok lényegéről, hogy sem almának, sem almabornak nem érezzük hiányát; nagyon szeretem ezt a jó humorú, bölcs barátomat, aki éppúgy bújkál, mint valaha Goffe és Whalley, és noha holt hírét költik, sírját senki sem tudja megmutatni. Egy öreg hölgy is lakik a szomszédságomban, a többség számára láthatatlanul; füvektől illatozó kertjében szívesen andalgok néhanapján, növényeket gyűjtök, és hallgatom meséit, mert fantáziája kiapadhatatlanul termékeny, emlékezete minden mitológiáknál régebbi korokba nyúlik vissza; meg tudja magyarázni minden monda eredetét, s azt, hogy minő valóságos eseményekre épül, mert ezek akkor történtek, mikor ő fiatal volt. Virgonc, eleven öreg dáma ő, nem fél az időjárás viszontagságaitól meg az évszakok változásától, s alighanem túléli majd összes gyermekeit.

Milyen elmondhatatlanul jótékony és kedves a Természet – nap és szél meg eső, tél és nyár! Milyen derűt keltő, egészséget támasztó mindig és mindenekben; és emberi fajtánkkal annyira rokonszenvez, hogy egész hangulata megváltozna, a nap fényessége elhomályosulna, a szél emberi hangon sóhajtozna, az eső könnyet hulláma, az erdő nyár derekán elhullatná lombját, és gyászruhába öltözne, ha csak egyetlenegy ember igaz ügyért bánkódna. Hogyne élnék egyetértésben a Földdel? Hiszen részben én is lomb vagyok, növényi korhadék!

Hol a pirula, amely állandó jó egészséggel, nyugalommal, megelégedéssel ajándékoz meg? Nem ükatyáink receptjeiben, hanem Természet ükanyánk egyetemes növényi medicináiban, hiszen magamagát is ezekkel tartja örök-fiatalon, ezekkel a könnyen bomló táplálékokkal táplálja egészségét, hogy túlélje még a legtovább élőket is. Ami engem illet, én sem az Akheron és a Holt-tenger vizéből kotyvasztott gyanús mixtúrákból akarok inni, amelyeket ama palackszállításra való jól ismert hajóforma, hosszú, fekete, lapos szekereken hoznak, hanem inkább a hígítatlan hajnali levegőből akarok egy nagyot szippantani. Hajnali levegő! Ha az emberek nem hajlandók ezt a forrásból inni, akkor hát kénytelenek leszünk ezt is palackozva szállítani s árulni a boltokban, azok javára, akik elvesztették a hajnalra szóló bérletjegyüket. De ne feledjük el: még a leghűsebb pincében sem tart el délig, hanem kilövi a dugót, és nyugat felé szökik, Aurora lépteit követve. Én nem Hygieiát imádom, ama vén füvesdoktor, Aesculapius leányát, akit úgy ábrázolnak, hogy egyik kezében kígyót tart, a másikban kelyhet, melyből a kígyó néha iszik – hanem inkább Hébet, Jupiter pohárnoklányát, aki Juno gyermeke volt, és hatalmával istennek, embernek vissza tudta adni ifjonti erejét. Alighanem ő volt az egyetlen tökéletesen egészséges, robusztus, hibátlan kondíciójú ifjú hölgy, aki valaha is járt-kelt a föld hátán; és ahová érkezett, tavasz lett a nyomában.

Hatodik fejezet

LÁTOGATÓK

Én is szeretem annyira a társaságot, mint akárki más, és hajlandó vagyok pióca-ként rászívni magam minden telivér egyéniségre, aki utamba kerül. Természetemnél fogva nem vagyok remete, talán még a legkitartóbb törzsvendégnél is tovább ülnék a kocsmában, ha dolgom történetesen odaszólítana.

Három széket tartottam házamban: egy a magánosságot jelentette, kettő a barátságot, három a társaságot. Ha váratlanul nagyobb számú látogatom érkezett, csak a harmadik széken osztozhattak: de többnyire úgy egyszerűsítették meg a dolgot, hogy állva maradtak. Igazán meglepő, hogy milyen sok jó ember elfér kicsi helyen. Néha nem kevesebb, mint huszonöt-harminc lélek tanyázott házamban – testestül; mégis megesett, hogy amikor elváltunk, nem is éreztük úgy, mintha nagyon közel kerültünk volna egymáshoz. Házaink, magánpalotáink, valamint középületeink nagy része, számtalan lakosztályával, óriási termeivel, bornak meg a békés együttélés egyéb kellekeinek tárolására szolgáló tágas pincéivel határozottan túlméretezett a lakóihoz képest. Nagyságukhoz s pompájukhoz képest ez utóbbiak szinte csak beléjük fészkelődött férgenek tetszenek. Mindig meglepődöm, ha a hírnök valamely palota előtt fújja meg harsonáját, és lakó gyanánt csak egy nevetséges kis egérke kúszik elé a térre, hogy csakhamar elbújják a kövezet lyukában.

A magam kicsinyke házában viszont egyetlen kényelmetlenséget észleltem olykor: nehéz volt eléggé távol kerülnöm vendégemtől, amikor nagy gondolatokat nagy szavakkal akartunk kifejezni. Mert a gondolatnak hely kell, hogy vitorlát bonthasson, és megfelelő utat futhasson be, mielőtt révbe ér. A gondolat biliárdgolyójának túl kell jutnia oldalozó mozgásán, és vissza kell pattannia, pályája utolsó egyenes és célirányos részébe kell jutnia, mielőtt a hallgató fülét éri, másképp megeshet, hogy mindjárt megint kiszalad a másik fülén. Mondatainknak hely kell, hogy kibontakozzanak, és fölépíthessék oszlopaikat.. Egyének közt, akárcsak nemzetek között, megfelelő széles, természetes határnak, sőt semleges övezetnek kell húzódnia. Sajátos fényűzésnek éreztem például, hogy a tó egyik partjáról átkiáltok valakinek, aki a túlsó parton áll. Házamban olyan közel voltunk egymáshoz, hogy szinte nem is hallottuk egymást, nem tudtunk elég halkán beszélni – mint amikor a csendes vízbe két kavicsot hajítunk, olyan közel egymáshoz, hogy megtörik egymás gyűrűzését. Ha hangos szavú fecsegők vagyunk csupán, akkor bizvást állhatunk egymás közvetlen közelében, hogy lehetünk elvegyüljön; de ha megfontoltan és tartózkodóan beszélünk, távolabb kíváncozunk egymástól, hogy állati melegünk, nedvességünk kipárologhasson. Ha a legbensőségesebben akarunk társalogni önünknek azzal a részével, mely rajtunk kívül vagy felettünk lakozik, akkor nemcsak hallgatnunk kell, hanem testileg is oly messze kell lennünk egymástól, hogy ha megszólalunk, akkor se hallhassuk egymás hangját. Ehhez mérten azt mondhatnók, a beszéd leginkább a nagyothallóknak való; de vannak nagyszerű gondolatok, amelyeket kiabálva semmiképp sem mondhatunk ki. Tapasztalásom szerint, ha az eszmecsere magasabb régiókba kezdett emelkedni, fokozatosan egyre hátrább toltuk székvünket, egymástól egyre távolabb, míg a szoba legtávolabbi sarkaiba kerültünk – de rendszeren még akkor sem éreztük elég nagyra a távolságot.

„Tisztaszobám” azonban, fogadásra állandóan kész szalonom – melynek szőnyegére ritkán hullott napsugár – a házam mögött kezdődő fenyes volt. Nyári napokon oda vittem ki legelőkelőbb vendégeimet, és vajon ki tudná megilletni azokat a cselédek, akik ott kifogástalan rendet tartottak, felsöpörték a padlót, és leporolták a bútorokat?

Ha csak egy vendégem jött, néha megosztotta velem frugális étkezésemet, és társalgásunkat nem szakította félbe a kukoricakása keverése vagy a hamuban sülő, dagadó cipó felügyelete. De ha húszan jöttek egyszerre, s üldögéltek házikómban, akkor szó sem esett ebédről, mintha megfeledeztünk volna az evésről (még ha volt is odahaza kettőnek való kenyér); természetesen adódott ez az önmegtartóztatás, és sohasem éreztük ezt a vendégszeretet megtagadásának, hanem inkább természetes és önként adódó viselkedésnek. A test lankadása, hanyatlása, mely oly gyakran követel orvoslást, ilyenkor csodálatosan késlekedett, az életerő nagyszerűen kitartott, így akár ezer embert is vendégül láthattam volna éppen úgy, mint húszat; és ha valaha valaki csalódottan vagy éhesen távozott tőlem, legalább biztos lehet őszinte megértésemben és együttérzésemben. Ilyen könnyű tehát – akármit mondjanak is a háziasszonyok – új és jobb szokásokat léptetni a régié helyébe. Ne alapítsuk reputációnkat az ebédekre, amelyeket adunk. A magam részéről elmondhatom, semmi sem riasztott úgy el mások házától, semmiféle Cerberus vagy másféle mumus, mint az a nagy hűhó, amit egy ebédmeghívás körül csaptak; ezt udvarias és érthető célzásnak vettem, hogy soha többé ne okozzak nekik ilyen alkalmatlanságot. Megfogadtam, hogy soha többé nem keresem fel azokat a helyeket. Büszke volnék, ha kalyibám fölé mottóul Spensemek azokat a sorait írhatnám, amelyeket egyik látogatóm rótt fel névjegy helyett egy sárga diófalevéltre:

*Megjöttek, a kis ház betelt velük,
hol senki sincs, multság sem lehet;
kedvükre tesznek, csend az ünnepük:
a bölcs ész mindig megelégedett.*

Amikor Winslow, Plymouth gyarmat későbbi kormányzója, egy társával tisztelgő látogatásra ment Massasoithoz és hosszú erdei gyalogút után fáradtan, éhesen megérkezett házához, a törzsfőnök szívesen fogadta őket, de evésről aznap szó sem esett. Miután leszállt az éj, a következő történt – Winslow saját szavait idézve: „Massasoit lefektetett bennünket arra az ágyra, amelyben ő is aludt feleségével, ők ketten az ágy egyik végén feküdtek, mi a másikon, de a fekhely csupán deszka volt, egy lábnyi magasan a föld felett, rajta vékony gyékény. Hely híján két főembere is még odafeküdt mellénk és közénk, így hát éjszakánk sokkal fárasztóbb volt, mint utazásunk.” Másnap délben egy órakor „Massasoit hozott két halat, melyet maga fogott”, mindegyik körülbelül háromszor akkora volt, mint a keszeg; „ezeket megfőzték, és legalább negyvenen kértek részt belőle. Ez volt egyetlen étkezésünk egy nap, két éjjel leforgása alatt; és ha egyikünk nem vásárolt volna egy foglyot, éhesen keltünk volna útra.” Csakhamar el is indultak, hogy legyen erejük az úthoz, és épségben hazajussanak, mert attól tartottak, túlságosan elgyengülnek az éhezéstől meg az almatlanságtól, mely utóbbit a „vadak” barbár dalolása okozta (az volt ugyanis a szokásuk, hogy álomba éneklik magukat). Ami a szállást illeti, tagadhatatlanul pórul jártak, bár amit ők kényelmetlenségnek éreztek, az indiánok nyilván megtiszteltetésnek szánták; az étkezést illetően azonban elképzelni sem tudom, hogyan tehettek volna ki magukért. Hiszen nekik sem volt mit enniök, s bölcsen belátták, hogy a bocsánatkérés semmiképp sem pótolná az ételt; így hát szorosabbra húzták övüket, és egy szót sem ejtettek többet róla. Más alkalommal, midőn Winslow meglátogatta őket, éppen a bőség évadjában voltak, és nem lehetett panasz a vendéglátás ellen.

Szó, ami szó, az embert ritkán hagyják cserben embertársai. Míg az erdőn éltem, több látogatóm volt, mint életem bármely más korszakában: ezzel azt akarom mondani, hogy akadt látogatóm. Kedvezőbb körülmények közt találkoztam velük ott, mint bárhol egyebütt. Apró-cseprő ügyekkel azonban nemigen jöttek ki hozzám. E tekin-

tetben társaságomat megrostálta a várostól való távolságom. Olyan messzire húzódtam a magánosság hatalmas óceánjába, amelybe a társaság folyói torkollanak, hogy énhozzám már csak a kedvemre való legfinomabb hordaléka jutott el. Azonfelül pedig valamelyes értesülést szereztem a túlsó parton elterülő földérintetlen, megműveletlen földrészekről is.

Épp ma reggel is ellátogatott hozzam egy ismerősöm, aki akár patagóniai is lehetett volna, avagy a Homéroszból toppanhatott volna elibém – neve olyan költői és találó, hogy őszintén sajnálom, hogy nem írhatom ide. Kanadai favágó és póznafaragó, egy nap ötven kerítéscöveket is lever, és utolsó vacsorája egy mormota volt, amelyet kutyája megfogott. Ő is hallotta hírét Homérosznak, és azt vallja, ha nem volnának könyvek, nem is tudná, mit csináljon esős napokon – holott könnyen meglehet, hogy tán egyetlen könyvet sem olvasott el végig a legutóbbi esős évszakok során. Egy pap, aki tudta a görög kiejtést, megtanította őt Újtestamentumot olvasni még távoli szülőfalujában; most mellettem ül, fogja a könyvet, én pedig fordítom neki Akhilleusz szavait, amint szemrehányást tesz Patroklosznak forró könnyeiért:

Mért pityeredtél el, Parroklosz, mint pici lányka...

*Tán valamely hírt adsz nékem, vagy a mürmidonaknak?
Vagy te magad hallottál csak hírt phthiai földről ?
Él Aktór fiusarja, Menoitiosz, azt mondják, még,
él még Aiakidész Péleusz is a mürmidonok közt,
kiknek holta miatt keserű bánatba borulnánk.³*

„Ez jó” – mondja az emberem elégedetten. Nagy köteg fehértölgykéreg van a hóna alatt: egy betegnek szedte most, vasárnap délelőtt. „Azt hiszem, ilyesmivel foglalkozni vasárnap nem Isten ellen való véték” – jegyzi meg. Szemében Homérosz nagy író, bár hogy miről ír, arról fogalma sincsen. Egyszerűbb, természetesebb embert keresve sem lehetne találni. Úgy tetszett, fogalma sincs róla, hogy mi a bűn, mi a betegség; e kettő, amely olyan sötét színbe vonja az erkölcsi világot. Huszonhét-huszonnyolc éves forma lehetett, tizenkét esztendeje hagyta el Kanadát, atyai házát, és eljött dolgozni az Egyesült Államokba, hogy pénzt keressen, és egy kis földecskét vehessen magának, lehetőleg szülőhazájában. Külsejét is durván nagyolta ki a természet: nagy darab lomha teste mégis bizonyos természetes bájjal mozgott, vastag tarkóját barnára égette a nap, sötét haja dúsan göndörödött, álmos, tompa kék szemében olykor élénk és kifejező fény lobbant fel. Lapos szürke posztósapkát viselt, nyersgyapjú-színűt, avított nagykabátot, tehénbőr csizmát. Rengeteg húst fogyasztott, ebédjét bádogcsajkjában vitte ki az erdőre, ahol egész nyáron át dolgozott, házamtól egy-két mérföldnyire: hideg húst, néha hideg mormotasültet, hozzá kávé, madzagon övére akasztott cserépkulacsban, néha meg is kínált vele. Kora reggel ment ki munkára, átvágott babföldemen, de nyoma sem volt benne kapkodásnak, sietségnek, amilyent jeniknél tapasztalni. Ő bezzeg nem szakad meg a munkában! Azt se bánja, ha csak a kosztjára valót keresi meg. Néha otthagya ebédjét a bokor alján, ha kutyája útközben fogott egy mormotát, nem volt rest másfél mérföldnyit gyalogolni hazáig, hogy megnyúzza, elkészítse, és otthagya a pincében, miután előbb félóra hosszat latolgatta, vajon nem volna-e helyesebb, ha a tó vizébe merítené estig – az efféle kérdésekkel szívesen és behatóan foglalkozott. „Mennyi itt a galamb! – szólt oda reggelente, amikor arra ment. – Ha nem dolgoznék egész nap a szakmámban, vadászni mennék, és annyi húst szednék

³ Iliász, XVI. 7., 12-16. sor. Devecseri Gábor fordítása.

össze, amennyi csak kell – galambot, mormotát, nyulat, foglyot! Istenuccse, egy nap alatt megszereznem egyheti szükségletemet.”

Ügyes favágó volt, s foglalkozását bizonyos fogásokkal, valósággal művészi módon űzte. Közvetlenül a föld felett vágta ki a fát, hogy a kisarjadó új hajtások minél erőteljesebbek legyenek, és egyenes, lapos metszési felületet hagyott, hogy a szán is át tudjon siklani rajta; és ahelyett, hogy egy egész törzset hagyott volna meg, hogy ölbe rakott fáját megtámassza, vékonyka karóvá vagy forgácsá faragta, amelyet végül is pusztá kézzel el lehetett tömi.

Érdekelt, mert olyan nyugodt volt, olyan magányos és mégis olyan boldog: jókedv, megelégedettség áradt a tekintetéből. Örömebe cseppnyi öröm sem vegyült. Néha megfigyeltem munkája közben, amint fákat döntögetett: utánozhatatlanul vidáman, elégedett nevetéssel üdvözölt, és kanadai franciasággal köszöntött, noha angolul is jól beszélt. Ha odaléptem, abbahagyta a munkáját, és ki-kirobbanó jókedvében a földre heveredett egy kidöntött fenyőfa mellett, lehántott egy darabkát a fa belső kérgéből, golyóbissá gyúrta és rágcsálta, miközben nevetgélt, beszélgetett. Annyira túlcsoordult belőle az életkedv, hogy néha valami mulatságos jutott az eszébe. Máskor körülnézett, és a magas fák láttán felkiáltott: „Szavamra, élvezem a favágást, nem kívánok magamnak külön sportot!” Ha nem dolgozott, naphosszat az erdőben játszott kicsiny zsebpisztolyával, séta közben szabályos időközönként üdvölvéseket adott le enmaga tiszteletére. Télen tábornözet rakott, s délben azon melegítette meg kávéját; ha leült egy fatörzsre ebédelni, a fekete fejű cinkék néha karjára szálltak, és a krumplit csipegették, amelyet kezében tartott: barátom olyankor mindig megjegyezte, hogy szívesen látja maga körül a „kisöregket”.

Elsősorban a testi ember fejlődött ki benne. Szívóssága, ereje a fenyővel meg a kősziklával rokonította. Egyszer megkérdeztem, nem fáradt-e esténként, ha egész nap dolgozott; s ő komolyan, őszintén válaszolt: „Istenuccse, azt se tudom, mi az a fáradtság.” Az értelem azonban, az, amit szellemi embernek szokás nevezni, szendergett benne, akár a csecsemőben. Csak abban az ártatlan és hatástalan oktatásban részesült, amelyben a katolikus papok részesítik híveiket: tanítványaik sohasem érik el a tudatosság fokát, csupán a bizalom és a tisztelet fokára jutnak el, s a gyermek örökké gyermek marad, nem érlelődik férfivá. Amikor a Természet barátomat megalkotta, izmos testtel és megelégedéssel ajándékozta meg, ehhez jobbról-balról megtámogatta tisztelettudással és bizalommal, hogy hét évtizedét gyermeki hiszékenységben élhesse le. Olyan eredeti volt és olyan együgyű, hogy semmiféle bemutatással nem tudnám bemutatni, mint ahogy a mormotát se lehetne bemutatni a szomszéd úrnak: azt mindenkinek a maga erejéből kell megismernie. Ez az én barátom nem volt hajlandó semmiféle szerepet játszani. Munkaadói bért fizettek neki, ezzel hozzásegítették, hogy megszerezze táplálékát, ruházatát; de sosem cserélt eszmét velük. Természeténél fogva olyan egyszerű és alázatos volt – ha ugyan alázatosnak mondhatjuk azt, aki semmire sem törekszik –, hogy alázatossága nem tűnt föl külön tulajdonságként, ő maga sem volt tudatában. Félistenként tisztelte azt, aki okosabb volt nála. Ha ilyen valakinek közeledtéről értesült, úgy tett, mintha azt hinné, a csodálatos illető amúgy sem vár őtől semmit, hanem minden felelősséget magára vállal, s ő továbbra is megbújhat a feledés homályában. Dicsérő szót soha életében nem kapott. Kiváltképp az író meg a lelkészt tisztelte. Működésük csodának tűnt fel szemében. Amikor megmondtam neki, hogy magam is jócskán foglalkozom írással, hosszú ideig azt hitte, csupán a kézírás műveletére értem; tudniillik ő maga is feltűnő szépen írt. Néha az út mentén, a hóban megláttam szülőfaluja nevét szépen kiírva a megfelelő francia ékezzel, és ebből tudtam, hogy arra járt. Megkérdeztem, gondolt-e valaha rá, hogy leírja gondolatait. Azt válaszolta, megesett már, hogy levelet írt és olvasott írástudatlanok számára,

de gondolatait sosem próbálta papírra vetni – ő, nem, erre képtelen volna, azt se tudná, hol kezdje, tán bele is pusztulna; meg aztán közben a helyesírásra is kéne ügyelni!

Egy kiváló, bölcs reformer egyszer a fülem hallatára megkérdezte tőle, nem kívánná-e, hogy a világ megváltozzék; de ő csak elnevette magát, és kanadai akcentusával azt válaszolta, nem tudván, hogy a kérdést valaha már mások is megvitatták: „Ő, nem énnekem így is tetszik, ahogy van.” Filozófus számára fölöttébb tanulságos lett volna a vele való eszmecsere. Felületes szemlélő előtt úgy tűnhetett volna föl, mint akinek fogalma sincs a világ dolgairól, én azonban néha úgy éreztem, életemben először látom – csak azt nem tudtam eldönteni, vajon olyan bölcs-e, mint Shakespeare, vagy olyan együgyű és tudatlan, mint a kisgyermek; vajon kifinomult költői érzék beszél-e belőle, vagy egyszerű butaság. Egy városi ismerősöm mondta egyszer, hogy amikor néha látja végigmenni a falun, szűk kicsi sapkájában, vígan fütyörészve, álruhás királyfira emlékezteti.

Két könyve volt mindössze: egy kalendárium meg egy aritmetika; a számtanban egyébként meglepő jártasságot tanúsított. A kalendáriumot amolyan lexikonnak tekintette, szentül hitte, hogy minden földi tudnivalónak lényegét tartalmazza, amiben bizonyos tekintetben igaza is volt. Szívesen faggattam korunk reformjai, újításai felől, és mindig egyszerűen, talpraesetten válaszolgatott, bár azelőtt sosem hallott effélékről. Mi a véleménye, meg tudna-e lenni gyárak nélkül? – kérdeztem például. Világéletében vermonti háziszóttásban járt, felelte, és ezzel beéri. Tudna-e nélkülözni a teát meg a kávé? Szolgáltató-e a vidék vízen kívül egyéb innivalót? Néha bürokrlevelet áztat vízben, s azt issza – felelte –, meleg időben szerintem jobb ital a víznél. Amikor megkérdeztem, el tudna-e képzelni az életét pénz nélkül, olyan ügyes érveléssel mutatta ki a pénz gyakorlati hasznát, amely egybevágott e találmány eredetéről alkotott leghatásosabb filozófiai felfogással, és azonfelül a pecunia szó eredetével is. Ha egy ökör volna minden vagyona – magyarázta –, és tűt, cérnát akarna venni a boltban, igen alkalmatlan volna, s hamarosan lehetetlenségbe torkolna, hogy minden alkalommal az állat valamely részét zálogosítsa el az áru fejében. Általában számos intézményünket jobban meg tudott védeni akármelyik bölcs filozófusnál, mert ahogyan magára vonatkoztatva jellemezte őket, rátapintott kialakulásának valóságos okára, hiszen a spekuláció nem vezette tévútra, s nem sugallt más érveket. Egy alkalommal elmondtam neki, hogy Platón hogy határozta meg az embert – tollatlan kétlábú állat –, meg azt, hogy valaki felmutatott egy megkopasztott kakast, és „Platón emberé”-nek nevezte: erre az volt az ellenvetése, hogy igen jelentős különbség, hogy az ember térde más irányba hajlik, mint a kakasé. Néha felkiáltott: „Hogy szeretek beszélni! Szavamra, a legszívesebben reggeltől estig csak beszélgetnék.” Egyszer, amikor hónapokig nem találkoztunk, megkérdeztem, támadtak-e új gondolatai azon a nyáron. „Uram Isten – válaszolta –, ha valaki annyit gürcöl, mint én, már annak is örülhet, ha a régi gondolatait nem felejtí el! Ha például versenyt kapál valakivel, akkor igazán csak arra figyelhet, s nem gondolhat másra, csak a gazra.” Ilyen alkalmakkor néha megelőzött, s ő szegezte nekem a kérdést, vajon haladtam-e. Egy téli napon azt kérdeztem tőle, mindig meg van-e elégedve önmagával: ezzel mintegy belső ellenőrzést akartam neki ajánlani külső gyóntató pap helyett, és figyelmeztetni akartam az élet magasabb rendű indítékaira. „Hogy meg vagyok-e elégedve? – ismételte. – Van, aki beéri kevéssel, van, aki többre kívánczik. Némely ember talán, ha van mit aprítania a tejbe, beéri azzal, hogy naphosszat csak elüldögél, mögötte a tűzhely, előtte a terített asztal!” Soha, akárhogy ügyeskedtem, nem tudtam rábírni, hogy a jelenségek szellemi oldalát nézze; még a legmagasabb, amit képes volt tekintetbe venni, valamiféle egyszerű célyszerűség volt, amilyent talán még az állat is észrevesz; ez különben a legtöbb emberre áll. Ha életmódjának bármely módosítás megjavítását ajánlottam, különösebb sajnál-

kozás nélkül csak annyit válaszolt, hogy ahhoz már késő. Mindazonáltal rendületlenül hitt a becsületességben s más hasonló erényben.

Határozottan volt benne valami csekély, de pozitív eredetiség, és alkalomadtán megfigyeltem, hogy a saját fejével gondolkozik, a maga véleményét fejezi ki, márpedig ez olyan ritka jelenség, hogy akármikor hajlandó volnék tíz mérföldet is elgyalogolni, hogy megfigyelhessem; ilyen módon újjáértékelte a társadalom számos intézményét. Lassan, akadozva beszélt, talán nem is mindig találta el a pontos kifejezést, ám szavai mögött mindig épkezláb gondolatokat lehetett találni. Gondolkodásmódja azonban annyira primitív volt, annyira belefűlt testi, animális létébe, hogy – noha többet ígért, mint a csak tanult emberé – ígéreteit ritkán váltotta be, s így nehéz róla bármit is följegyezni. Azt a hitet keltette bennem, hogy a legalacsonyabb sorban élő, tudatlan és tanulatlan emberek közt is születhet, lángelme, amely mindig a maga útján jár, vagy úgy tesz, mintha nem venne észre semmit; és olyan mély, amilyennek a Walden-tavat hiszik, még ha talán sötét és iszapos is.

Sok utazó tett kisebb-nagyobb kerülőt, hogy megnézzen engem és házam berendezését; látogatása ürügyéül egy pohár vizet kért. Minden alkalommal azt mondtam nekik, hogy a tóból szoktam inni, és arra mutattam, hozzátéve, hogy szívesen adok kölcsön merőket. Akármilyen messze laktam is a várostól, nem menekültem meg a minden tavasszal – úgy hiszem, április elseje táján – meginduló népvándorlástól, amikor mindenki útra kel; kivettem részemet minden jóból, bár látogatóim közt akadt néhány csudabogár is. Jöttek hozzám féleszűek a szegényházból meg máshonnan; de én arra törekedtem, hogy ne csak a fél, hanem egész eszüket használják, és mindent elmondjanak nekem magukról; beszélgetésünk ilyenkor az ész tengelye körül forgott, s ezzel pótoltuk, ami esetleg másutt hiányzott. Nem tagadom, néhányukat jóval bölcsőbbnek ítéltam, mint akármelyik városi tanácstagot vagy úgynevezett szegénygondozót, és elérkezettnek láttam az időt, hogy helyet cseréljenek. Az észre vonatkozóan hamarosan megtanultam, hogy nincs sok különbség a fél meg az egész közt. Egy ilyen alkalomra kiváltképp emlékszem: egy ártalmatlan, szegény bolond, akit, mint gyakran megfigyeltem, kerítésül használtak, tudniillik társaival együtt a réten álldogált vagy ült, és vigyázott, nehogy ő maga vagy a jószág elbitangoljon – ez a derék bolond eljött hozzám, és abbeli óhaját ki fejezte, hogy úgy szeretne élni, mint én. Egyszerűen, őszintén, az alázatnak minden árnyalata nélkül közölte, hogy „fogyatékos értelmű”. Így, ezekkel a szavakkal. Az Úristen teremtette ilyennek, de azért – úgy hiszi – őt sem szereti kevésbé, mint bármely más teremtményét. „Mindig ilyen voltam, gyerekkorom óta; sose voltam olyan, mint más gyerekek, nem győztem ésszel; gyenge az elmém. Isten akarta így, azt hiszem.” És ott ült előttem, szavai élő bizonyítékaként. Megvalóltam, metafizikai rejtély volt számomra. Ritkán találkoztam valakivel ilyen biztató körülmények között, olyan egyszerű, őszinte, igaz volt minden, amit mondott. És mi tagadás, amilyen mértékben megalázkodott, úgy nőtt meg a szememben. Eleinte nem ébredtem tudatára, de határozottan bölcs politika volt. Úgy tetszett, a nyíltság és őszinteség alapján, amelyet ez a szegény gyengeelméjű szegényházlakója lefektetett, eszmecserénk sokkal gyümölcsözőbbé fejlődhet, mint két bölcs eszmecseréje.

Voltak olyan látogatóim is, akiket nem tartottak nyilván a város szegényei közt, pedig megérdemelték volna, mindenesetre a világ szegényeihez tartoznak, s igazából nem is házban, hanem kórházban kellene őket vendégül látni; őszintén kívánják a segítséget, és kérésüket azzal vezetik be, hogy eltökélték, soha, semmiképp sem segítenek magukon. Látogatóimtól megkívánom, hogy ne haljanak éhen, akármilyen falánkak, bárhonnét szedik is étvágyukat. Nem igazi vendég, aki alamizsnára szorul. És még hányféle ember jött el hozzám: volt, aki nem tudta, mikor illik véget vetnie a látogatásnak, holott ismét nekiláttam munkámnak, és egyre távolabbról válaszoltam

neki. A vándorlás évadján igen változatos értelmű egyének látogattak ki hozzám. Némelyiknek több esze volt, mint amennyivel élni tudott volna; volt köztük szökött rab-szolga, ültetvényen tanult modorú, aki időről időre fölfigyelt, mint a mesebeli róka, mintha messziről hallaná a nyomát üldöző kutyák csaholását, és esdekelve nézett rám, mintha azt kérdezné: „Visszaküldesz-é, felebarátom?” Egyiküknek segítettem továbbjutni észak felé. Jöttek olyanok, akiknek egyetlen eszméjük volt – olyanok ezek, mint a tyúk, aki egyetlen tojást költött ki, és arról a csibéről kisül, hogy kiskacsa; aztán jöttek olyanok, akiknek agyában száz meg száz eszme rajzolt, s ezeket olyan kotlóshoz hasonlítottam, kiknek gondjára száz csibe van bízva, mind egy bogarat üldöz, és minden reggel egy tucat vész el belőlük; jött olyan, akinek még a lába helyett is eszméje nőtt, afféle intellektuális százlábú, akitől a hideg borsózik végig az ember hátán. Egyik látogatóm azt ajánlotta, fektessenek föl vendégekönyvet, mint a Fehér Hegyekben, amelybe mindenki beírná a nevét: de sajna, olyan jó a memóriám, hogy ez teljességgel fölösleges.

Látogatóimat bizonyos sajátságaik szerint lehetett volna osztályozni. Fiúk, lányok, fiatal nők általában gyönyörűségüket lelték a vidéken, az erdőben, megnézték a tavat, a virágokat, és kellemesen töltötték idejüket, üzletemberek, de még farmerek is, elsősorban magányomat meg foglalatosságaimat nézték, úgy találták, igen messze lakom ettől vagy amattól; s noha mind azt bizonygatták, hogy szeretnek az erdőben sétálni, látszott rajtuk, hogy ez nem igaz. Nyughatatlan, pénzkereső emberek, akik mindenáron fel akartak kapaszkodni az uborkafára, vagy ha már fenn voltak, ott is akartak maradni, lelkészek, akik úgy beszéltek Istenről, mintha monopóliumuk volna rá, és sehogy se bírták elviselni, hogy valaki más véleményen legyen, mint ők; orvosok, ügyvédek, aggodalmas háziasszonyok, akik bekukucskáltak ágyamba, szekrényembe, ha nem voltam otthon (vajon honnét tudta meg N. N.-né asszony, hogy a lepedőm nem olyan tiszta, mint az övé?), fiatal emberek, akik már nem voltak egészen fiatalok, és arra a meggyőződésre jutottak, hogy a legokosabb a kitaposott úton járni, és jól jövedelmező mesterséget űzni – mindezek általában úgy vélekedtek, hogy az én helyzetemben nem sok jót lehet tenni. Bizony, ez volt itt a bökkenő. Az öregek, betegek, no meg a félősök – korra és nemre való tekintet nélkül – leginkább betegséget, balesetet, halált emlegettek; szerintük az élet telis-tele van veszéllyel – pedig hát hol a veszély, ha nem törődünk vele? –, szerintük az óvatos ember válasszon biztos helyet, ahol az orvos mindig kéznél van. Szemükben a falu a szó szoros értelmében közösség volt, kölcsönös védelmi szövetség, s úgy tetszett, még áfonyát szedni se mennének ki elsősegély-ládika nélkül. Az igazság mármint az, hogy amíg az ember él, mindig fennforog a veszély, hogy meghalhat, noha a veszély arányosan csökken, minél inkább élőhalott az illető. A kockázat, mindig egyforma, akár elvetjük a kockát, akár sem. Végül jöttek, akiket a pokolba kívántam, az önkéntes reformerek, akik azt képzelték, örökké valami efféle mondókát dünnyögök magamban:

*Ez az a ház, amit én építettem,
Ez az az ember, aki abban a házban lakik, amit én építettem...*

- de nem sejtették, hogy a mondóka harmadik sora így szólt:

*Ez az a fráter, aki bosszantja az embert,
Aki abban a házban lakik, amit én építettem.*

Nem féltem a tyúkriogató rétihéjától, mert nem tartottam baromfit; de annál jobban féltem az emberriogatóktól.

De voltak szívvidítőbb látogatóim is. Járnak hozzám bogyószedő gyerekek, vasárnap délelőtti sétára ünneplőbe öltözött vasutasok, halászok és vadászok, költők és filozófusok, egyszóval jó szándékú zarándokok, akik a szabadság kedvéért jönnek ki az erdőre, és igazán maguk mögött hagyják a falut. Az ilyeneket mindig szíves szóval köszöntöttem: „Isten hozott, angol vérem!” Hiszen én is abból a fajtából származom.

Hetedik fejezet

A BABFÖLD

Időközben a babföldem – melynek barázdái egyvégtiben összeadva hét mérföldre rúgtak – türelmetlenül várta, hogy megkapáljam, mert a legkorábbi vetés már jócskán megnőtt, mielőtt az utolsó sorokat elvetettem, és így a munkát nemigen lehetett halogatni. Magam sem tudnám megmondani, mi volt az értelme ennek az öntudatos és kitartó fáradozásnak, melyet kicsiben Herkules munkáihoz hasonlíthatnék. Megszereztem babföldemet, vetésemet, noha sokkal több termett, mint amennyire szükségem volt. Vetésem a földhöz kötött, a földből erőt merítettem, akárcsak Anteusz. De vajon miért termesztetem? – azt csak az ég tudja. De hát arra a nyárra ezt a harcsa feladatot tűztem magam elé: hogy hüvelyes veteményt sarjasszak a földnek egy olyan darabkáján, amelyen addig csak édes vad gyümölcs és kedves gyomvirág termett, pimpó, szeder meg orbáncfű és társaik. Mit tanulhatok a babtól vagy a bab éntőlem? Gondozom, kapálom, reggeltől estig szemmel tartom, ez a napi munkám. Szeretem elnézni csinos, széles leveleit. Segítőtársam a harmat meg az eső, amely megöntözi a szikkadt földet, segít a föld termőereje is, bár ez nem valami híres errefelé. Ellenségem a féreg, a hideg, és legelsősorban a mormota. Negyed holdnyi vetésemet lerágta. Másrészt persze: milyen joron irtottam ki az orbáncfüvet meg a többi, elpusztítván a mormoták fűvészkerdjét? Sebat, a megmaradt babom nemsokára túlságosan szívós lesz nekik, s már más ellenségtől kell féltennem.

Jól emlékszem: négyesztendő voltam, amikor Bostonból idehoztak szülővárosomba, ezen az erdőn, ezen a réten át ide a Walden-tó partjára. Legrégibb emlékeim közé tartozik ez a kép. És fuvolám ma este ugyanennek a tónak visszhangjait keltegeti. A fenyők, amelyek körülállnak, öregebbek, mint én; vagy ha egyik-másik kidőlt, tuskójával vacsorámat főztem meg, s körülötte új sarjak emelkednek, új élményt készítve egy más nemzedék gyermekei számára. A réten – mondhatni – ugyanaz az orbáncfű sarjad ugyanabból a tőből; végül még jómagam is közreműködtem benne, hogy gyermekkori álmaim e mesebeli tája új köntösbe öltözzék; bablevél, kukoricabuga, krumplibokor bizonyítja jelenlétemet, hatásomat.

Mintegy két holdat műveltem meg, és mivel alig tizenöt esztendeje irtották ki azt a területet, és jómagam is még két-három öl rönköt szedtem ki a földből, nem használtam semmiféle trágyát; de a nyár folyamán, kapálás közben számos nyílhegyet forgattam ki a földből, és ebből láttam, hogy az ősidőkben, jóval mielőtt fehér emberek jöttek, és kiirtották az erdőt, egy kihalt nép lakott itt, kukoricát, babot termesztett, és így bizonyos mértékig kimerítette a földet – legalábbis e termények számára.

Még mielőtt az első mormota vagy mókus átszaladt volna az úton, mielőtt a nap a törpetölgyek fölé emelkedett, és a harmat felszívódott volna – hiába figyelmeztettek a farmerek az ellenkezőjére, én mindenkinek azt tanácslom, munkája nagy részét addig végezze, amíg még harmatos a táj! –, máris irtani kezdtem a babföldemen tenyésző gőgös dudvát, és földet hánytam a fejére. Kora reggel mezítláb dolgoztam, lábujjaimmal dagasztva a harmatos, porhanyó homokot, a későbbi órákban azonban a forróságtól felhólyagosodott a talpam. Ott kapálgattam a napsütésben, lassan mozogtam ide-oda a sárga, kavicsos talajon, a nyolcvan lépés hosszú zöldellő sorok között; egyik végük törpetölgy-csalitban végződött, ahol a hűvösön megpihenhettem, a másik pedig egy szederbozótban, ahol a zöld bogyók színe egy árnyalattal megsötétült, mire ismét odaértem. Gyomlálni, friss földet halmozni a bab szára köré, növekedésre serkenteni ezt az általam ültetett dudvát, rábírtani a sárga lőszet, hogy nyári álmait bablevélben és babvirágban fejezze ki, üröm és bors meg kásafű helyett; meggyőzni a földet, hogy babot mondjon és ne dudvát – ez volt napi munkám. Mivel nemigen volt segítségem,

sem ígásló vagy ökör, sem béres, sem tökéletesebb mezőgazdasági szerszám, jóval lassabban dolgoztam a szokottnál, és így sokkal behatóbban megismerkedtem babommal. De a kétkezi munka, még ha a robot határát súrolja is, korántsem a legrosszabb fajtája a naplopásnak. Megvan a maga örök érvényű morálja, s a tudni és tanulni vágyó komoly tanulságot szűrhet le belőle. A Lincolnon, Waylandon át nyugatra – ki tudja, merre? – tartó utasok szemével igazi agricola laboriosus-nak látszhattam: ők kényelmesen üldögéltek kétkerekű bricskájukon, térdükre könyökölve, lazán odavetett gyeplővel, én pedig a földet túrtam, mint afféle dolgos, röghöz kötött bennszülött. De tanyám hamarosan eltűnt szemük elől és a gondolatukból. Mégis, jó darabon az egyetlen megművelt földdarab volt az út mindkét oldalán, ezért fölfigyeltek rá, és a dolgos földműves néha többet meghallott e vándorok pletykálkodó, bíráló megjegyzéseiből, mint amennyit illetet volna: „Babot ültet, ilyen későn? Borsót, ilyen későn?” – mert még akkor is vetettem, amikor mások már javában kapáltak; a szabálytisztelő gazda még sosem látott ilyet. „Kukoricát takarmánynak, fiam; takarmánykukoricát.” „És ez az ember ott lakik?” – kérdi a fekete főkötő a szürke kabáttól; mire a cserzett arcú farmer megállítja lovacskáját (hálás a pihenőért!), és megtudakolja, mit csinálok, mert hát trágyának nyomát sem látja a barázdában; egy kis háziszemetet ajánl, vagy bármiféle hulladékot, esetleg hamut vagy vakolatot. De hiába: itt van két holdnyi megművelt föld, eke helyett egyetlen kapa, hozzá igavonónak egyetlen pár kéz – mivel a gazda nem tűr meg semmiféle más ígás állatot –, és trágyának, háziszemetnek se híre, se hamva. Némelyik utazó, amint elkarikázott mellette, fennhangon összehasonlította más útközben látott földekkel, így hát nem lehettek kétségeim afelől, hogy milyen helyet foglalok el a mezőgazdasági ranglétrán. De hát ez az én földem nem szerepelt Mr. Coleman kimutatásaiban. Mellesleg szólván: vajon ki becsüli föl azt a termést, amelyet a Természet produkál az ember nem művelte s még sokkalta nagyobb földeken? Az angol szénát gondosan megméri, kiszámítják, mennyi nedvességet tartalmaz, mennyi szilikátot, káliumot; de erdőn, mezőn, lápon és legelőn, vápákon, mindenféle gazdag és változatos termés sarjad, amelyet az ember nem takarít be. Az én földem, mondhatni, átmenet volt az ősállapotban lévő és a megművelt föld között; mint ahogy az egyik állam civilizált, a másik félig civilizált, a harmadik barbár vagy vad – ugyanúgy az én földecském is félművelt volt, noha a szónak nem legrosszabb értelmében. A bab vidáman tenyészett rajta, visszatérve eredeti vagy ősállapotába, amihez kapám szolgáltatotta az énekíséretet.

A közelben egy nyírfa legfelső ágán egész reggel feketerígó énekel, örvend társaságomnak, s ha az én földecském nem volna, bizonyára másikat keresne magának. Mialatt ültetek, ellát jótanáccsal: „Dugjad be, dugjad be! Takard bé, takard bé! Kiszeded, kiszeded!” De hát nem kukoricát ültettem, hanem babot, ami biztonságban volt tőle meg a hozzá hasonló kártevőktől. Néha elcsodálkoztam, hogy csicsérgésének, egy húron vagy húsz húron véghezvitt amatőr-Paganini előadásának vajon mi köze lehet az én tevékenységemhez, mégis jobban szeretem, mint a hamut vagy a vakolatot. Ebben az olcsó fejtrágyázásban szívvel-lélekkel megbíztam.

Ahogy friss földet húztam kapámmal a bab köré, régi-régi népek hamvait zavarтам fel, akik történelem előtti időkben éltek ezen éghajlatok alatt, és napfényre hoztam kicsiny fegyvereiket, vadászó eszközeiket. Ott feküdtek hát modem napsütésünkben, elkeveredve más, természet formálta kövekkel, melyeknek némelyike indián tüzek nyomát, más a nap perzselő hevének nyomát viselte magán, cserép- meg üvegdarabkák is akadtak, amelyeket a föld későbbi művelői hagytak itt. Amikor kapám csengve-bongva nekiütődött a köveknek, egek és erdők visszhangozták muzsikáját, és e zenekísérettel végzett munkám közvetlen s felmérhetetlen termést hozott. Immár nem babot kapáltam, s nem is én kapáltam a babot; lenézőn, szánakozva gondoltam – ha ugyan gondoltam! – ismerőseimre, akik bementek a városba meghallgatni egy ora-

tóriumot. Verőfényes délutánokon – mert néha egész nap kinn dolgoztam olykor héja körözött fejem fölött, mint porszemecske a szememben, vagy inkább az ég szemében, s időről időre lecsapott, olyan lendülettel, suttogással, mintha végigszakadna a mennybolt, és ronggyá foszlana – de utána megint csak ép és hibátlan a boltozat; kicsiny koboldok, akik betöltik a levegőt, tojásaikat a pusztá homokra rakják, vagy sziklás hegytetőre, ahol nemigen talál rá senki; kecsesek és karcsúak, mintha a tóból felszállt hullámfodrok volnának – ahogyan falevelet kap fel a szél, és röpíti égnek: ez a Természet nagy testvérisége. A héja légi testvére a hullámnak, mely felett őrködve szállong, s léghordozta tökéletes szárnya megfelel a tó meg a tenger tollatlan elemi szárnyának. Néha sokáig figyeltem egy magasan köröző rétihéja-párt: hol felszálltak, hol lejjebb ereszkedtek, hol közeledtek, hol meg távolodtak egymástól, mintha csak gondolataimat testesítenék meg. Máskor gerlecsapat vont a magára tekintetemet, amint egyik erdőből a másikba szálltak halkán rebbenő, nyikorgó szárnycsapásokkal és postagalamb-sebességgel; korhadó fatönk alól néha renyhe, nehézkes, idegenszerűen foltozott szalamandra mászott elő kapám nyomán, kor- s honfitársunk létre Egyiptomot és a Nílust idézve. Ha megálltam s kapámra dőlve pihentem, ezek a hangok és képek vonultak fel előttem végeérhetetlen sorban, hiszen a táj soha ki nem fogyó mulatsággal szolgál.

Ünnepélyeken a városban elsütik az ágyúkat, de dörrenésük az erdőben játékpuska-durrogásnak tetszik; néha katonazene foszlányai is elhatolnak idáig. Babföldemen a nagyágyú hangját csak úgy hallom, mint pöfeteggomba pukkanását; ha katonai parádét rendeztek, amiről többnyire fogalmam sem volt, egész nap olyasféle érzés bántott, mintha a távoli látóhatárt valamiféle beteges viszketegség birizgálná, mintha rosszindulatú kiütés akarna kitömi, vörheny vagy ragyás fekély, míg a mezők felett s a waylandi országúton erre szálló gyors és kedvező széláramlat végre fel nem világosított, hogy a tüzéség működik ott a messzeségben. A távoli zúgás olyasformán hangzott, mintha valakinek a méhei kirajzottak volna, és most a szomszédok, Vergilius jótanácsát követve, lehangosabb edényeik csörgetésével tintinnabulumot csapva igyekeznének a rajt visszacsalogatni a kaptárba. És amikor a zümmögés elhalt, a lármá utolsó foszlányai is elcsitultak, és a legkedvezőbb szélirányból érkező fuvallat sem mondott már mesét, akkor tudtam, hogy valamennyit, a legutolsó heréig, biztonságosan visszaterelték a middlesex-i kaptárba, és most már csak a mézzel foglalkoznak, amellyel a kaptárat kikenték számukra.

Büszkeséggel töltött el a tudat, hogy Massachusetts és egész szép hazánk szabadságjogai ilyen biztos kezekben vannak; és amikor ismét nekiláttam a kapálásnak, lelkembe megnyugvás költözött, s a jövőben bízva, vidáman folytattam munkámat.

Ha több rezesbanda szólt egyszerre, úgy tetszett, a falu egy nagy fújtató, s valamennyi épület felváltva dagad és lappad a lármával. Néha azonban fennkölt és lelkesítő dallamfoszlány érkezett el hozzám, a dicsőség harsonájának hangja, és én úgy éreztem, vígan felnjársálnék egy mexikóit, mert ugyan miért érnők be mindig csekélységekkel? – és körülnéztem, hol bukkan elő egy mormota vagy búzösbörz, hogy azon gyakoroljam vitézkedésemet. Ám e harcias hangok olyan messze voltak, mint a Szentföld, s a szemhatáron feltűnő keresztes lovagok képét idézte, melyhez a falut beárnyékoló terebélyes szilfák rebbenő lombja adta a kíséretet. Nagy nap volt ez, úgy ám – jóllehet tisztásomról szemlélve az égbolt csak ugyanolyan fenségesnek és nagynak tetszett, mint mindennap, úgyhogy igazán nem észleltem a különbséget.

Mondhatom, sajátos tapasztalat volt a babbal való hosszas és beható ismerkedésem: ültetés, kapálás, betakarítás, cséplés, válogatás, eladás – ez utóbbi volt a legnehezebb! –, és hozzátehetem: az evés, mert természetesen megízleltem. Szentül eltökéltem, hogy kitanulom minden csínját-bínját. Amikor nőtt, hajnali öttől délig kapáltam, s a nap további részét egyéb dolgaimnak szenteltem. Csodálatosan érdekes, ha az

ember behatóan megismerkedik a különféle dudvák, gyomok természetével – beszámolómban bízvást megengedhetek magamnak némi ismétlést, hiszen munkám maga is csupa ismétlés volt –, ha olyan kíméletlenül felzaklatja érzékeny szervezetüket, és kapájával oly gyűlöletes igazságtalanságot követ el, kegyetlenül kiirtva az egyik fajtának sorait, míg a másikat önkényesen ápolja, ajnározza. Ez itt ürömfű – ez libatop – ez vadsóska – ez borsfű – üsd, vágd, nem apád, irtsd ki gyökerestül, egyetlen rostját se hagyd meg a föld sötétjében, mert különben feltápáskodik, és két nap múlva éppoly vidáman zöldell, mint annak előtte. Hosszú háború, és a dudva olyan Trója, amely a nap, eső, harmat támogatását élvezi. A bab mindennap látta, amint kapámmal fölfegyverkezve hadrendjei segítségére sietek, ritkítom ellenségei sorait, és az árkokat gyomhullákkal töltöm fel. Hány, de hány sisakrázó Hektór, ki vállal magaslott ki bajtársai közül, esett el s hullott a porba fegyverem által!

Így tehát a nyári napokat, amelyeket kortársaim közül néhányan Bostonban és Rómában a szépművészeteknek szenteltek, mások Indiában elmélkedve, ismét mások Londonban vagy New Yorkban üzleteléssel töltötték, jómagam, New England többi farmerével egyetemben, a földművelésnek áldoztam. Nem mintha babot akartam volna enni, mert a babot illetően született püthagoreus vagyok, akár kásafőzésről, akár szavazásról van szó, és mind elcseréltem rizsre; de hiába, némelyeknek a földet kell művelniök, még ha csak képek és hasonlatok kedvéért is, hogy anyagot szolgáltatassanak a példabeszédíróknak. Mindent egybevetve ritka gyönyörűség volt, ha túlságosan sokáig folytatom, még kóros szenvedéllyé is válhatott volna. Noha nem trágyáztam földemet, és nem is kapáltam meg az egészet egyszerre, mégiscsak átlagon felüli munkát végeztem, és ez a végén meghozta jutalmát, mert – amint Evelyn mondja – „nincs olyan komposzt és trágya, amely hasonlítható volna a földnek ásóval való állandó mozgatásához, átrétegezéséhez, forgatásához”. „A földben – mondja más helyütt –, kivált, ha friss, van egy bizonyos mágnesesség, mely vonzza az életetadó sót, képességet vagy erőt (nevezzük bárminek), ez a logikája a sok gondnak, fáradalomnak, amellyel megműveljük, hogy tápláljon bennünket; mindenféle fajta trágyázás meg egyéb idegen és mocskos anyag hozzáadása csupán silány pótléka ezen inhaerens javításnak.” Mivel ráadásul földcském ama „parlagon heverő, pihenő, kimerült földdek” egyike volt, amelyeket Sir Kenelm Digby emleget, könnyen meglehet – úgymond –, hogy a levegőből is „éltető erőt” szívott magába. Elég az hozzá, tizenkét véka babot szüreteltem.

De hadd részletezzem eredményeimet, hiszen Mr. Coleman ellen az a panasz, hogy csak úri farmerek költséges kísérleteiről számol be. Nos tehát, kiadásaim a következők voltak:

Egy kapa	\$ 0 54
Szántás, boronálás	\$ 7 50
(ez igen sok)	
Vetőmagnak való bab	\$ 3 12 1/2
Vetőmagnak való burgonya	\$ 1 33
Vetőmagnak való borsó	\$ 0 40
Répamag	\$ 0 06
Fehér madzag	\$ 0 02
Lovas talajlazító és ember. 3 órára	\$ 1 00
Lovaskocsi, betakarításhoz	\$ 0 75
Összesen:	\$14 72 1/2

Bevételem ezzel szemben (patrem familias vendacem, non emacem esse oportet)⁴ a következőképpen alakult:

Kilenc és fél véka bab eladva	\$ 16 94
Öt véka nagy szemű burgonya	\$ 2 50
Kilenc véka apró szemű burgonya	\$ 2 25
Széna	\$ 1 00
<u>Babszalma</u>	<u>\$ 0 75</u>
Összesen:	\$23 44

Nyereségem tehát, amint már másutt említettem, 8 71 1/2 dollár volt. Az alábbiakban összefoglalom babtermesztési tapasztalataimat. A közönséges alacsony bokrú fehér babot a legjobb június elseje körül ültetni, egymástól három láb, illetve tizen-nyolc hüvelyk távolságra; vetőmagunkat gondosan válogassuk meg, hogy a szemek egyformák, frissek és gömbölydedek legyenek. Eleinte ügyeljünk a féregkárokra, és pótoljuk az esetleges hiányokat új ültetéssel. Később – ha nyílt helyen ültetünk – legyen gondunk a mormotákra, mert a mormota lerágja a zsenge levélkéket, mihelyt kifejlődnek; később, amikor az első kacsok megjelennek, a mormota erről is tudomást szerez, és lerágja bimbóstul, fiatal hüvelyestül, eközben függőlegesen ül, akár a mókus. Legfontosabb tanácsom azonban, hogy szüreteljünk minél korábban, ha el akarjuk kerülni a fagykárokat, és egészséges, jól értékesíthető termést akarunk betakarítani; ilyen módon sok kártól megmenekedhetünk.

További tapasztalatra is szert tettem azonban. Ekképpen okoskodtam: jövő nyáron nem ültetek babot és kukoricát ennyi fáradsággal, hanem ehelyett inkább olyan magokat – ha ugyan még nem veszték ki egészen – mint őszinteség, igazság, egyszerűség, hit, ártatlanság és más ehhez hasonlók, ám lássuk, megterem-e ebben a talajban, talán kevesebb gonddal-bajjal, és fenntart és táplál-e engem, hiszen ezekre nézve bizonyára nem merült ki a föld, így szoltam enmagamban, de sajna! – azóta elmúlt egy nyár, és még egy, sőt még a harmadik is, és meg kell vallanom, olvasóm, hogy a mag, amelyet elvetettem – ha ugyan azoknak az erényeknek a magja volt! – vagy férges volt, vagy más okból elveszítette életerejét, és így nem kelt ki. Az emberek általában úgy és annyira bátrak, illetve félénkek, ahogyan atyáik azok voltak. A mi nemzedékünk is évről évre babot, kukoricát vet, pontosan, ahogy az indiánok vetettek évszázadokkal ezelőtt, és ahogy az első gyarmatosítókat megtanították, mintha ez sorsszerű elrendeltetés volna. A minap is láttam egy aggastyánt, aki, megdöbbenésemre, legalább hetvenedszer ásta meg a gödröket – és nem magamagának, hogy beléfeküdjék! Miért ne bocsájtkozhatna a New England-i lakos új kalandokba? Miért ne hanyagolhatná el egy kissé búzáját, burgonya- meg szénatermését, gyümölcsösét, és kísérletezhetne másféle terményekkel? Miért foglalkozunk annyit azzal, hogy milyen babot vessünk, mért nem törődünk többet az emberek új nemzedékével? Igazán akkor örvendezhetnénk a legjobban, ha biztosak lehetnénk afelől, hogy mindenki gyökeret vettek és kisarjadnak azok a tulajdonságok – vagy legalábbis egynéhány közülük –, amelyeket felsoroltam, amelyeket mind többre tartunk egyéb földi terményeknél, de bizony többnyire csak elszórjuk magvát, és ottmarad lebegve a levegőben. Milyen szép volna, ha például azt mondhatnók; íme, itt jön az úton egy olyan szubtilis, szóban ki nem fejezhető tulajdonság, mint az igazság vagy az igazságosság, új és egyéni változatában – még ha csak kicsiny részében is! Nagyköveteinket meg kellene bízni, hogy ilyesféle magvakat küldjenek haza, és a Kongresszus közreműködését kellene kérni, hogy ossza széjjel országszerte. Sosem ragaszkodnánk a szertartásossághoz az

⁴ A családapának eladásra, nem vásárlásra kell törekednie.

őszinteséggel szemben, sosem csalnánk, sosem sértegetnők, bántanók egymást aljas módon, ha megvolna bennünk a méltányosság, a jóakarát magva. És találkozásaink nem volnának olyan elszármítottak, felületesekek. A legtöbb emberrel nem is találkozom, hiszen nem érnek rá – túlságosan el vannak foglalva a babföldjükkkel. Akkor nem olyan emberrel volna dolgunk, aki örökké robotol, ásóra vagy kapára támaszkodva, s csupán félig kiemelkedve a földből, akár a gomba, hanem olyannal, aki több mint egyenes, miként „a fecske, épp hogy földet ér, és úgy jár, hogy

*Amint beszél, szárnya minduntalan
Kitárul, mintha szállna, súlytalan...*

- úgyhogy már-már azt hisszük, angyallal társalkodunk. A kenyér nem mindig táplál; de az mindig jót tesz, még tagjainkat is hajlékonnyá teszi s visszaadja, magunk se tudjuk, minő kórságtól kornyadozó életerőnket, ha nagylelkűséget látunk akár embertársunkban, akár a Természetben, ha valamely hősi, zavartalan örömben osztozhatunk.

Az ókori költészet és mitológia tanúsága szerint a földművelés egykor szent foglalkozás volt; mi azonban tiszteletlen hajszában, megfontolatlanul úzzuk, célunk mindössze az, hogy minél nagyobb gazdaságunk s minél bővebb termésünk legyen. Nincs olyan ünnepünk, szertartásunk, körmenetünk – s ezalól nem kivétel sem a tenyészállatvásár, sem a novemberi, úgynevezett Hálaadó Ünnep –, amely a farmert emlékeztetné foglalkozása isteni eredetére. De hiába, a farmert a nyereség és a dáridó érdekli. Nem Ceresnek és a Földi Jupiternek áldoz, hanem az alvilági Plutusnak. Mind zsugoriak, önzők vagyunk, egyikünk sem mentes valamiféle haszonleséstől, melynek révén a földet magántulajdonnak vagy a tulajdonszerzés eszközének tekintjük: mindezeknek következtében a táj elrútul, a földművelés lealjasodik, s a farmer élete csapnivaló. Rablóként áll szemben a Természettel. Cato szerint a mezőgazdaságból eredő nyereség kiváltképpen kegyes és méltányos (maximegue pius guestus), Varrótól tudjuk, hogy a régi rómaiak „a földet Anyának, Ceresnek nevezték, azt tartották, aki a földet műveli, kegyes és hasznos életet él, csupán a földművesek maradtak meg Saturnus nemzetségéből”. Többször elfelejtjük, hogy a Nap megkülönböztetés nélkül süt le megművelt földjeinkre, a prérre és az erdőre. Valamennyi egyformán szívja magába és veri vissza sugarait, és az előbbieket bizony csak kicsiny részét alkotják a dicső látványnak, melyet a sugárzó égitezt napi pályáján betekint. A Nap perspektívájából az egész Föld egyetlen virágoskert. Fogadjuk hát mi is jótékony sugárzását megfelelő bizakodással és nagylelkűséggel. Mit számít az, hogy megbecsülöm ezt a babvetést, és az őszi évadban leszüretelem magvát? Ez a darab föld, amelyen olyan sokáig legeltettem tekintetemet, nem énám tekint mint legfőbb művelőjére, hanem távolabb néz, hatalmasabb erőkre, amelyek öntözik, fejlesztik. Az a bab olyat is terem, amit nem én takarítok be. Hiszen részben a mormoták számára zöldell! A búzakarász (latinul spica, régiesen specia, a spes, remény szóból) nem az egyetlen reménye a parasztnak; magja vagy szeme (granum, a gerenda hozni, teremni szóból) nem az egyetlen, amit megterem. Hogyan vallhatna hát kudarcot aratásunk? Miért ne örvendezzem a gaz sokasodásának is: hiszen az a madarak vetése, magtára! Az örökkévalóság tükrében nem sokat számít, hogy a termés a farmer csűrét tölti-e meg. Az igazi földműves sutba dobja az aggodást, mint ahogy a mókusz sem törődik vele, hogy az erdő megtermi-e az idén a gesztenyét vagy sem; beéri azzal, hogy mindennapi munkáját elvégzi, nem igényli földjének termését, és gondolatban feláldozza nemcsak első, hanem végső gyümölcseit is.

Nyolcadik fejezet

A FALU

Miután a délelőtti kapálással vagy esetleg írással, olvasással töltöttem, rendszeren újra megfürödtem a tóban, edzésképpen átúsztam egyik öblét, és lemostam testemről a munka porát, letöröltem a szellemi fáradtság utolsó ráncait, és akkor délutánom teljesen szabad volt. Mindennap, néha minden másodnap besétáltam a faluba, hogy értesüljek a legfrissebb pletykákról, mert ebben ott soha sincs hiány, a hír szájról szájra, újságról újságra jár, és homeopatikus adagokban szedve a maga módján valóban olyan üdítő volt számomra, mint a lombsusogás, békakuruttyolás. Ahogy kimentem az erdőre, hogy madarat, mókust lássak, úgy mentem be a faluba, hogy lássak embert, gyereket; ahelyett, hogy a szél susogását hallgattam volna a fenyők koronájában, ott a szekézzörgést hallgattam. Ha házamtól az egyik irányba indultam el, pézsmapatkánytelephez értem a folyóparti réten; a másik irányban, a szil- meg platánligetben szorgoskodó emberek építették fel falujukat, s ez éppoly érdekes volt szememben, mintha prérikutya települését figyelhettem volna meg: mindegyik ott ült odúja bejárata előtt, vagy átszaladt szomszédjához pletykálgadni. Gyakran jártam át hozzájuk, hogy megfigyeljem szokásaikat. Olyannak láttam a falut, mint egy nagy hírlapolvasótermet; egyik oldalán – hogy fenntartsák, akárcsak Redding & Tsa irodájában a State Streeten – diót, mazsolát, sőt és lisztet meg egyéb fűszereket árultak. Némelyek olyan jó étvággal fogyasztják az előbbi, mármint a híryanagot, és olyan jó a gyomruk, hogy képesek örökké kinn ülni mozdulatlanul a nyílt utcán, hagyják, hogy átfújjanak rajtuk a suttogó hírek, akár a passzátszelek, beszívják, mint az étert, ami csak tompultságot és a fájdalom iránti érzéketlenséget eredményez (másképp néha túlságosan fájna hallani!), de egyébként nem ködösíti el az öntudatot. Ha végigmentem a falun, csaknem minden alkalommal láttam egy sor ilyen tekintélyes egyéniséget, amint vagy egy létrán ültek és napoztak, felsőtestüket előredöntve, és pillantásukat időről időre kéjesen végigjártatva az úton, vagy – máskor – egy csűr oldalának dőlve, zsebre tett kézzel álltak, miként a kariatidák, a falat támasztva. Mivel rendszeren kinn tartózkodtak a szabad ég alatt, mindig tudták, honnét fúj a szél. Ezek a kezdetlegesebb malmok, amelyekben először durvára őrlik a pletykát, mielőtt a négy fal között finomabb, kényesebb garatokba kerül. Amint megfigyeltem, a falu életének idegközpontjai a vegyeskereskedés, a kocsmá, a posta meg a bank; a gépezet fontos kiegészítő részéül alkalmas helyen harangot, nagyágyút és tűzoltókocsit is tartottak; a házak pedig úgy épültek, hogy a lehető legjobban kihasználják a lehetőségeket: két egymással szembenéző sorban, hogy minden egyes járókelőnek vesszőfutást kelljen végeznie, és a falu minden lakosa, férfi, nő, gyermek egyet csaphasson rá. A legdrágább árat a helyükért persze azok fizették, akik legközelebb helyezkednek el az út elejéhez, ahol a legjobban látnak és látszanak, és az első csapást mérhetik az áldozatra; az alvég legszélső lakosai, ahol már egyre nagyobb közök választják el egymástól a házakat, és az utas könnyen átléphet egy falon, vagy mellékútra kanyarodhat – azok persze már csekély telek- vagy ablakadót fizetnek. Mindenfelé vándorcsalogató cégéreket aggatnak ki, az egyik az étvágyánál akarja megfogni, mint a kocsmá vagy étkező, mások a fantáziájánál fogva, mint az ékszerész meg a divatáruüzlet, ismét mások a hajánál, a lábánál vagy a szoknyájánál fogva, mint a borbély, a varga vagy a szabó. Még ennél is veszélyesebb az állandó jellegű meghívás, hogy akármelyik házba ellátogasson, mert mindig szívesen látják a vendéget abban az órában. A magam részéről csodával határos módon szabadultam mindezen veszélyektől, vagy úgy, hogy merészen, meggondolás nélkül törtem véső célom felé, amint ez vesszőfutáskor általában javallva van, vagy pedig azáltal, hogy gondolataimat valamely magasztos témára összpontosítottam,

miként Orpheus, ki „lantszóra zengvén az istenek dicséretét, elhallgattatta a sziréneket, és megmenekült a veszélytől”. Néha váratlanul kereket oldottam, és senki sem tudta, hová lettem, mert nem sokat törődtem a mozdulatok kecsességével, és ahol lyukat láttam a kerítésben, hamar átfurakodtam. Néha meg csak úgy, minden teketória nélkül betörtem valahová, ahol tudtam, hogy szívesen fogadnak, s miután ott értesültem a legfrissebb újdonságok lényegéről, háború és béke kilátásairól, meg arról, hogy vajon közeleg-e a világ vége vagy sem, vendéglátóim a hátsó ajtón bocsájtottak ki, és a kertek alatt bújkálva visszaszöktem erdei magányomba.

Ha késő estig maradtam benn a faluban, igen jólesett kimerészkednem az éjszakába, kivált ha sötét és viharos volt az este; jó volt egy fényesenivilágított nappaliból vagy előadóteremből dagadó vitorlákkal kihajózni biztos erdei kikötőm felé, vállamon egy tarisznya rozs- vagy kukoricaliszt, s miután mindent jól megerősítettem, levonulni a hajófenékre gondolataim vidám legénységével, legföljebb a kormányost hagyva odakinn – de néha, jó időben, még a kormányt is megkötöttem.

Nem egy jó ötletem támadt így „hajózás közben” a kajüt meghitt tűzhelye mellett. Sosem bosszankodtam vagy estem kétségbe az időjárástól, noha jó néhány komoly vihart megértem. Az erdőben, még tiszta éjjeleken is, sokkal sötétebb van, semmint legtöbbször hinnék. Gyakran kellett kémlelnem az eget a fák koronája közt, ösvényem felett, hogy megállapítsam, jó irányban haladok-e, és ahol nem volt kerékvágás, lábammal kellett kitapogatnom a magam taposta, alig észlelhető csapást, vagy bizonyos jól ismert fák állását kellett tapogatózva megállapítanom: például az erdő kellős közepén – és mindig koromsötétben! – két fenyő közt kellett áthaladnom, amelyek alig tizenhármas hüvelyknyire álltak egymástól. Néha mikor egy-egy sötét, fülledt éjszaka ballagtam hazafelé, lábammal érezve, de szememmel nem látva az ösvényt, olyannyira elmerülve ábrándjaimba, töprengésembe, hogy felriadtam, amikor kezemet a reteszre kellett emelnem: utólag nem emlékeztem vissza utamnak egyetlen lépésére sem, és arra gondoltam, testem talán akkor is hazatalálna, ha gazdája elszállna belőle, mint ahogy kezünk is ösztönösen a szájunkhoz talál. Néha, ha látogatóm sokáig maradt, és történetesen sötét este volt, el kellett kísérnem a kalyibám mögött húzódó szekérútig, s meg kellett mutatnom, melyik irányban induljon el, inkább lábában bízva, semmint szemében. Egy holdtalan estén így útba igazítottam két fiatalembert, ki a tóban horgászott. Körülbelül egy mérföldnyire laktak az erdőn túl, és jól ismerték a környéket. Egy-két nappal utóbb újra találkoztam egyikükkel, és az elmondta, hogy majdnem egész éjszaka az erdőben tévelyegtek, lakóhelyük közvetlen közelében, és csak hajnal felé értek haza; közben jó néhányszor eleredt az eső, a fák lombja is csuromvíz volt, és ők bőrig áztak. Sokakról tudok, akik még a falu utcáin is eltévednek, ha olyan az éjszaka, hogy amint mondják, késsel lehetne vágni a sötétséget. Hallottam olyanokról, akik messze lakván, ekhós szekéren jöttek be a városba vásárolni, és a kocsiban kellett éjszakázniuk; látogatóba induló urak, hölgyek néha fel mérföldes vargabetűt tesznek, mert csupán lábukkal érzik a járdát, és nem tudják, mikor, merre kanyarodnak. Sajátos, emlékezetes és értékes tapasztalat az erdőn eltévedni. Hóviharban néha nappal is megesik, hogy kiérsz egy jól ismert útra, és képtelen vagy megmondani, melyik irányban kell elindulnod a falu felé. Tudod, hogy százszor végigmentél rajta, mégsem ismeresz rá egyetlen részletére sem, olyan, mintha Szibériába pottyantál volna hirtelen. Éjszaka persze még sokkal tanácstalanabb az ember. Legközönségesebb útjainkon is öntudatlanul bár, de állandóan úgy tájékozódunk, mint a hajósok, bizonyos jól ismert földnyelvek meg világítótornyok szerint, és ha kitérünk útunkból, még akkor is megmarad bennünk a közeli hegyfok képe; a Természet nagyságát, idegenségét csak akkor ismerjük fel, ha eltévedtünk, vagy körbe forgunk – mert az embert csak egyetlenegyszer kell csukott szemmel megforgatni tengelye körül, hogy elveszítse tájékozódását. Mindenkinek újra meg kell tanulnia a négy égtájat, valahányszor fölébred, akár álmá-

ból, akár elmélkedéséből. És csak ha eltévedünk, más szóval kifejezve, ha elveszítjük a világot, akkor találjuk meg lassan önmagunkat, akkor ébredünk rá, hogy hol vagyunk, és hányféle bonyolult kapcsolat fűz a világmindenséghez.

Egy délután, első waldeni nyaram vége felé, mikor bementem a faluba, hogy elhozzam cipőmet a foltozóvargától, elfogtak, és börtönbe csuktak, mert – amint más helyütt elbeszéltem – nem fizettem adót, nem ismertem el az állam tekintélyét, a hatalmas államét, amely tanácsházának kapujában úgy adja-veszi a férfiakat, nőket, gyermekeket, mint a jószágot. Nem ezért mentem ki az erdőbe. De akárhová megy az ember, embertársai üldözőbe veszik, behálózzák fertelmes intézményeikkel, és ha módjukban áll, rákényszerítik, hogy beleilleszkedjék mindenre elszánt titkos társaságukba. Igaz, erőszakosabban, feltűnőbbben is védekezhettem volna, több-kevesebb eredménnyel: ámokfutóvá válhattam volna, de én nem akartam a társadalom ellen támadni, inkább azt akartam, hogy a társadalom támadjon ellenem, mivel az van kényszerhelyzetben, és nem én. Másnap azonban kiszabadultam, megkaptam megfoltozott cipőmet, és idején értem vissza az erdőbe, hogy Fair-Haven-hegyen elfogyaszszam áfonyaebédemet. Sohasem molesztált senki, csak az állam hivatalos közegei. Csak az íróasztalomat zártam le, amelyben írásaimat tartottam, házam ajtaját soha, még csak be sem reteszelt, sem ablakomat nem szögelt be. Ajtóm éjjel-nappal nyitva volt, még akkor is, ha több napig voltam távol egyfolytában; nem zártam be házamat akkor sem, amikor a rákövetkező ősszel két hetet töltöttem a maine-i erdőkben. És mégsem történt soha semmi baj: otthonom akkor sem lehetett volna nagyobb biztonságban, ha katonák őrzik. A fáradt vándor megpihenhetett és fölmelegedhetett tűzhelyemnél, az irodalmi hajlandóságú elszórakozhatott az asztalomon található néhány könyvvel, a kíváncsi kinyithatta szekrényem ajtaját, kifürkészhette, mi maradt ebédemből, és mi lesz vacsorára. Mindenféle rendű és rangú ember megfordult így házikómban, a tóra menet, de soha sem okoztak kárt, nem is vezett el semmim, csak egyszer egy kis könyvem, egy kötet Homérosz, talán azért, mert feltűnő aranymetszésű volt; remélem, azóta az is jó kezekbe került. Meggyőződéseim szerint, ha mindenki olyan egyszerűen élne, mint én akkoriban, rablás, tolvajlás ismeretlen volna. Ilyesmi csak olyan közösségben történik, ahol az egyiknek többje van, mint ami kell, a másiknak pedig kevesebbje. Szentül hiszem, a Vatikáni Könyvtár Homéroszai is hamarosan megfelelő gazdára találnának.

*...Nec Bella fuerunt,
Fagínus astabat dum scyphus ante dapes.
...Sosem volt háború addig,
míg kopogó fapohár járta a víg lakomán.⁵*

„Te, aki a közügyeket kormányzod, mi szükséged rá, hogy büntetést alkalmazz? Szeresd az erényt, és néped erényes lesz. A nagyúr erénye olyan, mint a szél, a közönséges emberé olyan, mint a fű: ha a szél fúj, a fűszál meghajlik.”

⁵ Tibullus verséből, Radnóti Miklós fordításában.

Kilencedik fejezet

A TAVAK

Néha, ha kimerítettem falubéli barátaimat, és megcsömörlöttem a pletykától meg az emberek társaságától, még messzebb hatoltam nyugat felé, megszokott lakóhelyemen túl, még ismeretlenebb tájakra, járatlan erdőkbe, friss legelőkre, vagy alkonyatkor a Fair-Haven-hegyen fogyasztottam el áfonyavacsorámat, és több napra való tartalékot gyűjtöttem. Aki piacon vásárolja, vagy piaci árusításra termeli a gyümölcsöt, az nem ismeri igazi zamatát: ezt csak egyféle módon lehet megismerni, mégis kevesen választják ezt a módot. Aki meg akarja tudni, milyen ízű az áfonya, kérdezze meg a gulyást, vagy a fogolymadarat. Elterjedt tévedés azt hinni, hogy aki sosem szedett áfonyát, ismeri az ízét. Az áfonya sohasem jut el Bostonig; bostoni lakos azóta sem ízlelt áfonyát, mióta a város három dombján termett. A gyümölcs lényege, ambróziája eltűnik hamvával együtt, amely lekopik az árus szekeren, mire piacra jut – ami marad, pusztá száraz takarmány. Amíg az Örök Igazság uralkodik a földön, egyetlen szem ártatlan áfonya sem szállítható be a városba a hegyvidékről.

Alkalomadtán, napi kapálásom végeztével csatlakoztam egy-egy türelme-fogyott cimborához, aki reggel óta ott horgászott a tóparton, oly némán és mozdulatlanul, mint egy kacsza vagy lebegő falevél, és sorra próbálgatva többrendbeli filozófiát, érkeztemkor többnyire oda lyukadt ki, hogy ő valamely ősrégi szerzetesrend tagja. Járt oda többek közt egy idősebb ember, kitűnő ács és horgász, aki szívesen tekintette házamat csupán a halászok kényelmére épült intézménynek; én is szívesen vettem, ha ajtómban ült, és fölszerelését rendezgette. Néhanapján együtt ültünk a vízen, ő a csónak egyik végében, én a másikban, de nem sok szót váltottunk, mert cimborám az utóbbi években megsüketült; alkalomadtán egy-egy zsoltárt dúdolt, amely kellemesen illeszkedett elmélkedésemhez. Együttlétünk tehát töretlen harmóniában telt, és sokkal kellemesebben alakult, mint hogyha szavakkal értekeztünk volna. Ha nem volt társaságom – s többnyire ez volt az eset –, akkor evezőmmel megcsapkodtam a csónak oldalát, és fölkeltettem a visszhangot, gyűrűző, terjedő hanggal töltöttem meg a környező erdőket, felriasztván őket, mint az állatsereglet ápolója vadállatait, amíg minden domboldal, minden erdős völgy visszamordult.

Meleg nyári estéken gyakran furulyáztam a csónakban ülve; a sügér körém gyúlt, mintha megigéztem volna játékkal, a holdsugár lassan andalgott végig a tó palajos-fodros fenekén, amely tele volt szórva az erdő roncsaival. Régebben is kijáratam ide a tópartra, de csak alkalmoszerűen, sötét nyári éjjeleken; társammal táborni- zet gyújtottunk közvetlenül a vízparton, mert azt tartottuk, odavonzza a halakat, és madzagra fűzött kukacokkal menyhalat fogtunk; amikor megelégtünk a horgászást, késő éjszaka, magasan felhajigáltuk a levegőbe az égő faágakat, mint megannyi rakétát; a tó vizébe hullva, hangos sistergéssel kialudtak, és mi egyszer csak koromsötétben maradtunk. Füttyörészve indultunk vissza a vak éjen át az emberlakta helyekre. Most azonban végleg tanyát ütöttem itt a tóparton.

Néha elbeszélgettem a faluban, amíg az egész család aludni tért; akkor hazamentem erdei tanyámra, és a másnapi ebéd érdekében éjféli horgászásra indultam a holdfényben, baglyok, rókák szerenádjá közepette, melyet néha-néha egy-egy ismeretlen madár közeli, nyekegő hangja szakított félbe. Értékes, emlékezetes élmények voltak ezek számomra: ott ültem, lehorgonyozva negyven láb mélységű víz felett, s négy vagy ötszáz lábnyira a parttól, körülöttem néha ezernyi sügér meg apró aranyhal, farkával pettyezve a víz holdsütötte felszínét; ott ültem, s egy hosszú lenmadzagon át közlekedtem holmi negyven láb mélységben lakó rejtélyes éjjeljáró halakkal, néha hatvan láb hosszú madzagot húzva magam után a tóban, ahogy a szelíd éjszakai szellő ide-

oda hajtott; néha-néha halk remegést éreztem a madzagon végigfutni, annak jeléül, hogy a vége körül holmi ismeretlen élőlény ólálkodik, tétován, bizonytalanul lebzsel, és nehezen szánja el magát. És a végén, lassan, óvatosan, egyik kezemet a másik alá rakva, ficáncoló, szarvas menyhalat, sikerült felhúznom a felszínre, a csónakba. Furcsa tapasztalat volt, kivált sötét éjeken, mikor gondolataim messze szálltak, kozmikus, átfogó szférákba emelkedtek, hirtelen megérezni azt a halk rándítást, amely félbeszakította álmodozásomat, és ismét a Természethez fűződött. Úgy tetszett, legközelebb bízást felfelé vethetném horgomat a levegőbe, hiszen a lenti elem sem látszott sokkal sűrűbbnek, így – mondhatnám – két halat fogtam egy horoggal.

Walden környéke nagyon szép, de ez a szépség szerény, semmilyen tekintetben sem megrázó vagy fenséges, és igazából csak annak érdekes, aki régóta jár ide, vagy sokáig lakta ezt a vidéket; de a tó olyan ritka mély és tiszta, hogy már csak ezért is megérdemli a leírást. Tiszta, sötétzöld kútnak mondhatnám, mely mintegy fél mérföld hosszú, s kerülete egy és háromnegyed mérföld; felszíne hatvanegy-hatvankét hold; soha el nem apadó forrás a fenyő- és tölgyerdők mélyén, nincsen látható be- és kifolyása, csupán a felhők, az eső, a párolgás szabályozza. A környező dombok meredeken emelkednek ki a vízből negyven-nyolcvan lábnyi magasságig, sőt a keleti és délkeleti parton száz, illetve százötven láb magasságot is elérnek, a tótól egynegyed-egyharmad mérföldnyire. A dombokat mindenütt sűrű erdő borítja. Concordi vizeinknek legalább kétféle színük van, más, ha messziről nézzük, s más, pontosabban meghatározható, ha közel vagyunk. Az első inkább a megvilágítástól függ, és az ég színét követi. Nyáron, tiszta időben folyóink, tavaink kisebb távolságból mind kéknek látszanak, kivált ha felszínük hullámos, és nagyobb távolságból valamennyi egyforma. Viharos időben néha sötét palaszínűek. A tenger azonban egyik nap kék, másik nap zöld, állítólag anélkül is, hogy a légköri viszonyok megváltoznának. Láttam már folyónkat olyankor, mikor a tájat hó borítja: vize is, jégtakarója is csaknem fűzőldnek látszott. Van, aki azt állítja, hogy a „tiszta víz színe a kék, akár folyékony, akár szilárd állapotban”. De ha csónakból, egyenesen lenézünk tavaink vizébe, mindegyik más-más színű, s erősen eltér egymástól. Walden hol kék, hol zöld, még ugyanarról a pont-ról tekintve is. A föld és az ég közt helyezkedik el, így mindkettő színéből átvesz valamit. A dombtetőről nézve az ég színét veri vissza, de közvetlen közelből a part mentén, ahol látszik a fövényes fenék, sárgás színű, beljebb világoszöld, s ez a szín a tó közepe felé fokozatosan egyenletes sötétzölddé mélyül. Némely megvilágításban még a tetőről nézve is élénkzöld a partok mentén. Némelyek ezt a zöld lomb visszaverődésének tulajdonítják, de a víz éppolyan zöld a vasúti töltés mentében is, meg tavasszal is, mielőtt a rügyek kifeslenek, így meglehet, hogy ez a zöld szín az uralkodó kékség meg a sárga homok keveredéséből jön létre. Ilyen a tó szivárványhártyája. Tavasszal azon a sávon olvad meg először a jég – a föld is melegíti, a tó fenéke is visszaveri a nap melegét –, és keskeny csatorna képződik a középső, még befagyott rész köré. Akárcsak a többi tavunk, ha felszíne hullámos, verőfényes időben bizonyos távolságból sötétebb kéknek látszik, mint maga az ég – talán, mert a hullámok felülete a megfelelő szögben tükrözi vissza az eget, vagy talán azért, mert több fény keveredik hozzá; ilyenkor, ha csónakban ültem, és kettős látással néztem a vizet, vagyis úgy, hogy a visszaverődést is lássam, kétféle színt különböztettem meg: egy leírhatatlan, páratlan világoskék, festett vagy színjátékos selyemre, acél kardpengére emlékeztető s az ég kékjénél is égszínkébb kék váltakozott a hullámok túlsó oldalán feltűnő eredeti sötétzölddel, mely utóbbi szín zavarosnak és piszkosnak tetszett a másikhöz képest, üveges, kékes zöld ez, amennyire emlékszem rá, olyasféle, mint a téli ég felhők közt előtűnő foltjai nyugat felé, éppen napszállta előtt. Mégis, ha egy pohárral merítünk vizéből, és a fény felé tartjuk, olyan színtelen, mint ugyanannyi levegő. Köztudott dolog, hogy egy nagy üvegtábla zöldes árnyalatú – „testé”-nél, vagyis tömegénél fogva, amint

készítői mondják –, ám egy kis darabka ugyanabból színtelen. Hogy mekkora tömeg waldeni vizet kellene vennünk, hogy zöldes árnyalatúnak lássuk, azt sosem próbáltam ki. Folyónk vize fekete vagy sötétbarna, ha közvetlen közelből nézzük, és – mint a legtöbb tó vize – sárgásra festi a benne fürdőző testét; ám a Walden-tó vize olyan kristálytiszt, hogy a fürdő ember tagjai alabástromfehérnek látszanak, s ez a természet-ellenes fehérség még félelmetesebb hatást kelt, azáltal, hogy a tagok felnagyítva, eltorzulva látszanak a vízben – Michelangelo figyelmére méltó tanulmány

A víz olyan átlátszó, hogy huszonöt-harminc lábnyi mélységben is tisztán látni a tó fenekét. Csónakból sok lábnyi mélységben is világosan láthatjuk a sügér- meg aranyhalrajokat, a kicsiny halak egyike-másika alig hüvelyknyi hosszúságú, de a sügért könnyen meg lehet különböztetni háta keresztásvjairól; úgy tetszik, aszkéta hajlandóságú halak lehetnek, ha itt megélhetést találnak. Egyszer, télen, évekkel ezelőtt léket vágtam a jégbe, mert csukát akartam fogni; amikor kiléptem a partra, baltámat visszadobtam a jégre, de mintha gonosz manó irányította volna, nagy darabot: csúszott a jégen, és egyenesen beleesett az egyik lékbe, ahol a víz huszonöt láb mély. Kíváncsiságból lehasaltam a jégre, és belenéztem a lékbe, meg is láttam a baltámat; tótágast állt, kissé félrebillenve, nyele szelíden imbolygott jobbra-balra a tó lüktetésével, és ott állhatott volna tótágast, lengedezve, amíg el nem korhad az évek folyamán, ha nem teszek ellene. De én nem hagytam annyiban: csákányommal másik léket vágtam közvetlenül a balta fölé, lemetszettem a leghosszabb nyírfavesszőt, amelyet a parton találtam, madzagból csúszócsonk hurkot készítettem, azt hozzákötöttem a vessző végéhez, óvatosan leengedtem, ráhurkoltam a baltanyél gombjára, és így szerencsésen sikerült kihúznom.

A Walden-tó partját csaknem körös-körül legömbölyített, sima, hófehér kavicsok szegélyezik, olyan, mintha ki volna kövezve, kivéve egy-két darabka homokos partot; a víz olyan hirtelen mélyül, hogy sok helyütt egyetlen ugrással már fejed fölé érő mély vízbe jutsz. Nem is látnád már a tó fenekét a túlsó partig, ha a víz nem volna olyan csodálatosan átlátszó. Némelyek szerint feneketlen. A víz sehol sem iszapos, felülete-sebb szemlélő azt hihetné, hínár nem tenyészik benne, s egyéb vízínövény is alig található – kivéve egy-két kicsiny árretet, amely nem tartozik igazából a tóhoz; gondos vizsgálattal sem lelni benne kakát vagy korhadó faágat, de még sárga vagy fehér vízili-liomot sem, legföljebb itt-ott néhány hínárfélét, a fürdőző azonban talán észre sem venné ezeket, s valamennyi éppolyan tiszta, fényes, mint az elem, amelyben tenyészik. A gömbölyű kavicsok néhány lépésnyire beérnek a vízbe, de attól fogva fövenyes a fenék, kivéve a tengerszem legmélyebb részein, ahol rendszeren van némi üledék, valószínűleg a számtalan őszön át behullott, korhadó falevelektől; a horgony onnét még télen is friss zöld hínárt hoz fel.

Még egy ugyanilyen tengerszemünk van, a White Pond (Fehér-tó) Nine Acre Comerban: de noha tíz-tizenöt mérföldnyi körzetben minden tavat ismerek, nem tudok róla, hogy még egynek ilyen tiszta, forrásvíz jellege volna. Egymást követő népek ittak belőle, csodálták s mérték meg mélyét, majd kihaltak – de a tó vize éppolyan tiszta-zöld, mint valaha. Nem időszakos forrás! Walden tava talán már azon a tavaszi reggelen is létezett, amikor Ádám és Éva kiűzetett a paradicsomból; talán éppen déli szél hozta, szelíd, párálló tavaszi eső permetezett rá, felszínét miriádnyi réce, vadlúd borította, amelyek még hírét sem hallották a bűnbeesésnek, és beérték az ilyen csendes, tiszta tavakkal. A tengerszem pedig már akkor is berzenkedett, hullámozott, megtisztította vizét, megfestette arra az árnyalatra, amelyet most is visel, és kiváltságlevelet kapott az égtől, hogy ő legyen az egyetlen Walden-tó a világon, mennyei harmatok párloja. Ki tudja, hány nép le nem jegyzett irodalmában játszotta a kasztáliai forrás szerepét? Ki tudja, milyen nimfák játszadoztak benne az aranykorban? Hibátlan drágakő ez Concord koronájában.

Az első emberek, akik idejöttek, talán mégis itthagyták lábuk nyomát. Meglepetéssel fedeztem föl egy a meredek domboldalba taposott keskeny, polcforma ösvénykét, mely körös-körül övezi a tavat, még ott is, ahol nemrégiben irtották ki a parti erdőséget; a csapás hol feljebb, hol lejjebb vonul a hegyoldalban, hol közeledik a parthoz, hol eltávolodik tőle, alighanem olyan vén, mint az itt lakó emberiség, őslakó vadászok taposhatták ki eredetileg, de a környék jelenlegi lakosai is járják, nem sejtve, hogy ki járt ott előttük. A legjobban akkor látható az ősi csapás, ha télen havazás után megállunk a tó kellős közepén: a könnyű hóban világosan meglátszik a fehér hullámvonal, nem fűdi el a gyom és a lomb, jó negyed mérföldnyire is ellátszik így, még olyan helyeken is, ahol nyáron még közvetlen közelből is alig venni észre. A hó mintegy tiszta fehér reliefben jelenteti meg előttünk. Ha egykor majd díszes villák épülnek föl e parton, kertjük talán még akkor is megőrzi e csapás nyomait.

A tengerszem vize emelkedik és süllyed, de hogy szabályosan-e vagy rendszertelenül, és milyen időközönként, azt senki sem tudja, noha – mint ilyenkor mindig – sokan állítják magukról, hogy tudják. Télen többnyire magasabb a vízállás, nyáron alacsonyabb, de ez nem követi teljes pontossággal a száraz, illetve esős évszak váltakozását. Emlékszem olyan időkre, amikor egy-két lábbal alacsonyabb, s olyan időre is, amikor jó öt lábbal magasabb volt a vízállás, mint amikor ott laktam. Egy helyütt keskeny homokzátony nyúlik be a tóba, melynek egyik oldalán igen mély a víz; ott 1824 táján a parttól jó harminc lépésnyire segitettem társaimnak tábornúzon egy bogrács halászlét főzni, ami a következő huszonöt évben lehetetlen volt; másrészt meg barátaim hitetlenkedve hallgatják, ha elmondom nekik, hogy néhány esztendővel később csónakból szoktam horgászni egy eldugott kis erdei öblöcskében, vagy hetvennyolcvan lépésnyire az általuk ismert parttól – mivel az öbölből azóta réges-rég tisztás lett. Az utóbbi két évben azonban a tó állandóan emelkedett, és ma, 1852 nyarán, éppen öt lábbal magasabb, mint amikor én itt laktam, azaz éppolyan magas, mint három évtizeddel ezelőtt, és a tisztáson ismét folyik a horgászás. A vízállás tehát hat-hét lábnyit ingadozik, holott a környező dombokról felé folyó vízmennyiség viszonylag jelentéktelen; a változást tehát nyilván a mélyben lévő források okozzák. Ezen a nyáron a víz tükre már ismét lassú apadásnak indult. Figyelemre méltó, hogy ez a fluktuálás – akár szabályos, akár sem – mindenesetre hosszú esztendőket vesz igénybe. Eddig egy emelkedést és két süllyedést éltem át, és előre sejtem, hogy tizenkét vagy tizenöt év múlva a vízállás újra olyan alacsony lesz, mint amilyennek legalacsonyabb korában láttam. A Waldentől egy mérföldnyire keletre lévő Flint-tó – leszámítva a befolyói és kifolyói okozta kisebb módosulásokat –, valamint a közbeeső kisebb tavacsák mind a Waldent követik, és röviddel ezelőtt tetőztek, a Walden-tóval egy időben. Ugyanez áll, amennyire megfigyeltem, a White Pondra is.

Walden vizének ez a nagy időközönként való emelkedése-süllyedése egy szempontból mindenesetre jó: az egy-két évig tartó magas vízállás – noha megnehezíti a tó megkerülését – megöli a parton a legutóbbi magas vízállás óta kisarjadt növényzetet, szurokfenyőt, nyírt, éget, nyárfát, miegymást, s amikor újra leszáll, kitakarítva hagyja maga után a partot, mert ellentétben sok más tóval, és minden olyan vízzel, amely napi árapálynak van kitéve, a Walden-tó partja akkor a legtisztább, mikor a vízállás a legalacsonyabb. Azon a parton, ahol lakom, egy sor tizenöt láb magas szurokfenyő úgy dőlt ki, mintha lekaszálták volna, s további terjeszkedésének ekképpen vége szakadt: nagyságuk jelzi, hány esztendő múlt el a legutóbbi magas vízállás óta. Felszínének e váltakozásával a tengerszem érvényesíti parti jogait: a part part marad, a fák nem hódíthatják el tőle. Olyan, mintha a tó ajka volna; nem nő rajta szakáll. Időről időre megnyalogatja. Ha magas a vízállás, az éger-, fűz- meg juharfák több láb hosszúságú, rostos, vörös gyökerek tömegét eresztik törzsüktől minden irányban a vízbe, a földtől három vagy négy lábnyira, abbeli erőfeszítésükben, hogy megmaradjanak;

megfigyeltem, hogy a parti feketeáfonya-bokrok, melyek nagyra nőttek, de rendes körülmények közt gyümölcsöt nem termettek, ilyen körülmények között dús termést hoztak.

Sokan törték a fejüket, mi az oka, hogy a tópart olyan szabályosan ki van kövezve. Honfitársaim valamennyien ismerik a régi mondát, városkám vénei is már ifjúkorukban hallották, hogy egyszer régen az indiánok pow-pow-t tartottak itt egy domb tetején, amely olyan magasra nyúlt az égbe, mint amilyen mély most a tó; a rege szerint igen sokat káromkodtak – noha az indiánok e tekintetben sohasem vétkeztek –, és amint ott szentségeltek, a domb megrázkódott és elsüllyedt, csak egyetlen öreg sguaw, Walden nevezetű, menekült meg az indiánok közül, és ő róla nevezték el a tavat. Úgy képzeltek, hogy amikor a domb megrázkódott, ezek a kövek legurultak az oldalán, és azokból lett a mostani part. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy valamikor itt nem volt tó, most pedig van; az indián rege pedig nem mond ellent a már említett régi településnek, aki jól emlékszik, hogy mikor először jött ide vízkereső vesszejével, vékonyka páracsíkot látott felszállni a pázsit alól, a mogyoróvessző állhatatosan lefelé mutatott, és akkor döntötte el, hogy itt kutatás. A köveket illetően, sokan azt tartják, hogy ittlétük nem magyarázható a hullámok munkájával; én azonban megfigyeltem, hogy a környező hegyek telis-tele vannak hasonló kövekkel, elannyira, hogy amikor a vasútvonalat vágták, falat raktak belőle mind a két oldalán, ott, ahol a töltés a tó mellett halad; azt is megfigyeltem, hogy ott a legtöbb kő, ahol a part a legmeredekebb – így számomra immár nem rejtély a kövek jelenléte. Tudom, ki volt a kövezőmester. Ha a tó neve nem származik valamely angol helynévből – teszem azt, Saffron Waldenből –, akkor még az sem lehetetlen, hogy eredetileg „Walled-in Pond”-nak, azaz körös-körül falazott, vagy fallal kerített tónak nevezték.

A tó nekem kész, ásott kutamul is szolgált. Mindig kristálytiszt volt a vize, s az év négy hónapjában ráadásul még jéghideg is; olyankor szerintem fölért a legjobb kút-vízzel. Télen minden szabad ég alatti víz hidegebb, mint a fagytól védett kút vagy forrás. 1846. március 6-án a tóból merített víz, amely előző délután öt órától aznap délig szobámban állt, negyvenkét fokos⁶ volt, tehát egy fokkal hidegebb, mint a falu leghidegebb kútjának frissen húzott vize, holott a szoba hőmérséklete az idő egy részében 65-70 fokig is felment, mert a nap úgy tűzött a tetőre. Ugyanaznap a Boiling Spring – Forró Forrás – hőfoka 45 fok volt, tehát a legmelegebb valamennyi közül, holott nyáron ez a leghidegebb, amit ismerek, mert akkor nem vegyül hozzá sekély és állott felszíni víz. De a Walden-tó vize sem melegszik fel soha annyira, mint más napsütötte vízfelület, nyilván szokatlan mélysége miatt. A legmelegebb időben rendszeren levittem egy csőbörrel a pincébe, ott éjszakán át kihűlt, és egész nap hideg maradt; csak nagy néha folyamodtam egy közeli kúthoz. A waldeni víz sokáig friss maradt, egy hét múlva ugyanolyan jó volt, mint aznap, amikor merítettem, és sohasem volt szivattyúíze. Aki nyáron egy hétig valamelyik tavunk partján táboroz, elég, ha egy vödör vizet beás a földbe sátra árnyékában, és már nem fogja nélkülözni a jeget.

Fogtak a Walden-tóban hétfontos recéscsukát is, nem is szólva egy másikról, amelyik villámsebességgel elvitte a horgot orsóstul, mindenestül, s amelyet a kárvallott horgász nyolc fontra becsült, mivel nem látta. Fogtak ezenkívül sügért és menyhalat, néha kétfontosat vagy annál is nagyobb, azonkívül aranyjászt, koncért (*Leuciscus pulchellus*), nagy ritkán dévérkeszeget, és egyszer, legföljebb kétszer ángolnát, melyek közül az egyik négy fontot nyomott – ezt azért részletezem ennyire, mert a hal súlya többnyire hírének egyetlen jogcíme, és több ángolnáról nem is hallottam errrefelé. Halványan emlékszem ezenkívül egyfajta apró, tán öt hüvelyk hosszúságú halra, melynek oldala ezüstös, háta zöldes színű volt, kissé az önhöz hasonlított; ezt csupán

⁶ Fahrenheit.

azért említem, hogy némi regényességet is keverjek száraz beszámolómba. Mindent egybevetve a Walden-tó nem nagyon gazdag halban. Legfőbb büszkesége a sügér, bár abból sincs valami sok. Télen néha legalább háromféle különböző fajtát láttam a jégen feküdni: egy acélszürke, hosszú, lapos fajtát, mely leginkább a folyókban élő sügérhez hasonlít; egy fényes aranyszínű, itt-ott zöldesbe játszó és feltűnően domború fajtát, ez itt a leggyakoribb, végül egy harmadikat, mely ugyancsak aranyszínű és testalkatában is az utóbbihoz hasonlít, de oldala apró barna vagy fekete pöttyös, közte néhány vérpiros pöttyel, akárcsak a pisztráng. A reticulatus – hálós vagy recés – melléknév nem passzolna reá; inkább gurrarus-nak, babosnak vagy pettyesnek mondanám. Tavunk valamennyi halának igen tömör a húsa, mind súlyosabb, mint amennyit formája ígér. Menyhal, sügér, aranyhal, valamennyi fajta, amely e vizeket lakja, sokkal tisztább, szebb, tömörebb húsú, mint a folyók és más tavak halai, s azoktól könnyen megkülönböztethető – ez valószínűleg a víz tisztaságának köszönhető. Tudós ichthyológusok talán külön válfajnak neveznék el némelyiket. A halakon kívül béka, teknős, éti kagyló is lakik tavunkban; körülötte vidramenyét, pézsmapatkány nyomát is látni olykor, s alkalomadtán egyegy vándorló mocsári teknősbéka is meglátogatja. Néha, ha reggel ellöktem csónakomat a parttól, felriasztottam egy hatalmas teknőst, amely alája bújt éjszakára. Tavasszal és ősszel vadrécék, vadludak járnak oda, fehér hasú fecske (*Hirundo bicolor*) suhan el tükre fölött, és kavicsos partján bíbic (*Totanus maularius*) sétálgat nyaratszaka.

Nagy ritkán egy-egy halászsast riasztottam fel egy vízre hajló fenyőágról; de nem hiszem, hogy sirály szárnya valaha is megszenségtelenítené tavamat, mint Fair-Havent. Legföljebb ha évente egy jegesbúvár idetéved. Nagyjából ezek a fontosabb állatok környékünkön.

Csónakról, szélcsendes időben, a fövényes keleti part közelében, ahol a víz nyolctíz láb mély, de másutt is a tó fenekén tyúktojásnál valamivel kisebb kavicsokból rakott kis kerek halmokat láthatunk, mintegy hat láb átmérőjű és egy láb magas kupacokat, holott körös-körül sima a fövény. Első gondolatom az volt, hogy vajon nem az indiánok rakták-e ezeket a halmocskákat a tó jegére valamely célból, s nem úgy süllyedtek-e le az olvadással a tó fenekére; de ehhez túlságosan szabályosak, s némelyik láthatóan igen friss. Folyókban látni néha ilyeneket; de minthogy a tóban nem el sem nyúlhal, sem orsóhal, nem tudom, milyen hal készítheti ezeket a fészkeket. – talán a koncér? Mindenesetre mulatságosak, s némi titokzatossággal tarkítják a tó egyhangú fenekét.

A part viszont: eléggé szabálytalan ahhoz, hogy ne legyen egyhangú. Most is magam előtt látom a mély beszögellésekkel fogazott nyugati partot, a merészen ívelő északi és a bájosan csipkézett déli partot, ahol kecsesen ívelő fokok nyúlnak ki egymás mögött, rejtélyes öblöcskéket sejtetve. Az erdő sohasem olyan szép, sosem érvényesül olyan tetszetősen, mint ahogy a vízpartról felnyúló hegyek közé ékelt tengerszem közepéről nézzük, a víz, melyben visszaverődik, nemcsak előtérnek kitűnő, hanem kanyargós partjával természetes határvonalnak is a legkellemesebb. Az erdő széle itt sehol sem nyers vagy tökéletlen, mint ahol a fejsze irtotta ki egy darabját, vagy megművelt föld határolja. A fák szabadon fejlődhetnek s terebélyesedhetnek a víz fölé, és mindegyik arrafelé nyújtogatja legerőteljesebb ágait. Itt a Természet maga alkotta meg az erdő szegélyét, peremét, és a tekintet kedvtelve emelkedik fokozatosan a parti cserjéstől a legmagasabb fák koronáig. Emberkéz munkájának nyomát nemigen látni. A víz ugyanúgy mossa a partot, mint évezredekkel ezelőtt.

A tó a táj legszebb, legkifejezőbb vonása. Nemcsak tengerszem – a földnek is szeme: aki belenéz, fölmérheti önnön mélységeit. A parti fák gyengéd pillákként szegélyezik, az erdős dombok, hegyek pedig lecsüngő, bozontos szemöldökként óvják.

A tó keleti, fövényes, lapos partján állva, csendes szeptemberi délutánon, amikor a túlsó partot könnyű párafátyol homályosítja el, megértettem, miért mondják, hogy „a tó üveges felszíne”. Ha fejünket kissé félrehajtjuk, finom pókhálónak látszik, mely a völgy felett átfeszítve és a távoli fenyves mentén megcsillanva választja el a levegő egyik rétegét a másiktól. Azt hinnéd, hogy alatta szárazon juthatsz át a szemközti dombokig, és a felette elhúzó fecskék bízvást megpihenhetnének rajta. A fecskék olykor csakugyan alámerülnek, lebuknak mintegy az elválasztó vonal alá, és nem is veszik tudomásul tévedésüket! Ha nyugat felé tekintesz a tó felett, mind a két kezeddal kell ernyőznöd szemed a két nap ellen: az igazi és a visszaverődése ellen, mert a kettő egyenlő fényes; és ha a kettő közt a tó felszínét fürkészed, az a szó szoros értelmében olyan sima, mint az üveg, kivéve, ahol a molnárpoloskák mozgása nyomán aprócska szikrázás támad rajta, vagy ahol egy-egy vadkacsa tollászkodik, vagy mint már említettem, fecske suhan el olyan alacsonyan, hogy megérinti. Egyszer-egyszer a távolban hal ugrik fel, s ír le három-négy lábnyi ívet a levegőben, és a tóban villanás támad, ahol felugrik, újabb villanás, ahol újra vizet én néha az egész ezüstös ív oda látszik; imitt-amott talán bogáncspihe úszik a vízen, halak csipegetik, újabb gyűrűzést támasztva. Olyan az egész, mint az olvasztott üveg, amely lehűlt, de még nem szilárdult meg, s a néhány pöttyöcske rajta tiszta és kedves, mint az üvegben az apró hibák. Néhol még simább, sötétebb foltokat különböztethetünk meg, melyeket mintegy láthatatlan pókháló választ el a többi víztől – szitakötők pihenőhelye! A hegytetőről letekintve mindenütt megfigyelhetjük a halak ugrásait, mert valahányszor a csuka vagy az aranyjász bekap egy-egy rovar a tükörsima felszínről, láthatóan felkavarja az egész tó nyugalma. Igazán bámulatos, hogy ez a jelentéktelen esemény milyen feltűnően mutatkozik meg – a hal gyilkossága égre kiált! Távoli megfigyelőhelyemről még akkor is látom a gyűrűket, mikor átmérőjük a száz lábat megközelíti. Negyed mérföldnyire meglátni a keringőbogarat (Gyrinus), amint fáradhatatlanul halad tova a víz felszínén: a keringőbogár ugyanis szántja a vizet, s így mindig két összetartó vonal élén halad; a molnárpoloska ezzel szemben úgyszólván nyomtalanul siklik a felszínen. Ha a tó vize hullámos, sem molnárpoloska, sem keringőbogár nem látható rajta, szélcsendes napokon azonban elhagyják biztos menedéküket, és a part felől bátor lökésekkel siklanak, amíg szinte behálózzák az egész víztükröt. Valóban idegnyugtató foglalkozás verőfényes őszi napon, mikor az ember igazán élvezi a nap melegét, ott ülni a tetőn egy fatönkön, elnézni a tavat, és tanulmányozni a felbuggyanó gyűrűket, amelyek szünetszakadatlan ráíródnak egyébként láthatatlan tükrére a visszaverődő égbolt és fák között. És a nagy sima felületen minden egyenetlenség azonnal elsimul és elterül, mint amikor a hordóban felkavarjuk a vizet, a remegő körök az edény széle felé futnak, és csakhamar eltűnnek – újra csendes minden. Egyetlen hal sem ugorhat, egyetlen rovar sem moccanhat tehát észrevétlenül a tapon, minden megmutatkozik e szétterülő gyűrűkben, a szépség rajzaiban, mintha ez a tó forrásának állandó bugyogása, élete lüktetése, mellének pihegő emelkedése volna. Öröm és fájdalom borzongató izgalma megkülönböztethetetlen egymástól. Milyen békés látvány ez a tó! Az ember keze munkája ismét ragyog, mint tavasszal, sőt minden levélke, gally, kő és pókháló úgy csillog most, késő délután, mint, harmatos tavaszi reggelen. Evező vagy bogár minden moccanása fényvillanást támaszt, és ha csobban az evező, milyen édes a visszhang!

Ilyen szeptember végi, októberi napokon a Walden-tó tökéletes erdei tükör, partjának kövei éppoly becsesek szememben, mint megannyi ritka drágakő. A föld felszínén keresve sem találni semmit, ami olyan tiszta, szép, tágas volna, mint a tó. Ég vize, égi víz. Bekeríteni nem kell. Népek jönnek és tűnnek el, anélkül, hogy beszennyeznék. Olyan tükör ez, amelyet kővel nem lehet betörni, foncsorozása le nem kopik soha, aranyozását állandóan karbantartja a Természet, felszínét sem por, sem vihar el nem

homályosítja, örökké friss marad; minden tisztátalanság, amely netán éri, elsüllyed benne, a napsugár tisztára söpri, porolja – nincsen ennél finomabb törő! –, a lehelet, melyet rálehelünk, nem homályosítja el, (un a magáét felküldi magasra, mint felleget; hogy azután szelíden visszaverje kebelében.

Az ilyen víztükör elárulja, milyen szellem lakozik a levegőben. Fentről kap állandóan új életet, mozgást. Természeténél fogva közvetítő föld és ég között. A szárazföldön csak a fa meg a fű hajladozik, ám itt magát a vizet fodrozza a szél. Fénycsíkok, fénypázmák és foltok jelzik a szellő útját. És milyen csodálatos, hogy letekinthetünk felszínére. Egyszer talán majd ugyanígy nézhetünk le a levegő felszínére, és megfigyelhetjük, ahogy egy még ritkább közeg végigsuhint rajta.

Október vége felé, mikor beállít a fagy, eltűnik a keringőbogár meg a molnárpóloska, és attól fogva, novemberben, ha csendes a levegő, immár semmi, de semmi sem töri meg a felszín békéjét. Egy novemberi délután, több napos esőzést, szélvihart követő szélcsendben, amikor az ég még egészen borús volt, és a levegő erősen párás, megfigyeltem, hogy a tó tükre olyan sima volt, hogy szinte alig lehetett megkülönböztetni a környező világtól, jöllehet már nem az október harsogó színeit tükrözte vissza, hanem a környező dombok komor novemberi színeit. Noha a lehető legszelídebben siklottam el fölötte, a csónakom verte enyhe hullámok szétterjedtek a vízen, ameddig szemem ellátott, és recéssé tördelték a visszaverődő képeket. De ahogy szétnéztem, imitt-amott távolabb halk csillogást vettem észre, mintha néhány fagytól megmenekedett molnárpóloska gyülekeznek ott, vagy a sima felszín talán víz alatti forrásról árulkodnék. Amikor óvatosan odaéveztem az egyik ilyen fényes folthoz, meglepetten észleltem, hogy ezer meg ezer apró, alig öt hüvelyk hosszúságú sügér vesz körül, a zöldes vízben meleg bronzszínűnek látszottak, ott rajzottak, és minduntalan felfelúsztak a felszín alá, légbuborékokkal törve meg simaságát. Az áttetsző, feneketlennek látszó vízben, a felhők visszaverődésében szinte úgy éreztem, mintha léggömbben úsznék a levegőn át, a halak úszását is inkább repülő vagy lebegő mozgásnak véltem, mintha madarak repülnének el tömör falkában éppen alattam, jobbra és balra tőlem, szárnyként szétterjesztett vitorlázó uszonyokkal. Sok ilyen rajt láttam a tóban, láthatóan kihasználták a rövid időt, amely még hátravan, mielőtt a tél jégből formál zsutut, elzárván előlük a napvilágot; a tó felszíne felettük néha olyannak látszott, mintha könnyű szellő pettyezné, vagy néhány esőcsepp hullana belé. Ha óvatlanul közeledtem, és megriasztottam őket, hirtelen csapkodni kezdtek a farkukkal, mintha valaki lombos ággal paskolta volna meg a vizet – és azon nyomban elmenekültek a mélybe. Később feltámadt a szél, a köd megsűrűsödött, a hullámok megszaladtak, és a sügér sokkal magasabbra ugrott, mint annak előtte, fel testével kiemelkedett a vízből – száz meg száz három hüvelyknyi fekete pont, mind egyszerre a víz színe fölött! Egyik évben még december ötödikén is láttam holmi ragyát a víz színén, s mivel a levegő erősen párás volt, azt hittem, nyomban esni fog, ezért gyorsan az evezőhöz kaptam, és megindultam hazafelé; az esőpettyek a vízen gyorsan szaporodtak, noha arcomon nem éreztem a cseppeket, de előre láttam, hogy hamarosan bőrig ázom. Ám a ragya egyszer csak eltűnt, mert azt az evezőm zajára riadtan a mélybe menekülő sügér okozta; még láttam, ahogy a raj eltűnt a víz alatt – és így végül is szárazon úsztam meg a délutánt.

Egy öregember, aki majd hatvan évvel ezelőtt járt ki a tóhoz, amikor még köröskörül sűrű erdő sötétlett – ez az öregember elmondta, hogy annak idején néha hemezsegett itt a vadkacsa meg egyéb víziszárnyas, és sok sas is szállongott fölötte. Horgászni járt ki ide, és egy fatörzsből kivájt öreg kenut használt erre a célra, amelyet a parton talált. Két fenyő kivájt és összeeszkábált törzséből készült, két vége szögletesen volt levágva. Ormótlan ladik volt, de évekig használható állapotban maradt, amíg végül teleszívódott vízzel, és valószínűleg elsüllyedt. Az öregnek fogalma sem volt róla,

hogy kié: a tó tulajdona volt. Horgonyához hickory-fenyő lehántott kérgéből font magának kötelet. Egy még nála is vénebb gelencsértől, aki a Forradalom előtt élt a Walden-tó partján, azt hallotta, hogy a tó fenekén van egy vasláda, a gelencsér maga látta. Néha feljön a víz színére, és a part felé tart, de ha az ember közeledik hozzá, újra elsüllyed és eltűnik. Örömmel hallottam a fatörzsből vájt vén kenuról, amely valószínűleg egy még régebbinek a helyét foglalta el, amelyet indiánok vájtak ki, és kecsesebb alkatú volt utódánál: ez az indián kenu pedig valószínűleg előbb élőfa volt a tóparton, s mintegy beléesett a vízbe, hogy egy nemzedéken át szolgáljon, mint erre a tóra leginkább illő alkalmatosság. Emlékszem, mikor először kémleltem a tó fenekét, még számos nagy fatörzset láttam ott heverni a mélyben, amely vagy még nagyon régen dőlt bele, vagy a legutóbbi fadöntéskor hagyták ott a jégen, amikor még olcsóbb volt a fa; azóta azonban ezek a fatörzsek régen elkorhadtak, eltűntek.

Amikor először eveztem a Walden-tavon, partját mindenfelé égig érő, sűrű fenyves és tölgyes övezte; némelyik öblében vadszőlő futott fel a parti fákra, árnyas lugast formálva, mely alatt a csónak át tudott siklani. A parti hegyek oly meredek, és az erdő rajtuk akkor olyan magas volt, hogy a tó nyugati végéről tekintve valamilyen erdei színjátékhoz előkészített amfiteátrumnak látszott. Fiatalabb koromban hej, de sok órát töltöttem a tó felszínén lebegve, amerre a szellő vitt: kieveztem a víz közepére, aztán hanyatt feküdtem az ülésen, és így ábrándoztam végig a nyári délelőttöt; csak arra riadtam fel, hogy csónakom feneké a fövenyt horzsolja, és akkor felültem meg nézni, milyen partra vetett a sorsom. Azokon a napokon a henyélés vonzóbb, produktívabb foglalkozásnak tetszett mindenféle szorgoskodásnál. Hány délelőttöt loptam el így, a természetben akarván tölteni a nap legértékesebb részét, mert, gazdag voltam – gazdag, ha nem is pénzben, de verőfényes órákban és nyári napokban, és gondolkozás nélkül költekeztem kincseimből; ma sem bántam meg, hogy nem herdáltam el több időmet műhelyben vagy tanári katedrán. De mióta elhagytam azokat a partokat, a favágók még jobban lekopasztották őket, és most már hosszú ideig nem lehet az erdő székesegyházában boltívek alatt bolyongani, úgy, hogy csak imitt-amott nyílik kilátás a vízre. Bocsássátok meg Múzsámnak, ha eztán hallgat. Hogyan énekelnének a madarak, ha ligeteiket kivágták?

Eltűnt a fatörzsből vájt vén kenu, eltűntek a fatörzsek a tó fenekén, meg a környező sötét erdők; és a falubeliek, akik jóformán azt se tudják, merre van Walden, ahegyett, hogy kimennének a tóra fürödni vagy inni, azt tervezik, hogy vizét – melynek legalább olyan szentnek kellene lennie, mint a Gangesz vizének! –, Walden vizét csövön bevezetik a faluba, hogy mosogassanak vele! Igen, egy csap megforgatásával vagy dugasz kihúzásával akarják kiérdemelni maguknak Waldent. Az ördögi Vasparipa, melynek fülsértő nyihogását az egész városban hallani, patájával beszennyezte a Forró Forrást, és ő legelte le az erdőséget is Walden partjairól – ez az új trójai ló, pénzsóvár görögök ajándéka, amely ezer meg ezer embert visz gyomrában! Hol van a nemzeti hős, az új Moore, a Moore-kastély lakója, aki szembeszállna vele a Mély Hasadékban, és a pöffeszkedő kártevő bordái közé döfné lándzsáját!

Mindazonáltal ismerőseim közül még mindig Walden tartja magát a legjobban, s a leginkább megőrzi tisztaságát. Sok embert hasonlítottak hozzá, de kevesen érdemlik meg ezt a megtiszteltetést. Hiába, hogy a favágók lekopasztották előbb egyik partját, majd a másikat, hogy az írek disznóólakat építettek melléje, a vasút megszentelénítette partjait, és a jegesek is lehántották kérgét: a tó maga változatlan, ma is ugyanaz a víz, amelyet ifjonti szemmel valaha megpillantottam – csak én változtam meg. Sok hulláma, gyűrűzése nyomán egyetlen tartós ránc sem maradt. A tó örökifjú, a fecske ma éppúgy bukik le felszínére egy-egy rovarért, mint régen, ma is ugyanabban a látványban lehet részem, ha megállok partján. Ma este újra rádöbbsztem – mintha nem láttam volna úgyszólván naponta több mint húsz esztendeje: lám, itt van

Walden, ugyanaz az erdős vidék, amelyet annyi évvel ezelőtt fölfedeztem; ahol tavaly télen kivágták az erdőt, ma már új sarjad partjain, frissebben, mint valaha; ugyanazok a gondolatok buggyannak felszínére, mint régen; ugyanazt a tiszta, átlátszó örömet nyújtja önnönmagának, Teremtőjének és – igen –, nekem is, ha kívánom. Csakugyan derék alkotó műve, aki becsületesen, hátsó gondolat és rossz szándék nélkül működött. Kiformálta ezt a vizet a tenyerében, elmélyítette, megtisztította gondolatával, és végső akaratával Concordra hagyta. Arcán látom, hogy ő maga is hasonlóképpen elmélkedik, és szinte meg merem szólítani: „Walden, te vagy az?”

*Álmom nem arra hajt,
hogy szőjek egy fonalt;
Istenhez, éghez legközelebb érek,
hagy itt Waldenban élek.
Partján a szikla-darabok
sora s szellője én vagyok;
vizeit és partjait
kezem öble tartja itt,
s legmélyebb menhelye
a lelkem rejteke.*

A vonat sohasem áll meg, hogy szemügyre vegye, mégis úgy képzem, hogy a mozdonyvezetők, fűtők, fékezők, meg a bérlettel utazók, akik gyakran látják, jobb emberekké válnak e látvány által. A masinista még éjjel sem felejt el – vagy legalábbis a lelke nem felejt el –, hogy napközben legalább egyszer feltűnt előtte a békesség, tisztaság e látomása. Már egyszeri látása is elég, hogy lemossa a főutca piszkát és a mozdony kormányát. Javasolnám, hogy nevezzék el „Isten Cseppje”-nek.

Említettem már, hogy a Walden-tónak nincsen látható befolyója vagy kifolyója, ám azért kétségkívül összeköttetésben van az egyik oldalon a magasabban fekvő Flint-tóval – apró tavak onnét húzódó láncolata révén –, s a másik oldal felől pedig az alacsonyabban lévő Concord folyóval, hasonló tóláncolat révén, amelyen egy más geológiai korszakban talán végigfolyhatott, és valami kevés ásással újra átfolyhatna, amitől azonban Isten óvjon. Ha szigorú és tartózkodó erdei remetesége során ilyen csodálatosan megtisztult, akkor igazán csak sajnálatos volna, ha vize összevegyülne a Flint-tó viszonylag tisztátalan vizével, vagy édességet az óceán hullámaira pazarolná.

A Lincoln megyei Flint- vagy Homokos-tó, legnagyobb tavunk és már-már belföldi tengerünk, körülbelül egy mérföldnyire van keletre Waldentól. Sokkalta nagyobb, állítólag százkilencvenhét hold kiterjedésű, és halban gazdagabb, de viszonylag sekély és nem túlságosan tiszta. Kedves időtöltésem volt, hogy az erdőn át odasétáljak. Megérte a fáradságot, már csak azért is, hogy a friss széllel megfúvassam arcomat, lássam a hullámok játékát, és eltűnődjem a tengerészek életén. Néha átmentem gesztenyét szedni, szeles őszi napokon, amikor a gesztenye a vízbe pottyant, és a hullámok kimosták lábam elé a partra; egyszer, amint a sással benőtt parton kutakodtam, s a friss tajték minduntalan arcomba csapott, egy csónak korhadó maradványaira bukkantam, oldala mar teljesen eltűnt, alig maradt belőle egyéb, mint lapos fenekének nyoma a sás közt, alakja, szerkezete mégis világosan kirajzolódott, mintha óriási vízirózsalevél volna az erezetével. Valóban vízpartra illő roncs volt, okos tanulsággal szolgált. Azóta bizonyára végképp elkorhadt, föld és a part megkülönböztethetetlen része lett belőle, kaka és gyékény sarjadt belőle. Gyakran megcsodáltam a Flint-tó északi részén a hullámok karéjos nyomát a fövényes fenéken, melyet a víz nyomása keményre, rugalmasra préselt – és a kákát, amely a talaj karéjait követve hasonló köríves mintában nőtt, sor sor mögött, mintha a hullámok ültették volna. Fura kis labdákat is leltem ott

nagy tömeggel, amelyek látszólag finom fű meg gyökérszálakból álltak, talán Eriocaulon-ból; hibátlan gömb alakúak voltak, és fél hüvelyktől négy hüvelykig terjedő átmérőjűek. A sekély vízben ide-oda hullámoznak a homokos tófenéken, és néha partra vetődnek. Vagy teljes egészükben fűből állnak, vagy egy kevéske homok van a közepükön. Elsőre azt hinné az ember, a hullámok játéka gömbölyítette őket, akár a kavicsot; de a legkisebb is ugyanolyan durva, fél hüvelyknyi rostokból áll össze, és az évnek csak bizonyos szakában jönnek létre. Meg aztán – úgy hiszem – a hullámok nemigen ragasztják össze ezt a már megszilárdult anyagot, inkább lekoptatják. A kis gömbök, ha kiszáradnak, korlátlan ideig megőrzik alakjukat.

Flint tava! Milyen szegényesek helyneveink. Mi jogon adja nevét ennek a mennyei víznek az a piszkos, ostoba farmer, akinek a tanyája a tópartig leért, s aki oly kíméletlenül lekopasztotta e partokat? Holmi tintás flótás, aki fogához verte a garast, jobban szerette a dollár vagy a cent fényes felszínét, mint a tóét, mert a maga képét láthatta rajta; aki még a tóra leszálló vadrécéket is betolakodóknak tekintette, s ujjai horgas, kemény karmokká görbültek, mert világéletében hárpia módra harácsolt velük... nem, én nem fogadom el ezt az elnevezést. Nem azért megyek oda, hogy őt lássam, vagy róla halljak – róla, aki sosem látta igazán azt a tavat, sosem fürdött benne, sosem szeretett, sosem ápolta és oltalmazta, sosem szólt egy jó szót az érdekében, és sohasem köszönte meg Istennek, hogy megteremtette. Nevezzük el inkább a benne úszkáló halakról, a partjait látogató két- vagy néglábú vadról, a vadvirágokról, amelyek körülötte nőnek, vagy egy ismeretlen vademberről, gyermekről, kinek története összefonódik a tóéval – csak ne arról az emberről, akinek semmiféle jogcíme nincsen erre, legföljebb az adásvételi szerződés, amelyet egy vele egy húron pendülő szomszédjával vagy a hatósággal kötött –, ne arról az emberről, aki csupán a tó pénzértékével törődött, kinek jelenléte bemocskolta a partot, aki kimerítette volna vizeit is; aki csak azt sajnálta, hogy nem kaszáló vagy áfonyamező az egész; kinek szemében tehát semmi sem indokolta a tó létét, szívesen kiszárította volna, és eladta volna a fenékén lévő iszap áráért. Nem hajtotta a vizet az ő malmára, és semmiféle kiváltságot nem jelentett a számára, hogy nézheti. Semmire sem becsülöm az olyan embert, sem a munkáját, akinek a gazdaságában mindennek megvan az ára, aki a táj minden szépségét, de akár az Űristent is piacra vinné, ha egy centet kaphatna érte, mert neki a piac az igazi istene; akinek a tanyáján semmi sem terem szabadon, földjén nem gabona, mezején nem virág, táján nem gyümölcs terem, hanem dollár, aki nem törődik a gyümölcs szépségével, mert gyümölcse csak akkor érett számára, amikor dollárra váltotta. Nekem a szegénység tetszik – az a szegénység, amely az igazi gazdagság örömeit élvezi. A farmer olyan mértékben érdekes és tiszteletre méltó a szememben, amilyen mértékben szegény; igen, szeretem a szegény farmereket. Mintagazdaság? Ahol a ház úgy áll, mint gomba a trágyadombon, ahol ember, ló, ökör, sertés takarított és takarítatlan lakása mind egymás hegyén-hátán sorakozik? Mi egyéb ez, mint egy emberekkel telezsúfolt, trágya- és írószagú hatalmas zsírfolt? Mintagazdaság, emberek szívével és agyvelejével trágyázva! Olyan ez, mintha burgonyát termelnénk a temetőben. Nesze neked, mintagazdaság.

Nem, nem; ha a táj legszebb pontjait emberekről kell elnevezni, akkor nevezzük el a legkiválóbbakról, a legnemesebbekről. Legyen tavainknak legalább olyan találó nevük, mint az Ikáriai-tengernek, ahol még ma is egy „bátor kísérletről regél a part”.

A kicsiny kiterjedésű Goose-tó (Liba-tó) utamba esik, ha Flint tava felé igyekszem; a mintegy hetven holdas Fair-Haven, a Concord folyó egyik nyúlványa, egy mérföldnyire van tőlem délnyugatra, és a negyven holdas White-tó (Fehér-tó) másfél mérfölddel Fair-Haven után következik. Ez az én tóvidékem. A Concord folyóval együtt ezek hajtják malmomra a vizet; éjjel és nappal, évről évre azt őrlik, amit beléjük hordok. Mióta a favágók, a vasút és jómagam megszenteltettük Waldent,

valamennyi tavunk közül talán a legvonzóbb, ha nem a legszebb a White-tó, erdeink gyöngye; neve szegényes, mert semmitmondó, de talán tiszta vizének vagy fehér homokjának köszönheti. Minden tekintetben olyan, mint Walden ikertestvére; annyira hasonlítanak, hogy az ember azt hinné, valamiféle föld alatti összeköttetésnek kell lennie a kettő közt. Partja ugyanolyan köves, vizének színe is ugyanaz. Tikkasztó kánikulában, ha az erdőn át letekintünk valamelyik öblöcskéjére, amely nem túlságosan mély, s így a tófenék visszaverődése is színezi, vize éppolyan ködös kékeszöld vagy tengerkék, mint Waldené. Sok éve járok oda, egy időben szekérszám hordtam onnét a homokot, mely kitűnően alkalmas dörzspapír készítésére, és azóta is el-ellátogatok oda néha. A tó egyik kedvelője azt javasolja, nevezzük inkább Viruló-tónak. De elnevezhetnők Sárgafenyő-tónak is, mégpedig a következő oknál fogva: tizenöt esztendeje még a parttól jó messze, a mély vízből egy szurokfenyő koronája állt ki, az a fajta, amelyet errefelé sárgafenyőnek neveznek, jöllehet nem alkot külön fajt. Némelyek azt hitték, hogy a tó a talaj süllyedésével keletkezett, és ez egyike volt azoknak a fáknak, amelyek eredetileg ott álltak. A Massachusettsi Történelmi Társaság gyűjteményében azonban megtaláltam Concord városa és környéke topográfiai leírását, amely 1792-ben, tehát igen régen készült, s melynek írója, maga is concordi polgár, a Walden és White tavak leírásához a következőket függeszti hozzá: Az utóbbi közepén alacsony vízállásnál egy fát látni, amely mintha ott nőtt volna azon a helyen, ahol most áll, jóllehet gyökerei ötven lábbal vannak a víz felszíne alatt; a fa koronája letörött, és törzsének átmérője a törési felületen tizennégy hüvelyk.” 1849 tavaszán beszélgettem egy sudburyi emberrel, aki a legközelebb lakik a tóhoz, s ő elmondta, hogy tíz vagy tizenöt évvel azelőtt ő vette ki a tóból a fát. Amennyire emlékezett rá, a fa ötven-hatvan lépésnyire állott a parttól, ahol a víz harminc vagy negyven láb mély volt. Télen történt a dolog, délelőtt jeget vágott, és elhatározta, hogy aznap délután szomszédai segítségével kiveszi a tóból a vén sárgafenyőt. Csatornát vágott a jégen a partig, és a fát ökrökkel döntötte meg és húzta ki a jégre; de még nem is haladt nagyon előre munkájában, amikor meglepetten észlelte, hogy a fa tótágast állt a tóban, az ágak csonkja lefelé meredt, és a fa csúcsa erősen a tó homokos fenekébe fúródott. Vastag végén mintegy lábnyi átmérőjű volt, és az ember arra számított, hogy tisztességes, felfűrészelhető faanyaghoz jut, de annyira elkorhadt már, hogy legföljebb tüzelőnek volt jó. Amikor ezt elbeszélte, még fészereiben őrizte néhány darabját. Fejszenyomokat és harkály csőrének nyomait láttam rajta. Az ember úgy gondolta, kiszáradt fa lehetett a tóparton, végül a szél a tóba döntötte, s mikor csúcsát átjárta a víz, töve pedig még száraz volt, emez fölemelkedett, a csúcsa pedig lesüllyedt, így került abba a furcsa helyzetbe. Informátorom nyolcvanestendő apja sem emlékezett olyan időkre, amikor az a fa ne lett volna ott. Néhány jókora ága még most is ott fekszik a tófenéken, és a felszín hullámzása folytán úgy fest, mint megannyi mozgásban lévő óriási vízisikló.

A White-tavat ritkán érintette még csónak, mert nincsen, ami a horgászt idecsábítaná. Az iszapos talajt igénylő fehér vízirózsa vagy a közönséges kálmos helyett kék írisz (*Iris versicolor*) nő itt-ott gyéren a tiszta vízben, a part menti kövecses talajból kiemelkedve; júniusban kolibrik látogatják, és kékbe játszó kardlevelének, valamint virágának árnyalata, s legkivált annak visszaverődése, sajátos összhangban van a tó kékes vizével.

A White-tó és Walden óriási kristályok a föld felszínén; a Fény Tava. Ha szilárdak és kicsinyek volnának, olyan kicsik, hogy fel lehetne őket markolni, minden bizonnyal már elvitték volna innét, hogy drágakövekként uralkodók koronáját ékesítsék; mivel azonban folyékonyak, nagyok, és tulajdonuk biztosítva van mind számunkra, mind utódaink számára, tehát megvetjük őket, és a Kohinoor-gyémánt után rohanunk. Ez a mi két ékkövünk túlságosan tiszta ahhoz, hogy piaci értéke legyen: nincs benne szennyeződés. Mennyivel szebbek, mint az életünk, mennyivel átlátszóbbak, mint jelle-

münk! Tőlük sohasem tanulhatunk aljasságot. Mennyivel szebbek, mint a farmer kacsasztatója a háza előtt! Ide csak a tisztaságot kedvelő vadrécék járnak. A Természet igazából egyetlen emberi lakosa sem értékelheti. A madarak tolla, éneke harmonizál a virágokkal, de hol az az ifjú vagy leány, aki versenyre kelhetne a Természet szilaj, szertelen szépségével? Nem, a Természet leginkább a maga örömeire tenyészik, távol az emberek városaitól. A mennyekbe sóvárgunk? – hisz a Földnek is szégyenére válnunk!

Tizedik fejezet

BAKER FARM

Néha fenyvesbe vitt az utam, ahol úgy álltak a sudár fák, mint oszlopok a templomban, vagy mint a vízre bocsátott flotta dagadó vitorlákkal, hullámozó gallyakkal, fényben rezegve, olyan lágyan, zölden, árnyasan, hogy a druidák odahagyták volna tölgyesüket, hogy eztán itt imádják az istent; máskor a cédruserdőben barangoltam Flint taván túl, ahol a hamvas kék bogyóval borított, égre törő fák méltók volnának rá, hogy a Walhalla előtt álljanak őrt, és a kúszó boróka gyümölcsrel tele füzérekkel borítja a talajt; néha lápon jártam, ahol a szakálluzmó rojtokban csüng a lúcfenyőkről, a földből nagykalapos mérges gombák nőnek ki, mocsári manók kerek asztalaiként, és a fatölköket pillangót, kagylót vagy csigát formázó szebbnél szebb gombák ékesítik, ahol mocsári szegfű és somfa tenyészik, vörös égerbarka világít, mint megannyi huncut kobold szeme, a fafojtó a legkeményebb fát is megnyomorítja, megtöri ölelésében, és a vad magyalbogyó sok más névtelen tiltott gyümölcsrel versengve kísérti meg és ejti ámulatba a vándort, ki még otthonáról is megfélemedezik e nem is emberi ajkakra termett ambrószia láttán. Tudósok helyett kiválasztott fákat látogattam, olyan fajtájúakat, amelyek ritkák ezen a vidéken, és valamely távoli legelőn, erdő vagy láp mélyén, vagy magányos hegycsúcson vonulnak félre a világtól: ilyen a fekete nyír, amelyből néhány két láb átmérőjű szép példánnyal dicsekedhetünk, rokona, a sárga nyír, laza arany-mellényével, amely éppoly jó illatú, mint az előző; azután a bükk, melynek törzse olyan sima, tökéletes és olyan szép mohosmintázatú; néhány elszórt magányos fát kivéve csupán egyetlen összefüggő kis bükköst ismerek városunk határában, néhányan azt állítják, hogy ezt galambok ültették, amelyeket valamikor bükkmakkal csalogattak oda. Érdemes látni, milyen szépen, ezüstösen csillog a fája, ha felhasogatjuk. Figyelemre méltónak ítélttem továbbá a hársat, a gyertyánfát, a *Celtis occidentalis*-t vagy nyugati ostorfát, amelyből csupán egyetlen jól fejlett példányt ismerek a környékünkön, egy-egy szokatlanul magas és sudár fenyőt, zszindelytölgyet (*Quercus imbricaria*), vagy tökéletes kanadai fenyőt, amely pagodaként magaslik az erdő közepén; és még ki tudja, hányat említhetnék. Ezek voltak zarándokhelyeim télen, nyáron.

Egyszer úgy esett, hogy egy szivárvány ívének tövében álltam, amely ragyogásával betöltötte a levegő alacsonyabb rétegeit, megfestette a fűvet, lombot körülöttem, és elkápráztatta szememet, mintha színes kristályon át néznék. Szivárványfénytóba csöppentem, s egy ideig benne éltem, mint a dellin. Ha tovább tart, talán örökre megváltoztatja életemet, foglalatosságaimat. A vasúti töltésen haladva csodálkozva vettem észre, hogy árnyékomat sugárzás övezi, s már-már a kiválasztottak közé számítottam magam. Egy látogatatom szerint az írek árnyékának, amint megfigyelte, nem volt dicsfénye, ez csak az Amerika földjén születettek kiváltsága. Benvenuto Cellini számol be róla emlékirataiban, hogy az Angyalvár foglyaként szörnyű álmot vagy látomást látott, és attól fogva reggel és este sugárzó fény jelent meg fejének árnyéka körül, akár Itáliában, akár Franciaországban tartózkodott, és ez a jelenség különösen feltűnő volt a harmatos fűben. Ez alighanem ugyanaz a jelenség lehetett, amelyről itt beszélek, s amely különösen reggel megfigyelhető, de máskor is, sőt még holdfényben is látható. Bar állandó jelenség, általában nemigen veszik észre, de ha valakinek olyan lobbanékony a fantáziája, mint a Cellinié, elegendő ok a babonás megrendülésre. Cellini különben hozzáfűzi, hogy csak nagyon keveseknek mutatta meg. De vajon nem kiválasztott-e igazán az, aki úgy érzi, hogy a felsőbb hatalom rátekint?

Egy délután elindultam az erdőn át Fair-Havenbe horgászni, hogy kiegészítsem sovány vegetáriánus diétámat. Utam Pleasant Meadow-n át vezetett; ez már Baker Farmhoz (a Baker-tanyához) tartozik, amelyről egy költő azóta így énekelt:

*A bejárat kedves lapály,
néhány mohos gyümölcsfa áll
s leng a rőt patak felett,
a vízben fürge hód-sereg
s pisztrángok, melyek
szerteszökellenek.*

Mielőtt Waldenba költöztem, megfordult eszemben, hogy oda menjek lakni. Elcsentem egy-két almát, átugrottam a patakot, fölriasztottam a pisztrángot meg a pézsmapatkányt. Ama délutánok egyike volt, amelyek végtelenül hosszúnak tetszenek; sok minden történhet, természetes életünk jelentős része belefér – jöllehet félig már elmúlt, amikor elindultam. Útközben utolért a zápor, s rákényszerített, hogy félórát vesztegeljek egy fenyőfa alatt, gallyakat rakva fejemre, zsebkendőmet használva esernyő helyett; és amikor végre kivettem horgomat a pontedéria közt, derékig vízben állva, egyszer csak felhő árnyéka borult reám, és az ég oly hatalmas erővel zengett, hogy mit tehettem volna: meg kellett hallgatnom intő szavát. Be hetykék ezek az istenek – gondoltam magamban –, hogy cikázó villámokkal űzik el a szegény fegyvertelen horgászt, így hát szaladtam a legközelebbi kunyhóig, amely fél mérföldnyire volt minden járható úttól, de annyival is közelebb a tóhoz, és azelőtt jó ideig lakatlanul állt:

*S itt épített a költő
sok évvel ezelőtt
egy szemre kis viskót, amely
már csaknem romba dőlt.*

Ekképpen regél a Múza. A valóság azonban mást mutatott: az ír származású John Field lakott benne feleségével és számos gyermekével: a legidősebbik, egy széles arcú fiú már segített apjának munkájában, s most vele együtt szaladt be a lapról a zápor elől, a legkisebbik pedig, egy csúcsos koponyájú, ráncos szibilla-arcú apróság úgy ült apja térdén, mintha előkelő palotában lakték, és otthona éhségéből, nyomorából azzal a kíváncsi tekintettel fürkészte az idegen jövevényt, amely az öntudatlan gyermekkor privilégiuma: ugyanúgy nézett volna reám, ha egy főnemesi család utolsó sarja, a világ büszkesége és reménysége lett volna, és nem John Field szánandó, éhező kölyke. Ott ültünk hát együtt, a tető viszonylag legépebb része alatt, míg odakinn dörgött és zuhogott. Sokszor üldögéltem abban a viskóban a régi időkben, még mielőtt megépült volna a hajó, amely a Field házaspárt áthozta Amerikába. John Field becsületes, dolgozó, de nyilvánvalóan ügyefogyott ember volt, és felesége részéről igazán bátorságra vall, hogy annyi ebédet meg tudott főzni azon a rozoga tűzhelyen; kerek, zsíros képéről, kövér melléről sugárzott a reménység, hogy egyszer még felviszi Isten a dolgukat; kezében örökké ott volt a törülőrongy, ám fáradozásának eredménye nem látszott sehol. A tyúkok is a házba menekültek az eső elől, ott sétálgattak a szobában, mint a családtagok, és szerintem annyira elemberesedtek, hogy süthetetlenekké váltak. Megálltak előttem, farkasszemet néztek velem, vagy sokatmondón csipkedték cipőm orrát. A gazda időközben elbeszélte élete történetét, elmondta, milyen keményen dolgozik egy szomszéd farmernek, ásóval vagy irtókapával feltöri számára a szűz lápot, holdanként tíz dollár fizetség, no meg a trágyázott föld egy esztendei használata fejében; széles arcú kisfia vígan dolgozott oldalán, nem sejtve, milyen rossz üzletet csinált az apja. Megpróbáltam segíteni rajta, közölni tapasztalataimat; elmondtam, hogy én vagyok egyik legközelebbi szomszédja, s noha horgászni járok oda, és úgy

festek, mint holmi naplopó, ugyanúgy a két kezem munkájából élek, mint ő; elmondtam, hogy kicsiny, de világos, tiszta házban lakom, mely alig került többbe, mint amennyi bért általában egy, az övéhez hasonló, düledező viskóért évente fizetnek, és ha úgy akarná, egy-két hónapon belül 6 is hasonló palotát építhetne magának; elmagyaráztam, hogy nem fogyasztok teát, kávé, vajat, tejet, sem friss húst, és így nem is kell megdolgoznom e költséges élelmicikkekért; másfelől, mivel nem dolgozom keményen, nem is kell sokat ennem, és táplálkozásomra igen keveset költök; ő ellenben, mivel tea, kávé, vaj, tej, marhahús alapjára helyezkedik, kénytelen keményen dolgozni, hogy ezeket meg tudja fizetni, s ha már keményen dolgozott, ismét sokat kell ennie, hogy pótolja szervezete elhasználódott erejét – és így mindig ugyanannyi a nap, mint a kolbász, sőt több a nap, mint a kolbász, mert szegény Field ráadásul elégedetlen, és úgy érzi, elfecsérli életét, pedig amikor Amerikába jött, egyebek közt az is csábította, hogy itt az ember mindennap ehet teát, kávé, marhahúst. De az igazi Amerika az az ország, ahol jogodban áll olyan életmódot folytatni, amely lehetővé teszi, hogy mindezeket nélkülözd, ahol az állam nem próbál rákényszeríteni, hogy hozzájárulj az effélék használatából közvetve vagy közvetlenül, de menthetetlenül következő rabszolgaság, háborúk meg egyéb fölösleges kiadások fenntartásához. Szántszándékkal úgy beszéltem vele tudniillik, mintha filozófus volna, vagy azzá akarna válni. Örölnék, ha a föld minden lábát, rétjét azonmód ugaron hagynák, ha ez együtt járna az emberek fokozatos felszabadulásával. Nem kell történelmet tanulnia senkinek ahhoz, hogy ráébredjen, mitől művelődik a leghatásosabban. De sajna, az ír földműves számára a művelődés csupán valamiféle eszmei-erkölcsi irtókapával végezhető el. Elmagyaráztam neki, hogy nehéz munkájához erős bakancsra, vastag ruhára van szüksége, s ez is hamarosan elhasználódik, bepiszkolódik, én ellenben könnyű cipőben, vékony öltözékben járok, ami félannyiba kerül, még ha az ő szemében netán úriasnak is látszik (ami nem igaz); azonkívül egy-két óra alatt, fáradságos munka nélkül, pusztán szórakozásból, annyi halat fogok, amennyit két nap alatt sem fogyasztok el, vagy annyi pénzt keresek, amennyiből egy hétig is elélek. Ha ő is vállalná ezt az egyszerű életet a családjával együtt, akkor nyáron mind kijárhatnának áfonyát szedni szórakozása]. John csak nagyot sóhajtott ennek hallatára, az asszony csipőre tett kézzel állt, és rám meredt; mind a ketten mintha azon törték volna a fejüket, vajon van-e elegendő tőkéjük, hogy nekivágjanak ennek az új életnek, vagy elegendő számtani ismeretük, hogy folytatni is tudják. Amolyan találomra-hajókázásnak vélték, és sehogyan sem tudták elképzelni, hogyan jussanak így biztos révbe; ezért hát – gondolom – továbbra is a maguk módján, bátran szembetámadják az életet, foggal-körömmel harcolnak ellene, mert nem elég ügyesek, hogy finom ékkel repegessék vaskos oszlopait, és részletről részletre küzdjenek meg vele; azt hiszik, úgy kell vele elbánni, durván, mint a bogánccsal. De vesztes csatát, vívnak, szegények, mivel John Field – sajna! – számítás nélkül él, és számítás nélkül vall kudarcot.

- Horgászik néha? – kérdeztem tőle. – Ó, igen, néha fogok halat, ha ráérek, szép sügért fogok. – Milyen csalétket használ? – Kukaccal apró aranyjászt fogok, és azzal fogom a sügért. – Menned kéne. John – szólt közbe az asszony csillogó, reménykedő arccal; de John késlekedett.

A zápor elmúlt, a keleti erdő felett ívelő szivárvány szép estét ígért, így hát én is indulni készültem. Amikor kiléptem a házból, vizet kértem, hogy belekukkantsak a kútba, és ezzel kiegészítsem a környezetről szerzett értesüléseimet; de haj, a kúttal baj van: a víz elapadt, megitta a homok, elszakadt a kötél, a vödör elveszett... Odabenn ezalatt kiválasztották a megfelelő edényt, vizet szűrtek, forraltak, és hosszas tanácskozás, huzavona után végre kihozták a szomjazónak, annyi időt sem hagyva, hogy kihűljön, leülepedjék. Itt ez a lötyedék tartja fenn az életet, gondoltam, ezért hát behunytam a szemem, és a vízben úszkáló piszokszemcséket óvatosan elhárítva ajkam útjá-

ból, tőlem telhetően jót húztam belőle az igazi vendégbarátság nevében. Ha a jó módor forog kockán, nem vagyok finnyás.

Ahogy a zivatar után elhagytam az ír paraszt házát, és folytattam utamat a tó felé, egy pillanatig balgaságnak éreztem, hogy én, aki iskolát, egyetemet jártam, alig várom, hogy csukát foghassak, és ennek érdekében tocsogós réteken, mocsáron és ingoványon gázolok át, vad és ember nem járta helyeken caplatok. De aztán, ahogy leszaladtam a lejtőn a pirosodó Nyugat felé, vállamon a szivárvány, fülemben Isten tudja, honnét érkező halk csilingelés a megtisztult levegőben, Jó Szellemem mintha ezt súgta volna: eredj fiam, és vadásszál, horgásszál naphosszat, amerre kedved tartja, minél távolabb, egyre távolabb, és pihenj meg gondolkodás nélkül patakparton, vagy kandalló tűzénél, ahogy adódik. Ifjúságodban se feledkezzél meg Teremtődről. Ébredj gondtalanul hajnal előtt, keresd a kalandot. Hadd, hogy a dél más tavaknál találjon, legyen otthonod, ahol az est utolér. Nincs nagyobb térség, mint amit itt találsz, nincsen jobb játék, mint amit itt játszodozhatsz. Vadulj el bátran természeted szerint, mint az a szittyó meg tarack, amiből sohasem lesz puha angol széna. Ám dörögjön az ég, ám fenyegetse a farmerek termését: téged nem fenyeget. Húzódj a felleg védelmébe, míg ők tető alá húzódnak. Ne hadd, hogy a megélhetés gond és foglalkozás legyen: maradjon mulatság, időtöltés. Élvezd a földet, de ne birtokold. Az emberek hit és vállalkozó szellem híján olyanok, amilyenek: adnak és vesznek, robotolnak, mint a jobbagyok, s ezzel múlik el életük.

Ó, Baker Farm!

*Táj, melynek legszebb kincse egy
kevés ártatlan nap-meleg...
Ki sem ül dáridót
varázsos réteden...*

*Vitában meg senkit se győzől,
száz kérdés sem hozhat zavarba,
szelíd vagy most, mint legelőszőr,
rőt, sima szövetbe takarva...*

*Jertek, kik szerettek,
s kik gyűlöltek, hoppsza,
Szent Galamb kisdedjei
s államunk Guy Faux-a,*

*szarufákról szőjjetek
összeesküvéseket!*

Az emberek este megadóan térnek haza a legközelebbi mezőről vagy utcából, ahová házi visszhangjaik is elhatolnak, és lelkük darvadozik, mert mindegyre ugyanazt az elhasznált levegőt kell szívniok; árnyékuk reggel és este távolabb ér, mint napi lépéseik. Úgy lenne jó, hogy mindennap messziről térjünk haza, veszélyes kalandokból, új felfedezésekből, új tapasztalatokkal és élményekkel gazdagabban.

Mire kiértem a tóhoz, John Field is meggondolta magát, s kijött utánam, aznapra odahagyván a szűzföld feltörését. De a szerencsétlen alig fogott egy-két apró halat, míg énnekem már egész füzérre való gyűlt össze; azt mondta, nincs szerencséje, de mikor helyet cseréltünk a csónakban, a szerencsénk is helyet cserélt. Szegény John Field! Remélem, nem olvassa e sorokat, hacsak nem azért, hogy okuljon belőlük; hogy megtanulja; ebben a primitív újvilágban nem lehet óvilági módra élni – aranyjással

fogni a sügért! Pedig néha alkalmas csalétek, nem tagadom. Övé az egész szemhatár, mégis szegény marad, szegénységre született, magával hozta öröklött ír szegénységét, Ádámtól számított családfáját és nehézkes járását, és addig nem is emelkedhet följebb ebben a világban, sem ő, sem ivadékai, amíg úszóhártyás, gázló, mocsárjáró lábukra rá nem kötik Hermész szárnyas cipőjét.

Tizenegyedik fejezet

FELSŐBB TÖRVÉNYEK

Ahogy hazafelé bandukoltam az erdőn át zsákmányommal és horgászbotommal, már egészen rám sötétedett; egyszer csak megláttam egy mormotát, amely keresztezte utamat; és furcsa, vad gyönyör nyilallt belém, a legszívesebben megfogtam volna, és azonmód nyersen befaltam volna – nem mintha éppen éhes lettem volna, csupán csak azért, mert a vad természetet jelképezte szememben. Egyszer-kétszer, mialatt ott élttem a tóparton, csakugyan úgy jártam az erdőt, mint a kiéhezett ragadozó, furcsa szilajlással lelkemben, zsákmányt keresve, melyet felfalhatnék – és semmiféle vadállat nem lett volna túlságosan vad számomra. A legvéresebb jelenetek is megmagyarázhatatlanul otthonosnak tűntek. Két ellentétes ösztönt fedeztem föl magamban: az egyik egy magasabb, vagy – amint nevezni szokták – szellemi, spirituális élet felé vonz (mint a legtöbb embert), a másik pedig egy durvább, vadabb, primitívebb életforma fele – és én mind a kettőt egyformán tisztetem. Éppúgy szeretem a vadságot, mint a jóságot. A horgászatot is a benne lévő vad és kalandos elemért szerettem, és szeretem ma is. Olykor kedvem telik benne, hogy belévessem magam az élet sűrűjébe, s olyasformán töltssem napomat, mint az állatok. Talán ennek meg a fiatal koromban úzótt vadászatnak köszönhetem, hogy olyan közlelől ismerhettem meg a Természetet. Ez az életmód olyan helyekre is elvisz, amelyekről másképp abban a korban még nemigen volna fogalmunk. Vadász, halász, favágó meg más efféle ember, aki életét az erdőn meg a mezőkön tölti, és bizonyos tekintetben maga is része a Természetnek, foglalatossága közben gyakran jobban meg tudja figyelni amaszt, mint a bölcs vagy akár a költő, aki nagy várakozásokkal közeledik hozzá. Az ilyenek elől a Természet nem rejti el igazi arcát. Az utazó a prérin a dolgok természeténél fogva vadász, a Missouri vagy a Columbia forrásvidékén trapper, a St. Mary zuhogóinál halász. Az, aki csak utazó, másodkézből, félig-meddig ismeri csak meg a jelenségeket, és ezért nem is lehet hivattott magyarázójuk. Mennyire felizgat bennünket, amikor a tudomány feldolgoz és közöl valamit, amit ezek az emberek ösztönösen vagy gyakorlatból már réges-régen tudnak: mert csak ez az igazi humanitás, vagyis emberi tapasztalatok összessége.

Téved, aki azt állítja, hogy a jenkinnek kevés a szórakozása, mert, nincs olyan sok ünnepeünk, mint Angliában, és férfiak, fiúk kevesebb játékot játszanak. Itt, Amerikában a primitívebb, de magányos multságok, aminő a vadászat, horgászat és társaik, még nem szorultak háttérbe a közös játékok mögött. A velem egyívású New England-i fiúk tíz- és tizennégy éves koruk közt csaknem kivétel nélkül sörétes puskával járták az erdőt; halász- és vadászterületük nem volt úgy körülhatárolva, mint egy angol nemesemberé, hanem korlátlanabb volt, mint egy-egy vad törzse. Nem csoda tehát, hogy mi, fiúk nem maradtunk otthon, hogy a faluvégi réten rúgjuk a labdát. De a helyzet máris változóban van, mégpedig nem azért, mert több az emberség, hanem mert kevesebb a vad; hisz talán a vadász a legjobb barátja a vadnak – az Állatvédelmi Társaságot is beleszámítva.

Amikor a tóparton laktam, a halra azért is vágytam, hogy táplálékomat változatosabbá tegyem. Tehát ugyanolyan szükség vitt rá a horgászásra, mint a legelső halászatot. Bármiféle „humanus” tiltakozás támadt is bennem a halászat ellen, mondva-csinált volt, és inkább általános filozófiának mondható, semmint őszinte érzésnek. Csak a halászatról beszélek, mert a madarászásról már jó ideje más volt a véleményem, és puskámat eladtam, mielőtt kimentem az erdőbe. A horgászatot illetően nem hiszem, hogy kevésbé volnék humanus gondolkodású, mint bárki más, de ez a foglalatosság nem dűlta fel érzéseimet. Nem sajnáltam sem a kukacot, sem a halat. Azt hiszem, ez megszokás dolga. Ami a vadászatot illeti, az utolsó években, amikor még sö-

rétes puskával jártam az erdőt, azzal az ürüggyel tettem, hogy omitológiával foglalkozom, és csak új vagy ritka fajtájú madarakra vadászom. Megvallom, ma már úgy látom, az ornitológiai tanulmányoknak sokkal jobb módjai is vannak ennél. A madarak szokásait annyival közelebből, behatóbban kell tanulmányozni, hogy mar csak ennél az egy oknál fogva is szívesen lemondtam a puskáról. Ám minden humanitárius érvemből fakadó ellenvetéssel szemben is kétségbe vonom, hogy volna a világon ennél jobb sport, és ha barátaim gondterhelten kérdezték, vajon engedjék-e vadászni a fiaikat, mindig igennel válaszoltam, mert visszaemlékeztem rá, hogy ez volt neveltetésem legjobb része; igen – mondtam –, nevelj belőle vadászt, ha eleinte csak kisebb vadra vadászik is, de később váljék belőle igazi nagy vadász, olyan; akinek semmi vad sem elég nagy akár ebben, akár más vadonban – emberek halásza és vadásza. Ennyiből egyetértek Chaucer Apácájával, aki azt mondja:

*Pokolra minden ósdi szöveget!
Még hogy papféle vadász nem lehet?*⁷

Akárcsak az emberi faj, az egyén történetében is van egy korszak, amikor a vadász a „legjobb ember”, ahogy az algonquin indiánok mondták. Csak sajnálni tudom a fiút, aki sosem sütött el puskát – ettől ugyan hajszálnyival sem lett humánusabb, s nevelésében komoly hiány mutatkozik. Ez volt mindenkori válaszom sóvárgó ifjakra nézve, hiszen tudtam, hogy úgyis hamarosan kinőnek belőle. A meggondolatlan kamaszkor elmúltával senki sem fog önkényesen és könnyelműen megölni egy teremtményt, amely ugyanolyan jogon ragaszkodik az életéhez, mint mi, emberek. A halálra sebzett nyúl úgy sír, mint a csecsemő. Figyelmeztetek benneteket, édesanyák, hogy érzéseim nem mozognak mindig a hagyományos filantrópia medrében.

Az ifjú tehát többnyire ezen az úton jut el az erdőbe, és önnönmaga legeredetibb részéhez. Eleinte vadász- s halásként jár oda, később, ha megvan benne a jóra való hajlandóság, felismeri valódi céljait, megleli magában a költőt vagy talán a természet-tudóst, és félreteszi a puskát, horgászbót. Az emberek többsége azonban e tekintetben örökké fiatal marad. Vannak országok, ahol nem ritka látvány a vadászó lelkész. Az ilyenből jó pásztorkutya válnék, de a Jó Pásztortól bizony messze van. Meglepetten észleltem, hogy favágáson, jéggyűjtésen és más effélén kívül egyetlen kivétellel a horgászás volt az egyedüli foglalatosság, amely valaha is fél napra a Walden-tóra tudta csalogatni honfitársaimat, városunk akár meglett korú, akár ifjú lakóit. S általában akkor sem tekintették magukat szerencsésnek, időtöltésüket hasznosnak, hacsak jó hosszú füzérre való halat nem fogtak – pedig egész idő alatt láthatták a tavat! Százszor is kimehettek, mielőtt az üledék – a horgászási szándék – lesüllyed, és szándékuk kitisztul, de azért ez a tisztulási folyamat kétségkívül egész idő alatt észrevétlenül haladt előre. A kormányzó meg tanácsnokai csak halványan emlékeznek a tóra, mert ők csak suhanc korukban jártak horgászni, most már túlságosan öregek és méltóságteljesek hozzá, és így már soha többé nem fogják jobban megismerni. Ennek ellenére még ők is a mennyek országába szeretnének jutni. Ha a törvényhozó testület tagjai egyáltalán szemügyre veszik, nyilván csak azért teszik, hogy szabályozzák, hány darab horgot szabad ott használni, ámde mit sem tudnak a horgok horgáról, amellyel magát a tavat lehet megfogni, a törvényhozást csalétkül használva. Összefoglalva tehát az embrionális ember még civilizált közösségekben is keresztülmegy a vadász fejlődési fokán.

Az utóbbi esztendőkből több ízben tapasztaltam, hogy valahányszor horgászom, valamiképp veszítek önnön megbecsülésemben. Újra meg újra megpróbáltam. Van

⁷ Chaucer: Canterbury mesék, Prológus. Kormos István fordítása.

hozzá ügyességem és bizonyos érzékem, mint különben sokaknak, és ez időről időre fölébred bennem; de valahányszor horgásztam, utána úgy érzem, jobb lett volna, ha nem teszem. Azt hiszem, nem tévedek, Halk sejtés csupán, de a hajnal első derengése sem több pusztá sejtelemnél. Kétségkívül megvan bennem a horgászó ösztön, amely a teremtés alantasabb rendjébe tartozik; mégis évről évre kevésbé érzem magam horgásznak, noha nem gyarapszom sem emberiségben, sem bölcsességben; ma már – mondhatnám – egyáltalában nem vagyok horgász. De világosan érzem: ha vadonban élnék, újra csak komolyan nekilátnék a halászatnak, vadászatnak. Mindamellett van valami tisztátalan a húsevésben, ezt a legvilágosabban a házimunkán láttam, azon, hogy milyen hatalmas erőfeszítésbe kerül mindennap tisztán, rendesen mutatkozni, és a házat is tisztán tartani, kellemetlen szagok és látványok nélkül. Mivel a magam mészárosa, kuktaja, szakácsa voltam, s ugyanakkor én voltam az uraság is, akinek a fogásokat feltálalták, rendkívül sokoldalú tapasztalatok alapján nyilatkozhatok. Legfőbb ellenvetésem az állati táplálék ellen a tisztátalanság volt; amellet, mire megfogtam, megtisztítottam, megfőztem és megettem a halat, úgy éreztem, nem is laktam vele olyan jól. Végül is úgy láttam, nem fontos, nem szükséges, több fáradságomba kerül, mint amit megér. Egy kis kenyér, néhány szem krumpli ugyanúgy megtette volna, kevesebb fáradsággal és kevesebb mocsokkal. Mint sok kortársam, hosszú éveken át nemigen éltem állati táplálékkal, sem teával, kávéval, nem mintha rossz hatásukat tapasztaltam volna, hanem inkább azért, mert nem érintették kellemesen fantáziámat. Az állati eredetű tápláléktól való viszolygás nem a tapasztalat eredménye, hanem ösztön. Kíváncsabbnak tetszett, hogy sokféle tekintetben szerényen, sőt inségesen éljek, s noha ezt sosem vittem végig következetesen, mégis elmentem odáig, hogy fantáziámat kielégítsem. Meggyőződéseim szerint mindenki, aki magasabb vagy költői képességeit a maguk teljességében akarta megtartani, mindenkor nagyon is hajlott afelé, hogy megtartóztassa magát az állati tápláléktól, és általában a túlságosan bő táplálkozástól. Kirby és Spence könyvében olvastam azt a számos entomológus által megerősített tényt, hogy „némely rovarok kifejlett állapotukban rendelkeznek ugyan a táplálkozás szerveivel, de nem használják őket”; általános szabályként mondják ki, hogy „a rovar tökéletesen kifejlett stádiumában jóval kevesebbet eszik, mint lárva korában. A falánk hernyó, ha pillangóvá alakul... és a mohó kukac, ha légygé válik”, beéri egy-két csepp mézzel vagy más édes folyadékkal. A potroh a lepke szárnya alatt a lárva maradványa. Ez az ingyencfalat csábítja rovarevő végzetét. A nagyevő ember is még a báb, lárva állapotában van; egész nemzetek leledzenek ebben az állapotban, fantázia és képzelőerő nélküli nemzetek: hatalmas potrohuk elárulja őket.

Nehéz olyan egyszerű, tiszta étrendet összeállítani és megfőzni, amely ne sértse a fantáziát – mert úgy vélem, emezt is táplálni kell, amikor testünket tápláljuk: kettejüknek egyazon asztalhoz kell leülniök. Nehéz, de talán mégis lehetséges. Ha gyümölcsöt fogyasztunk mértékletesen, nem kell szégyenkeznünk étvágyunk miatt, s még legmértőbb tevékenységeinket sem kell félbeszakítanunk. De tegyük csak valami szokatlan fűszert ételünkbe, maris megmérgez. Nem szabad túlságosan nehéz kosztot élni. A legtöbb férfi elszégyellné magát, ha rajtakapnák, amint a tulajdon két kezével olyan ebédet készít – akár állati, akár növényi tápanyagokból –, amilyent nap nap után fogyaszt, csak éppen mások főzik neki. Amíg ez meg nem változik, addig nem mondhatjuk magunkat civilizált embereknek, s ha urak, hölgyek vagyunk is, nem vagyunk igazi férfiak és nők. Ez a felismerés talán megsúgja, min kell változtatni. Hiú kérdés, hogy fantáziánknak miért nem kellemes a hús- és zsírfogyasztás gondolata. Bátran állítom, hogy ez így van. Nem szemrehányás-e, ha azt mondjuk, hogy az ember húsevő állat? Igaz, elég nagy részben abból él, hogy más állatokat elejt – de ez keserves dolog, amint mindenki tapasztalhatja, aki már megpróbált nyulat csapdába ejteni, vagy bárányt ölni, és valóban az emberi faj jótevőjének fog számítani az, aki megtanít-

ja majd az emberiséget, hogy beérje ártatlanabb, egészségesebb táplálkozással. Tulajdon tapasztalataimtól függetlenül is kétségtelennek látom: az emberiség fokozott fejlődésének útja, hogy lemondjon a húsevésről, ugyanúgy, mint ahogy a vad törzsek abbahagyták egymás megevését, amikor civilizáltabb törzsekkel kerültek kapcsolatba.

Ha géniuszunk halk, de állhatatos sugalmazására hallgatunk, beláthatatlan szélsőségekbe, sőt az örületbe juthatunk – mégis ez az igazi elrendelt útunk, géniuszunk nem hazudik, csak elszántan és híven kell követnünk. Egyetlen egészséges ember határozott ellenkezése végül is le fogja győzni az emberiség érveit, megrögzött szokásait. –A géniusz még soha, senkit sem vezetett félre. Még ha némi testi gyengülés következne is be, senki sem mondhatná, hogy ez sajnálatos, hiszen a végső következmény az volna, hogy felsőbb törvények szerint élünk. Ha a napot s az éjt örömmel köszöntöd, ha az élet úgy illatozik, mint a virág vagy a jó szagú füvek, ha rugalmasabb, csillagosabb, halhatatlanabb – ez a jutalmad! Az egész természet szerencsekívánság, és minden okod megvan rá, hogy áldottnak mondd magad. Az élet legnagyobb értékeit, nyereségeit becsüljük meg a legkevésbé. Néha már szinte kétségbe vonjuk létezésüket. Könnyen megfélemezünk róluk. Pedig ez a legmagasabb valóság. A legbámulatosabb, legigazibb dolgokról talán sohasem beszélünk egymással mi, emberek. Napjaim igazi aratása olyan megfoghatatlan, mint a hajnal vagy az alkony színei. Olyan, mint egy maréknyi csillagpor, egy darabka szívárvány, amit sikerült elkapnom.

A magam részéről nem voltam ugyan sohase finnyás; a rántott patkányt is jó étvággyal megettem, ha kellett. Boldog vagyok, hogy már régóta csak vizet iszom ugyanazon okból, amiért a természetes eget jobban szeretem, mint az ópiumszívó mennyországait. Igyekszem mindig megőrizni józanságomat; márpedig a részegségnek végtelen sok fokozata van. Szerintem okos ember csak vizet iszik, a bor korántsem olyan nemes itóka: és ha arra gondolok, hogy a reggeli reménységet egy csésze meleg kávéba, az estit teába fojtsam... brr! Milyen mélyre süllyedek, ha engedek e kotyvalékok kísértésének! Még a zene is mámorít. Ilyen látszólagos csekélységeken bukott el Hellász és Róma, s fog elpusztulni Anglia meg Amerika. A világ minden mámora közül ugyan ki ne részegednék meg legszívesebben a levegőtől, amelyet beszív? A hosszú ideig folytatott nehéz munka ellen is az volt legfőbb kifogásom, hogy utána nehéz ételre, italra szorultam. De hogy őszinte legyek, mostanában kevésbé vagyok kényes e tekintetben. Kevesebb áhítattal ülök asztalhoz; nem kérem Isten áldását – nem mintha bölcsebb lennék, mint voltam, hanem mert – bármilyen sajnálatos, de meg kell vallanom –, az évekkel egyre durvább, közönyösebb lettem. Ezek a kérdések talán csak fiatal korban foglalkoztatják az embert, akárcsak a költészet, amint sohan hiszik. Gyakorlatom nincs, véleményem annál inkább! Mindazonáltal korántsem tekintem magam ama kiváltságosok egyikének, akikről a Védák azt mondják, hogy „aki igazán hisz a Mindenütt Jelenvaló Felső Lényben, az mindent ehet, ami csak létezik” – azaz nem kell firtatnia, miből áll a tápláléka, és ki készíti el; de még e kiváltságosok esetében is kiemelendő – amint egy hindu kommentátor megjegyzi –, hogy az engedély csupán „válságos időkre” vonatkozik.

Ki ne érzett volna evés közben egyszer-másszor elmondhatatlan kielégülést, amiben az étvágnak semmi szerepe sem volt? Büszkén állapítottam meg, hogy a durva, testi íz-éneknek lelki ízlelést is köszönhetek: néha ínyemen keresztül is megihletődtem, s a hegyoldalban szedett bogyó elmémet is táplálta. „Ha a lélek nem ura önmagának – mondja Csang-ce –, az ember néz, de nem lát, fülel, de nem hall, eszik, de nem ismeri az étel ízét.” Az, aki megérzi az étel igazi ízét, sosem lehet falánk, s aki nem érzi, nem lehet más, csak falánk. A puritán éppoly durva mohósággal falhatja fekete kenyere héját, mint a városatya a teknősbéka levesét. Nem a száján behatoló étel szennyezi be az embert, hanem a falánkság, amellyel zabálja. Nem az étel minősége vagy mennyisége számít, hanem az érzéki élvezetek túlbecsülése; ha az, amit

eszünk, nem testi létünket fenntartó vagy szellemi életünket tápláló eledel, hanem a bennünk tenyésző férgek hizlalása. Ha a vadásznak mocsári teknősre, pézsmapatkányra vagy más efféle erdei ínycsésgre vásik a foga, az előkelő dámának pedig borjúlábkcocsonyára vagy tengerentúli szardíniára – akkor kvittek egymással. A vadász a malomtóhoz zárandokol, a dáma a konzerveihez. Csak azt csodálom, hogyan bírnak – hogyan bírunk – ilyen nyálkás, állati, zabáló-vedelő életet élni.

Egész életünk megdöbbenően morális. Soha, egyetlen pillanatig sincs fegyverszünet erény és bűn között. A jószág az egyetlen befektetés, amely mindig kifizetődik. A világot bezengő hárfa zenéje ezt hangoztatja újra meg újra, ezzel az állhatatossággal indít meg bennünket. Ez a hárfa a Világegyetem Biztosító Társaság vándor ügynöke, ennek föltételeit ajánlgatja fáradhatatlanul, és a mi kis jószágunk az egyetlen díj, amit ezért fizetnünk kell. És ha az ifjú idővel közönyössé válik is, a világegyetem törvényei sohasem közömbösek, hanem mindig a legfogékonyabbak pártján vannak. Fülelj minden szellőre, nem hallasz-e belőle szemrehányást, mert minden bizonynyal elhangzik, jaj annak, aki nem hallja meg! Elég, ha megérintünk egy húrt, megnyomunk egy billentyűt – és az andalító tanulság máris belénk hatol. Messziről még a bántó zörej is gyakorta muzsikának hangzik, elragadó, büszke szatírárt zeng életünk alantasságáról.

Mindannyian tudatában vagyunk a bennünk lakozó állatnak, amely annál inkább fölébred, minél inkább szendereg felsőbb énünk. Csúszómászó, érzéki lény ez, s talán nem is lehet egészen kiüldözni, bennünk tanyáz, mint a betegség még a látszólagos egészség mellett is. Elhatárolhatjuk magunkat tőle, de természetét sosem változtathatjuk meg. Attól tartok; megvan a maga egészsége: tisztátalanul is jól érezhetjük magunkat a bőrünkben. A minap egy vadkan alsó állkapcsára leltem az erdőn, benne hófehér, hibátlan fogak, agyarak: azt szűrtem le belőle, hogy íme, van egy, a szellemitől teljesen független állati életerő, egészség. Lám, ez a teremtmény egészen más úton ér célba, nem tisztasággal és mértékletességgel. „Az ember – mondja Mencius – csak egy kicsiny csekélységben különbözik a durva fenevadtól; a tömeg, a nyáj-ember ezt is hamarosan elveszíti, a felsőbbrendű ember gondosan megőrzi.” Ki tudja, milyen volna az élet, ha mind tiszták lehetnénk? Ha ismernék olyan bölcsét, aki tisztaságra tanítaná, a világ végére is elmennék, hogy eljussak hozzá. „A Védák tanítása szerint a szenvedélyeink és külső érzékeink felett való uralom meg a jócselekedetek nélkülözhetetlenek ahhoz, hogy lelkünk Istenhez közeledjék.” De a szellem ideig-óráig elhatalmasodhat és uralkodhat a test minden tagján, funkcióján, és még a látszólag legdurvább érzékiséget is tisztasággá, odaadó áhítattá nemesítheti. A nemző energia, mely, ha feslett életet élünk, lezülleszt és tisztátalanná tesz, mértékletes életmód mellett erő és ihlet forrása. A szüzesség a férfi virágzása, s mindaz, amit Lángelmének, Hősiességnek, Szentségnek mondanak, csupán ennek gyümölcse. Ha a tisztaság csatornája megnyílik, az ember lelke egyenesen Istenhez árad. A tisztaság megihlet, a tisztátalanság lesújt. Áldott az, aki tudja, hogy a benne lakozó állat fokról fokra elhal, és az istenség költözik helyébe. Azt hiszem, nincs köztünk senki, akinek ne kellene szégyenkeznie természete alantas, vadállati durvaságáén. Attól tartok, valamennyien csak olyan istenségek vagy félistenek vagyunk, mint a faunok vagy szatírok, istenből és állatból összeötvözött, csupán a falánk étvágyért élő teremtmények, úgyhogy az életünk egyben szégyenünk is, legalább bizonyos mértékben.

*Boldog, ki illő helyét megleti
vadjainak, s elméjét műveli.*

*Jól ismer farkast, kecskét és lovat,
és számár egyebekben sem marad!
Más ember nem csak disznók pásztora,*

*de ördög, kiből rájuk hárul a
vad örület s megrontja mindjüket.*

Minden érzékiség egy, noha sokféle alakot ölt; és a tisztaság is egy. Mindegy, hogy az ember érzékien eszik, iszik, közösül vagy alszik. Mindez egy étvágy megnyilvánulása, elég, ha megfigyelünk valakit, midőn ezeknek bármelyikét úzi, és már meglátjuk rajta, mennyire érzéki. A tisztátalan sem állni, sem ülni nem tud tisztán. Ha a csúszómászót odúja egyik kijáratánál megtámadják, a másikon bújik ki. Aki tiszta akar lenni, legyen mértékletes. Mi a tisztaság? Honnan tudja az ember, hogy tiszta-e? Nem tudja! Hallottunk már erről az erényről, de nem tudjuk meghatározni lényegét. Híre szerint emlegetjük. Ennyit mondhatunk róla: a tevékenységből bölcsesség és tisztaság fakad, a henyélésből tudatlanság és érzékiség. A diák érzékisége a renyhe gondolkodással jár. A tisztátalan személy többnyire lusta, az a fajta, aki a kandalló előtt üldögél, vagy elnyúlik a napon, s akkor is pihen, amikor nem fáradt. Ha el akarjuk kerülni a tisztátalanságot és a bűnt, dolgozzunk keményen – takarítsunk bár istállót, vagy bármi mást. A természetet nehéz legyőzni, de le kell győzni. Mit számít az, hogy keresztények vagyunk, ha nem vagyunk tisztábbak a pogánynál, ha nem gyakorolunk önmegtartóztatást, ha nem vagyunk vallásosabbak? Sok pogánynak tekintett vallási rendszert ismerek, amelynek tanításai megszegyenítik az olvasót, és megújult buzgalomra serkentik, még ha csak szertartások végzéséről van is szó.

Habozva mondom ki e dolgokat, de nem témájuk miatt – nem bánom, akármilyen obszcének a szavaim – hanem mert róluk szólván, akarva, nem akarva elárulom tisztátalanságomat. Szabadon, szemérmetlenül csevegünk az érzékiség egyik megnyilvánulásáról, a másíkról ellenben hallgatunk. Annyira lealjasodtunk, hogy képtelenek vagyunk szabadon szólni az ember természetes funkcióiról. Régebbi korokban, más nemzeteknél, a szervezet minden funkcióját egyformán tisztelték, törvénnyel szabályozták. A hindu törvényhozó szemében semmi sem túlságosan triviális, akármennyire sérti is a modern ízlést. Mindenre kioktat: hogyan kell enni, inni, közösülni, székelni és vizelni, és így tovább; megemeli az alantat, és nem hímez-hámoz álszemérmen, semmiségnek minősítvén e dolgokat.

Minden ember templomot emel – e templom a teste – annak az istennek, akit imád, és olyan stílusban, amely egyedül sajátja; ezt a kötelességet nem kerülheti meg azzal, hogy helyette márványt vés. Valamennyien szobrászok, festők vagyunk, nyersanyagunk a tulajdon testünk, húsunk és vérünk. A belső szépség egy csapással meg-nemesíti az ember arcvonásait, az aljasság, az érzékiség pedig eldurvítja, elállatiasítja.

Az egyszeri ember – nevezzük John Farmernak – egy szeptemberi este ajtajában ült, fáradságos napi munka volt mögötte, és gondolatai többé-kevésbé most is végzett munkája körül forogtak. Megmosakodott, s leült, hogy szellemi énjét megszellőztesse. Hűvös este volt, szomszédai fagyveszélytől tartottak. Nem sokáig fűzte gondolatait, amikor egyszer csak fuvolaszót hallott, és ez a muzsika nagyon illett hangulatához. Továbbra is munkájára gondolt, de az egyre terhesebbé vált, s szinte akarata ellenére tervezett, töprengett, miközben úgy érezte, mi köze neki mindehhez. Olyan volt, mint a bőrre legfelső felhámrétege, amely állandóan hámlik, leválik róla. De a fuvola hangja más szférából érkezett hozzá, nem abból, amelyben mindennap élt és dolgozott; és ezek a hangok más munkát ajánlottak, olyan képességeinek foglalkoztatását, melyek addig csak szenderegtek benne: muzsikájukkal szelíden eltörölték az utcát, a falut, egész köznapi állapotát. És egy belső hang ezt kérdezte: „Miért tespedsz itt, és éled ezt a küzdelmes, alantas életet, amikor más, dicsőségesebb lét nyílik számodra? Ezek a csillagok más földek felett is tündökölnek!” De hogyan szabaduljon ki jelen állapotából, hogyan jusson oda? Nem jutott eszébe más: az önmegtartóztatás új módját kell

keresnie, hagyni, hogy lelke alászálljon testébe, és megváltsa azt; s magamagát egyre jobban meg kell becsülnie.

Tizenkettedik fejezet

ÁLLAT-SZOMSZÉDAIM

Néha társam is akadt a horgászáshoz; a város túlsó végéről jött át hozzám, és a vacsora megfogása ugyanúgy társadalmi aktus volt, mint elfogyasztása.

Remete. Vajon mit csinál most a világ? Egy sáska, nem sok, annyit se láttam itt a páfrányok között már jó három órája. A galambok alszanak ducukban, szárnyuk suhogása sem hallik. Nem egy farmer kürtje fújja a delet amott az erdőn túl? A béresek bejönnek a földekről, Főtt sózott húsrá, almaborra, kukoricakenyérre. Ugyan miért törik magukat annyira? Aki nem eszik, annak nem kell dolgoznia. Kinek volna kedve ott élni, ahol gondolkodni sem lehet a kutyaugatástól. És ó jaj, a háztartás, a kilincsek fényesítése, fürdőkádak sikálása! Inkább ne tartsunk házat, lakjunk fa odvában, és akkor délelőtti meg ebédvendégek helyett csak a harkály kopogtat be hozzánk! Ó, hogy rajzanak az emberek, de ott túlságos melegen süt a nap; nem kérek részt mozgalmas életükből. El vagyok látva forrásvízzel, s polcomon barna cipő pihen. – Hallga! – susog a lomb. Talán egy falubeli éhes kutya engedi szabadjára vadászösztönét? Vagy a disznó jár erre, amely, mint hallom, elveszett, s patája nyomát magam is láttam az eső után? Erre tart, szömörce- meg csipkebokraim remegnek... Nini, költő úr, hát maga az? Milyennek látja ma a világot?

Költő: Nézze azokat a felhőket: hogy csüngenek! Ez a legszebb, amit ma láttam. Régi festményen sem látni ehhez foghatót, sem idegen földön – kivéve, mikor Spanyolország partjai mentén hajóztunk. Igazi földközi-tengeri égbolt. Mivel ma még nem ettem, s megélhetésemről gondoskodnom kell, elhatároztam, hogy kimegyek horgászni. Költőnek való foglalkozás, és az egyetlen mesterség, amelyhez konyítok. Gyerünk!

Remete. Nem tudok nemet mondani. Fekete kenyerem elfogy nemsokára. Örömet kimegyek önnel, de előbb be kell végeznem egy komoly elmélkedést. Azt hiszem, hamarosan végzek. Hagyjon magamra még egy kicsinyég. De hogy ne késlekedjünk emiatt, kerítsen addig csalétket. Csalinak való kukac ritkán akad itt ebben a sosem trágyázott földben, a fajtája csaknem kihalt. A gilisztáért való ásás is van olyan jó sport, mint a horgászat, kivált, ha az ember még nem nagyon éhes; és ezt ma teljes egészében önre bízom. Azt tanácsolom, hogy amott a földimogyoró közt vágja a földbe az ásóját, ahol az orbáncfű integet. Úgy hiszem, minden harmadik rögben, amelyet kifordít, talál majd gilisztát, ha jól utánanézt a gyökerek között, mintha gyomlálna. De talán nem ártana, ha még messzebb menne, mert tapasztalatom szerint a jó csalétek sűrűsége körülbelül a távolság négyzetével arányos.

Remete egyedül. Lássuk csak, hol is tartottam? Ha jól emlékszem, nagyjából ez volt lelkem állapota; a világot ilyen szög alatt láttam. Hová menjek: az égbe, vagy horgászni? Ha rövidesen befejezném elmélkedésemet, vajon hamarosan adódnék-e ilyen kedves alkalom? Olyan közel voltam hozzá, hogy feloldódjам a dolog lényegében, mint még soha életemben. Félek, gondolataim nem térnek vissza hozzám. Még fütytyentenék is nekik, ha azt hinném, hogy ez használ. Ha valami jóval kecsagetnek, vajon okos-e ezt válaszolni: majd meggondoljuk? Gondolataim nem hagytak nyomot, nem találom meg újra a csapást. Mire is gondoltam éppen? Ködös nap volt. Megpróbálom elmondani Konfuciusnak azt a három mondatát; hátha visszaidézik előbbeni állapotomat. Azt se tudom, búskomorság volt-e vagy csírázó eksztázis. Hm. Mindig több lehetőség nyíladozik az ember előtt.

Költő. Nos, remete pájtás, igen korán jöttem vissza? Tizenhárom ép, jól fejlett gilisztát zsákmányoltam, s hozzá még néhány kisebbet, roncsoltat, de az apróhalnak az

is megteszi, ha nem is takarja el a horgot. A falusi kukac mind túl nagy: a kis aranyjász jóllakik belőle, anélkül, hogy horogra akadna.

Remete. Nem bánom, induljunk. Menjünk le a Concordra? Ott jól harap a hal, ha a víz nem túlságosan magas.

Vajon világunkat miért alkotják éppen azok a dolgok, amelyeket látunk? Miért éppen ezek az állatok a szomszédaink – mintha más, mint egér, nem is tölthetné ki ezt a hasadékat? Alighanem Ezópus és társai használják a legcélszerűbben az állatokat, mert bizonyos tekintetben minden állat teherhordó málhás állat: arra termett, hogy gondolataink egy részét hordozza.

Házamban nem közönséges mezei egér vagy pocok lakott, amelyet állítólag idegen földről hoztak be országunkba, hanem egy vad, őshonos fajta, amely a faluban ismeretlen volt. Elküldtem belőle egy példányt egy jó nevű természettudóshoz, és nagy érdeklődéssel fogadta. Amikor építkeztem, egy ilyen egérke házam alatt fészkel, s még mielőtt padlót fektettem, és kisöpörtem a gyaluforgácsot, délidőben rendszerezen előbújt, s fölszedte lábam elől a morzsát. Valószínűleg addig sohasem látott embert, hamarosan hozzám szelídült, átmászott a cipőmön, fölszaladt nadrágom szárán. Kurta nekifutásokkal még a szoba falán is fölszaladt, akár a mókus; mozgása általában leginkább arra emlékeztetett. Egy napon, mikor a lócára könyökölve ültem, felzaladt ruhámon, végig az ingem ujján, s körbe-körbe a papiroson, amelybe ebédemet csomagoltam; amíg erősen markoltam az ételt, bökdöste, szaglászta; mikor azután egy darabka sajtot hüvelyk- és mutatóujjam közé fogtam, bátran odajött, és rágcsálni kezdte, kezemben ülve; utána légyszerű mozdulatokkal megtisztogatta pofáját, mancsát, és elsétált.

Fészeremben nemsokára légykapó madár ütött tanyát, s a ház melletti fenyőn egy oltalomra vágó veréb. Júniusban a fajd (*Tetrao umbellus*), ez a rendkívül félenk madár, az erdőből jövet elvezette kicsinyeit ablakom alatt, házam elé: csibéit úgy hívogatta, mint a kotlós, általában úgy viselkedett, mint az erdő tyúkjá. Ha ember közeledik, a csibék, anyjuk intő jelére úgy szétszóródnak, mintha forgószelel fújta volna el mindahányat, és annyira hasonlítanak holmi száraz gallyhoz, levélhez, hogy nem egy vándorral megesett, hogy közéjük lépett, hallotta az elszálló anyamadár szárnysuhogását, aggódó hívását, csipogását, vagy látta, amint szárnyával verdesve igyekszik magára terelni figyelmét – anélkül, hogy a csibék ottlétéről tudomást szerzett volna. A tyúk néha olyan különös mozdulatokkal fetreng, forgolódik, hogy az ember jó néhány másodpercig föl sem ismeri, milyen madárral van dolga. A kicsinyek pedig mozdulatlanul lapulnak, néha még fejüket is egy falevél alá dugják, és csak anyjuk messziről adott intelmeire hallgatnak; ember közeledtére sem erednek futásnak, nem árulják el magukat. Akár rajuk léphetünk, jó ideig nézhetünk arrafelé, ahol megbújnak, anélkül, hogy észrevennők őket. Nemegyszer a lapos tenyerembe fogtam egy-egy fajdcsibét, s még akkor is szót fogadott anyjának és ösztönének, mozdulatlanul gubbasztott, de nem félt, nem remegett. Ösztöne oly tökéletes, hogy egyszer, amikor visszatettem a földre, és egyikük véletlenül megbillent, oldalára esett, majd tíz perccel azután is szakasztott ugyanabban a helyzetben találtam. Nem kopaszok, mint a legtöbb madárfióka, hanem még a kiscsibénél is fejlettebbek, ügyesebbek. Tágra nyílt, szelíd szemük meglepően érett, mégis ártatlan kifejezése olyan, hogy aki látta, nem felejtí el többé. Rengeteg értelmet, sőt intelligenciát árul el, egyesíti magában a gyermekkor tisztaságát és a tapasztalatból leszűrt bölcsességet. Ez a szem nem a csibével együtt született; egyidős az éggel, mely visszatükröződik benne. Nemigen találni az erdőn ehhez fogható drágakövet. A vándor ritkán tekint ilyen tiszta kútba. A tudatlan vagy nemtörődöm vadász ilyenkor néha lelövi a kotlóst, és hagyja, hogy ártatlan csibéi ragadozó állat vagy madár martalékául essenek, vagy fokozatosan elkeveredjenek a korhadó avarral,

amelyhez annyira hasonlítanak. Ha házityúk költi ki őket, minden veszélyre nyomban szétszóródnak, mert sohasem hallják az anyai hívást, amelyre ismét összegyűlnének, Ez volt az én baromfiudvarom.

Érdekes, hogy milyen sok állat él vadon, szabadon, noha elrejtőzve az erdőn, falkák, városok közvetlen szomszédságában, de úgy, hogy csak a vadász sejti létezésüket. Itt van például a vidra: milyen rejtetten él. Négy láb hosszúra is megnő, akkora, mint egy kisfiú, de ember szeme talán soha meg nem pillantja. Régen mosómedvét is láttam az erdőben, ott, ahová házamat építettem, és nyiszogását alighanem még most is hallottam éjjelente. Délben, mezei munkám után, rendszeren egy-két órát pihentem az árnyékban, a forrás mellett, amely a Brister-dombból fakad, fél mérföldnyire földcsémtől, és egy csermelynek meg egy semlyéknek ad életet. Ott szoktam elkölteni ebédemet. Az út oda lejtős, füves vápákon át vezetett, ahol fiatal szurokfenyők sarjadtak, majd nagyobb ligetbe jutottam, mely a semlyéket vette körül. Ott egy védett, eldugott helyecskén, terebélyes fenyő árnyékában szoktam üldögelni egy kiemelkedő, tiszta zsombékon. Kiástam a forrást, és tiszta, szürke vizű kutat nyertem ekképpen, amelyből tudtam meríteni egy-egy vödörrel, anélkül, hogy felkavartam volna. Majd minden délben elzarándokoltam oda nyár derekán, amikor a tó vize a legmelegebb volt. Az erdei szalonka is oda vezette kicsinyeit, hogy az iszapban kukacot keressenek; alig egy lábnyi magasságban szállt felettük a part mentén, míg a kicsinyek csapatostul futottak alatta; de mikor engem meglátott, otthagyta csibéit, és felettem körözött, egyre közelebb, közelebb, négy vagy öt lábnyi távolságban, mímelve, mintha szárnya-lába törött volna, hogy figyelmemet magára vonja és elterelje kicsinyeiről, melyek addigra már halkan csipogva libasorban elvonultak a tocsogón át, anyjuk irányítása szerint. Néha anyjukat nem is láttam, csak a kicsinyek csipogására ügyeltem föl.

A gerlék is odajöttek a forráshoz, s a fenyőfa ágai között szállkostak fejem fölött; a barna mókus a legalsó faágra is leszállt, annyira bizalmas és érdeklődő volt. Elég, ha az ember elég sokáig ül csendben az erdő valamely vonzó zugában, és rendre felvonulnak előtte összes lakói.

Kevésbé békés eseményeknek is szemtanúja voltam. Egyik nap, amikor kimentem farakásomhoz, helyesebben tuskórákásomhoz, két óriási hangyát pillantottam meg, egy vöröset, s egy még nagyobb, majd fél hüvelyknyi feketét, amint ádázul viaskodtak egymással. Ahogy összeakaszkodtak, többé nem eresztették el egymást, hanem vadul, megállás nélkül birkóztak, hempergöztek a faforgácson, hulladékon. Ahogy körülnéztem, meglepetten észleltem, hogy a fa mindenfelé hemzseg a harcosoktól, tehát nem duellum folyik, hanem bellum, valódi háború két különböző hangyafaj között, mindenütt vörös küzd feketével, néhol azonban két vörös áll szemben egy feketével. Mürmidonok légioi borították fásudvarom hegyeit és völgyeit, s a föld már telis-tele volt holtakkal és haldoklókkal, vörösökkel meg feketékkel vegyest. Ez volt az egyetlen ütközet, melynek valaha tanúja voltam, az egyetlen csatatér, amelyen jártam, mialatt a harc tombolt; polgárháború volt, testvérháború – vörös republikánusok küzdöttek fekete királpártiak ellen. Mindkét fél életre-halálra harcolt, ám amennyire emberi fülem felfogta, a legkisebb zaj nélkül; és azt hiszem, ember-katonák sosem harcoltak ilyen elszántan. Megfigyeltem egy küzdő párt, amely egy kicsinyke napsütötte völgyben a forgácsok között vergődött egymás ölelésében, látszott rajtuk, hogy most, délidőn eltökélték, hogy addig birkóznak, míg le nem száll a nap, vagy el nem száll az élet. A kisebbik, a vörös harcos, mintegy satuba fogta ellenfele homlokát, és a heves dulakodás közben egyetlen pillanatra sem szűnt meg egyik csapja tövét rágni – a másikat már eltüntette –, míg a fekete, aki erősebb volt, ide-oda hajigálta a vöröset, és amint közelebbi megtekintésre észrevettem, már több végtagjától megfosztotta. Makacsabbul küzdöttek, mint a bulldogok. Egyikük sem mutatott hajlandóságot a visszavonulásra. Meglátszott rajtuk, hogy harci jelszavuk: győzni, vagy meghalni. Ek-

kor újabb vörös jelent meg a völgyecske hegy felőli oldalán, láthatóan harci tűzzel telve, mert vagy másvilágra küldte ellenfelét, vagy még nem is vett részt az ütközetben – ez utóbbi valószínűbbnek látszott, mert még egyik tagját sem veszítette el; anyja nyilván azzal bocsájtotta el, hogy „vagy ezzel, vagy ezen”.

Vagy talán Akhilleusz volt, aki magányosan szította haragja tüzet, és most azért jött, hogy kiválsa vagy megbosszulja Patrokloszát. Messziről meglátta az egyenetlen harcot – mert a feketék csaknem kétszer akkorák voltak, mint a vörösek –, és gyors léptekkel közeledett, amíg megtorpant, fél hüvelyknyire a harcolóktól; kileste a pillanatot, s akkor rávetette magát a fekete harcosra, és megkezdte régi hadműveleteit az ellenség jobb mellső lába tövéénél, ellenfelére bízva, hogy válasszon az ő végtagjai közül; így most már hárman voltak összeakaszkodva életre-halálra, mintha új, minden mágnességnél és cementnél erősebb vonzóerőt találtak volna el. Addigra már azon sem lepődtem volna meg, ha azt látom, hogy mindkét hadsereg rezesbandája feláll egy-egy kiemelkedő fadarabra, és nemzeti himnuszát játssza, hogy feltűzelje a lomha harcosokat, és felvidítsa a haldoklókat. Jómagam is nekitüzesedtem a látványtól, mintha emberek lettek volna. Minél jobban belegondoljuk magunkat, annál kisebbnek tetszik a különbség. Concord történetében, de talán egész Amerika történelmében nincsen följegyezve semmi, ami ehhez fogható volna, akár a résztvevők számát, akár a harcban megnyilatkozó hősiességét és hazafiságot tekintve. Számban, vérvesztésében legföljebb Austerlitz vagy a drezdai csata juthat eszünkbe. „Concordi csata”? Két halott a hazafiak oldalán, és Luther Blanchard megsebesült! De hiszen itt minden hangya egy Buttrick – „Tűz! Tűz, az Istenért!” – Davis és Hosmer sorsában ezrek osztoznak. Nincsen köztük egyetlen bérenc vagy zsoldos! Semmi kétség: itt elvekért harcoltak, akárcsak őseink, és nem azért, hogy három pennyvel lealkudják a teára kivetett adót; és e csata kimenetele számukra éppolyan fontos és emlékezetes lesz, mint a Bunker Hill-i ütközet.

Fölszedtem a forgácsot, amelyen az itt leírt három harcos viaskodott, és bevitettem házamba, pohár alá tettem ablakpárkányomra, hogy megfigyelhessem a harc kimenetelét. Nagyítót tartottam az első vörös hangyához, és megállapítottam, hogy leszedte ellensége megmaradt csapját is, és most buzgón rágtá egyik lábát, annak ellenére, hogy a melle páncélja leszakadt, és ami bele volt, mind ki volt szolgáltatva a fekete vitéz fogazatának; a fekete mellvértézete ellenben – úgy látszik – olyan erős volt, hogy a vörös nem tudta felhasítani. A szenvedő sötét karbunkulus-szeméből olyan vadság lángolt, amelyet csak a háború tud fellobbantani. Még jó félóra hosszat viaskodtak a pohár alatt, s amikor újra megnéztem őket, a fekete lovag mindkét ellenfele fejét leszakította, és a két még élő fej ott csüngött két oldalán, mint holmi kísérteties hadizsákmány a nyeregkápán, látszólag még éppoly szilárdul beléakaszkodva, és a csápjavesztett s immár csupán egyetlen csonka lábbal rendelkező, ki tudja, hány sebből vérző fekete lovag gyengén vergődve igyekezett megszabadulni tőlük, ami végül is, további félórai küzdelem árán, sikerült. Levettem róla a poharat, és ő azonmód csonkán-bonkán elvonult az ablakpárkányon. Hogy végül is túlélte-e a párviadalt, és élete hátralevő részét valamely Hotel des Invalides-ban töltötte, azt nem tudom; de nem hiszem, hogy eztán még sokra lett volna hasznavehető. Sosem tudtam meg, hogy melyik párt győzött, s azt sem, hogy mi volt a háború oka; de a nap hátralevő részében úgy éreztem magam, mintha érzéseimet emberi csata, kegyetlenkedés és véröntás borzalmai dúlták volna fel.

Kirby és Spence szerint a hangyák csatái régóta közismertek, időpontjukat is följegyezték, de állítólag Huber az egyetlen mai szerző, aki valóban látott ilyen csatát. „Aeneas Sylvius – olvasom ugyancsak Kirby és Spence munkájában – részletesen beszámol egy ilyen ütközetről, amelyet egy kisebb és egy nagyobb hangyafaj vívott rendkívül szívósan egy körtefa törzsén”; majd hozzáteszi, hogy „ezt a csatát IV. Eugén pá-

Sok falusi Bodri, aki legfőljebbb ha arra volt jó, hogy felhajtson egy teknősbékát az élelmiszerraktárban, gazdája tudtán kívül megjárta ellustult tagjait az erdőn, és eredménytelenül szimatolt holmi rókalyukak meg mormotaoduk szájánál; talán egy sovány korcs kutya nyomát követte, amely fürgén besurrant a fák közé, és netán valamelyes természetadta félelmet is keltett az erdő lakóiban; a házörző már réges-rég lemaradt vezetője mögött, és dühösen megugat egy kis mókust, amely felszaladt a fára, biztonságos menedéket keresve; aztán mérgesen elkotródik, súlyával széthajtogatva a bokrokat, s talán azt képzei, hogy ugróegeret űz. Egy ízben macskát láttam sétálni a tó kavicsos partján; meglepődtem, mert ez az állat ritkán csavarog el messzire otthonától. Meglepetésünk egyébként kölcsönös volt. Mindazonáltal a leglustább házimacska, amely otthon egész nap a pokrócon heverészik, otthonosan mozog az erdőn, és óvatos, lopakodó viselkedésével odavalóbbnak látszik, mint az erdő rendes lakói. Egyszer áfonyaszedés közben kölykeit sétáltató anyamacskával találkoztam az erdőn, a kiscicák egészen vadak voltak, valamennyinek, akár csak anyjuknak, hátán felborzolódott a szőre, és dühösen prüszköltek felém. Néhány esztendővel, mielőtt kiköltöztem a tópartra, Gillan Baker úr lincolni tanyáján, nem messze a tótól, furcsa állat élt, amelyet „szárnyas macská”-nak neveztek. 1842 júniusában kimentem, hogy megnézzem, de szokása szerint kiment vadászni az erdőre; gazdája, illetve annak felesége elmondta, hogy több mint egy esztendeje, 1841 áprilisában költözött arra a környékre, s végül is házukban ütött tanyát; barnásszürke volt a színe, melle, lába pedig fehér, farka hosszú, lompos, akár a rókaé; bundája télen megvastagszik, és oldalán ellaposodik, tíz-tizenkét hüvelyk hosszú és két és fél hüvelyk széles pászmákat alkot, álla alatt valóságos karmantyúvá duzzad, melynek felső része laza, alsó oldala pedig összetapad, akár a nemez; tavasszal mindezek a toldalékok lehullanak róla. Kaptam is Bakeréktől egy pár „szárnyat”, amelyet most is őrzök. Hártyának semmi nyoma nincs rajta, Némelyek úgy vélik, ez az állatfajta házimacska és repülő mókus kereszteződéséből származik, s ez nem is lehetetlen, mert zoológusok szerint nyest és házimacska kereszteződéséből is számos ivadék származott. Ha macskát akartam volna tartani, minden bizonnyal ez lett volna a nekem való fajta: elvégre mért ne legyen a költő macskája is szárnyas, akár csak a lova?

116

hogy megfigyeljem viselkedését, víz alá bukott, és teljességgel eltűnt, annyira, hogy néha már csak délután pillantottam meg újra. A felszínen azonban könnyen utolértem. Ha esett az eső, többnyire eltűnt szem elől.

Egy szélcsendes októberi délután a tó északi partja mentén eveztem, s noha ilyen napokon általában úgy lepik el a tavat, mint a tejelőkóró pihéje, hasztalan néztem szét a tó felszínén – amikor egyszer csak tőlem alig pár lépésnyire röppent ki a partról a tó közepe felé, vad kacagásával elárulván magát. Utána eveztem, és a bűvár a víz alá bukott, de mikor újra fölmerült, közelebb voltam hozzá, mint annak előtte. Ismét lebukott, s ezúttal rosszul számítottam, nem találtam el az irányt, s amikor a madár újra kibukkant, jó nyolcszáz lábnyira voltunk egymástól, mert magam is még megnöveltem a távolságot; a bűvár újra hangosan, hosszan felkacagott, s ezúttal több oka is volt erre, mint az imént. Olyan ügyesen manőverezett, hogy egyszer sem tudtam közelebb kerülni hozzá, mint száz lábnyira. Valahányszor felbukkant a víz színére, fejét erre-arra forgatta, hidegvérrel szemügyre vette a partot meg a tó felszínét, és láthatóan úgy választotta meg legközelebbi felbukkanása helyet, hogy minél szabadabb vízfelület legyen körülötte, s minél távolabb kerüljön a csónaktól. Meglepő gyorsan határozott, s vitte véghez elhatározását. Egyszeriben a tó legszélesebb részébe vitt, és nem volt, onnét elcsalogatható. Mialatt a maga feje szerint gondolkozott, én arra törekedtem, hogy a magam fejével eltaláljam gondolatait. Kedves játék volt ez a tó sima felszínén: ember kontra jegesbűvár. Ellenfeled sakkfigurája egyszer csak eltűnik a tábla alatt, s a feladat az, hogy a magadét a lehető legközelebb vidd ahhoz a helyhez, ahol újra felbukkan. Néha váratlanul az ellenkező oldalon jött fel, olyankor alighanem egyenesen csónakom alatt úszott át. Olyan türelmes és fáradhatatlan volt, hogy akámiilyen messze elúszott, menten újra víz alá bukott, és akkor senki nem tudta volna eltalálni, hogy a mély tóban, a sima felszín alatt, hol úszik sebesen, mint a hal – mert volt rá ideje és módja, hogy a tó legmélyebb részeit is meglátogassa. A New York állambeli tavakban állítólag még nyolcvan láb mélységben is fogtak bűvármadarat, pisztrángra kivetett horoggal; ámbár a Walden-tó mélyebb ennél. Mennyire elcsodálkozhatnak a halak, ha ez a más régiókból való esetlen látogató elúszik rajaik között! De a bűvár nyilvánvalóan éppoly biztosan mozgott a víz alatt, mint a felszínen, sőt még gyorsabban úszott. Egyszer-kétszer fodrozódást láttam, ahol a felszínhez közeledett, éppen csak kidugta fejét, hogy tájékozódjék, és menten alábukott megint. Végül is úgy láttam, ugyanannyit érek vele, ha evezőmre dőlve nyugodtan várom kibukkanását, mint hogyha megpróbálom kiszámítani, hogy hol fog előkerülni; mert valahányszor erőlködve kémleltem a víztükroten az egyik irányban, hirtelen arra riadtam fel, hogy a hátam mögül hangzik fel kísérteties kacagása. De vajon ennyi ravaszkodás után miért árulta el magát rögtön, mihelyt felbukkant, azzal a hangos kacagással? Csacska egy madár! – állapítottam meg magamban. Többnyire a víz csobbanását is meghallottam, ahol felbukkant, s már ebből is tudtam, merre van. Egy órai játszadozás után éppoly fürge volt, mint az első percben, éppoly készségesen alábukott, és talán még messzebb úszott, mint eleinte. Meglepő látvány volt, milyen simán siklik a vízen, ha feljön a felszínre, mellén egyetlen tollacska sem rezdül, minden munkát a víz alatt végez el, úszóhártyás lábával. Leggyakrabban azt a démoni kacagását hallatta, de néha, ha alaposan kifogott rajtam, és jó messze jött fel, elnyújtott, kísérteties üvöltést hallatott, mely inkább farkas ordításához hasonlított, semmint madár hangjához – mint mikor az ordas leszegi fejét, és pofáját a földhöz szorítva, hosszan üvölt. Ez volt talán a legfélelmetesebb hang, amely valaha is fölveti az erdőt arrafelé. Végül is azt hiszem, hasztalan erőlködésemet csúfolta ki azzal a nevetéssel, a maga leleményességében bízva. A borús ég alatt a tó tükre olyan sima volt, hogy ha nem hallottam hangját, világosan láttam, hol töri meg a felszínt. Fehér melle, a csendes levegő, a tükörsima felszín – mindez ellene dolgozott. Végül, amikor ismét tőlem távol bukkant fel, azt a bizonyos

elnyújtott üvöltését hallatta: talán a bűvármadarak istenét hívta, hogy segítsen rajta, és abban a minutában keleti szél támadt, megfodrozta a tó felszínét, párával, szemergélő esővel töltötte meg a levegőt, és ebből határozattan úgy éreztem, a madár imája meghallgattatott, Isten haragszik reám, így sietve elhagytam a küzdőteret, s ő is eltűnt a hullámok hátán.

Őszi napokon órákig néztem a vadrécéket, amint ügyesen bukdácsolnak, hajókáznak a tó kellős közepén, távol a vadászok fegyverétől; ezeket a fortélyokat nemigen kell majd gyakorolniok, ha a louisianai folyódeltákba jutnak. Ha fel kellett szállniok, néha sokáig köröztek a tó felett, tekintélyes magasságban, ahonnét elláttak a közeli tavakra s a folyóra is; már csak apró fekete pontoknak látszottak a levegőben, és amikor már-már azt hittem, hogy régen elszálltak, rézsút jó negyed mérföldet repülve, leereszkedtek a tónak egy távoli, biztonságosabb részére; de hogy biztonságon kívül mi egyebet kaptak ott a Walden-tó közepén úszkálva, azt igazán nem tudom – hacsak nem ugyanazért szerették vizét, amiért én szeretem.

Tizenharmadik fejezet

„HÁZ-TŰZ-NÉZŐBEN”

Októberben kimentem bogyó-szedni az árrétekre, s dúsan megrakodva tértem haza, noha zsákmányom inkább szépségével és illatával tűnt ki, semmint tápértékével. Megcsodáltam a tőzegáfonyát is – de nem szedtem belőle -: viaszos, piros gyöngyszemeit a farmer csúf gereblyével szedi a fű közül, rendetlen kuszaságban hagyva maga után a sima rétet; latra, dollárra méri csupán a mező szép termékét, Bostonba, New Yorkba adja el, ahol befőzik, az ottani természetbarátok ízlését kielégítendő. A borbolya fényes-piros gyümölcsén is csupán szememet legeltettem, ellenben összeszedtem egy kevés vackort, amit vándor és tulajdonos meghagyott nekem, hogy befőzzem. Mikor a gesztenye beérett, abból is eltettem télire egy fél vékával. Akkoriban izgalmas kiruccanás volt bebarangolni a határtalan lincolni gesztenyést – ma a vaspálya alatt alussza örök álmát! –, vállamon tarisznya, kezemben bot a tüskés héj felnyitásához, mert nem mindig vártam meg az első fagyot; úgy járkáltam a susogó lomb meg a hangosan méltatlankodó mókusok, mátyásmadarak között – néha ugyanis elloptam félig felnyitott gesztenyéjüket, mert a burok, amelyet kiválasztottak, mindig egészséges magot tartalmazott. Alkalmadtán felmásztam, és megráztam a fát. Házam mögött is nőttek gesztenyefák, s az egyik, amely jóformán beárnyékolta, ha virágba borult, óriás bokréta gyanánt illatárba borította az egész környéket; termésének javát azonban a szajkók s mókusok ették meg; az előbbieket csapatostul érkeztek kora reggel, és kiszedték burkából a gesztenyét, még mielőtt lehullott. E fákat végképp átengedtem nekik, magam inkább a távolabbi gesztenyésbe jártam szüretelni. A gesztenye, amíg tartott, még a kenyeret is kitűnően pótolta. Azt hiszem, még számos más kenyérpótlót is lehetne találni. Egyik nap csaléteknek való kukacért ásva, fölfedeztem az *Apios tuberosa* föld alatti füzérét, a bennszülött lakosság burgonyáját; lassan már magam sem tudtam, vajon gyerekkoromban kiástam és ettem-e ezt a legendás gyümölcsöt, amint elmondtam, s nemcsak álmodtam-e róla. Azóta gyakran láttam gyűrött szirmú, bársonyos piros virágát más növények szárára felfutva, de nem tudtam, hogy ez azonos gyermekkori emlékemmel. A földművelés úgyszólván kiirtotta. Íze édeskés, mint a dércsípte burgonyáé, s nekem főzve jobban ízlett, mint sültve. Olyan-nak tetszett ez a szegény gumó, mint a Természet biztató ígérete, hogy egykor majd maga fogja itt megtermeszteni azt, amire gyermekeinek szüksége van. Manapság a hízott marha meg a hullámzó búzaföldek korszakában ez a szegény gyökér, mely valaha egy indián törzs toteme volt, egészen feledésbe merült, vagy legfőljebb virágzó indáját ismerik; de ha egyszer a Természet ismét visszanyerné uralmát, a gyenge, kényes angol gabona valószínűleg eltűnik majd miriádnyi ellenség rohama előtt, és emberi gondozás híján a varjú talán az utolsó szem kukoricát is visszaviszi az indiánok nagy kukoricaföldjére a messze délnyugaton, ahonnét állítólag valamikor elhozta; ám a most úgyszólván kipusztult *Apios tuberosa* vagy indián burgonya talán új életre kel, faggyal, dudvával dacolva is virulásnak indul, mint valódi őshonos növény, és visszanyeri régi jelentőségét, méltóságát, mint a vadászó törzsek fő-fő tápláléka. Bizonyosan valamely indián Ceres vagy Minerva ajándékozta népének annak idején; és ha itt majd megkezdődik a költészet uralma, levelei, gumó-füzerei talán műalkotásainkon is szerepelni fognak.

Szeptember legelső napjaiban két-három kis juharfa lombja már bíborszínre pirult a tó túlsó partján, valamivel lejjebb, mint ahol három rezgő nyárfa fehér törzse szétágazik, egy vízbe nyúló földnyelv csúcsán. De sok mindenről regélt a színük! Hétről hétre jobban kiemelkedett minden egyes fa egyéni jellege, s mindegyik megbámulhatta magát a tó sima tükreben. A képcsarnok igazgatója minden reggel új meg új

képeket aggatott a falra, a régieknél is ragyogóbb, harmonikusabb színekben pompázókat.

Októberben a darazsak ezrei sereglettek házamba, mintha afféle téli szállásnak tekintenék, s letelepedtek ablakomra belülről, meg fent a falakra, olyan tömeggel, hogy látogatóim néha nem mertek belépni. Reggel, amikor meggémberedtek a hidegben, kisöpörtem egy részüket, de egyébként nemigen törtem magam, hogy megszabaduljak tőlük, sőt – szinte megtisztelve éreztem magam, hogy házamat megfelelő hajléknak ítélik. Sohasem bántottak különösebben, jöllehet még ágyamba is bevették magukat; később fokozatosan eltűntek, nem is tudom, miféle zugokba, hasadékokba bújtak el a hideg és az elviselhetetlen fagy elől.

Mielőtt – november hó folyamán – én is téli szállásra húzódtam, akár a darazsak, többnyire a Walden-tó északkeleti partját kerestem fel, mivel a fenyves meg a köves part visszaverte a napsütést, és így az ember ott mintha kandalló előtt melengetőzött volna; de hát mennyivel kellemesebb a napon sütkérezni, amíg csak lehet, mint mesterséges melegforrásnál, így hát kiélveztem a pislákoló zsarátnok utolsó melegét, amelyet a nyár, miként eltávozó vadász, otthagyt számomra.

Amikor hozzáfogtam a kéményépítéshez, beletanultam a kőművesmesterségbe is. Mivel bontásból eredő használt téglával dolgoztam, le kellett tisztogatnom malteroskanállal, és így a szokásosnál több tapasztalatot szereztem a téglá meg a vakolókanál természetéről. A vakolat, mely tégláimhoz tapadt, ötvenesztendő volt, és állítólag ezalatt egyre keményedett – ez azonban csak afféle mondás, amilyent az emberek szívesen szajkóznak, akár igaz, akár sem. Ezek a mondások maguk is egyre keményebbek, s egyre erősebben tapadnak a dolgokhoz, minél öregebbek lesznek, és bizony sok fáradságos munkába kerülne, hogy holmi vidéki bölcsről levakarjuk az effélét. Mezopotámiában számos falu épült a babiloni romokból kitermelt jó minőségű használt téglából, amelyen a cement öregebb és valószínűleg még sokkal keményebb. Nos, akármi legyen is az igazság, meglepett, milyen kemény az acél, mennyi vakarást, ütést elbír, anélkül, hogy kicsorbulna. Mivel téglám azelőtt is kéményül szolgált – noha Nabukadonozor nevét sehol sem találtam rajta –, annyi kandallótéglát válogattam ki belőle, amennyit csak találtam, hogy minél gazdaságosabban dolgozhassak; a téglák közti réseket a tópartról szedett kavicssal töltöttem ki, és vakolatomat ugyancsak onnét való fehér homokkal készítettem. Sokat bíbelődtem a tűzhellyel, hiszen ez a ház lelke. Olyan körültekintően dolgoztam, hogy reggel kezdvén hozzá a munkához, este már néhány hüvelyknyi tégláépítmény emelkedett ki a padlóból, s ez szolgált vánkossomul aznap éjjel; de nyakam nem vastagodott meg tőle, erre emlékszem: nyakasságom régebbi keletű. Akkoriban egy költőt fogadtam be szállóvendégül két hétre, s emiatt némi helyszűkével küzdöttem. A költő elhozta a maga bicskáját, jöllehet nekem is volt kettő, és késünk pengéjét úgy sikáltuk, hogy a földbe szúrtuk. Megosztotta velem a főzés munkáját. Örömmel töltött el, amikor két kezem nyomán a tűzhely olyan szépen, szegletesen, szilárdul nőtt ki a földből, és azzal biztattam magam, hogy minél lassabban halad, annál hosszabb életűnek ígérkezik. A kémény bizonyos fokig független építkezés, a földön áll, és a házon keresztül az égbe nyúlik; néha még akkor is megmarad, ha a ház leégett, és jelentősége, függetlensége olyankor még inkább szembeüt. Nyár utóján fogtam hozzá az építkezéshez.

November lett, mire befejeztem.

Az északi szél már nekilátott, hogy lehűtse a tó vizét, noha ez sok heti állhatatos fúdogálásába került, olyan mély a tó. Amikor esténként már tüzet raktam, a kémény különösen jól szelelt, amíg a ház nem volt bevakolva, hála a számtalan résnek, ami a deszkák közt volt. Derűs esteket töltöttem hűvös, szellős lakomban, a gyalultatlan, göcsörtös, megbarnult deszkák között, fejem fölött a faragatlan gerendák, melyeken

még a fa kérge is rajta volt. Miután bevakoltam, már nem kedveltem annyira a házamat, noha meg kell vallanom, hogy lakályosabb lett. Azt hiszem, minden emberi lakóhelynek olyan magasnak kéne lennie, hogy felső része sötétben maradjon, és a tetőgerendák körül esténként táncoló árnyékok játszodozhassanak. Hiszen ezek a formák jobban serkentik a fantáziát, a képzeletet, mint a legszebb freskók vagy a legdrágább bútor. Most, amikor már nemcsak hajlékul használtam házamat, hanem a meleg szükséglete is bekergetett, mondhatnám, most kezdtem csak igazán benne lakni. Volt két régi tuskóbakom, hogy a fahasábokat ne kelljen közvetlenül a tűzhely padozatára raknom, és jólesett látnom, hogy kormozódik be lassacska a magam kezével épített kémény háta; így valóban több joggal s megelégedéssel piszkáltam tüzeimet, mint a legtöbb ember. Lakom kicsiny volt, visszhangot aligha tarthattam volna benne; de nagyobbak tetszett azáltal, hogy egyetlen szobából állt, s távol esett minden szomszédtól. A szabályos lakóház minden kellemessége itt egyetlen helyiségbe tömörült: konyha, háló, nappali, éléskamra volt egyben, és egymagam élveztem mindazt az örömet, amit gazda és cseléd a lakásból meríthet. Cato szerint a családapá (pater familias) falusi házában tartson „cellam oleariam, vinariam, dolea multa, uti lubeat caritatem expectare, et rei, et vinuti, et gloriae erit” vagyis „olajos- meg borospincét, számos hordót, hogy örömmel nézhessen a szűk esztendőknél elébe, ez hasznára, erényére, dicsőségére válik”. Nos, az én pincében is volt, egy kis hordó burgonya, vagy fél gallon zsizsikes borsó, és polcomon egy kevés rizs, egy korsó melasz, valamennyi rozs- meg kukoricaliszt.

Néha nagyobb s népesebb házról álmodozom. Az aranykorban épült időálló anyagokból, de csiricsáré díszítések nélkül; egyetlen helyiségből áll, hatalmas, díszítetlen, masszív, primitív csarnokból, melynek se mennyezete, se vakolása, meztelen gerendák hordozzák a tetőt, mely afféle alacsonyabb mennyboltot von fejünk fölé, s megóv esőtől, havazástól; király és királyné pillérek alakjában fogadják hódolatodat, miután a küszöbön átlépve egy régebbi dinasztia Saturnusának adtad meg a kellő tiszteletet; barlangforma ház legyen, ahol rúdra erősített fáklyát kell magasra emelni, hogy meglássuk a tetőt; ahol az egyik a tűzhelyben lakhat, a másik az ablakfülkében, harmadik a kanapén, ki a csarnok egyik végében, ki a másikban, s valaki akár a mestergerendán a pókokkal, ha úgy tartja kedve; az ilyen házba mindjárt bejutunk, ha kinyitjuk a külső ajtót, s ezzel vége is a ceremóniának; a megfáradt vándornak nem kell továbbmennie, ott megmosdhat, jóllakhat, elbeszélgethet és megalhat; mindenki örülhet, ha viharos éjszakán ilyen menedéket talál, hiszen minden megvan benne, ami a jobb házhoz kell, de semmi, ami a háztartás kelléke; itt a ház minden kincsét egyetlen pillanattal átfoghatod, s minden ott lóg a szegen, amire az embernek csak szüksége lehet; konyha, élestár, szalon, hálószoa, raktár és padlás egyben, telis-tele hasznos tárgyakkal, mint amilyen a hordó meg a létra, alkalmas bútordarabokkal, aminő a pohárszék; hallod, ha felforr a víz, és tiszteletet adhatsz a tűznek, amely megfőzi az ebédet, a kemencének, amely megsüti kenyered; abban a házban a szükséges a legfőbb dísz, és nem alszik meg sem a tej, sem a tűz, sem a háziasszony, de egyszer-egyszer talán arra kémelek, ugorj félre a padlóba eresztett csapóajtóról, ha a szakácsné le akar szállni a pincébe, s ebből dobantás nélkül is megtudod, hol szilárd alattad a talaj, s hol üreges. Annak a háznak a belsejében minden olyan nyilvánvaló, mint a madárfészekben; ha bemegy az elülső ajtón, és a hátsó ajtón át távozol, mindenképpen össetalálkodik néhány lakójával, és ha vendégük vagy, szabadon mozoghatsz az egészben, nem úgy, mint másutt, ahol gondosan kirekesztenek a ház hétnyolcad részéből, bedugnak egy külön kis cellába, és felszólítanak, hogy érezd magad otthon – a magánzárkában. Manapság a házigazda nem enged be a maga tűzhelyéhez, hanem kőművest hívat, külön tűzhelyet építtet neked valahol a ház hátsó traktusában, mert a vendéglátás művészete abban áll, hogy minél távolabb tartson magától. A főzést pedig annyi

titokzatosság veszi körül, mintha a háziak meg akarnák mérgezni vendégüket. Elmondhatom, hogy életemben sokak ingatlanán jártam, és törvény szerint akár kiparancsolhattak volna; de azt már nem állíthatnám, hogy sokak házában, vagyis otthonában jártam volna. Ócska gúnyámban akár egy királyt vagy királynőt is meglátogathatnék, ha olyan házban laktának, amilyent leírtam és történetesen épp arra járnék; de ha valaha is betévednek egy modem palotába, csak azt nézném, hogyan kerülök ki belőle a leghamarabb.

Úgy tetszik, szalonjainknak még nyelve is elveszíti minden ízét-bűzét, s üres fecsegéssé romlik, életünk oly távol kerül jelképeitől, metaforái, hasonlatai annyira el-kényszeredettek, más szóval – a szalon olyannyira távol került a konyhától, a műhelytől! Még az ebéd is inkább csak jelképe az ebédnek. Úgy tetszik, csak a vadember van elég közel a Természethez és az Igazsághoz, hogy egy-egy fordulatot, hasonlatot kölcsönözzön tőle. Honnét is tudná az Északnyugati Területen vagy Man-szigetén lakó tudós, hogy mi illik a konyhában?

Vendégeim közül azonban csak egynek vagy kettőnek volt hozzá mersze, hogy ott maradjon vacsorára, és elfogyassa velem a kukoricakását, amikor megszimmantották a döntő pillanat közeledtét, gyors visszavonulót fűjtak, mintha attól tartanának, hogy a ház megrendül alapjaiban. Pedig mondhatom, jó néhány kását kiállott.

Házamat csak a fagyok beálltával vakoltam be. Erre a célra hófehér, tiszta homokot hoztam át a tó túlsó partjáról csónakomon, amellyel, ha úgy adódik, szívesen indultam volna még sokkal távolibb kirándulásokra is. Házam falait addigra lezsindelyeztem egészen a földig. E munkám közben büszke voltam rá, hogy minden szöveget egyetlen kalapácsütéssel tudtam beverni, és most már csak az volt minden vágyam, hogy a vakolatot minél gyorsabban és simábban tudjam fölkenni a falra. Eszembe jutott egy öntelt fickó, aki kiöltözve dangubált a faluban, és bölcs tanácsokat osztogatott a munkásoknak. Egy napon arra vetemedett, hogy szavak helyet tettekkel kápráztatta el honfitársait, feltúrta inge ujját, megragadott egy vakolócsöbröt, baj nélkül megrakta vakolókanalát, és fölényes tekintettel végigmérvén a feje fölött húzódó lécezetet, merész lendülettel fölemelte jobbát – hogy az egész vakolatot, óriási elképedésére, díszes ingmellére ejtse. Újfent elismeréssel adóztam a vakolás célszerű és gazdaságos eljárásának: egyrészt hatásosan kirekeszti a hideget, másrészt tetszetős, sima felületet eredményez; de tapasztaltam a baleseteket is, amelyek vakolás közben érhetik az embert.

Meglepetten láttam, milyen szomjas a téglá, hogy beissza vakolatom nedvességtartalmát, mielőtt kellőképp elsimíthatnám, és megtanultam, hány vödör víz kell egy új tűzhely megkereszteléséhez. Előző télen összegyűjtöttem valamennyi meszet; a folyókban élő *Unio fluviatilis* kagyló héjából égettem, a kísérlet kedvéért, hogy tudjam, honnét származik építőanyagom. Ha akartam volna, kitűnő mészkövet találhattam volna alig egy-két mérföldnyire lakóhelyemtől, s abból is égethettem volna meszet.

Időközben tavam legvédecombebb, legsekélyebb öblöcskéi már a komoly fagyok beállta előtt bebőrösödtek, Az első jég mindig különösen érdekes és tökéletes: kemény, sötét és átlátszó, így a legjobb alkalmat szolgáltatja, hogy kikémleljük a tó fenekét ott, ahol a víz sekély, mert lehasalhatunk mindössze egy hüvelyk vastagságú jégre, akár a molnárpoloska a víz felszínére, s úgy vizsgálhatjuk a tófeneket alig kéthárom hüvelyknyire szemüinktől, akár a képet az üveg alatt, és a víz olyankor szükségszerűen nyugodt és sima. A fövényen nyomok, barázdák futnak ide-oda, ahol valamely vízi élőlény járkált, önnön nyomában visszatérve: hajóroncsok helyett pedig a tegzeslégy álcájának levetett hurkát látni mindenfelé, melyek parányi fehér kvarc-szemcsékből készültek. Az is meglehet, hogy ennek a rovarnak a lárvái húzták a barázdákat, noha ehhez képest igen mélyek és szélesek. De a legérdekesebb maga a jég, csak hogy a le-

hető legelső alkalmat kell megragadnunk tanulmányozására. Ha alaposan szemügyre vesszük mindjárt első reggel a fagy beállta után, azt tapasztaljuk, hogy a levegőbuborékok, amelyekről első pillantásra azt hisszük, hogy benne vannak, nagyrészt az alsó felületéhez tapadnak, és a tófenékről egyre új meg új buborékok szállnak fel, míg a jég viszonylag erős és sötét, vagyis meglátni rajta keresztül a vizet. A buborékok nagysága a hüvelyk nyolcvanad- és nyolcadrésze közt váltakozik, szép tiszta valamennyi, s arcunk visszaverődik bennük a jégen át. Harminc vagy negyven is jut belőle egy négyzethüvelykre. De a jégben is már látunk mintegy fél hüvelyk nagyságú, függőleges buborékokat, némelyik hegyes kúp alakú, hegyével felfelé, de a legtöbb, kivált amikor egészen friss a jég, parányi gömb alakú buborék, egyik a másik fölött, akár a gyöngy-sor. Ám a jégbe belefagyott buborék sem nem olyan számos, sem olyan feltűnő, mint az alatta lévő. Néha köveket dobáltam, hogy kipróbáljam a jégtakaró erősségét; amelyik kavics áthatolt rajta, levegőt vitt magával, amely nagyon nagy és feltűnő, fehér légbuborékokat formált a jég alatt. Egyszer, midőn negyvennyolc órával később kimentem ugyanarra a helyre, azt tapasztaltam, hogy a nagy buborékok változatlanul láthatók, noha azóta a jégtakaró vastagsága több, mint egy hüvelykkel gyarapodott, amint egy lék szélén világosan megállapíthattam. Mivel azonban az utolsó két nap szokatlanul meleg volt, valóságos vénasszonyok nyara, a jég immár nem volt átlátszó, nem látszott már a víz sötétzöldje, sem a tó feneké, hanem homályossá, fehéres-szürkévé vált, s noha vastagsága megkétszereződött, alig-alig volt erősebb, mint két nappal azelőtt, mert a légbuborékok a melegben erősen kitágultak, összeolvadtak, elveszítették szabályosságukat, már nem sorakoztak pontosan egymás fölött, hanem úgy feküdtek egymáson, vagy egymás mellett, rendetlenül, mint erszényből kiöntött ezüst pénzek. A jég szépsége elmúlt, és már attól is elkéstem, hogy a tó fenekét tanulmányozzam. Mégis kíváncsi voltam, hogy nagy buborékjaim hol helyezkednek el a régi meg az új jégréteghez képest; kívágtam hát egy közepes nagyságú buborékot magába foglaló jégdarabot, és megfordítottam. Az új jégréteg a buborék körül és alatt képződött, úgyhogy a buborék a két jégréteg közé került, teljesen az alsóban helyezkedett el, de közel a felsőhöz, és kissé lelapult, legömbölyített szélű lencse alakot öltött, négy hüvelyk átmérőjű volt, s mintegy negyed hüvelyk vastagságú; meglepetten észleltem, hogy közvetlenül a buborék alatt a jég igen szabályosan, felfordított csészealj formában megolvadt, közepén ötnyelcad hüvelyk magasságig olyasformán, hogy csupán egészen vékony, alig egynyelcad hüvelyknyi jégréteg maradt a víz meg a buborék között; sok helyütt az apró buborékok azon a részen kitörtek lefelé, és a legnagyobb, egy lábnyi átmérőjű buborékok alatt valószínűleg egyáltalában nem is volt jég. Ebből arra következtettem, hogy a számtalan apró buborék, amelyet az első napon a jég alsó felülete alatt láttam, azóta már szintén belefagyott a jégbe, és mindegyik a maga mérete szerint gyújtólencseként hatott az alatta lévő jégre, megolvasztván és eltüntetvén annak egy részét. Ezek a piciny légpuskák idézik elő a jég pattogását, zenését.

Mire befejeztem a vakolást, istenigazából beköszöntött a tél, és a szél úgy dudorászott a ház körül, mintha addig nem lett volna rá engedélye. Nap nap után besötétedéskor megjöttek a vadludak nagy lámával, szárnycsattogtatással, még akkor is, amikor a földet hó takarta; némelyek Waldenban szálltak le, mások továbbrepültek alacsonyban az erdő felett Fair-Haven irányában, Mexikó felé. Este tízkor, tizenegykor a faluból hazatérve nemegyszer hallottam egy-egy csapat vadlúd vagy réce neszezését az avaron egy tócsa körül az erdőben, házam megett, ahová táplálékért jöttek, s azután hallottam vezérük halk gágogását vagy rikoltását, amint elrepültek. 1845 -ben a Walden-tó december 22-kén éjjel fagyott be először, amikor Flint tava meg a többi sekélyebb vizű tó, valamint a folyó, már jó tíz napja be volt fagyva; 1846-ban decem-

ber 16-kán, 49-ben 31-ke táján és 50-ben december 27-kén; 52-ben január 5-kén, 53-ban december 31-kén. November 25-ke óta hó borította a földet, s így egyszeriben téli táj kellős közepébe kerültem. Még jobban begubóztani, csak arra törekedtem, hogy lobogó tüzet tartsak fenn házamban is, meg szívemben is. Egyetlen szabadtéri foglalatosságom most az volt, hogy száraz fát gyűjtsek az erdőn, s azt behordjam karomban vagy vállamon; néha mind a két hónom alatt egy-egy kiszáradt fenyőt cipeltem fészerembe. Egy jobb napokat látott régi kerítés hatalmas kincsesbányának bizonyult. Feláldoztam Vulcanusnak, miután Terminus istennek már kiszolgált. Mennyivel érdekesebb esemény a vacsora, ha az ember közvetlenül előtte járt kinn a hóban, hogy összeszedje – nem: összelopkodja a tüzelőt, amivel megfőzi! Ízesebb így a kenyér, a hús. Városaink környékén, minden erdőben bőségesen van rőzse, szár és halott fa, amelyből tüzet lehet rakni, de amely jelenleg senkit sem melegít, hanem csak akadályozza a fiatal fák növekedését. Meg aztán a tóban is akadt hordalék fa. A nyár folyamán fölfedeztem egy hántolatlan szurokfenyő-törzsekből összeeszkábált tutajt, amelyet az ír munkások csináltak, amikor a vasút épült. Ennek részeit sikerült kihúznom a partra. Kétévi vízben ázás és hathavi parton fekvés után a faanyag még teljesen ép volt, noha annyi vizet szívott magába, hogy kiszáradásról már szó sem lehetett. Egy téli napon azzal mulattam, hogy a tutajt részletekben átszánkáztattam a tó jegén, csaknem fél mérföldes úton, olyanformán, hogy magam mögötte korcsolyáztam, egy tizenöt láb hosszú fatörzs egyik végét vállamra fektetve, a másikat a jégen csúsztatva; vagy néhány fatörzset összekötöttem nyírfavesszővel, és azután egy hosszabb, kampós végű nyír- vagy égerfabottal hazahúztam. A fa, noha átjárta a víz, és ólomsúlyúvá vált, nemcsak igen sokáig égett, hanem feltűnően nagy meleget is adott; határozottan úgy láttam, a szokottnál is jobban ég a hosszú ázás után, mintha a víz közé szorult szurok tovább égne, akárcsak a lámpában.

Gilpin, az angliai erdőszéli lakókról írott könyvében azt mondja, hogy a jogtalan letelepülés, és „az erdőszélen ekképpen emelt házak, sövények” a „régí erdőtörvény szerint komoly kihágásnak minősültek, s igen súlyos büntetést vontak maguk után, mint ami ad terror-em ferarum, ad nocumenrum forestae etc.” szolgál – azaz elriasztja a vadat, és árt az erdőnek. Én azonban jobban szívemen viseltem a vad- és élőfaállomány épségét, mint maguk a vadászok vagy a favágók, legalább annyira, mintha én lettem volna az ország Főerdőmestere; és ha bármely része leégett, még ha én magam gyújtottam is föl véletlenül, jobban búslakodtam s vigasztalhatatlan voltam, mint a birtokos maga; mi több, én akkor is bánkódtam, ha a tulajdonos kívágta az erdőt. Bárcsak farmereink, amikor irtják az erdőt, éreznének valamit a régi rómaiak megrendüléséből, midőn egy szent berket megritkítottak, vagy beengedték a fényt (Iucum conlucare) – bárcsak a mieink is úgy hinnék, hogy az erdő valamely isten szent tulajdona. A rómaiak olyankor engesztelő áldozatot mutattak be, és ilyesformán imádkoztak: „Bárki isten vagy istennő vagy is, kinek ez a berek szentelve vagyon, segíts meg engem, családomat, gyermekeimet” stb.

Érdekes, hogy milyen nagy értéke van a fának még a mi korunkban s még ebben az új országban is; szinte állandóbb s egyetemesebb, mint az aranyé. Minden fölfedezésünk és találmányunk ellenére a farakás még ma is nélkülözhetetlen. Éppoly drágánakünk, mint angolszász meg normand őseinknek. Ők íjat készítettek belőle, mi puskatust. Michaux több mint harminc esztendővel ezelőtt azt írja, hogy a tűzifa ára New Yorkban meg Philadelphiában „csaknem ugyanannyi, sőt néha több, mint a legjobb párizsi tűzifáé, noha ez az óriási főváros évente több mint háromszázezer öl fát tüzel el, és háromszáz mérföldnyi körzetben megművelt földek veszik körül”. A fa ára nálunk is állandóan emelkedik, a kérdés csak az, hogy idén mennyivel lesz magasabb, mint tavaly. Mozdonyvezetők, kalmárok, akik semmi egyébért nem jönnének ki személyesen az erdőre, okvetlenül meglátogatják a faárverést, sőt borsos árat fizetnek

azért a jogért, hogy a favágók után tallózhassanak. Hány éve már, hogy az ember az erdőre jár ki tüzelőért is, meg mestersége alapanyagáért is, Új-Anglia lakója csakúgy, mint Új-Hollandiáé, a párizsi és a kelta, földműves és vadász, király és cigány, tudós és vadember – mindegyiknek az erdő néhány gallya kell ahhoz, hogy megmelegedjék, és ételét megfőzze. Én sem tudtam meglenni enélkül.

Mindenki bizonyos meghatottsággal nézegeti farakását. Én úgy szerettem, ha közvetlenül az ablakom alatt volt, s minél több volt a forgács, annál jobb, mert ez legkellemesebb munkámra emlékeztetett. Szereztem egy ócska fejszét, amely már senkinek sem kellett, és verőfényes téli napokon, a házam napos oldalán ezzel ostromoltam meg a fatönköket, amelyeket babföldemből szedtem ki a nyáron. Amint fuvarosom megígolta, mikor szántogatni látott, kétszer is megmelegítettek: egyszer, amikor felhasogattam őket, és másodszor, amikor tűzre vettem, így igazán elmondhatom, hogy tüzelőtől ennél több meleget nem lehet kívánni. A fejszét illetően azt a tanácsot kaptam, hogy vigyem el a falusi kovácshoz, ő majd megfeni, én azonban a fenébe küldtem a kovácsot, hickory-fenyő nyélbe ütöttem fejszémet, és beértem vele, úgy, ahogy volt, életlenül – de legalább jól állt a kezemben.

Néhány darab gyantás fenyőgyökér nagy kincsnek számított. Kevesen gondolnak rá, pedig érdemes volna számba venni, hogy a föld méhe mennyit rejt még ebből az értékes tüzelőből. Előző esztendőben gyakran jártam „felderíteni” egy-egy kopár domboldalon, ahol azelőtt szurokfenyőerdő tenyészett, és kiástam a zsíros, gyantás gyökereket. Jóformán elpusztíthatatlanok. Harminc-negyven esztendő s tönk is még épek legbelül, ha külső rétegei elkorhadtak is, és a vastag kéreg a föld színével egy magasságban pikkelyes réteget alkot, a törzs közepétől négy-öt hüvelyknyire. Fejsszéval, ásóval kibányászhatjuk azt a gyantás faanyagot, amely sárga, mint a marhafaggyú, és néha mélyen a föld alá követhetjük, mint hogyha aranytermő érre bukkanunk volna. De tűzgyújtáshoz többnyire a száraz avart használtam, amelyet még az első hó előtt gyűjtöttem össze az erdőn. A favágó apróra hasogatott zöld hickory-fát használ gyújtósna, ha tábortüzet rak; néha-néha ebből is szereztem valamennyit. Amikor a falu lakói tüzet gyújtottak a láthatáron, én is a kéményemből felszálló vékony füstcsóvával adtam tudtára a Walden-völgy különféle vad lakóinak, hogy élek, virrasztok.

*Lágy-szárnyú füst, Icarus madara,
ki szálltoddan olvasztod szárnyadat,
néma pacsirta, hajnal hírnöke,
kerengsz falucskád, mint fészked felett;
vagy foszló álom, éji látomás
árnyéka, könnyű szoknyád fogva föl ;
csillagfátyol az éjben, nappalok
fény-vakítója, napfény-fakító;
tömjénem, szállj e szívből messze fel,
s kérd Isten!, szűz tüzem bocsássa meg.*

Frissen vágott kemény, zöld fa – ha keveset használtam is belőle – jobban megfelelt céljaimnak, mint akármilyen más. Néha jól megraktam a tüzet, amikor sétára indultam, egy-egy téli délután; és amikor három vagy négy óra múltával hazaértem, a tűz még akkor is vígan parázslott. Házam nem volt lakatlan, amikor eltávoztam, mintha vidám gazdasszonyt hagytam volna benne. Ketten laktunk tehát házamban: a Tűz meg én, és gazdasszonyom többnyire megbízhatónak bizonyult. Egy napon azonban, amikor éppen fát aprítottam, eszembe jutott, hogy benézek az ablakon, nem gyulladt-e ki a ház; ez volt az egyetlen alkalom, úgy emlékszem, amikor ez az aggodalmam tá-

madt. Nos, benéztem hát, és megláttam, hogy szikra pattant az agyamra; bementem, és eloltottam a tüzet, amikor még csak tenyérynyi darabot égetett ki. Házam egyébként olyan védett, napos helyen állt, és olyan alacsony volt, hogy még téli napokon is többnyire csak délig kellett fűtenem.

Pincémbe vakondok tanyáztak, megrágott minden harmadik krumplit, és jó puha fészket rakott magának lószőrből meg barna csomagoló-papírosból; mert a vadon élő állat éppúgy szereti a meleget meg kényelmet, mint az ember, és csak azért vészeli át a telet, mert ezekről jó előre gondoskodik. Barátaim közül néhányan úgy nézték vállalkozásomat, mintha csak azért mennék ki az erdőre, hogy megfagyjak. Az állat védett helyen vackot készít, amelyet testével melenget; az ember azonban, amióta fölfedezte a tüzet, levegőt zár be egy jókora helyiségbe, és azt melegíti föl, ahelyett, hogy önnön melegét pazarolná; így készíti vackát, ahol vastag, terhes ruházat nélkül is szabadon mozoghat, télidőn is fenntarthatja a nyár illúzióját, ablakon át fényt is bocsájthat be, és lámpa segítségével meghosszabbíthatja a napot” így egy-két lépéssel tovább jut, minthogyha pusztán csak ösztönére hallgatna, és időt nyer a művészetek ápolására. Ha sokáig időztem kinn a jeges szélviharban, egész testem meggémberedett; de mihamar beléptem házam kedélyes légkörébe, csakhamar ismét ura lettem összes képességemnek, és éreztem, hogy éltem meghosszabbodik. Ám a legfényűzőbb lakás tulajdonosának sincsen sok kérkednivalója a tekintetben, és nem is kell nagyon tömünk a fejünket, hogy vajon hogyan pusztul majd ki az emberiség. Egy valamivel jegesebb fuvallat északról – és életünk fonala máris elszakad! Sokáig emlegetjük a Nagy Havazás évét, vagy a pénteki hideget – de egy kicsivel hidegebb péntek, valamivel nagyobb havazás elegendő volna hozzá, hogy kioltsa az ember létét ezen a földgolyón.

A következő télen takarékoságból – mivel nem volt enyém az erdő – kis konyhai tűzhelyet használtam; de nem tartotta olyan jól a lángot és a meleget, mint a nyitott kandalló. Attól fogva a főzés már nem költői, csupán vegyi folyamattá vált. Manapság, a tűzhelyek korában hamarosan feledésbe merül, hogy régen hamuban sütöttük a burgonyát, indián szokás szerint. A tűzhely nemcsak helyet foglalt el, nemcsak bebüdösítette a házat, hanem el is rejtette a tüzet, s én úgy éreztem, mintha társamat vesztettem volna el. A lángok közt mindig emberi arcot vélünk látni. A földműves, ha estenden belenéz, megtisztul a napi salaktól, üledéktől, amely ellepte gondolatait. De én most már nem nézhettem a nyílt lángba, és ezért újult erővel jutottak eszembe a költő idevágó szavai:

*Tüzes láng, tőlem el nem veheted
életes, drága rokonszenvedet.
Hol fénylett úgy, mint bennem, a remény?
S kinek szerencséjére hullt vak éj?*

*Miért száműzött szobánk és szívünk,
ha vártak, üdvözöltek mindenütt?
Túl hóbertos volt léted tán a mi
létünkhöz, melynek fénye köznap?*

*Rejtelmes ellentét volt láng-köröd
s rokon-lelkünk, vad titkaink között?
Biztosak vagyunk s erősek, mivel
itt van e szív, melyet árny nem lep el,
hol nem a bú, vagy kedv, hanem a láng
hevít lábat, kezet – s mást nem kíván;*

*e szív tömött dombján, mint nyughelyen
megülhet és megalhat a jelen,
nem félve a múlt kísérleteit,
kik erdőtűz villófényén át velünk beszélnek itt.*

Tizennegyedik fejezet

RÉGI LAKÓK; TÉLI LÁTOGATÓK

Átvészelttem néhány vidám hóvihart, kedélyes estéket töltöttem kandallóm előtt, mialatt odakinn vadul kavargott a hó, és még a baglyok huhogása sem hallatszott. Hetekig nem találkoztam egy lélekkel sem sétatimon, legföljebb nagy ritkán egy-egy falusival, aki kijött fát vágni, és szánon húzta haza tüzelőjét. Az elemek azonban segítettek nekem ösvényt taposni a mély hóban az erdőn át: amikor egyszer végigmentem, a szél száraz tölgleveleket fújt nyomaimba, a levelek odatapadtak, magukba szívták a nap melegét, s ezáltal elolvasztották a havat, így nemcsak száraz csapást terítettek lábam alá, hanem éjszaka sötét vonalat is alkottak, amely irányította lépteimet. Emberi társaságul – mit volt mit tennem – az erdő régebbi lakosait igyekeztem feltámasztani. Városkánk lakóinak emlékezete szerint az út, melynek közelében lakom, emberi beszédűtől, kacagástól visszhangzott, a körötte elterülő erdőben imittamott kicsiny kertek, házacsók húzódtak meg, jóllehet akkor még sokkal jobban körülzártá ezt a környéket a rengeteg. Még én is jól emlékszem arra az időre, amikor a fenyőágak kétfelől súrolták az úton végighaladó cséza oldalát, asszony, gyerek, ha kénytelen volt ezen az úton s gyalogszerrel menni Lincolnba, félve haladt el, és az út nagy részét futva tette meg. Szomszédos falvakba vezető szerény mellékútvonal volt mindig, s többnyire csak odavalósiak vagy favágók bandája haladt végig rajta, mégis annak idején változatosabb látványokkal örvendeztette meg a vándort, és jobban emlékezetébe vésődött. Ahol most szilárd, nyílt szántóföldek húzódnak a falutól az erdőszélig, akkor még juharos lápon át vitt az út, fatörzsekre alapozva; s ezeknek maradványai kétségkívül ma is ott vannak a poros országút alatt, a régi Stratten – ma Alms House – farmtól Brister's Hillig.

Babföldemtől keletre, az úton túl, egykor Cato Ingraham tanyázott, Duncan Ingraham úr, concordi földbirtokos rabszolgája; gazdája házat épített, rabszolgájának, és megengedte neki, hogy a waldeni erdőben éljen – nem utcai, hanem concordi Catóként. Állítólag guineai néger volt. Némelyek még emlékeznek kertecskéjére a diófák alatt, amelyeket azért ültetett, hogy felnőjenek, mire megöregszik, és szüksége lesz rájuk; de végül egy fiatalabb fehér bőrű spekuláns kezére jutottak, aki azonban ma már éppolyan szűk hajlékkal kell hogy beérje. Cato félig bedőlt pinceodúja ma is látható, bár kevesen ismerik, mert fenyők sora födi el a véletlen vándor elől. Most sima levelű szömörce (*Rhus glabra*) sarjad belőle, és az amerikai aranyvessző egyik legrégebbi fajtája (*Solidago stricta*) tenyészik nagy tömegben.

Földem szélén, még közelebb a városhoz, valamikor a színes bőrű Zilpha asszony kunyhója állt; Zilpha vásznat szőtt a városi népnek, és éneklésével fölverte a waldeni erdőt, mert nevezetesen erős és éles hangja volt. Az 1812-es háborúban angol katonák – föltételesen szabadelvű bocsátott rabok – a távollétében felgyújtották viskóját; kutyája, macskája, tyúkjai mind bennégtek. Zilpha nehéz, mondhatni embertelen életet élt. Az erdő egyik öreg vándora még emlékszik rá, hogy egyszer déltájban elhaladva háza előtt, hallotta, amint Zilpha ezt mormolja rottyogó fazekának: „Csupa csont vagy, csupa csont!” Házának téglamaradványait magam is láttam a tölgyesben.

Lejebb az úton, jobb kéz felől, a ma is Brister's Hill-nek nevezett helyen Brister Freeman lakott, „az ügyes kezű néger”, valamikor Cummings úr rabszolgája; ma is ott látni az almafákat, amelyeket Brister ültetett, gondozott; vének, terebélyesek, de gyümölcsük ma is vad, fanyar az ízlésemnek. Nemrég rábukkantam sírjára az öreg lincolni temető egy félreeső zugában, nem messze a concordi visszavonulásban elesett angol gránátosok jeltelen sírjától. Nevét ekképpen írnák fel reá: „Sippio Brister” – némi joggal hívhatták volna őt is Scipio Africanusnak – s alája odabiggyesztették:

„színes” – mintha ez jellemezné egyéniségét. Azt is pontosan közli a felirat, hogy mikor halt meg – ami közvetett közlése annak, hogy egyáltalában élt. Vele lakott Fenda, dolgos felesége, aki jövőmondással is foglalkozott, de mindig csak jót jövendölt; gömbölyded, természetes asszonyság volt, éjfekete, de még az éj gyermekeinél is feketébb, a legsötétebb égitest, mely valaha Concord fölé emelkedett.

Alább, a domboldalban balra, a régi erdei út mentén a Stratten család lakóhelyének nyomait látni; valamikor az ő gyümölcsösük borította a Brister”s Hill lejtőit, de régóta kiszorította a fenyves, és már csak néhány tuskó maradt belőle, amelynek kivénhedt gyökerei még ma is számos derék falubéli gyümölcsfához szolgáltatnak vad-alanyt.

Ha még tovább megyünk a város felé, az út túloldalán, épp az erdőszélen Breed tanyájához érünk; ez a hely egy gonosz démon garázdálkodásáról nevezetes, amely démon a régi mitológiában nincsen pontosan megnevezve, ám New England-i életünkben kiemelkedő, félelmetes szerepet játszik, és legalább annyira megérdemelné, hogy egy napon megírják élettörténetét, mint bármely más mitológiai alak; ez a démon előbb jóbarát vagy béres szerepében jelenik meg, majd utóbb kifosztja és meggyilkolja az egész családot; a neve New England-i rum. De ma még nem érkezett el az ideje, hogy a történelem elbeszélje az itt esett tragédiákat; hadd múljanak az évek, hadd enyhítsék és aranyozzák be némileg a történeteket. Kétes, bizonytalan szájhagyomány szerint egykor itt kocsmá volt; a kút ma is megvan, mely az utazó lovát felüdítette, s italába keverve enyhítette annak erejét. Olyan hely volt tehát, ahol a véletlenül összetalálkozók köszöntötték egymást, elbeszéltek s meghallgatták a híreket, azután továbbmentek, ki-ki a maga útján.

Breed kalyibája még tíz-tizenkét esztendeje is állt, noha rég nem lakott benne senki. Körülbelül ugyanakkora volt, mint az enyém. Vásott kölykök gyújtották fel egy választási éjszaka, ha nem tévedek. A falu végén laktam akkoriban, és éppen belefeledkeztem Davenant Gandibert-jébe; azon a télen letargiával küszködtem, amiről mellesleg szólván, mindvégig nem tudtam eldönteni, vajon öröklött családi kór-e, mivel egyik nagybátyám rendszeresen elalszik borotválkozás közben, és vasárnaponta kénytelen burgonyát csíráztatni a pincében, hogy ébren tudjon maradni, és megtartsa az ünnepet – vagy pedig attól kaptam, hogy megpróbáltam Chalmers angol költészeti antológiáját kihagyás nélkül végigolvasni. Ez alaposan próbára tette idegeimet. Nos, fejem éppen a könyvre hanyatlott, amikor félreverték a harangokat és a tűzoltókocsik nagy sebbel-lobbal megindultak arrafelé, előttük nagy rendetlen csapat férfiember meg suhanc, én legelől, mert átugrottam a csermelyt. Előbb azt hittük, messze délen, az erdőn túl ütött ki a tűz – hiszen már nem egy tűzhöz rohantunk életünkben –, s ott ég valami, csűr, műhely vagy lakóház, vagy mind a három együtt. „Baker csúre ég” – vélte az egyik. „Nem, a Codmanék tanyája” – állította a másik. Azután újabb szikracsóva szállt fel az erdő felé, mintha beomlott volna a tető, és valamennyien teli torokkal elkiáltottuk magunkat: „Rajta, concordiak, menjünk segíteni!” Megrakott szekerek robogtak el félelmetes sebességgel, többek közt talán a biztosító társaság kárbecslője is ott ült valamelyiken, hiszen neki hivatalból nem szabad visszariadnia semminő távolságtól; a tűzoltókocsi csengetését is szüntelen hallottuk hátulról, mert lassan járt, de talán tovább ért, mint mi, akik siettünk; leghátul kullogtak – amint utólag suttozták – azok, akik a tüzet gyújtották, és azután riasztották a községet, így siettünk tovább, mint vérbeli idealisták, nem bízva érzékszerveink híradásában, míg végül az út kanyarodójában meghallottuk a tűz ropogását, forrósága megcsapott a falon át, és rádöbbsentünk, hogy sajna – máris odaértünk! A tűz közelsége furcsamód lehűtötte hevületünket. Előbb azt gondoltuk, rázúdítunk egy kacsaúsztatót, de azután úgy döntöttünk, hogy hagyjuk leégni, hisz úgyszólván értéktelen, düledező rom, így hát körülálltuk a tűzoltókocsit, egymást lökdöstük, fennhangon közöltük egymással érzel-

meinket, vagy halkan emlegettük a világ nevezetes tűzvészeit, köztük a Bascom boltjának égését, s magunkban azt gondoltuk, hacsak idején odaérnénk locsolócsövünkkel, és volna a közelben alkalmas, bővizű kacsásztató, bizony még az utolsó, fenyegető világégést is második özönvízzé tudnók változtatni. Végül is hazatértünk, anélkül, hogy rossz fát tettünk volna a tűzre – haza álmainkhoz és Gondiberthez. De már ami Gondibertet illeti, mégis kiemelném az előszónak azt a részét, amelyben a szerző a szellemet a lélek lőporának nevezi – „ámde az emberiség nagy része éppúgy nem ismeri a szellemet, mint az indiánok a puskaport”.

Másnap este történetesen ugyanabban az órában jártam arrafelé, és a ház maradványai felől halk nyöszörgést hallottam. Odamentem a sötétségben, és fölfedeztem a család tudtommal utolsó életben maradt tagját, valamennyi erényének és hibájának örökösét; ő volt az egyetlen, akit a tüzeset még érdekelt, hason fekve kémlelte a pince falán át a lenn még parázsló zsarátnokot, és közben rendes szokása szerint magában motyogott. Egész nap a távoli mentetlenen dolgozott, és első szabad perceit arra használta fel, hogy meglátogassa atyáinak s ifjúságának otthonát. Mindenfelől rendre szemügyre vette a pincét, mindannyiszor lehasalt, mintha valami kincs volna elrejtve a kövek közt, amelyre már csak ő emlékszik, holott az égvilágon semmi egyéb sem volt, csak hamu meg téglatörmelék. A ház eltűnván, hűlt helyét nézte a szerencsétlen. Jólesett neki a jelenlétemben kifejeződő részvét, s amennyire a sötétben lehetett, megmutatta nekem a befödött kutat, amelyet hála Istennek sohasem emészthet meg a tűz; sokáig tapogatózott a fal maradákn, hogy megtalálja a kútgémet, amelyet még apja készített s szerelt föl annak idején; megmutatta a vaskampót vagy horgot, amelylyel a nehezeket ráerősítették, hogy bebizonyítsa, nem holmi silány tákolmány; ez volt mindene, ami megmaradt. Megtapogattam; ma is csaknem mindennap látom sétatimon; kellő figyelemmel nézem, hiszen egy család története függ rajta.

Onnét is bal felől, ahol a kutat látjuk, és a fal részéből orgonabokrok törnek elő, a ma már fátlan, nyílt területen lakott Nutting és Le Crosse. De térjünk vissza Lincoln irányába.

Az eddigieknél beljebb az erdőben, ahol az út a legközelebb kanyarodik a tóhoz, ott lakott Wyman, a gelencsér, aki agyagáruval látta el városa lakosságát, és ivadékokat is hagyott, hogy folytassák mesterségét. Anyagi javakban nem bővelkedett, mivel a földet is csupán önkényes odatelepülőkként bírták, amíg éltek; a seriff gyakran hiába jött beszédni az adót, és csak „a forma kedvéért” foglalt is egyet-mást; amint elszámolásában olvastam, hiszen nemigen volt ott mit elvinni. Egy nyári napon, mikor épp kapálgattam, földem szélén megállította lovát egy ember, aki egy szekérrakomány cserépedényt vitt a vásárra, és azt tudakolta, hol lakik Wyman junior. Valamikor egy fazekaskorongot vásárolt tőle, és most tudni szeretné, él-e vagy hal. A Bibliában olvastam ugyan a fazekas korongjáról meg agyagáról, de sosem jutott eszembe, hogy az edény, amelyet használunk, nem fán vagy indán terem, mint a tők vagy a dinnye, s nem is az Ótestamentum idejéből maradt reánk töretlen állapotban; ezért kiváltképp örültem, amikor megtudtam, hogy valaha éppen itt, tőszomszédságomban úztek a kerámia művészetet.

Az erdő utolsó lakója énelőttem egy ír volt, bizonyos Hugh Ouoil (ha ugyan helyesen írtam le a nevét). Ouoil ezredes – mert így nevezték – Wyman házában lakott: s a hírek szerint katona korában Waterloonál harcolt. Ha tovább élt volna, minden háborúját rendre elmondattam volna magamnak. Itt nálunk árokásóként dolgozott. Napoleon Szent Ilona szigetére vonult vissza, Ouoil a waldeni erdőbe. Amit tudok róla, kész tragédia. Nagyvilági modorú és fellépésű férfiú volt, mondhatni, ismerte a dörgést, és több cikornyás ékesszólásra volt képes, mint amit az ember figyelemmel kísérhetett. Nyár derekán is nagykabátban járt, mivel delirium tremensben szenvedett, s arca kárminszerű volt. Az úton esett össze s halt meg a Brister-halma lábánál, nem sokkal,

miután az erdőbe költöztem, így nem emlékszem rá mint szomszédomra. Mielőtt lebontották házát – melyet a környékeliek „elvarázsolt kastély”-nak neveztek, és meszsze elkerültek –, meglátogattam. Magas deszkapriccsén ott feküdt gyűrött, agyonhor-dott ócska gúnyája, mintha csak ő maga volna; pipája eltörve hevert a tűzhelyen, mint kútnál az eltört korsó. Az utóbbi azonban nem lehetett volna halála szimbóluma, mert megvallotta nekem, hogy hallani hallott ugyan Brister forrásáról, de sohasem látta; a padlón mocskos játékkártya, pikk, treff, szív királyok heverték szétszórva. A másik helyiségben változatlanul ott tanyázott egy tyúk, amelyet a hagyatéki végrehajtó nem tudott megfogni, fekete volt, mint az éj, és éppolyan néma, nyilván róka komát várta. A ház mögött veteményes alaprajza sejlett, melyet Ouoil nyilván bevetett, de megka-pálni már nem tudott szörnyű reszketési rohamai miatt, pedig addigra már érkezett a betakarítás ideje. Mindenestül benőtte az üröm meg a koldustetű, ez tapadt ruhám-hoz egyéb termék híján. Friss mormotabórt is láttam kiterítve a ház mögött, Hugh Ouoil legutolsó Waterloojának hadizsákmányaként; de kucsára, prémes kesztyűre immár sosem lesz rászorulva.

Ma már csak egy-egy mélyedés, horpadás jelzi e lakóhelyek nyomát, földbe teme-tett alap- vagy pincekő, a verőfényben eper-, málna-, mogyoróbokor, gyűszűvirág vagy szömörce tenyészik, a kandalló zugát szurokfenyő vagy korcs tölgy foglalja el, s a küszöbön talán édes illatú feketenyír bólogat. Néha látni a kút gödrét is, ahol egykor forrás fakadt, most száraz, könnytelen pázsit – vagy talán le is takarták lapos kővel, mikor a család utolsó ivadéka is kihalt, a követ is benőtte a dudva, meg sem találják a késő utódok. Milyen szomorú szertartás lehet ez, a kút lefödése – egyidejű a környék forrásának felfakadásával! Elhagyott rókalyukhoz hasonló üres pinceodu: ez minden, ami megmaradt ott, ahol hajdanán pezsgett és forrt az emberek élete, és valamilyen formában, valamilyen tájszólással rendre megvitatták „az akaratot és a végzetet”. De sorsuk beteljesedéséről csak annyit tudtam meg, hogy „Cato meg Brister pernahajde-rek voltak” – ami körülbelül olyan épületes, mint a híresebb bölcseleti iskolák törté-nete.

De az életerős orgona változatlanul tenyészik, egy nemzedékkel, miután elmúlt az ajtó, a küszöb meg a szemöldökfa; minden tavasszal kibontja édesen illatozó virágbu-gáit, odakínálja az elmélkedő vándornak; egykor előkertbe ültették, gyermekkezek gondozták, most elhagyott legelőkön simul a falhoz, és újonnan cseperedő erdők fog-ják onnét is kiszorítani ennek a családnak utolsó ivadékát is. Azok a csöpp fekete gye-rekek se hitték volna, hogy a kicsike kétszemes dugvány, amelyet leszűrnak a ház tö-vében, és mindennap meglocsolnak, ilyen erős gyökeret ver, túléli mindannyiukat, befészkel magát a házba is, melynek fala valamikor árnyékot vetett reá, benövi az egész kertet meg a gyümölcsöst, és még fél évszázaddal ültetőinek halála után is elbe-széli a magányos vándornak históriájukat, éppoly szépen virágzik, éppoly édesen illa-tozik, mint legelső tavaszán. Eszembe vésem gyengéd, barátságos és vidám orgona-színeit.

És ez a kicsiny falu, mely többnek, nagyobbak csírája is lehetett volna, vajon mi-ért sorvadt el, míg Concord állja a sarat? Természeti fekvése talán nem kedvezett, nem volt-e vize? Dehogyanem: emitt a mély Walden-tó, amott a friss hűvös Brister-forrás; mindegyikből erőt, egészséget lehetett volna szívni, de az ittlakók legföljebb más italukat hígtottak vele. Szomjas fajzat volt valamennyi. Nem virulhatott volna-e itt a kosárfonás, seprűkötés, gyékényszövés, kukoricaszárítás, lenfonás, fazekasság mestersége, hogy a vadon kiviruljon, miként a rózsa, és számos utód örökölje az apák földjét? A sovány föld legalább megmenekült volna attól, hogy lapállá fajul. Haj, mi-lyen kevésbé szépíti a tájat a kipusztult lakosok emléke! Talán most énvelem újabb kísérletet tesz a Természet, én leszek itt az első telepes, és tavaly tavasszal épült há-zam a falu legöregebb tanyája.

Nincs tudomásom róla, hogy valaki valaha azon a helyen építkezett volna, ahol most lakom. Ments meg, Uram, az olyan várostól, amely egy régebbi város helyén épült, anyaga rom, kertjei temetők. A talaj ott fakó és átkozott, és mire erre kellene fanyalodni, úgylis elpusztul a föld. Ilyen visszaemlékezésekkel népesítettem be az erdőt, s ringattam magam álomba.

Abban az évszakban ritkán jött látogatnom. Ha magasan állt a hó, néha hétszámra nem merészkedett senki a házam közelébe, de én jól meghúzódtam odabenn, és olyan kedélyesen éldegéltem, mint a mezei egér, vagy a jószág, baromfi, amely állítólag hosszú ideig él táplálék nélkül is, ha betemeti a hófúvás; vagy mint az a régi suttoni telepes, akinek kalyibáját távollétében teljesen befödte az 1717-es nagy havazás, és egy indián találta meg a lyuk nyomán, amelyet a kémény lehelete olvasztott a hóba – úgy sikerült kimentenie a telepes családját. Velem azonban nem törődött semmiféle jóindulatú indián, igaz, nem is kellett, hogy törődjék, hiszen a ház ura otthon volt. A Nagy Havazás! Ma már mosolyogva hallgatjuk, hogy a farmerek nem tudtak behatolni az erdőbe vagy a lápra lovaikkal, s kénytelenek voltak kivágni a házuk elé ültetett árnyas fákat tüzelőül, majd, mikor a hó kérge megkeményedett, a lápi fákat tíz lábbal a föld színe felett vágták ki, amint a rákövetkező tavasszal kiderült.

A mintegy fél mérföldes ösvényt, amelyen az országúttól házamig jártam, a legmélyebb hóban kanyargó pontozott vonallal lehetett volna ábrázolni, ahol az egyes pontokat nagy távolság választja el egymástól. Egy hétig, szélcsendes időben, mindig egyenlő számú és hosszúságú lépéssel tettem meg az utat, jövet is, menet is szántszándékkal, körző pontosságával a tulajdon lábnyomomba léptem – ilyen önfegyelemre kényszerít a tél! –, s mély nyomaim néha mégis megteltek az ég kékjével. De semmiféle időjárás nem tudott megakadályozni sétáimban vagy inkább kirándulásaimban, mert gyakran nyolc-tíz mérföldet is vándoroltam a legmélyebb hóban, hogy elmenjek megbeszélte találkámra egy-egy bükkfával, nyírral vagy régi fenyőbarátommal, amikor a hó és jég lehúzván ágaikat, kihegyezte csúcsukat, s így még fajtájukat is szinte megváltoztatta; felkapaszkodtam a legmagasabb dombokra, amikor a hó majd két láb mély volt, és minden lépésnél újabb hóihar zúdult a fejemre; néha csak négykézláb, térden kúszva tudtam eljutni célomig, ha a vadászok már téli szállásra húzódtak. Egyik délután azzal mulattam magam, hogy egy nagy csíkos baglyot figyeltem: egy fenyő alacsonyabb, kiszáradt ágán ült, közel a törzshöz, fényes nappal, s én alig öt lépésnyire álltam tőle. Hallani hallotta, amikor megmozdultam, és a hó megnyikordult lábam alatt, de látni nem látott. Ha zajt csaptam, nyakát nyújtogatta, felborzolta nyaki tollazatát és szemét kerekre nyitotta; de szemhéja csakhamar lezárult ismét, s bólogatva bóbiskolni kezdett. Magam is elálmosodtam, amikor fél-órája figyeltem, ahogy ott ül félig nyitott szemmel, mint egy macska – a macska szárnyas testvére. Szeme csupán keskeny résnyire látszott felső meg alsó szemhéja között, így tekintett ki reám álmai birodalmából, laza kapcsolatot tartván velem, talán csak elmosódott körvonalaimat látta, vagy afféle sötét foltnak tekintett, mely látását zavarja. Nagy sokára, erősebb neszre vagy mert közelebb léptem hozzá, nyugtalankodni kezdett, lomhán ide-oda forgolódott ülőkéjén, mintha bosszantaná, hogy megzavarják álmait; és amikor felszállt és elrepült a fenyők között, szárnyait váratlanul szélesre tárva, nem hallottam a legkisebb neszt vagy suhogást sem. Inkább a fenyők közelségének tudata irányította röptét, semmint látása, így, mintegy érzékeny tollazatával tapogatva ki útját a homályban, új ülőkét keresett magának, ahol békességben kivárhhatja napja felvirradtát.

A mezőkön át, a hosszú vasúti töltésen végighaladva, gyakran csapott arcomba a csípős, heves szél, mert sehol sem lehetett volna szabadabb pályája; és ha a fagy megütötte egyik orcámat, pogány létemre is feléje fordítottam a másikat. Nem volt sokkal

jobb a helyzet a Brister-halmáról levezető szekérúton sem. Mert – barátságos szándékú indián módjára – még akkor is bejártam a városba, mikor a nagy nyitott földek minden hava a waldeni út falai közé tornyosult, s félóra elegendő volt hozzá, hogy kitörölje az utolsó vándor nyomait. És mire hazamentem, újabb hófúvásokon kellett átbukdácsolnom mindenütt, ahol a buzgó északnyugati szél az út, egy-egy éles kanyarában felhalmozta a porhó-tömegeket, és nem látszott még nyúllyom sem, de még a mezei pocok apró betűs, finoman nyomtatott lába nyoma sem. De azért még tél derekán is mindig találtam valahol egy kis meleg, rugalmas tocsogóst, ahol a fű meg a *Symplocarpus foetidus* örökzölden virult, és olykor egy-egy edzett madár is várta a tavasz visszatértét.

Sétámból hazatérve, esténként néha a mély hó ellenére is favágó mély lábnyomaira bukkantam, melyek házamhoz és házamtól elvezettek, tűzhelyemen ott találtam fahulladékát, s szobámat betöltötte pipafüstjének szaga. Vagy vasárnap délután, ha történetesen otthon voltam, léptek alatt csikordult a hó: egy csavaros eszű farmer jött el hozzám messziről, egy kis eszmecserére – a kevesek egyike a hozzá hasonló foglalkozásúak között, akiknek, ha professzori talár helyett paraszti zubbonyban jár is, helyén van az esze, és ugyanolyan ügyesen kihámozza a tanulságot egyház és állam tanításából, mint ahogy kivisz egy szekér trágyát az udvarból. Kemény, régi időkről beszélgettünk, mikor az emberek csípős hidegben nagy tábortüzek körül ültek, de mindig tiszta volt a fejük, és ha egyéb harapnivalónk nem volt, egy-egy bölcs mókusok által otthagyt dión tettük próbára fogunkat: mert az, amelyiknek a legkeményebb a héja, többnyire üres.

Az, aki a legmesszebről jött kalyibámba, a legmélyebb hóban, a legvadabb viharokkal is dacolva, költő volt. Farmert, vadászt, katonát, újságíró, még filozófust is elriaszthat az időjárás, de a költőt semmi sem tarthatja vissza, mert őt a tiszta szeretet hajtja. Ki tudná előre megjósolni jövését-menését? Dolgai a nap és éjszaka minden órájában kiszólítják, még akkor is, amikor az orvos alszik. Kicsiny házamat olyankor fölverte a hangos vidámság, és sok okos beszéd visszhangzott benne, ekképpen kárpótoltuk a waldeni völgyet a hosszú hallgatásokért. Ehhez képest a Broadway csendes, kihalt volt. Megfelelő időközönként valóságos hahota-sortüzek hangzottak fel, amelyek egyként vonatkozhattak az imént elhangzott, vagy a soron következő tréfára. Szamos „vadonatúj”, életet, világot átfogó elméletet építettünk fel híg zabkásánk mellett, amely lehetővé tette, hogy kiélvezzük a vendéglátás örömeit, s fejünk mégis olyan tiszta maradjon, amilyen a filozofáláshoz kell.

Nem szabad elfelednem, hogy az utolsó tóparti telemen még egy szívesen látott vendégem volt, aki egyszer a faluból jövet megpillantotta lámpám fényét hóban, esőben, sötétségben a fák között, és attól fogva számos hosszú téli estét megosztott velem. A világ egyik utolsó filozófusa ez a barátom; Connecticut adta a világnak, s ő előbb ennek az államnak a termékeit árulta, majd később – amint mondani szokás – a tulajdon agyvelejét. Ez utóbbit ma is árulja. Isten dicsőségére, emberek szegényére; egyetlen terméke az agyveleje, mint diónak a magja. Nem ismerek senkit, akiben ennyi hit élne. Szava, felfogása, egész magatartása mindig azt sugallja, hogy a világ állapota sokkalta jobb, mintsem hinnők, s ahogy múlik az idő, ő soha, semmiképp sem fog csalódni. A jelenben nincs vesztenivalója. De ha ma semmibe veszik is, majd felvirrad az ő napja, senki által nem sejtett, új törvények fognak érvényre jutni, és akkor családfők, uralkodók járulnak elébe jótanácsért: „Mind vak, ki nem lát szép nyugalmat!” Igazi emberbarát; és úgyszólván egyetlen barátja az emberi haladásnak. Egy igazi „Old Mortality” – Vén Halandóság –, vagy mondjuk inkább: Halhatatlanság, aki fáradhatatlan hittel és türelemmel próbálja kihámozni az emberek testében lakozó képet, az Istent, kinek eltorzított, roskatag másai vagyunk. Mindent befogadó elméjével gyermeket, koldust, bolondot és tudóst egyaránt magához ölel, valamennyinek

gondolkodásába beleéli magát, de mindhez még hozzáad valamit, tág látókört, hajlékony bájt. Karavánszerájt kellene fenntartania a világ országútján, ahová minden nemzet bölcsei betérhetnének, s cégérére ez volna kiírva: „Szállást adunk minden embernek, de állatnak nem. Jöjjetek be mind, akik ráértek nyugodt lélekkel elmélkedni, és akik valóban a helyes utat keresitek.” Talán a legjózanabb elme, a legkevésbé bogaras ember, akit ismerek: ma ugyanaz, mint tegnap, és holnap is ugyanaz lesz. Sokat csavarogtunk, beszélgettünk annak idején, és szerencsésen kirekesztettük a világot: mert ő sem tartozott semmiféle intézményhez, szabadon és szabadnak született, ingenuus. Bármerre néztünk, úgy tetszett, ég és föld összeér, jelenléte annyira felfokozta a táj szépségeit. Kék köntöséhez a legmegfelelőbb fődél a fölibénk boruló égbolt volt, mely visszatükrözte lelke nyugalma. Nem tudom elképzelni, hogy valaha meghaljon: a Természet nem nélkülözheti.

Mindegyikünknek volt néhány szépen kiszáritott gondolat-zsindelye, ott ültünk hát, és farigcsáltuk, késünk élet próbára téve, és élvezve a fenyőfa tiszta, sárgás ereztét. Olyan óvatosan, tiszteletudón gázoltunk az eszmék vizében, olyan simán húztuk fel hálónkat, hogy a gondolathalak nem riadtak meg a folyamban, nem féltek a parti horgászoktól, hanem bátran, biztosan jöttek-mentek, mint a nyugati égbolton úszó felhők, meg a gyöngyházszínű nyájak, amelyek ott néha alakulnak s eloszlanak. Buzgón működtünk hát, revideáltuk az egész mitológiát, imitt-amott kikerekítettünk egyegy regét, és légvárakat építettünk, melyeknek a föld nem szolgáltatott méltó alapot. Nagy Szemlélődő! Nagy Várakozó! – veled eszmét cserélni, ennél különb éjszakai mulatságot keresve-sem lehetett volna találni egész New Englandben. Ó, milyen nagyszerűen elbeszélgettünk hármasban, a remete, a filozófus meg a már említett vén telepes; kicsiny házam kitágult, megremegett vitáink hevétől, meg sem merem mondani, hány atmoszféranyomás nehezedett minden egyes négyzethüvelykre; elég az hozzá, kalyibám falai megrepedeztek, s utóbb gondosan be kellett eszkábálni a réseket, nehogy befolyjon a víz; szerencsére elegendő csepűt gyűjtöttem erre a célra.

Volt még egy barátom, akivel emlékezetes „üléseket” rendeztünk falusi házában, s aki időnkint ki-kilátogatott hozzám; más társaságom azonban nem volt.

Ott is, mint mindenütt, néha vártam a Látogatót, aki sohasem jön. A Vishnu Purana ekképpen rendelkezik: „A házigazda estenden üljön ki udvarába egy fejésnyi ideig, vagy akár tovább is, ha kedve tartja, és várja a vendég érkezését.” Én is gyakran teljesítettem ezt a vendégváró kötelességet, annyi ideig ültem ott, ameddig egy egész tehéncsordát lehetett volna fejni, de az, akit vártam, csak nem közeledett a város felől.

Tizenötödik fejezet

TÉLI ÁLLATOK

Amikor a tavak vize befagyott, ezzel nemcsak új, rövidebb utak nyíltak meg sokfelé, hanem új nézőpontok is a jól ismert tájra. Mikor átkeltem a hóborította Flint-tavon, noha számtalan sokszor eveztem, sőt korcsolyáztam is rajta, olyan váratlanul óriásinak, különösnek láttam, hogy semmi egyébhez nem tudtam hasonlítani, csak a Baffin-öbölhöz. A lincolni hegyek havas síkság szélén emelkedtek körém, amelyen azelőtt sohasem álltam meg, és a halászok, akik meghatározhatatlan távolságban lassan mozogtak a jégen farkasforma kutyaikkal, fókavadászoknak vagy eszkimóknak látszottak, máskor meg – ködös időben – mesebeli lényeknek, akikről még azt sem tudtam megállapítani, vajon óriások-e vagy törpék. A tavon át vettem úttalan utamat, ha este előadni mentem Lincolnba, ilyesformán egyetlen házat sem láttam kalyibám és az előadóterem közt. A Goose tavon, amely utamba esett, pézsmapatkány-kolónia lakott; házuk magasan a jég fölé emelkedett, noha egyetlenegy sem láttam közülük, amikor arra mentem. A Walden-tó jegét, akárcsak a többi tóét, rendesen nem borította hó, legföljebb imittamott akadt rajta egy kevés, így akadálytalanul tudtam rajta járni, amikor másutt majd két láb mély volt a hó, és a falusiak szabad mozgása utcáikra korlátozódott. A tó jegén akadálytalanul szánkáztam, korcsolyáztam, távol a falutól és – kivéve ritka eseteket – a száncsengők csilingelésétől, akár egy jávorszarvasok által simára taposott erdei tisztáson, tölgyesek meg a hó súlya alatt meggörnyedt, vagy jégcsapoktól tündöklő fenyőfák között.

Téli éjszaka, de téli napokon is néha messziről hallottam a gyöngybagoly mélabús, de dallamos rikoltását; olyasféle hang volt ez, amilyent maga a fagyott föld adna, ha megfelelő plektrummal ütnők meg – a waldeni erdő lingua vernaculá-ja, mely végül számomra is egészen megszokottá vált, noha sosem láttam a madarat, amikor hangot adott. Téli estén nemigen nyithattam ki ajtómat úgy, hogy ne hallottam volna: Huhuhu, huri-huu, hangzott erőteljesen, néha csak egyszerűbben: hu-huu. Egy kora téli estén, úgy kilenc óra tájban – a tó még nem fagyott be egészen –, vadlúd hangos rikoltása riasztott fel; kiléptem ajtóm elé, és meghallottam szárnyuk suhogását, mint vihart az erdőn, ahogy alacsonyan elszálltak házam felett. A tó felett elrepültek Fair-Haven irányában, mert ablakom világa nyilván megriasztotta őket, s nem mertek letelepedni; parancsnokuk egész idő alatt ütemes kiáltásokkal vezényelt. És egyszer csak közvetlen közelemben macskabagoly szólalt meg, hangja olyan érdes volt, olyan harsány, amihez foghatót még sosem hallottam az erdőn; szabályos időközökben feleltett a gúnárnak, mintha eltökélte volna, hogy megszégyeníti, kipellengérezi a Hudson-öbölbeli betolakodót, csak azért is megmutatja, hogy a bennszülött nagyobb hangterjedelemmel, hangerővel rendelkezik, és ki-buhazza az idegent Concord területéről. Mi jut eszedbe, éjnek évadján fellármázni ezt az erdőt, holott ez a napszak nekem van fenntartva? Azt hiszed, valaha is szundikálok ebben az órában, vagy talán nincs olyan tudóm, gégém, mint a tied? Bu-huu, bu-huu! A legizgalmasabb diszharmónia volt, amit valaha életemben hallottam – és mégis, az éles fül kihallotta belőle egy olyan harmónia elemeit is, amelyhez foghatót még sosem hallott, látott ez a vidék.

Hallottam a jég ropogását is a havon: mintha nagy concordi ágyastársam nyugtalanul hanykolódnék fekhelyén, mert szelek és rossz álmok bántják; vagy arra ébredtem, hogy a talaj megrepedt házam előtt, olyan robajjal, mintha valaki szekerestül, lovastul nekihajtott volna a falnak, s reggelre kelve negyed mérföld hosszú és harmadhüvelyk széles repedést találtam.

Holdas éjjelen néha róka neszezését hallottam a fagyott havon, amint fogolyra vagy egyéb zsákmányra vadászott; szaggatottan, démonian ugatott, mint holmi erdei

eb, mintha rettegne, vagy kifejezésre sóvárogna, mintha a fényre törne, s arra vágy-nék, hogy igazi kutyává változzék, és szabadon rohangálhasson az utcán, mert ha tekintetbe vesszük az évezredek múlását, nincsen-e vajon az állatoknál is valamelyes civilizációs folyamat, akár az embereknél? Ezekben a rókákban mindig holmi odulakó, csökevényes embereket véltem látni, akik állandó védekezésben vannak, és várva várják átalakulásukat. Egyikük-másikuk néha odajött ablakomhoz, oda vonzotta a fény, róka-átkot ugatott felém, s aztán visszavonult.

Hajnalban többnyire a vörös mókus (*Sciurus Hudsonius*) ébresztett, ide-oda futkosva házam tetején meg oldalán, mintha egyenesen azért küldték volna hozzám az erdőből. A tél folyamán kihajigáltam a hóba, ajtóm elé mintegy fél véka édes csöves kukoricát, amely nem érett be, s azután nagy mulatságomul szolgált figyelni a különböző állatokat, amelyeket az elemózsia odacsalogatott. Szürkületkor meg éjjel üreginyulak jöttek rendszeresen, és jól befalatoztak. A mókusok egész nap jöttekmentek, és nagyszerűen elszórakoztattak hadmozdulataikkal. Előbb csak egy közeledett nagy óvatosan a tölgycserjésen át, meg-megtorpanva futott a fagyott havon, mint szélfúttá falevél; előbb néhány lépést szaladt a ház felé, bámulatos sebes-séggel és energiapocséklással, olyan sietve kapkodta mancsocskáit, mintha fogadásból rohama, majd nyomban utána meghátrált, egy-egy nekirugaszkodással sosem jutott előbbre többel, mint két-három lépéssel, majd megállt, hihetetlenül komikus kifejezéssel, és minden ok nélkül bucskázott egyet, mintha az egész világ szeme rajta függne – mert a mókus mozgása, még az erdő legeldugottabb helyein is, ugyanúgy a közönségnek szól, mint a balett-táncosnő mozdulatai. Több időt fecsért el így hátrálással, óvatoskodással, mint hogyha az egész utat nyugodt lépésekkel tette volna meg – de járni egyetlenegy sem láttam soha; aztán egyszer csak, mielőtt annyit szólhat-tál volna, hogy bikmakk, egy óriási ugrással fönn termett egy fiatal szurokfenyőn, és perlekedett, szidta elképzelt közönségét, monológja az egész világegyetemnek szólt –, de hogy miért cselekszi ezt, annak okát sosem tudtam fölfedezni, s azt hiszem, ő maga sem volt tisztában vele. Nagy sokára odaért a tengerihez, kiválasztott egy megfelelő csövet, és azzal ugyanolyan bizonytalan trigonometriai szökellésekkel felugrott, farkásom legfelső hasábjára, éppen ablakom előtt, onnét nézett velem farkasszemet; órákig ült ott, időről időre egy-egy újabb cső tengerivel látva el magát, eleinte mohón rágcsálta, és szertedobálta a félig lerágott csöveket, később már kényeskedett, játsza-dozott ételével, csak a szemek puha belsejét ette meg; néha a cső, melyet egyik mancsával ügyesen egyensúlyozott a fán, kisiklott laza fogásából, és a földre esett; az állat-ka nevetséges, bizonytalankodó arckifejezéssel tekintett le rá, mintha attól tartana, hogy élet, van benne, és nem tudná eldönteni, szerezz-e vissza, vagy hozzon egy más-ikat, vagy iszkoljon el; hol a kukoricával gondolt, hol meg arra figyelt, mit susog a szél. Jó néhány cső tengerit elpazarolt így egy délelőtti folyamán a kis szemtelen, majd végül felragadott egy vastag, jól megtermett s nála jóval nagyobb csövet, és ügyesen egyensúlyozva, elindult vele az erdő felé, mint egy bölényt hurcoló tigris, ugyanolyan cikcakkos pályán, mint ahogy jött, meg-megállva, s úgy vonszolva a csövet, mintha igen nehéz volna neki, és minduntalan elejtené – esése közepúton volt a függőleges meg a vízszintes között –, de szilárdul eltökélte, hogy véghezviszi, és mindenképpen hazahurcolja. És el is vitte a kis haszontalan, ki tudja, milyen messzire, tán egy hatalmas fenyő legtetejére, és utóbb a lerágott csöveket mindenfelé megtaláltam szertedo-bálva az erdőn.

Végre megjönnek a szajkók is, miután rikácsolásuk már messziről, egynyolcad mérföldnyiről is odahallatszott, amint óvatosan közelednek; alattomosan; szinte lo-pakodva röpdösnek fáról-fára, egyre közelebb-közelebb, és fölszedegetik a mókusok által elhullajtott szemeket. Aztán egy szurokfenyőágon ülve, nagy sietségükben le akarnak nyelni egy szemet, amely túl nagy, és a torkukon akad; nagy küzdelmesen

felöklendezik, és egy óra hosszat azon fáradoznak, hogy csőrükkel felhasogassak. Szemmel lathatóan tolvajok voltak, és nemigen szíveltem őket, míg a mókusok, noha félénken közeledtek, úgy viselkedtek, mint akik csak jogos tulajdonukhoz nyúlnak.

Jöttek a fekete fejű cinkék is, egész sereggel; fölszedgették a szemeket, amelyeket a mókusok elhullajtottak, fölrepültek velük a legközelebbi ágra, s karmukba fogva, buzgón kalapáltak piciny csőrükkel, mint a harkály a fa kérgét, amíg eléggé felaprították vékonyka torkuknak. Kicsiny csapatuk naponta eljött, hogy ebédet csipegessen farakásomból, vagy fölszedegesse ajtóm előtt a morzsát, és halk kis csipogásszerű hangot hallattak, mintha jégcsap csilingelne a fűben, máskor meg vidám „héj-héj, héj”-t hallattak, vagy – ritkábban, tavaszias napokon – nyarat idéző, érces „pi-vii”-t az erdő felől. Olyan bizalmasak lettek, hogy egyikük egyszer rászállt egy nyaláb fára, amelyet éppen karomban vittem a házba, és bátran csipkedni kezdte csőrével. Egyszer, amikor a falu egyik veteményesében kapáltam, veréb szállt a vállamra egy pillanatra, és mondhatom, nagyobb megtiszteltetésnek éreztem, mint hogyha akármilyen vállrojtot aggattak volna rám. Végül már a mókusok is hozzám édesedtek, s alkalmadtán cipőmre is ráléptek, ha útjuk arra vezetett.

Amikor a hó még nem borította el teljesen a földet, és tél utóján, amikor déli domboldalamon és farakásom körül már megolvadt a hó, reggel és este kijött az erdőből az örvös fajd,eledelt keresni. Akármerre járunk az erdőn, mindenfelé fajd röppen fel nagy szárnysurrogással, szálltában lesöpri a havat a magasabb ágakról, száraz levelekről, és a levert hó aranyporként szitál alá a napsugárban. Ez a bátor madár nem fél a téltől. Néha eltemeti a hófúvás, és állítólag „néha szárnyaltából egyenesen a puha hóba veti magát, és egy-két napig ott marad elrejtőzve”. Olykor a nyílt tájban is fel-felriasztottam őket, ha napszálltakor kijöttek az erdőből, hogy „lerügyezzék” a vadalmazókat. Minden este rendszeresen meglátogatnak bizonyos fákat, ahol a tapasztalt vadász már lesi őket, s tetemes kárt tesznek így az erdő mellett lévő, távoli gyümölcsösökben is. Ami engem illet, örülök, hogy a fajd jóllakik. A Természet igazi gyermeke az, aki rügyön és harmaton él.

Sötét téli reggel, vagy rövid téli délután néha kopófalka csaholását hallottam a távolból, hangos ugatásuk, vonításuk fölverte az erdőt, nem tudták elfojtani magukban a vadászösztönt; és az időnkint felhangzó vadászkürt szava elárulta, hogy ember is van mögöttük. Az erdő ismét visszhangzik a falka zajától, de róka nem szalad ki a tó nyílt terére, sem a falka nem követi errefelé Aktaionját. Estefelé néha látom a vadászokat: egyetlen róka a zsákmányuk, azt viszik haza szánkójukon a fogadóba. Azt mondják, ha a róka benn maradna fagyott földbe vájt odújában, biztonságban volna, s ha nyílegyenesen menekülne, egyetlen vadászkutya sem tudna utolérni; de ha elhagyta üldözőit, megáll pihenni, fülelni, amíg utoléri, s ha tovább fut, nagy körökben visszakerül régi búvóhelyeihez, s a vadászok ott várják meg. Néha azonban felszalad egy magas falra, s leugrik a túlsó oldalán; és úgy tetszik, azt is tudja, hogy a vízben elvész a nyoma. Egy vadász mesélte nekem: egyszer látott egy rókát, amely a falka üldözése elől kiszaladt a Walden-tóra, ahol a jég felszínét sekély tócsák borították; kiszaladt a tó közepéig, aztán megfordult, és visszajött ugyanarra a partra. Nem sokkal azután a falka is odaérkezett, de a kutyák elvesztették a nyomot. Néha egy magaszakállára vadászó kutyafalka körülfogta házamat, és ott ugatott, csaholt, velem mit sem törődve, mintha megbolondult volna mindahány, és semmi sem tudná eltéríteni őket foglalatosságuktól. Így köröznek, amíg csak friss rókanyomra nem bukkannak, mert az okos vadászeb minden másról megfeledkezik ennek a kedvéért. Egy napon egy lexingtoni ember jött ki hozzám, hogy kutyája felől tudakozódjék, mert az állat megszökött hazulról, és egy hete magányosan járt vadászni. Attól tartok azonban, hogy nemigen okosodott ki válaszaimból, mert valahányszor nekifogtam, hogy felel-

jek kérdéseire, mindannyiszor szavamba vágott, és azt kérdezte: „Mit csinál maga idekinn?” Elvesztett egy kutyát, de talált egy embert.

Évente egyszer, amikor a víz a legmelegebb volt, egy szófukar öreg vadász jött ki fürdeni a Walden-tóra, és olyankor mindig benézett hozzám. Ő beszélte el, hogy sok évvel azelőtt egy délután fogta a puskáját, és kiment a waldeni erdőbe. A waylandi úton ballagva, közeledő falka csaholása ütötte meg a fülét, s csakhamar egy róka ugrott át a kőfalon az útra, majd gondolatnál is sebesebben átugrott az utat szegélyező másik kőfalon is; és eltűnt, mielőtt a vadász golyója elérhette volna. Nem sokkal mögötte megjelent egy öreg szuka, a három kölykével: a maguk szakállára vették üldözőbe a rókát, és mindjárt el is tűntek az erdő sűrűjében. Késő délután, mikor vadásunk a Walden-tótól délre elterülő erdőségben pihent, újra meghallotta a kutyák ugatását messziről, Fair-Haven felől; még akkor is üzték a rókát, és csaholásuk, mely felverte az erdőt, egyre közelebből hallatszott, hol Well-Meadow felől, hol a Baker-tanyáról. A vadász jó ideig állt, s hallgatta ugatásukat, mely vadász fülének a legszebb muzsika – amikor egyszer csak felbukkant a róka, könnyedén ügetve az erdő fenséges csarnokában, léptei neszt elrejtette az avar segítő susogása; fürgén, hangtalanul szaladt, a földet szimatolva, messze elhagyva üldözőit; majd felugrott egy erdei szikla tetejére, ott ült és fülelt, háttal a vadászhoz. Barátunk karját egy pillanatra megbénította a szánalom, de ez múló hangulat volt csupán, a következő pillanatban amilyen gyorsan gondolat gondolatot követhet, előkapta fegyverét, és durr! – a róka holtan fordult le a szikláról. A vadász nem mozdult helyéből; várta a kutyákat. Egyre közeledtek, s már az erdő közeli csarnokait verték fel pokoli ugatásukkal. Végre előbukkant az öreg szuka, levegő után kapkodva orra a földön, s szaladt egyenesen a kősziklához; de mikor észrevette a döglött rókát, vadászheve hirtelen lelohadt, szinte megbénult döbbenetében, és hangtalanul járta körül a rókát; kölykei is egymás után érkeztek a helyszínre, s akárcsak anyjuk, némaságba dermedve szemlélték a rejtélyt. A vadász előjött rejtékhelyéből, s megállt közöttük, a rejtélyt megoldván. A kutyák hangtalanul nézték, ahogy megnyúzta a rókát, egy ideig még követték a gereznát, s azután újra eltűntek az erdő mélyén. Aznap este egy westoni földbirtokos látogatta meg vadásunkat concordi házában, kutyáit keresve; elmondta, hogy egy álló hete vadásznak szabadon a westoni erdőségekben. A concordi vadász elmondta neki, amit tudott, és felkínálta a gereznát, de amaz nem fogadta el, és eltávozott. Aznap éjjel sem találta meg kutyáit, de másnap megtudta, hogy átkeltek a folyón, és egy farmer házában éjszakáztak, ahonnet jóllakottan távoztak kora reggel.

A vadász, aki ezt a történetet elbeszélte, még jól emlékezett egy bizonyos Sam Nuttingre, aki medvére vadászott a Fair-Haven környéki hegyekben, s bőrüket rumra cserélte Concordban. Nutting állítólag még javorszarvassal is találkozott azon a vidéken. Volt egy híres vadászebe, Burgoyne nevezetű – Nutting maga ezt Böginnek ejtette –, amelyet informátorom néha kölcsönkért tőle. A város egy régi kereskedőjének – aki kapitány, főjegyző és képviselő is volt egy személyben – a „főkönyvé”-ben a következő bejegyzést találtam: „1742 -3. jan. 18. John Melven Cr. 1 Szürke Rókaér 0 – 2 – 3”; szürke róka ma már nem található ezen a környéken; 1743. február 7-ki bejegyzése szerint pedig Hezekiah Strattonnak hitelt adott „egy-fél Matska bőrre 0 – 1 – 4 1/2”; ez természetesen vadmacskát jelent, mert Stratton őrmester volt a régi francia háborúban, és nem kapott volna hitelt, ha kevésbé nemes vadra vadászik. De adtak hitelt szarvasbőrre is, mindennap adtak el belőle. Egy ismerősöm még ma is őrzi az utolsó szarvas agancsát, amelyet ezen a környéken ejtettek, egy másik pedig elmondta a vadászat részleteit; nagybátyjától hallotta, aki maga is részt vett benne. Azelőtt csak úgy hemzsegték errefelé a nagyhangú, vidám vadászok. Jól emlékszem egy ösztövér Nimródra, aki leszakított egy levelet valamelyik út menti fáról, és azon olyan hetyke, kacskaringós dallamot fúj el, hogy a vadászkürt is elbújhatott mellette.

Éjfél tájban, ha sütött a hold, az erdőn néha magányosan kóborló kutyákkal találkoztam; ijedten húzódtak félre utamból, és a bozótban mozdulatlanul állva várták, míg elhaladok.

Dióraktáramat mókus, mezei egér dézsmálta. Házam körül számos szurokfenyőt láthattam, egytől négy hüvelyk átmérőig, amelynek kergét az egerek előző télen megrágták; norvég tél lehetett a számukra, mert hosszú ideig mély hó fődte a tájat, s ezért étrendjükhöz a szokottnál jóval több fenyőkérget kellett keverniök. Ezek a szurokfenyők egész nyáron éltek, látszólag virultak, s némelyikük egy lábnyit nőtt, noha a pocok körös-körül meggyűrűzte őket; ám a következő tél után kivétel nélkül valamennyi kiszáradt. Sokallom, hogy egyetlen egérnek így egy egész fenyő jusson vacsorára, csak azért, mert körös-körül rágja, és nem fentről lefelé; de talán arra jó, hogy ritkítsa az erdőt, mert másképp igen sűrűn nőnének a fenyők.

A nyúl (*Lepus Americanus*) bizalmas közelségben élt velem. Egyikük a házam alatt rendezte be téli tanyáját, csak a padló választotta el tőlem, és minden reggel, mielőtt megmoccantam, felriasztott menekülésszerű távozásával – bum, bum, bumm, koppant a feje a padlódeszkán nagy sietében. Szürkületkor odasereglettek ajtóm elé, hogy megegyék a kidobált krumplihéjat, és színük annyira megegyezett a talaj színével, hogy ha nem mozdultak, alig lehetett meglátni őket. Néha a szürkületben hol elvesztettem, hol újra megleltem szememmel az egyiket, amely mozdulatlanul gubbasztott ablakom alatt. Ha este kinyitottam az ajtót, egy nyikkanás, egy ugrás – és elináltak. Közéről nézve csak szájalmat ébresztettek. Egyik este alig két lépésnyire tőlem ült az egyik, eleinte remegett félelmében, mégsem mozdult, nyomorult kis satnya jószág, csontos, sovány, tépett fülű, hegyes orrú, vékony lábú, kurta farkú: mintha azt példázná, hogy a Természetnek már nincsen ereje nemesebb fajokat létrehozni, hanem kimerítette volna végső tartalékait. Az állat szeme nagyon fiatalnak látszott, amellet betegnek, vízkórosnak. Egy lépést tettem feléje, és hopp, rugalmas ugrással eliramodott a fagyott havon, teste, tagjai kecsesen kinyúltak, csakhamar egész erdő választotta el tőlem – vad, szabad állattá vált, minden mozdulata, egész lényé erő sugárzott, és a Természet méltóságát. Nem ok nélkül volt tehát olyan karcsú, vékony csontú. Ez illett életmódjához. (A *Lepus* szó némelyek szerint levipes-ből, gyors lábúból származik.)

Mit ér egy ország üregi nyúl és fajd nélkül? Ezek legközönségesebb, őshonos állataink, régi, tiszteletre méltó családjuk az ókorban éppoly ismert volt, mint napjainkban, a Természet anyagából vannak gyúrva, rokonai a lombnak, a tulajnak – és egymásnak; szárny vagy láb, egyre megy. Ha nyúl vagy fajd suhan el előttünk, mintha nem is vad állatot látnánk, csak természetes állapotban lévő, melynek felbukkanása oly magától értetődő, mint a lomb susogása. Fogoly, üregi nyúl igazi bennszülöttként él és virágzik, akármiféle forradalmak rázzák meg a világot. Ha az erdőt kiirtják, az újonnan sarjadó csalit, bozót ad rejtekhelyet, és csak annál jobban elszaporodnak. Szegény ország lehet, amely nyulat sem tenyészt. A mi erdeinkben hemzseg a nyúl is, a fajd is, minden lápon ott látni a nyúl- meg fajdcsapást, és a gallyból, lószóróból font csapdát, amelyet egy-egy cowboy állított.

Tizenhatodik fejezet

A TÓ TÉLEN

Egy csendes téli éj után azzal az érzéssel ébredtem, hogy kérdést intéztek hozzám, amelyre álmomban hasztalan próbáltam válaszolni: mit – hogyan – mikor – hol? De íme, ablakomon szelíd, elégedett arccal a hajnalodó Természet nézett be, akiben mindenek élnek – és ajkán nem volt, semmiféle kérdés. Megválaszolt kérdésre ébredtem, Természetre és napvilágra. A földet borító s fiatal fenyőkkel pettyezett hótakaró, a domboldal maga, amelyben házam meghúzódik, mintha mind azt mondta volna: előre! A Természet nem kérdez, és nem válaszol a halandók föltette kérdésekre. Réges-régen határozott. „Ó, Herceg, szemünk csodálattal szemléli s közvetíti lelkünknek a világegyetem változatos, nagyszerű színjátékát. Az éj kétségkívül eltakarja a dicső teremtésnek egy részét, de eljő a nappal, és feltárja előttünk e nagy művet, amely a földtől az éter hatalmas térségéig terjed.”

Majd hozzálátok napi munkámhoz. Előbb baltát, vödröt fogok, és vízért megyek, ha ugyan nem álom csupán. Egy-egy hideg, havas éjszaka után bizony varázssvessző kellett hozzá, hogy megtaláljam. A tó folyékony, remegő felszíne, mely minden fényt, árnyat visszaver, s oly érzékeny még a leheletre is, telente egy-másfél láb vastagságban megszilárdul, elbírja még a kétlovas szekeret is, olykor tán ugyanolyan vastagságú hó is borítja, és lehetetlen megkülönböztetni a mezőtől. Akár a környező hegyek mormotái, behunyja szemét, és három hónapig vagy még tovább, téli álmát alussza. A hófödte lapályon, mint afféle hegyi legelőn állva előbb leások a lábnyi hóban, majd átvágom a lábnyi jeget, s mintegy ablakot vágok a lábam alatt, amelyhez letérdelek, és iszom, azután letekintek a halak csendes termébe, mely tompított lényben dereng, mintha tejüveg-ablakon át jutna be a napvilág, ám tiszta fövényes alapja ugyanaz, mint nyáron; hullámtalan, örök nyugalom uralkodik odalenn, akárcsak fenn a borostyánszínű hajnali égben, s ez megfelel a vízlakók hűvös, egyenletes vérmérsékletének. Ég a lábam alatt, ég a fejem fölött.

Kora reggel, amikor még minden csikorog a fagytól, horgászok érkeznek karcsú botokkal és soványka ebéddel, leengedik zsinórjukat a hómezőn által, hogy csukát, sügért fogjanak; ezek a vademberfélék ösztönösen más szokásokat követnek, más tekintélyeknek engedelmeskednek, mint városuk többi lakója, és jövésükkel-menésükkel összefűzik a községeket ott is, ahol máskülönben elkülönülnének. Ott ülnek és falatoznak a parton, a száraz avaron, jó erős abaposztóba öltözve, s éppolyan jártasak a Természet törvényeiben, mint a városlakó a mesterséges tanokban. Sosem bűvárkodtak könyvekben, sokkal kevesebbet tanultak, és tudnak mondani, mint amennyit cselekszenek. És amit művelnek, állítólag még nem tudja senki. Itt az egyik: sügérral fogja a csukát. Ámuldozva nézek csöbrébe: olyan, mint a nyári tó, mintha otthonában tartogatná a nyarat, vagy tudná, hová vonult vissza. Ugyan hogy fogta ezeket a csodálatos teremtményeket tél derekán? Ó, korhadttól szedvegetett kukacot, minthogy a föld fagyott: így kerítette őket horogra. Élete mélyebben érintkezik a Természettel, mint ameddig a tudós kutatásai behatolnak, mondhatnám, ő maga is a természettudós bűvárkodására méltó tárgy. A tudós késével óvatosan fölemeli a fa kérgét, moháját, rovarokat keresve; a mi erdei emberünk a fa szívét tárja föl fejszéjével, kéreg, moha messze repül. Ő ebből él, lekérgezi a fákat. Az ilyen embernek joga van horgászni, szeretem figyelni, ahogy a Természet megvalósul benne. A sügér bekapja a kukacot, a csuka bekapja a sügért, a horgász bekapja a csukát, így a lét minden hézaga be van töltve.

Ha ködös időben csatangoltam a tóparton, néha megfigyeltem az egyszerűbb halász primitív módszereit. Égerfaágakat fektetett át az egymástól meg a parttól húsz-

huszonöt lépés távolságban vágott lékeken, horgászszinórja végét egy bothoz erősítette, nehogy becsússzon a jég alá, majd a laza zsinórt átfűzte az égerfaágon, egy lábnyival vagy még többel a jégtakaró felett, és száraz tölgylevelet erősített hozzá: ennek leereszkedése mutatja, mikor harap a hal. Ahogy megkerültem a tavat, ezek az egymástól egyforma távolságban elhelyezett égerfaágak mindenütt átsejlettek a ködön.

Ó, a waldeni recécsuka! Valahányszor meglátom a jégen vagy a horgászvágta medencében – kicsiny léket vág, amelyen át feljön a víz –, mindig meglepődöm csodálatos szépségén, mintha a fantázia teremtménye volna; olyan idegen a mi concordi életünktől, utcáinktól, de még erdeinktől is, mint a mesebeli Arábia. Káprázatos, transzcendens szépségük messze felülmúlja a hullaszínű tőkehalat, melynek hírével telekürtölik fülünket. Ez a csuka se nem fenyőzöld, se nem égszínkék, se nem szürke, miként a kő; ha lehet, még ennél is ritkább, szebb a színe, virággal, drágakővel vetekszik, mintha ez volna a Walden-tó gyöngye, életre kelt, kristálya, nucleusa. Magába foglalja Walden minden szépségét, megannyi kicsiny Walden az állatok birodalmában – Waldensis. Meglepő, hogy itt ilyen fognak, hogy ebben a tág, mély kútban, messze a waldeni úton járó zörgő szekerek, csézák meg csilingelő szánok alatt ez a nagy arany- meg smaragdszínű hal úszik. Sosem láttam belőle egyet sem piacon, de bizonyára minden szem rátapadna. Néhány görcsös vonaglással, könnyen leheli ki vízilékét, mint a halandó, akit időnek előtte repítenek fel a mennyek ritka levegőjébe.

Mivel ki akartam kutatni a Walden-tó réges-régen elveszett fenekét, láncsal, mérőórral gondosan megvizsgáltam 1846 kezdetén, mielőtt a jég elolvadt. Sok mindent regéltek ennek a tónak a fenekéről, vagy inkább feneketlenségéről, aminek nyilván semmi alapja sem volt. Érdekes, hogy az emberek milyen sokáig hajlandók hinni egy tó feneketlenségében, anélkül, hogy fognák magukat, és utánanéznének. Két ilyen feneketlen tavat is láttam egyetlen sétám alkalmával ezen a környéken. Sokan azt hitték, hogy a Walden-tó átér a földgolyó túlsó felére. Némelyek, akik sokáig hasaltak mozdulatlanul a jégen, lefele kémlelve a bizonytalan, folyékony közegbe – és talán a szemük is folyott ráadásul –, elhamarkodott következtetéseket vontak le a megfázástól való félelmükben, és így mély gödröket véltek látni, „amelyekbe a megrakott szénásszekér is behajthatna”, ha volna, aki hajtja; a Styx kétségtelen forrását, az alvilág lejárataát hitték a földnek ezen a részén. Mások kimentek a faluból egy szekérrakomány kötéllel, mégsem lelték meg a tó fenekét: a kötéllel hasztalan méricskéltek a maguk valóban feneketlen hiszékenységét. Én azonban biztosíthatom olvasóimat afelől, hogy a Walden-tónak szilárd feneké van, egyáltalában nem hihetetlen, jöllehet szokatlan mélységben. Könnyen megmértem egy erős horgászszinórral, amelyre másfél font súlyú követ kötöttem, s pontosan meg tudtam állapítani, hogy a kő mikor emelkedett föl a fenékről, annival nagyobb fáradságomba került felhúzni, mielőtt az alatta lévő vízoszlop segített. A legmélyebb helyen pontosan százkét láb volt a víz mélysége, ehhez hozzáadhatunk öt lábat, mert annyit emelkedett azóta a tó felszíne, ez tehát összesen százhét. Figyelemre méltó mélység ilyen viszonylag csekély felszínhez képest, képzeletünk mégsem nélkülözhet belőle egyetlen hüvelyknyit sem. Mi történne, ha minden tó sekély volna? Vajon nem hatna-e kedvezőtlenül az ember szellemére? Hálás vagyok a Természetnek, hogy ezt a tavat tisztának, mélynek – jelképnek alkotta. Amíg az ember hisz a végtelenben, mindig lesznek tavak, amelyeket feneketlennek vél.

Egy gyáros, méréseim eredményéről értesülve, nem hitte el, hogy a tó valóban olyan mély, mert a gátépítés ismeretében azt állította, hogy a homok nem marad meg ilyen meredek lejtőn. De a legmélyebb tó lejtése sem olyan nagyon meredek felszínéhez képest, mint sokan hiszik, és ha kiszáritanák, nem maradna a helyében feltűnően mély völgy. Egyik sem olyan, mint a csésze a hegyek közt, mert még a területéhez ké-

pest szokatlanul mély Walden-tó sem látszik keresztmetszetben mélyebbnek, mint egy lapos tányér. Kiszárítva, a legtöbb tó helyén nem maradna mélyebb rét, mint amilyent általában látni. William Gilpin, aki általában igen pontos megfigyelő, és nagyszerűen írja le a természetet minden vonatkozásában, a skóciai Loch Fyne-t ekképpen jellemzi: „Sós vizű öböl, hatvan-hetven öl mélységű, négy mérföld széles és mintegy ötven mérföld hosszúságú, mindenfelől hegyek ölelik körül”; majd hozzáfűzi: „Ha közvetlenül a diluviális beomlás után láthattuk volna, vagy amilyen természeti kataklizma létrehozta, minő félelmetes szakadéknak tetszett volna, mielőtt a víz beléáramlott!”

*Mily magasra feldagadt a hegy,
Oly mélyre süppedt széles, mély fenék,
A víz hatalmas ágya...*

De ha a Loch Fyne legkisebb átmérőjét alapul véve, e fjordszerű tó arányait átviszszük Walden méreteire, amely – mint láttuk – maga is lapos tányérnak tetszik csupán keresztmetszetében –, akkor kitűnik, hogy a Loch Fyne négyszerte oly sekély. Ennyit a lecsapolt Loch Fyne „félelmetes szakadék”-áról. Nem egy mosolygó búzatáblákkal borított kedves völgy éppen ilyen „félelmetes szakadék”-ban fekszik, amelyből elszivárgott a víz, noha geológus belátása és éleslátása kell hozzá, hogy a gyanútlan lakoságot meggyőzze erről. A figyelmes szem néha a láthatárt keretező alacsony dombokon őskori tó partját fedezi fel, és a lapály azóta nem emelkedett fel, hogy elfödje régmúlt történelme nyomait. De amint az útépítők igen jól tudják, a legmélyebb helyeket a zápor után ottmaradó tócsák nyomán a legkönnyebb megtalálni. Röviden összefoglalva: képzeletünk, ha a legkisebb táplálékot is kapja, mélyebbre merül, és magasabbra szárnyal, mint a Természet. Kiterjedéséhez képest valószínűleg az óceán mélysége is csekély.

A jégen át pontosabban meg tudtam határozni a tófenék alakját, mint amennyire a be nem fagyó öblök alakulását meg lehet állapítani, és meglepett, hogy nagyjából mennyire szabályos. Legmélyebb részén néhány holdnyi terület egyenletesebb, mint szél, napsütés, eke munkálkodásának kitett bármely földdarab. Egy önkényesen kiválasztott kísérleti vonalon például jó százötven lépésnyi távolságban a mélység nem változott többet egy lábnál, s általában a tó közepe táján alig három vagy négy hüvelyknyi eltéréssel előre ki tudtam számítani a változást bármely tetszőlegesen választott százlábnyi vonalon. Sokat beszélnek arról, hogy még az efféle fövenyes, csendes tavakban is milyen mély, veszedelmes gödrök vannak, ez azonban nem igaz: ilyen adottságok mellett a víz elsimít minden egyenetlenséget. A tófenék olyan szabályos, olyan pontosan megfelel a partok alakulatának meg a közeli hegyek vonulatának, hogy egy távoli hegyfok – amint méréseim kiderítették egészen átnyúlik a tavon, és irányát a szemközti part megfigyeléséből is meg lehetett állapítani. A hegyfokból homokpad lesz, majd víz alatti zátony, a völgyből, hasadékból pedig mély víz, csatorna.

Amikor mintegy kétszázszoros kicsinyítésben feltérképeztem a tavat, és beleírtam száznál több mérésem eredményét, meglepetten állapítottam meg ezeket az egyezéseket. Midőn észrevettem, hogy a legnagyobb mélységet jelző szám hozzávetőlegesen a térkép közepére került, vonalzót fektettem a térképre előbb széltében, majd hosszában, és meglepetten állapítottam meg, hogy a legnagyobb szélességet jelző vonal a legnagyobb hosszúságot jelző vonalat pontosan a legnagyobb mélység pontján metszi, annak ellenére, hogy a tó közepe nagyjából egyenlő mélységű, körvonala korántsem szabályos, és a legnagyobb szélességet, illetve hosszúságot az öblökkel együtt mértem; ekkor az jutott eszembe: ki tudja, vajon ezzel a módszerrel nem lehetne-e az óceán legmélyebb pontját is éppen úgy meghatározni, mint egy tóét vagy tócsáét? S vajon

nem ez-e a szabály a hegyek magasságára nézve is, -ha ezt a völgy ellenkezőjének tekintjük? Amint tudjuk, a hegy nem a legkeskenyebb részén a legmagasabb.

Öt öböl közül az a három, amelyet tüzetesen megvizsgáltam, ugyanezt a jelenséget mutatta: nyílását víz alatti homokpad zárta el a tó felé, s beljebb mélyebb volt a vize, úgy, hogy az öböl nemcsak vízszintesen, hanem függőlegesen is mintegy behatolt a szárazföldre, olyanformán, hogy medencét vagy különálló tavacsskát alkotott; s a bejáratánál lévő két földnyelv a homokpad irányát mutatta. Minden tengeri kikötőnek is megvan a bejáratát elrekesztő víz alatti homokzátonya. Minél szélesebb volt mármost az öböl bejárata az öböl nagyságához képest, annál mélyebb volt a víz a homokpad felett, a medence vízéhez képest. Ha tehát meg van adva egy öböl szelte-hossza, és a környező part jellege, úgyszólván megvannak az elemek, amelyekből egy minden esetre érvényes szabályt vagy formulát vonhatunk le.

Hogy próbára tegyem, e tapasztalataim alapján a felszín és a part sajátásaiból mekkora pontossággal tudok következtetni egy tó legmélyebb pontjára, tervet készítettem a mintegy negyvenegy hold felszínű White-tóról, amelyben éppúgy nincsen sziget, mint a Walden-tóban, és ugyanúgy nincsen látható be- és kifolyása; és mivel a legnagyobb szélesség vonala igen közel esett a legkisebb szélesség vonalához, ahol két szemközti földnyelv nyúlt ki egymás felé, és két szemben levő öböl mélyedt be a partba, némi fejtörés után legmélyebb pontul egy olyan helyet jelöltem meg, amely némi csekély távolságra volt az utóbbi vonaltól, de mégis a legnagyobb hosszúság vonalán feküdt. Amint méréseim utóbb kiderítették, a tó legmélyebb pontja nem egészen száz lábnyira volt ettől, még tovább abban az irányban, amely felé én is hajlottam, és mindössze egy lábbal volt mélyebb, mint hittem – hatvan láb. Egy a tavon átmenő folyó, vagy benne lévő sziget természetesen sokkal komplikáltabbá tenné a számítást.

Ha ismernők a Természet minden törvényét, csak egyetlen tényre, egy aktuális jelenség leírására volna szükségünk, hogy az abból eredő következményeket levonhassuk. Egyelőre azonban még csak néhány törvényt ismerünk, s következtetéseink ezért többnyire hibásak, persze nem azért, mintha a Természet volna zavaros vagy következetlen, hanem azért, mert számításainkból lényeges elemek hiányoznak. Törvényszerűségről, harmóniáról alkotott fogalmaink arra a néhány esetre szorítkoznak, amelyet ismerünk; de még ennél is csodálatraméltóbb az a harmónia, amely eddigelé még ismeretlen, látszólag ellentmondó, ám valójában egymást támogató törvényszerűségek összjátékából jön létre. Mert a Természet törvényei a mi szemszögünkben tekintve olyanok, mint vándor számára a hegyek körvonala: lépésről lépésre változik, végtelen számú profilja van, noha a valóságban formája csak egy. Még ha felhasítjuk, átfúrjuk, akkor sem érthetjük meg a maga egészében.

Amit a lóról megfigyeltem, az etikára is vonatkozik. Az átlag törvényére gondolok. A két átmérő szabálya nemcsak a naprendszer középpontja – a nap – és az ember középpontja – a szív – felől igazít útba; de próbáljuk meg ugyanezt az emberrel, húzzunk vonalakat valakinek a mindennapi viselkedése, magatartása, élethullámozása szélteiben és hosszában, élete öbleibe és földnyelveibe, és ahol egymást metszik, ott lesz egyénisége tető- vagy mélypontja. Talán elég ismernünk partvonalát s környezete tájait, körülményeit, hogy ebből lelke mélységeire, elrejtett tófenekére tudjunk következtetni. Ha körülményei magas hegyormokként veszik körül, s tükröződnek benne, beárnyékolják kebelét, akkor hasonló mélységeket sejtethetünk benne. Sima, lapos part azonban hasonló laposságot sejtet odabenn is. Testi jelekben szólva: a merészen előreugró, meredek homlok megfelelően merész és mély gondolkodásra vall. Minden öblünk, illetve sajátos hajlamunk előtt homokpad húzódik; mindegyik egy-egy évszakra kikötőül szolgál, amely oltalmaz s egyben körülzár. E hajlamaink rendesen nem pusztá szeszélyek; jellegüket, nagyságukat, irányukat a part alakulata, földnyelvei, kiugrói határozzák meg, az ősi magassági vonalak. Ha az öblöt elrekesztő homok-

pad vihar, áramlás vagy más oknál fogva fokozatosan megnő, vagy a vízállás alábbszáll, hogy a zátony a felszínre bukkan, akkor az, ami eredetileg csupán egy gondolatot magába fogadó parthajlat volt, önállósul, az óceántól elkülönült tóvá fejlődik, amelyben a gondolat meghatározza a maga körülményeit, sósóból esetleg édesvizűvé válik, s édesvizű tenger, holt tenger, esetleg fertő vagy mocsár válik belőle. Vajon nem foghatjuk-e fel úgy, hogy valahányszor új ember születik erre a világra, valahol egy új zátony vagy gát emelkedett a felszínre? Igaz, oly gyatra hajósok vagyunk, hogy gondolataink s eszméink jelentős része bizony csak a kikötő nélküli part közelében dangubál, legföljebb ha a költészet öbleinek külső hajlatait ismeri, vagy a közhasználatú nyilvános kikötők bejárata felé törekszik, s végül a tudomány szárazdokkjába kerül, ahol csak hozzáigazítják a világhoz, de semmiféle természetes áramlat nem idomítja egyénivé.

Ami a Walden-tó befolyását vagy kifolyását illeti, nem találtam egyet sem, csak az eső, hó és párolgás szabályozta, noha hőmérővel és mérőzsinórral fölszerelve talán találhatunk ki- és befolyásokat, mert ahol a víz a tóba beáramlik, valószínűleg ott lesz nyáron a leghidegebb, s télen a legmelegebb. Mikor 1846-47 telén a jegesek dolgoztak itt, a parton dolgozó s a kiszállított jégtömböket halomba rakó munkások egyik nap nem vették át a kivágott tömböket, mivel nem voltak elég vastagok, hogy a többihez illeszkedjenek; a jégvágók így fölfedezték, hogy a tónak egy kis helyén a jégtakaró két vagy három hüvelykkel vékonyabb, mint egyebütt, amiből arra következtettek, hogy azon a tájon befolyója lehet a tónak. Mutattak nekem egy másik helyet is, ahol szerintük „szivárog” a tó, azaz vize lefolyik a hegy alatt a közeli rétre. Ki is vittek egy jégtáblán, hogy megnézhessem. Kicsiny üreget találtam tíz láb víz alatt; de a magam részéről kezeskedem érte, hogy amíg ennél komolyabb szivárgásra nem bukkannak, nem szükséges megforrasztatni a tó fenekét. Valaki fölvetette, hogy ha valóban találnánk valahol ilyen szivárgást, összefüggését a réti forrással – ha van – könnyen megállapíthatjuk: nem kell egyéb, csak valamiféle színes port, festett fűrészport teszünk a tóbeli nyílás szájához, s azután filtert rakunk a réti forrás elébe, hogy az áramlás által odavitt anyag részecskéit felfogja.

Mialatt földmérői munkámat végeztem, tapasztaltam, hogy a tizenhat hüvelyk vastagságú jégtakaró már gyenge szélben is úgy hullámszik, mint a víz. Szintezőt jégen köztudomásúan nem lehet használni. Két-három ölnyre a parttól legnagyobb ingadozása, amelyet a parton elhelyezett szintező és a jégre felállított rovátkolt pálcika segítségével mértem meg, háromnegyed hüvelykre rúgott, noha a jég látszólag szilárdul tapadt a parthoz. A tó közepe táján valószínűleg még nagyobb volt a hullámszás. Ki tudja, talán, ha eléggé finom műszerekkel rendelkeznének, a föld kérgének hullámszását is megállapíthatnók! Mikor szintezőmnnek két lába a parton nyugodott, a harmadik pedig a jégen, és nézőkéje is a jégre volt irányítva, a jégtakaró elenyészően csekély hullámszása is néhány lábnyi ingadozást okozott, ha a tó túlsó partján álló fához mértem. Amikor mérésimhez lékelni kezdtem a jeget, három-négy hüvelyknyi víz állt a jégtakarón a mély hó alatt, melyen át leszivárgott a víz; de mihelyt meglékeltem a jeget, a víz elkezdett belefolyni ezekbe a nyílásokba, és két napon át folyt beléjük erős sugárban, ami lényegesen hozzájárult a tó felszínének megszárításához; ahogy tudniillik lefolyt a víz, fölemelte és megrepegette a jégtakarót. Olyasforma volt ez, mint amikor léket vágnak a hajó fenekébe, hogy kieresszék belőle a vizet. Amikor ezek a lékek befagynak, s utána esik az eső, végül újabb fagy következik, amely új, sima, egyenletes jégtakaróval borítja be az egész felszínt, akkor csodaszép sötét mintákat, pókhálóforma jégrozettákat s más efféléket láthatunk a jég belsejében: a parányi csatornák nyomán képződnek, ahogyan a víz mindenfelől egy középpont felé igyekszik. Néha, ha a jég tetején sekély pocsoltyák olvadtak, kettős árnyékot vetettem, egyik a másik fejen állt – az egyik a jégen, a másik a fákon vagy a hegyoldalon.

Január leghidegebb napjaiban, mikor még magasan áll a hó, és a jég vastag és erős, az előrelátó gazda kijön a faluból, hogy ellássa magát jéggel, amellyel majd nyáron lehűtse italát; impozáns, valósággal megrendítő bölcsesség, hogy valaki most, januárban, vastag kabátban, kötött kesztyűben, előre gondoljon a nyári hőségre – mikor még annyi minden másról kellene gondoskodni! Meglehet, nem gyűjt kincset ezen a világon, amely a másvilágon hútené nyári italát. Vágja, fűrészeli a szilárdvá vált tavat, leszedi a halak házának fedelét, létük elemét, éltető levegőjét a kedvező téli hidegben szekérre rakja, s láncsal, kötéssel megerősítve, akár az ölfát, elszállítja téli vermébe, hogy ott várja a nyarat. Messziről, ahogy szállítják az úton, megszilárdult égi azúmak tetszik. A jegesember mind vidám, csak úgy árad belőle a tréfa, a móka, ha közjük elegyedtem, többnyire felszólítottak, hogy segítsék nekik fűrészelni, de úgy, hogy én álljak alul!

1846-47 telének egyik reggelén vagy száz hyperboreus származású egyén lepte el tavunkat, szekérszámra hoztak magukkal esetlen mezőgazdasági szerszámokat, ekét, fúrót, tőzegvágó kést, ásót, fűrész, gereblyét, azonkívül mindegyik föl volt szerelve olyan pompás kétélű csákánnyal, amilyenről nem olvastunk még a szaklapokban sem. Elképzelni sem tudtam, miért jöttek: talán téli rozstot vetni, vagy valami más gabonafélét, melyet nemrég hoztak be Izlandból? Mivel trágyát nem láttam sehol, gondoltam, talán le akarják fölözni a földet, mint ahogy én cselekedtem, abban a hiszemben, hogy mély a humusz, és amúgy is elég sokáig feküdt parlagon. Végül megtudtam, hogy a manővert a színfalak mögül egy úri földbirtokos irányítja, meg akarván duplázni vagyonát, mely, mint értesültem, már amúgy is félmillióra rúgott; mivel azonban minden egyes dollárját egy másikkal akarta betakarni, a kemény tél derekán lenyúzta a Walden-tóról egyetlen gúnyáját, mi több: a bőrét. A hyperboreusok haladék-talanul munkához láttak, csodálatos rendben szántottak, boronáltak, árkoltak, hengereltek, mint akik itt föltétlenül mintagazdaságot akarnak létesíteni: de mikor tüzetesebben meg akartam nézni, miféle vetőmagot hullatnak a barázdába, a közelemben lévő munkások sajátos rántással hirtelen-váratlan elkezdtek fölszedni magát a szűzföldet, le egészen a homokig, illetve a vízig – mit szaporítsam a szót: fölszedték az egész terra firmát, ami csak volt, szánra rakták és elszállították, mintha tőzeget vágának a lapban. Így jöttek és mentek minden áldott nap, sajátos mozdonyfütyty jelezte jöttüket a messze északról, olyannak láttam őket, mint sarkvidéki madarak raját. Walden asszonyosság azonban néha bosszút állt: egy-egy béres, csapatától elmaradva, egy hasadékon át lesiklott az alvilágba, s hiába volt olyan nagy legény még az imént, egyszer csak félemler lett, vagy még annál is kevesebb, állati melege kis híján elszállt belőle, és boldog volt, hogy házamba húzódhatott, s nem győzte dicsérni a kályhát; máskor a fagyott talaj kicsorbította az ekevasat, vagy az eke belefagyott a barázdába; s úgy kellett kivágni.

Hogy érthetőbben fejezzem ki magam: naponta száz ír munkás jött át Cambridge-ből, hogy jenki munkavezetők felügyeletével vágják a jeget a tóról. Egyenletes kockákra fűrészelték – ennek a munkának módszere olyan közismert, hogy nem kell részleteznem –, s ezeket szánon húzták ki a partra, onnét gyorsan feljebb vitték egy jeges platóra, és emelővel, vashoroggal, kötéssel, lovak segítségével halomba rakták, akár a liszteszakókat, szépen, egyenletesen feltornyozták, egyiket a másik mellé, egyik sort a másik fölé; mintha égig érő obeliszk talapzatának szánnák. A munkások állítása szerint egy nap alatt ezer tonna jeget tudnak kivágni egy holdnyi területről. A szának útjának nyomán a tó jegén mély barázdák, kátyúk támadtak, akár a terra firmán, és a lovak csöbör formán kivájt jégtömbökben kapták napi abrakjukat. Mintegy száz láb széles és hosszú, harmincöt láb magas épületté rakták így fel a jégtömböket, a külső rétegek közé szénát gyömöszöltek, hogy kizárják a levegőt, mert ha a szél – bármilyen

hideg is – átfúj rajta, üregebbé vájja a jeget, néhol annyira elvékonyítja a támaszokat, hogy az egész építmény ledől. Eleinte úgy festett, mint valami óriási égszínkék erőd vagy Walhalla, de mikor a hasadékokba betömködték a durva szálú réti szénát, s arra jégcsap, zúzmara rakódott le; olyanná vált, mint egy azurszínű márványból való tiszteletre méltó, deres-mohos rom, Téalapó otthona, amilyennek képeskönyvekben látni – mintha azt tervelné az öreg, hogy velünk tölti a nyarat ebben a házában. A munkások úgy számították, hogy a sok jégnek alig huszonöt százaléka fog eljutni rendeltetési helyére, s a vasúti kocsikban még két-három százaléka veszendőbe megy. Ám a hatalmas rakás legnagyobb része végül egészen más sorsra jutott, mint amire szánták; tudniillik vagy azért, mert úgy látták, nem tartja magát olyan jól, mint várták – talán a szokottnál több volt benne a levegő –, vagy más, ismeretlen okból, de sohasem szálították el. Az 1846-47 telén felhalmozott s becslés szerint tízezer tonna jeget tartalmazó rakást tehát végül is letakarták szénával, deszkával, s ezt a következő júliusban leszedték ugyan, és a jég csekély részét elszállították, de a többi ottmaradt a napon; kibírta azt a nyarat, s a rákövetkező telet, és még 1848 szeptemberében sem olvadt el egészen, így hát a legnagyobb részét visszakarta a tó.

A Walden-tó jege, akárcsak vize, közlről nézve zöldes színű, távolabbról azonban gyönyörű kék, s könnyen megkülönböztethető a folyó fehér, vagy a közeli tavak éppen csak zöldesbe játszó jegétől. A nagy tömbök egyike néha lesiklik a jeges szánjától a falusi utcán, és óriási smaragdként hever ott vagy egy hétig, a járókelők érdeklődését felkeltve. Megfigyeltem, hogy a tó egy-egy része, mely víz állapotában zöld volt, fagyottan akárhányszor kéknek látszik ugyanarról a pontról szemlélve. Ugyanúgy a tó körüli mélyedések télen néha megtelnek vízzel, melynek színe zöldes, akár Waldené, de másnapra kékre fagnak. A víz meg a jég kék színe talán a belézárt fénytől, levegőtől függ, az a legkékebb, amely a legáttetszőbb. A jégről érdemes elmélkedni. A Fresh-tó jégvermeiben – amint hallottam – ötéves jeget is tárolnak, s az éppolyan kifogástalan, mint friss korában. Vajon mi az oka, hogy egy vödör víz hamar megposhad, fagyottan azonban örökké kifogástalan marad? Általában azt tartják, érzelem és értelem között is ez a különbség.

Tizenhat napon át tehát ablakomból száz embert láttam dolgozni, mintha csak mezei munkát végeznének, lóval, szekérrel, s a földművelés minden eszközével felszerelve; a kép olyan, amilyent gyakran látni a kalendárium vagy almanach első lapján. Valahányszor kinéztem, eszembe jutott a mese az aratókról meg a pacsirtáról, vagy a szántóvetőről szóló példabeszéd, s más efféle; most pedig elmentek mind, és harminc nap múlva ugyanebből az ablakból valószínűleg Walden tiszta tengerzöld vizére fogok kilátni, mely visszaveri a fák, felhők képét, magánosan párolog, és semmiféle nyomát nem mutatja, hogy valaha ember lába lépett oda. Talán magános jegesbúvár kacagását hallom, amint alábukik és tollászkodik; vagy magános halászt látok ladikjában, s alakja mint a víz felszínén úszó árva levélke tükröződik a tóban, ahol nemrég még százan dolgoztak állva, szilárd biztonságban.

Kisül tehát, hogy Charleston és New Orleans, Madras, Bombay vagy Calcutta ve-rejtékező lakosai is az én forrásomból isznak. Reggelente a Bhagavad-Gita bámulatos kozmogóniájában, filozófiájában fürdetem értelmet; megfogalmazása óta évezredek teltek el, de hozzá képest mai világunk s irodalmunk incifincinek, triviálisnak tetszik; nem is tudom, ezt a filozófiát nem kell-e egy korábbi létforma lecsapódásának tekinteni, fenséges magva annyira távol van a mi fogalmainktól. Leteszem a könyvet, lemegyek forrásomhoz vízért, és íme, kivel találkozom ottan: a brahmin szolgájával! A brahmin maga pedig, Brahma, Visnu és Indra papja, ma is ott ül templomában a Gangesz partján, és a Védákat olvassa, vagy egy fa tövében lakozik, mellette száraz kenyér, korsó víz, ez a tápláléka. És a kútnál találkozom szolgájával, aki vizet húz mesterének, csöbrünk mintegy egymást súrolja ugyanabban a kútban. Walden tiszta

vize összevegyül a Gangesz szent vizével. Kedvező széllel elhalad Atlantisz és a Hesperidák mesebeli szigetei mellett. Hanno útján hajózik, s Temate és Tidore mellett, a Perzsa-öböl bejárata előtt elvitorlázva, beleolvad az Indiai-óceán tropikus vihariba, végül olyan kikötőkben érve partot, amelyeknek csupán Nagy Sándor hallotta hírért.

Tizenhetedik fejezet

TAVASZ

Ha a jegesek nagy területen távolítják el a tó szilárd takaróját, a megmaradt jég rendszerint korábban megolvad, mert a szélről hullámosra kavart víz még hideg időben is hamarabb elkoptatja a környező jeget. A Walden-tavon azonban abban az esztendőben nem ez történt: a tó csakhamar újabb erős jégruhát növesztett a régi helyébe. Walden egyébként is mindig később enged föl, mint a környező többi tó, ennek oka egyrészt nagy mélysége, másrészt az a körülmény, hogy nem folyik át rajta folyó, amelyik megolvassza vagy elkoptassa a jeget. Sosem láttam, hogy télen egyetlenegyszer is fölengedett volna, még 1852-53 telén sem, amely pedig oly kemény próbára tette a tavak jeget. Általában április elseje körül enged föl, nyolc-tíz nappal később, mint Flint-tava meg Fair-Haven; az olvadás az északi oldalon indul meg, és a sekélyebb részeken, ugyanott, ahol a jégtakaró képződése is megkezdődött. Az évszakok tényleges előrehaladását jobban jelzi, mint akármelyik másik környékbeli víz, mivel az átmeneti hőmérsékleti ingadozások kevésbé érintik. Néhány napos kemény fagy márciusban például erősen késleltetheti a többi tó jegének olvadását, míg Walden vizének hőmérséklete úgyszólván egyenletesen, s megszakítás nélkül melegszik. A közepébe dugott hőmérő higanyoszlopa 1847. március 6-kán 32 fokon⁸, tehát a fagypontra állt, a part közelében 33 fokot mutatott; Flint tavának közepén ugyanazon a napon 32 1/2 fokot jelzett a higany, a parttól ötven lépésnyire pedig, sekély vízben, lábnyi vastag jégtakaró alatt 36 fokot. A három és fél foknyi különbség a mély és a sekély víz között, valamint az a körülmény, hogy Flint-tavának nagy része viszonylag sekély, megmagyarázza, hogy miért enged föl annyival előbb, mint Walden. A legsekélyebb rész jégtakarója ez alkalommal több hüvelykkel vékonyabb volt, mint a tó közepén. Tél derekán a tó közepe volt a legmelegebb, így akkor ott volt legvékonyabb a jég. Aki valaha is tó vizében gázolt nyáron, jól tudja, mennyivel melegebb a víz a part közelében, ahol sekély, mint beljebb, ahol mélyebb; és a mély víz mennyivel melegebb a felszínen, mint lejjebb. Tavasszal a nap nemcsak a levegő és a föld fölmelegítésével fejti ki hatását; melege a lábnyi vastag jégen is áthatol, s a sekély víz fenekére visszaveri, így fölmelegíti a vizet, és megolvasztja a jég alsó oldalát is, miközben közvetlenül a felszínét is olvasztja; a jég így egyenetlenné válik, a benne lévő légbuborékok fölfelé és lefelé egyaránt kiterjednek, amíg a jég teljesen likacsossá válik, és végül egyetlen rövid tavaszi esővel egyszer csak eltűnik. A jégnek éppolyan rostos a szerkezete, mint a fának, s ha egy tömb rothadni vagy „lépesedni” kezd, azaz olyanná válik, mint a lépes méz, akkor – bármilyen legyen is helyzete – a levegősejtek derékszögben helyezkednek el a víz eredeti felszínéhez képest. Ahol szikla vagy fadarab emelkedik ki a tó fenekéből s közel a felszínhez, ott a jég sokkal vékonyabb, és a visszaverődő hó gyakran teljesen megolvasztja; hallottam egy kísérletről, amelyet Cambridge-ben végeztek: vizet próbáltak megfagyasztani egy sekély fateknőben, s bár a hideg levegő alatta is cirkulált, tehát mindenfelől érte, a napfény visszaverődése több mint kiegyenlítette ezt az előnyt. Ha tél közepén egy meleg eső leolvasztja a Walden-tóról a fagyott havat, és a közepén kemény, sötét vagy áttetsző jégtáblát hagy meg, akkor a part körül tizenöt-húsz láb széles sáv képződik „rothadt”, noha vastagabb fehér jégből, s ez a visszavert hó műve. Amint említettem, a jégbe zárt légbuborékok is gyűjtőleneseként működnek, és megolvasztják az alattuk lévő jeget.

A tavon mindennap lejátshoznak az egész esztendő eseményei, csak hogy rövidítve, kisebb léptékben. Reggel általában a sekély víz hamarabb fölmelegszik, mint a mély, noha talán nem annyira és minden este gyorsabban lehül, reggelig. A nap hu-

⁸ Fahrenheit.

szonnégyszerűsége az esztendő rövid összefoglalása. Az éjszaka a tél, reggel és este tavasz illetve őszi, a tél a nyár. A jég pattogása, dörgése hőmérséklet-változást jelez. 1850. február 24-én, egy hideg éjjelt követő verőfényes reggelen átmentem Flint-tavára, hogy ott töltsöm napomat: meglepetten észleltem, hogy amikor fejszémmel ráütöttem a tó jegére, úgy megzendült, mint a gong vagy a keményre feszített dob. Egy órával napkelte után, mikor a nap a hegyek fölé emelkedett, és rézsútos sugarai ráestek a jégre, a hó mennydörögni kezdett. Nyújtózkodott, ásított, mint az ébredő ember, és egyre nagyobb lármát csapott, három vagy négy órán keresztül. Délben rövid sziesztát tartott, és még egyet dörögött estefelé, mikor a nap hatása megszűnőben volt. Ha az időjárás megfelelő, a tó igen szabályosan sütögeti el esti ágyúit. Déltájban azonban, mire megrepedezett, és a levegő hőmérséklete sem igen változott, egyáltalában nem rezonált, ha ráütöttem, halat, pézsmapatkányt nem riaszthattam föl fejszémmel. A halászok azt állítják, hogy a tó „dörgése” elriasztja a halakat, s olyankor nem harapnak. Nem minden este dörög el a tó, nem is tudnám megmondani, mikor várható megszólalása, de ha én nem észlelem is az időjárásbeli különbséget – a tó maga mégis tudomásul veszi. Ki hinné, hogy egy ilyen hatalmas, hideg, vastag bőrű valami olyan érzékeny? És mégis megvannak a maga törvényei, éppoly engedelmesen dörög, mint ahogy a bimbó kifeszlik tavasszal. A föld él, mindenfelé papillák, érző-szemölcsök borítják. A legnagyobb tó is olyan érzékeny az időváltozásra, mint a barométer higanygömböcskéje.

Az erdei élet egyik legfőbb vonzóereje számomra az volt, hogy itt lesz időm és alkalmam megfigyelni a tavasz bevonulását. A tó jege „meglépesedik”, ha járok rajta, belévághatom a sarkamat. Eső, köd, melegebb napok lassan megolvasszák a havat; a napok észrevehetően hosszabbodnak, és már látom, kihúzom a telet anélkül, hogy farakásomat kiegészítsem, mert már nem kell nagyon fűteni. Éberem lesem a tavasz első jeleit, egy-egy érkező vándormadár hangját, vagy a csíkos mókus makogását – télire gyűjtött készletei nyilván már kimerültek –, vagy téli kvártélyából elővakodó mormota megjelenését. Március 13-án a jég még csaknem egy láb vastag volt a tavon, de már hallottam volt a barázdabillegést, az énekesveréb meg a szőlőrigó hangját. Ahogy az idő kimelegedett, a jég nem vékonyodott meg észrevehetően, nem is repedezett meg s úszott el, mint a folyóké, csak a part mentén olvadt el tán tízlábnyi sávban, közepe pedig meglucskosodott és meglukácsosodott, annyira, hogy az ember a lábával átüthette, noha hat hüvelyk volt a vastagsága; de másnap estére, egy meleg eső után, melyet ködös idő váltott fel, esetleg mindenestül eltűnt, felszippanthatta a köd. Egyik esztendőben öt nappal a jég eltűnése előtt még gyalog átkeltem a közepén. 1845-ben április 1-jén tűnt el a tó felszínéről az utolsó jég, 1846-ban március 25-én. 47-ben április 8-án, 51-ben március 28-án, 52-ben április 18-án, 53-ban március 23-án, 54-ben április 7-ke körül.

Minekünk, akik ennyire szélsőséges éghajlat alatt élünk, különösen érdekes minden mozzanat, ami összefügg a folyók, tavak jégtakarójának megolvadásával, s az időjárás kiegyenlítődéssel. Amikor az első meleg napok beköszöntenek, a folyó közelében lakók éjszaka hallhatják, amint a jégtakaró ágyúdörgésszerű robajjal megpattan, mintha a folyó egy csapással végig megtörné jégbilincseit, s néhány nap alatt gyorsan leúszik az egész. Az alligátor kel ki így az iszapból, megrengetve a földet. Ismerek egy aggastyánt, aki világegyetében a Természet megfigyelője volt, s olyan alaposan ismeri minden megnyilvánulását, mintha az ő gyerekkorában kezdték volna építeni, és ő is segédkezett volna vízre bocsátásánál; tudása immár tetőfokára hágott, s akkor sem szerezhetne több ismeretet, ha matuzsálemi kort érne meg. Nos, ez az öregember mondta nekem – és őszintén meglepett, hogy elcsodálkozott a Természet valamely jelenségen, mert azt hittem, az ő számára már nem lehet titok –, hogy egy tavaszi na-

pon fogta puskáját, csónakját, s elhatározta, kimegy kacsalesre. A rétet még jég fődte, de a folyóról már leolvadt, s minden akadály nélkül leereszkedett Sudburyből – mert ott lakott. – a Fair-Haven-tóra, ott azonban váratlan látvány fogadta: a tó nagy részét szilárd jégmező borította. Meleg, tavaszias nap lévén, meglepte, hogy ilyen összefüggő, nagy jégtakaró maradt meg. Vadrécét nem látott, ezért ladikját elrejtette egy kis sziget északi, hátsó oldalán, maga pedig elbújt a déli part csalitjában, hogy megvárja a madarakat. Ötven-hatvan lábnyira a parttól már megolvadt a jég, s ott iszapos fenekű, sima, langyos víz-sáv keletkezett, éppen olyan, amilyent a kacsák kedvelnek, ezért valószínűnek látszott, hogy nemsokára oda is érkeznek. Körülbelül egy órai várakozás után halk s látszólag távoli hangot hallott, amely azonban valahogy nagystílűbbnek, impozánsabbnak tetszett, mint bármi, amit addig tapasztalt; a zúgás fokozatosan duzzadt, erősödött, mintha emlékezetes, világraszóló eseménnyé akarna kikerekedni: vadászunknak egyszer csak úgy rémlett, mintha a makacs, kitartó zúgás, süvöltés óriási madárraj közeledtét jelezné, amely ott fog leszállni, előkapta puskáját, és gyorsan, izgatottan felugrott; de mily nagy volt meglepetése, mikor tapasztalta, hogy mialatt, ott lesben állt, a tó egész jégtakarója megmozdult, odaúszott a parthoz, és a surrogás, amelyet hallott, onnét eredt, hogy a jég széle a partot horzsolta, előbb csak apránként morzsolódva, végül fölágaskodva és ezer darabra törve – szilánkjai magasan elborították az egész szigetet, mielőtt a táj elnyugodott.

A nap sugarai végre-valahára a megfelelő szögben hullanak a földre, meleg szelek viszik el az esőt, ködöt, olvasztják meg a hótorlaszokat, és a köd utolsó foszlányait felszívó nap rőtfehér kockás, párálló földre süt alá, amelyen a vándor szigetekskéről szigetekskére lépve keresi útját, ezer meg ezer csobogva muzsikáló csermely, patakcska között, melyek a tél vérétől duzzadnak, s azt csapolják le.

Kevés élvezetesebb jelenséggel találkoztam életemben, mint hogyha megfigyelhettem a sajátos formákat, amelyeket a lecsorgó homok és agyag felölt annak a mély vágásnak a falán, amelyen a vaspálya áthalad; s amelyen én is átvágtam a faluba igyekezve. Ezt a jelenséget ritkán látni ilyen nagy méretekben, noha a vasút feltalálása óta a megfelelő anyagból felhányt friss töltések és vágások száma – úgy hiszem – erősen megszaporodott. Ez az anyag különböző finomságú és változatos, meleg színű fövény, valamelyes agyaggal keverve. Tavasszal, a fagy megszűntével, de télen is, egy-egy melegebb napon, a homok lefolyik a lejtőkön, akár a láva, néha kitör a havon át, és rácsorog ott is, ahol előző nap még nem látszott. Számptalan apró folyam ömlik egymásra, s ölelkezik össze, hibrid, különös matériát alkotva, mely felerészben az áramlás törvényeinek engedelmeskedik, felerészben pedig a vegetáció szabályainak; hol nedvű levelek, indák alakját ölti fel, hol lábnyi vagy még annál is nagyobb kocsonyás ágaknak tetszik, s leginkább egynémely zuzmók csipkézett, lebenyes, pikkelyesen egymásra boruló telepeire emlékeztet; máskor korallra, leopárd mancsára, madár lábára, agyvelőre, tüdőre, belekre, mindenféle ürülékre. Valóban groteszk vegetáció, melynek színét, formáját néha bronzból láttuk kiverve, afféle architekturális levélzet, mely ősi és jellegzetesebb, mint az akanthusz, katáng, repkény, szőlő, vagy bármely más növényi eredetű levél, s látszólag azt a célt igyekszik elemi, hogy megfelelő körülmények között a jövő geológusainak szolgáljon fejtörőül. Az egész vágás olyasforma benyomást tett rám, mint egy feltárt cseppkőbarlang. A fövény különféle színei tetszetősek és gyönyörködtetőek, felölelik a vas minden árnyalatát, a barnát, szürkét, sárgásat, vöröset. Mikor a lefolyó tömeg eléri a vágás mélyét, szétterjed, és ágakká laposodik, az egyes folyamatok elvesztik félhenger alakjukat, fokozatosan mind laposabbá, szélesebbé válnak, nedvesen egymásba ömlenek, amíg csaknem teljesen lapos fövényréteget alkotnak, mely azonban még akkor is tetszetősen s többféle színben árnyalt, s fölismerni benne az eredeti vegetációs tonnákat; míg végül a vízbe érve a

fövenyből homokpad épül, amilyent folyótorkolatoknál találni, és a növényi formák belévesznek a tófenék talajfodraiba.

A húsz-negyven láb mély vágást néha teljes egészében ilyen homokvegetáció vagy virágzás borítja, jó negyed mérföldnyi darabon, egyik vagy mindkét oldalán, s mindez egyetlen tavaszi nap terméke. Éppen ez a különleges ebben a homok-levéletben, hogy oly hirtelen keletkezik. Amikor a vágás egyik oldalán az érintetlen falat látom – mert hiszen a napsugár előbb csak az egyik falon fejt ki hatását –, és a másikon ezt az egyetlen óra alatt támadt burjánzó lombozatot, olyanforma megindultság vesz rajtam erőt, mintha annak a Művésznak a laboratóriumában állnék, aki a világot teremtette, és engem is benne; mintha oda hatolnék be, ahol még most is munkálkodik, ezen a vágásfalon kísérletezve, és túlcsonduló alkotókedvében széjjelszórva legújabb terveit. Úgy érzem, mintha közelebb kerülnék glóbusunk belső magvához, hiszen ez a föveny-csorgás, a maga burjánzásában leginkább állati szervezet belső részeihez hasonlít. De egyúttal a növényi levél ősképeit is megeljük itt a homokban. Nem csoda, hogy a Föld magát kifelé levélben fejezi ki, ha befelé is annyira foglalkozik ezzel az ideával. Az atomok maguk is megtanulták azt a törvényt, s vemhesek vele. Az ágon csüngő levél itt találja meg prototípusát. Befelé tenyészve, akár a glóbusban nézzük, akár az állati szervezetben, nem levél-nek nevezzük, hanem vastag, nedvdús lebeny-nek, amely szó kiváltképp alkalmazható a májra, tüdőre, zsiradékra (összefüggésbe hoznám a görög λειβα-val, a. m. lefolyik, csorog, stb., vagy a λοβοσ-szal, glóbus, lebeny); kifelé azonban vékonyabb, szárazabb levélnek mutatkozik, mint ahogy a v hangzó is szárazabb, préseltebb a b-nél. A lebeny mássalhangzóit az I és a b (egylebenyű b avagy kétlebenyű B), mely utóbbit a liquida – l – nyomja, sürgeti. A glóbus szóban a gutturális g hangzó a torok kapacitásával tolja meg az eddigieket. A madár szárnya, tolla – még vékonyabb, még szárazabb levél, így jutunk el a földbe bújó, ormóttan lárvától a légies, lebegő pillangóig. A glóbus maga is állandóan túllép önnönmagán, szárnyas pályáján haladva állandóan változtatja helyét. Még a jég is finom kristálylevelekkel kezdődik, mintha vízinövények teremtette öntőformákba folyna a víz tükrén, Az egész fa ismét egyetlen óriási levél, a folyó még annál is nagyobb levél, melynek anyagát a közbeeső föld pépesíti, a parti falvak, városok rovarok petéi a levél hónapjába rakva.

Napnyugtával a homok folyása megszűnik, de reggelre kelve ismét elindul, s az egyes csorgók, árák ismét ezer meg ezer új ágra oszlanak. Talán hasonló jelenségnek vagyunk tanúi, mint a véredények képződése. Ha alaposan megfigyeljük, észreveszünk, hogy az olvadó tömegből először egy felpuhult homok-ág indul el, végén cseppforma csúcs, olyasféle, mint az ember ujjbegye; lassan, vakon tapogatózik lefelé, majd amikor a nap magasabbra hág, a meleg és a nedvesség növekedésével a legfolyékonyabb rész, annak a törvénynek engedelmeskedvén, melynek a legtehetetlenebb is engedelmeskedik, elválik az utóbbitól, és azon belül kicsiny, kanyargós csatornát vagy eret képez, amelyben piciny ezüstös csermely villózik egyik kocsonyás levél- vagy ágcsomótól a másikig, el-eltűnve a homokban. Bámulatos, hogy a fövény milyen gyorsan, tökéletesen szervezi meg anyagát, amint lecsorog, a lehető legalkalmasabb részcsekkéket használva fel csatornái partjának megépítéséhez. Ilyen lehet a folyók formája. A víz lerakta kovás részcsekkékben talán a csontrendszer láthatjuk, a még finomabb szemcséjű szerves és szervetlen anyagban a húsos, rostos sejtszövetet. Mert ugyan mi egyéb az ember, mint olvadó agyagtömeg? Az ujjbegy egy-egy megkeményedett csepp. A kéz és láb ujjai a test olvadó tömegéből folynak le. Ki tudja, meddig terjedne, csorogna az emberi test egy kegyesebb ég alatt? S kezünk vajon nem lebenyes, erezett pálmalevél-e? A fület egy kevés fantáziával zúzmónak – umbilicaria – nézhetjük fejünk oldalán, lebenyével vagy cimpájával. Az ajak – labium – ugyancsak az üreges száj felső és alsó lebenye. Az orr nyilvánvalóan megszilárdult csepp avagy cseppkő, sztalaktit. Az áll még nagyobb csepp, mely az arc két oldaláról egybefolyt. Az

orca a szemöldök mellől hegyomlásként csúszott le az arc völgyébe, a járomcsont által feltartva és széttolva. A növényi levél minden egyes gömbölyödő lebenye is csupán megvastagodott és állandósult kisebb-nagyobb csepp, a lebenyek a levél ujjai, és ahány lebenye vagy karéja van, annyifelé szeretne szétfolyni, s több hó vagy más kedvező behatás talán még tovább is folytatta volna.

Ez az egy domboldal tehát szememben a Természet minden folyamatát, elvét illusztrálta. Földünk Alkotója mindössze egy levelet szabadalmaztatott. Vajon ki lesz az az új Champollion, aki ezt a hieroglifát kibetűzi számunkra, hogy új levelet vagy lapot kezdheünk végre? Jobban mulattat ez a jelenség, mint a szőlőskertek minden termékeny burjánzása. Igaz, van benne valami excrementumszerű, se vége, se hossza a máj-, tüdő-, bélhalmoknak, mintha glóbusunk fonákjára fordult volna; de ebből legálább megsejthetjük, hogy a Természetnek is vannak belei, és ebben is az emberiség anyjának mutatkozik. Ez már a fagy oldódása: ez a Tavasz. Megelőzi a zöldellő, virágos Kikeletet, mint ahogy a mitológia is megelőzi a szabályos költészetet. Nem ismerek semmit, ami ilyen biztosan elűzné a téli kábulatot és gyomorrontást. Meggyőző róla, hogy Földünk még gyermekcipőben jár, s mint a kisbaba, tapasztalatlan ujjacskáit nyújtogatja mindenfelé. A legkopaszabb homlokról is friss göndör fürtök fakadnak. Semmi sem szervetlen. E leveles, indázó halmok úgy fekszenek a vágásban, mint a kohósalak, jelezvén, hogy odabenn „teljes gőzzel” működik a Természet. A Föld nem holt történelem része csupán, rétegesen egymásra rakva, mint könyv lapjai, geológusok és régészek tanulmányozására szánva, hanem eleven költészet, mint fa levelei, melyek virágzást, gyümölcsöt megelőznek; tehát nem fosszilis föld, hanem élő föld, amelynek erőteljes központi életéhez képest minden állati és növényi élet élősködés csupán. Vajúdása kiveti sírjából maradványainkat. Olvaszthatunk ércet, és az elképzeltet legszébb formákba önthetjük: sosem fog annyira megindítani, föllelkesíteni, mint ennek a megolvadt földnek az alakulatai. És nemcsak földünk, hanem intézményei is oly könnyen formálhatók, mint az agyag, a Mester kezei között.

Nem telik bele sok idő, és a fagy itt is, és mindenütt, hegyen és völgyön, vápában és lapályon előbújik a föld alól, mint a négy lábú, téli álma végeztével, és muzsikaszóval vonul el a tengerbe, vagy felhő alakjában elszáll más égtáj felé. Az olvadás szelíd rábeszélése hatalmasabb, mint Thor kalapácsa; emez csak szétzúz, míg amaz elolvaszt és megsemmisít.

Mikor a hó már nagyrészt szabadon hagyja a talajt, és néhány meleg nap valamennyire kiszárította felszínét, érdekes összehasonlítani a fiatal esztendő első kikanalító, zsenge jeleit az őszi megmaradt, hervadt, ám tekintélyesebb szépségű növényzettel, amely átvészelt a telet: szalmavirág, aranyvessző, mindenféle kecses és érdekes vad növény meg dudva ilyenkor feltűnőbb és különösebb, mint nyáron, mintha szépsége csak most ért volna be egészen; ezekhez sorolnám még a gyapotsást, gyékényt, ökörfarkkórót, orbáncfüvet, gyöngyvesszőt, s más erős szárú növényt is, e kifogyhatatlan magtárakat, melyek a legelső madarakat táplálják – mondhatnám, az özvegy Természetnek igen tisztességes gyászruhája ez. Különösen kedvelem a gyapotsás kecsesen meghajló, bokrétás bugáit; visszahozzák telünkbe a nyári emlékeket, a művészet is szívesen másolja formáját, és a növényvilágban ugyanúgy bizonyos belénk rögződött, talán lelkünkben eleve meglevő típusokat idéznek, mint az asztronómia. Ókori stílusú: régibb, mint Egyiptom és Hellász. A Tél számos jelensége kimondhatatlan gyengédséget és törekeny finomságot sugall. Megszoktuk, hogy Tél királyt erőszakos, kegyetlen zsarnoknak jellemzik; de olykor szerelmetes gyengédséggel ékesíti a Nyár hajfürtjeit.

Tavasz közeledtével a mókusok bevették magukat házam alá, kettesével ott vigadoztak közvetlenül lábam alatt, amikor bent ültem és írtam, olvastam, és leírhatatlanul furcsa kuncogó, csipogó, gurgulyázó hangbukfenceket hallattak; ha dobbantot-

tam, ők csak annál hangosabban makogtak, mintha félelemnek, tiszteletnek egy szikrája sem élne bennük, s nem tűrnek, hogy az emberek megállítsák őket bolond hancúrozásukban. Teljesen süketek voltak érvelésemmel szemben, nem is vették tudomásul érveim erejét, és olyan pimaszul feleltek, hogy az már ellenállhatatlanul nevettető volt.

A tavasz első verebe! Évkezdő ifjú reménység, fiatalabb, mint valaha! A kopár, vizes földek felett barázdabillegető, énekesveréb, szőlőrigó halk, ezüstös hangja száll, mintha a tél utolsó pelyhei hullanának le csilingelve. Mit számít ehhez képest történelem, krónika, hagyomány és mindenféle írott kinyilatkoztatás? A csermelyek vidám dallal köszöntik a tavaszt. A réti héja alacsonyan vitorlázva lesi a mocsárban ébredező életet. A töppedő hó olvadt csobogása tölti be a völgyeket, és a jég szemlátomást tűnik el a tavakról. A fű úgy lobban fel a domboldalban, mint a tavaszi tűz – „et primitus orbitur herba imbribus primoribus evocata”⁹ – mintha a föld belső melege sugározna, a visszatérő napot köszöntve, de lángjának színe nem sárga, hanem zöld; az örök ifjúság jelképe, a fűszál, hosszú zöld szalagként árad a földből a nyárba, a fagy megállította, de most újra sarjad, dárdájának hegyét új élet hajtja letről, s átdőf a tavalyi szénán. Éppoly állhatatosan nő, ahogy a forrás fakad a földből. A kettő csaknem azonos, mert június növekvő napjaiban, mikor a csermelyek kiszáradnak, vizük a fűszálakban árad tovább, és nyájaink évről évre ebből az örök, zöld forrásból isznak, s a gondos gazda idejében gyűjt belőle téli tartalékot. A mi életünk is ilyesforma: gyökeréig elhal, mégis vágyva nyúlik az örökkévalóság felé.

A Walden-tó jege szemlátomást olvad. Az északi és nyugati part mentén már vagy harminc láb széles csatorna húzódik, a keleti parton még szélesebb. A középső nagy jégtábláról is letört egy jó darab. A parti bozótból énekesveréb dalát hallom: alit-alit-alit – csip-csip-csip, csicsó-csipisz, csipisz, csipisz! Ő is segít megtörni a jeget. Milyen szépek a jégtábla szélén a lendületes nagy ívek, melyek valamennyire megfelelnek a part karéjainak, de sokkal szabályosabbak. A jég szokatlanul kemény, mivel a közelmúltban múló, de erős fagyok látogattak vidékünkre, és hullámos, márványozott mintájú, mint egy palota padlója. De a szél hasztalan száll el homályos felszíne felett, amíg el nem jut az élő vízhez túlhan. Milyen gyönyörűen szikrázik a napfényben az a vízsáv – a tó csupasz arca örömtől, ifjúságtól ragyog, mintha a benne lakozó halak örömet, a parti fűveny ujjongását beszélne el, ezüstös fényt áraszt, akár a leuciscus pikkelye, mintha egyetlen ficáncoló hal volna az egész. Ilyen ellentétes tél és tavasz: Walden halott volt, s most újra él. Az idén tavasszal – amint már említettem – még a szokottnál is gyorsabban engedett föl.

Az átmenet a téli viharokból az enyhe, csendes tavaszba, sötét, nyomasztó órákból fényes, rugalmas lendületbe – emlékezetes fordulat, s minden erről beszél. Úgyszólván egyik pillanatról a másikra következik be. Házamat egyszer csak fényár tölti be, noha közel már az este, fölötte még a tél fellegei úsznak az égen, és az ereszről ólmos eső csepereg. Kinézek az ablakon, és – nicsak! ahol tegnap még hideg, szürke jég terült el, most ott fénylik az átlátszó tó, békésen és reménykedően, mint akár egy nyári estén, nyári eget tükrözve kebelében, jóllehet fölötte nem látni nyári eget – mintha valamely távoli horizontról verné vissza. Távolról költöző rigó hangját hallom – ezer esztendeje nem hallottam, és úgy érzem, ezer esztendeig nem fogom elfelejteni, éppoly édes és vidám, mint valaha volt. Ó, a rigó esti dala, egy New England-i nyári nap végeztével! Ha valaha megtalálnám az ágat, amelyen ül! El se hiszem, hogy ez ő, a *Turdus migratorius*! Házam körül a szurokfenyők és törpe tölgyek, amelyek oly sokáig senyvedeztek, egyszerre visszanyerik egyéniségüket, mindegyik fényesebbnek, zölddebbnek, sudárabbnak, elevenebbnek tetszik, mintha megtisztult, megerősödött vol-

⁹ És az első árva fűszálat előhívja a tavaszi eső.

na az esőtől. Tudtam, hogy most már nem fog esni. Az embernek csak rá kell néznie az erdő akármelyik ágára, vagy akár a saját farakására, és máris tudja, hogy elmúlt a tél. Ahogy alkonyodott, vadludak kiáltása riasztott fel: alacsonyan szálltak az erdő felett, mint délibb tavakról késve érkező, fáradt vándorok, akik most végre szabadon szólhatnak, panaszkodnak, és vigasztalják egymást. Ajtómban állva még szárnyuk suhogását is meghallottam; házam felé repülve egyszer csak meglátták lámpám világát, és elcsendesedve, nagy ívben leszálltak a tóra. Bementem, becsuktam ajtómat, és első tavaszi éjszakámat töltöttem az erdőn.

Reggel ismét ajtómból ügyeltem a vadludakat, a ködön át láttam őket a tó közepén úszkálni, hangoskodni, olyan vidáman, mintha Walden csupán az ő multságukra szánt mesterséges tó volna. De mikor lementem a partra, vezérük parancsszavára egyszeriben mind fölroppentek nagy szárnycsattogással, és zárt alakulatban köröztek fejem fölött – huszonkilencen voltak – majd elindultak egyenesen Kanada irányában, vezérük szabályos időközönként buzdító kiáltást hallatott, nyilván azzal biztatta őket, hogy majd izaposabb tavakban költhetik el reggelijüket. Ugyanakkor egy csapat vadkacsa is felszállt, és követte rokonait a nyugat felé vezető úton.

Egy héten át minden ködös reggelen hallottam egy-egy magános vadlúd körözését, hívó kiáltását, amint társát kereste, nem odavaló nagy élet hangjaival töltve be az erdőt. Áprilisban a galambok repültek sebesen, kicsiny csapatokban, és a megfelelő időben fecskék csicsérgését hallottam kicsiny tisztásom fölött, noha nem is hittem, hogy a falu annyi fecskével rendelkezik, hogy nekem is juttathat belőle; úgy képzeltem, abból az őshonos fajtából valók, amely már akkor itt lakott a fák odvában, mielőtt a fehér ember megjelent. Teknős és béka csaknem minden éghajlatban a tavasz előőrséhez, hírnökeihez tartozik; madarak röpdösnek énekelve, fénylő tollazattal, növények zöldellnek és virulnak, édes szellők fújdogálnak, hogy kiegyenlítsék a pólusok csekély ingadozását, és helyreállítsák a Természet egyensúlyát.

Minden évszak a legszebbnek tetszik, mikor rákerül a sor, így a tavasz érkezése olyan, mint a Kozmosz keletkezése a Káoszból, mint a valóra vált Aranykor:

*Eurus ad Auroram Nabathaeague rugna recessit,
Persidaque, et radiis juga subdita matutinis.*

*Eurus Napkeleten s nabathaeus tájakon ült meg,
s perzsák közt, meg a hajnali fény verdeste tetőkön...*

*S ím, ember született; kit formált isteni magból
tán az az építő, a világot szebbre teremtő,
vagy rokon ég magvát tartotta meg ebben a fönti
légtől csak nemrég különült, csak imént alakult föld.¹⁰*

Egyetlen csendes eső elegendő, hogy a fű sok árnyalattal zöldebbé váljék, így hatnak reményeinkre is a belénk áradó szebb gondolatok. Boldogok lehetnénk, ha mindig a jelenben élnénk, s kihasználnánk minden véletlen jót, amiben részünk van – mint a fű, mely a reá hulló harmatcsepp hatását is megmutatja – és nem fecsérelnénk időnket arra, hogy az elszalasztott alkalmakért vezekeljünk, amit kötelességteljesítésnek szoktunk nevezni. A télben időzünk, holott már tavasz van. Egy szép tavaszi reggelen az embernek minden vétke bűnbocsánatot nyer. Az ilyen nap hadat üzen a bűn-

¹⁰ Ovidius: Átváltozások, I. 61-62. 78-81. Devecseri Gábor fordítása.

nek. Amíg ilyen nap süt reánk, a leggonoszabb bűnös is megtérhet. Ha magunk visszanyerjük ártatlanságunkat, a szomszédé is jobban szemünkbe ötlük. Tegnap talán még tolvajnak, iszákosnak, kicsapongónak hittük, legföljebb szántuk vagy megvetettük, és elátkoztuk a világot; de most, ezen az első tavaszi reggelen a nap fényesen, melegen süt le a világra, szinte újjáteremt mindeneket, szomszédunkat szorgos munkálkodásban találjuk, s látjuk, ahogy megfáradt, dőzsölésben elpetyhüdt testét csendes öröm feszíti, gyermeki ártatlansággal fogadja be a tavaszt, áldva az új napot – és elfelejtjük minden fogyatékoságát. Nemcsak jóakarat árad belőle, mármár szent tisztaságra tör, vaktában, eredménytelenül talán, egy újszülött ösztönével, de egy röpké órára nem hallatszik mocskos tréfa a domb déli lejtőjén. Vén, göcsörtös kérge alól ártatlan, zsenge hajtások törnek elő, esztendei új életre készülve, frissen, üdén, mint a legfiatalabb kis palánta. Még 6 is örül tehát az Úr adta tavasznak. Mért nem nyitja ki a fegyőrt a börtönajtót – mért nem menti fel a bírót a vádlottat – mért nem bocsátja el a pap a gyülekezetet! Csak azért, mert nem hallgatnak az Isten hívó szavára, nem fogadják el a bűnbocsánatot, melyet ingyen kegyelemből kínál mindenkinek.

„Ha mindennap, a reggel csendes, áldásos légkörében, belémerülünk a jóságba, ennek eredménye az lesz, hogy az erény szeretetét s a bűn gyűlöletét illetően kissé megközelítjük az ember őseredeti természetét, olyasformán, mint a kivágott erdő helyében sarjadó új hajtás. Hasonlóképpen, a nap folyamán elkövetett bűn ismét megfojtja a rügyező erények továbbfejlődését, és elpusztítja emezeket.

Ha az erény csírái így sokszor megakadályoztatnak kifejlésükben, akkor az est áldásos lehelete sem elegendő megóvásukra. És mihelyt az est lehelete erre nem elégséges, az ember természete már nemigen különbözik a fenevadtól. És akik imigyen látják a fenevaddá vált egyént, azt hiszik, sosem volt meg benne az értelem velünk született képessége. De vajon ez-e az ember igazi, természetes érzésvilága?”

*S lett legelőbb az aranykorszak, mely nem fenyítéstől
s törvénytől, hanem önként folyt becsületben, erényben.
Félelem és megtorlás nem volt, felszegezett érc
bősz szót nem mutatott, a tömeg nem nézte riadtan
esdve a bíróját, bírátlan volt ki-ki biztos.
Bérceiről a fenyő, bebolyongani távoli tájat,
nem szállt még le a hömpölygő habos árra, kivágva;
senki sem ismert még más partot, mint a magáét.*

*— — — — —
Elnemenyésző volt a tavasz, langy lengedezéssel
mag nélkül született szirmot simogattak a szellők!¹¹*

Április 29-kén a folyóparton horgásztam, a Nine-Acre-Comer-i híd közelében, a rezgőfüvön meg a fűzgyökereken állva, ahol a pézsmapatkány bújkál, amikor egyszer csak különös pergő hangot hallottam, olyasfélét, mint amikor a gyerekek pálcikát pergetnek ujjuk közt, és feltekintve, karcsú, kecses héját pillantottam meg, amely felváltva hol a magasba emelkedett, hol meg leereszkedve buk fencezett a levegőégben, s szárnyának alsó felülete olyankor úgy fénylett, mint az atlaszszelyemszalag, vagy mint a kagyló gyöngyházak belseje. E látványtól eszembe jutott a solymászat, s mindaz a nemesség és poézis, ami hozzá fűződik. Merlin: ez lehetne a héja neve, gondoltam – de mit törődöm a nevével? Éteribb repülést ennél még sohasem láttam. Nem úgy lebegett, mint a pillangó, nem is úgy körözött, ahogy a nagyobb héjak szoktak, hanem büszkén, magabiztosan játszadozott a levegőben; újra meg újra fölemelkedett, furcsa

¹¹ Ovidius: Átváltozások, 1. 89-96, 107-8. Devecseri Gábor fordítása.

vijjogását hallatva, s azután megismételte szabad és szépséges alábukását, bucskázva, mint a papírsárkány, majd ismét fölemelkedett, egyensúlyát visszanyerve, mintha soha sem tette volna szilárd földre lábát. Úgy látszott, nincsen társa a világegyetemben, egyedül végzi mutatványait – de nincs is szüksége más társra, mint a reggelre meg az éterre, amelyben játszadozik. Nem volt magános: de az egész, föld magánosnak tetszett alatta. Hol lehet szülője, amely kiköltötte, társaival együtt, s hol lehet apja, talán a mennyekben? Ez a madár a lég lakója volt, a földhöz talán csak az a tojás kötötte, melyből valaha kikelt egy szikla hasadékában; vagy talán egy felhő zugában épült a fészke, szivárványszínből és alkonyi égboltból szőve, s a földről felkapott enyhe szentivánéji párával bélelve? Most egy meredek felhő lehet tanyája.

Ezen kívül fogtam egy sereg arany, ezüst meg fényes réz-színű halat, zsákmányom így együttvéve drága nyakéknek is beillett volna. Ó, hány meg hány kora tavaszi napon hatoltam be azokra a rétekre, zsombékról zsombékra, fűzgyökérről fűzgyökérre ugrálva, mikor az erdő és a folyó lakatlan völgye olyan tiszta, tündöklő fényben fürdött, amely még a holtakat is fölébresztette volna, ha valóban csak szenderegnek sírjukban, mint némelyek hiszik. Kell-e döntőbb bizonyítéka a halhatatlanságnak? Mindeneknek ilyen fényben kellene élniök, ó, Halál, hol volt akkor a te fullánkod? Ó, Pokol, hol a te diadalmad?

Falusi életünk tespedne, ha nem volnának körülöttünk feltáratlan rengetegek, ismeretlen mezők. Szükségünk van a vad természet ösztönzésére, arra, hogy néha lápon gázoljunk, ahol bölömbika és vízityúk tanyázik, s halljuk a szalonka szavát, szagoljuk a susogó sást, mely közt csupán a legvadabb, legmagánosabb vadmadarak fészkelnek, s ahol a vidramenyét lopózik a földhöz lapulva. És ugyanakkor, amikor őszintén és komolyan igyekszünk kifürkészni, kikutatni mindezeket, azt kívánjuk, hogy a dolgok legyenek titokzatosak és kifürkészhetetlenek, hogy tenger és szárazföld legyen minél vadabb, áttekinthetlenebb, és fölmérhetetlen, mivel mi nem tudjuk fölmérni. So-sincs elégünk a Természetből. Felüdit, ha kiapadhatatlan erőkkal, hatalmas, titáni jelenségekkel találkozunk, ha vad tengerpartot látunk hajóroncsokkal, rengeteg erdőt élő és holt fákkal, viharfelhőt, háromhetes esőt, mely árvizeket okoz. Lelki szükségletünk, hogy olyasmit lássunk, ami túllépi létünk határait, jelenségeket, melyeknek területére sohasem tévedünk. Örömteli izgalommal nézzük, ahogy a keselyű a szá-munkra fertelmes, undorító dögből lakmározik, és e lakomából erőt, egészséget merít. A horpadásban, melyen át a házamhoz vezető út visz, egy döglött ló feküdt sokáig; néha kerülőre kényszerített ugyan, kivált éjszaka, mikor megállt a levegő, de a kelle-metlenségért kárpótolt az a felismerés, hogy a Természet étvágya milyen erős, egész-sége mily megingathatatlan. Jólesik tudnom, hogy a Természet úgy bővelkedik élet-ben, hogy akár miriádokat is feláldozhat, s egymásnak martalékául vethet; hogy a gyengébb organizmusok úgy semmisülnek meg, hogy valósággal elpépesednek – ebi-hal, ha gém kanalazza fel, teknősbéka, varangy, ha szekér gázolja el az úton –, és hogy néha hús és vér hullott eső gyanánt az égből! A véletlen baleset oly gyakori, hogy be kell látnunk: nem szabad neki jelentőséget tulajdonítanunk. A bölcs általában az egyetemes ártatlanság benyomását szűri le. A méreg nem mérges, a seb sosem halálos. A száanalom ingatag talaj. Minden egyes esetben hatékonynak kell lennie. Szava sose váljék közhellyé.

Május elején a tó körüli fenyvesből előbukkanó tölgyek, hickoryk, juharok meg egyéb lombos fák szinte verőfényesen világítottak a tájban, kivált felhős, borús dél-előttökön: mintha a nap törne át a ködön, és imittamott bágyadtan megvilágítaná a domboldalt. Május 3-kán vagy 4-kén már jegesbúvárt is láttam a tóban, és a hó első hetében megszólalt a kecskefejő, az énekes rigó, a légykapó, és számos más madár. Az erdei rigót már jóval azelőtt is hallottam. A légykapó ismét eljött, és benézett ajtó-mon, ablakomon, hogy megvizsgálja, házam eléggé barlangszerű-e igényeihez képest;

rezgő szárnyain úgy tartotta fenn magát, behúzott körmökkel, mintha a levegőben kapaszkodna, mialatt tanyámat vizsgálgatja. Nemsokára a szurokfenyő kénsárga virágpóra borította a tavat, a köveket, s a parton heverő korhadt fatörzseket, akár egy hordóra valót gyűjthettem volna belőle. Ez lehet a sokat emlegetett „kén-zápor”. Még Káli-dásza Szakuntala-drámájában is olvashatunk „a lótusz aranyporával sárgára festett barázdákról”. Így fordult a tavasz a nyárba, ahogy az ember egyre magasabb és magasabb fűvön gázol által.

Ekképpen töltöttem be első évemet az erdőn, és a második mindenben hasonló volt az elsőhöz. 1847. szeptember 6-kán hagytam el Waldent.

Tizennyolcadik fejezet

BEFEJEZÉS

Az okos orvos levegő- és környezetváltozást ajánl betegének. A világ, hála Istennek, elég tágas. New Englandben nem terem vadgesztenye, és a csúfolódó rigó hangját is ritkán hallani. A vadlúd kozmopolitább, mint mi emberek; Kanadában reggelizik. Ohióban ebédel, és esti tollászkodását mar egy déli folyam mocsaras deltájában végzi. Bizonyos fokig még a bölény is lépést tart az évszakokkal, a Colorado legelőivel csak addig én be, amíg édesebb, zöldebb fű nem várja a Yellowstone-vidéken. Mégis úgy hisszük, ha lebontjuk a kerítést, és kőfalat rakunk tanyáink köré, ezzel életünk, sorsunk is körülhatárolódik. Szó, ami szó, ha kineveznek városi jegyzőnek, ezen a nyáron nem mehetsz a Tűzföldre, de azért a pokol tüzére szállhatsz. A világegyetem tágasabb, mint a mi képzeletünk.

Mégis azt mondom, gyakrabban kellene kíváncsi utasokként, elnéznünk mesteriségünk fedélzetkorlátja felett, s nem kóctépegető buta tengerészekként megtennünk utunkat. A glóbus túlsó fele is otthona annak, akivel levelezünk. Utazásunk körbevitortlázás, az orvosok csak az epidermisz betegségei ellen tudnak írt. Van, aki Dél-Afrikába siet, zsiráfra vadászni, pedig igazából talán nem is ezt a vadat akarja űzni. Vajon mennyi időre kötheti le az embert a zsiráfvadászat? A szalonka is nemes préda, de talán még ennél is többet ér, ha az ember magamagát lövi le.

*Fordulj szemeddel önmagadba, s ott
ezernyi fölfedetlen régiót
találhatsz. Kószáld mindet sorra át,
így tanuld az ön-kozmozgráfíát.*

Mit jelent Afrika, s mit a Nyugat? – Hiszen önnön belsők is „fehér folt” a térképen, noha könnyen meglehet, hogy feltárva feketének bizonyulna. Vajon mit talál-nánk odabenn – a Nílus forrását, vagy a Nigerét, vagy a Mississippiét, vagy egy Északnyugati Átjárót kontinensünk körül? Vajon ezek-e az emberiség legfontosabb problémái? Vajon Franklin az egyetlen ember, aki elveszett, hogy felesége olyan izgatottan keresi? Tudja-e Grinell úr, hogy ő maga hol van? Légy inkább a magad folyamainak, óceánjainak Mungo Parkja, Lewis-a, Clarkja és Frobishere; fedezd fel a tulajdon földrajzi szélességeidet, ha kell, vigyél magaddal hajórakományra való konzervhúst, és halmozd fel égis éré jelként az üres pléhdobozokat. Azt hiszed, a konzervhúst csak a hús konzerválására találták fel? Légy Kolumbusa a benned rejtőző új világoknak, kontinenseknek, fedezz föl új csatornákat – nem a kereskedelem, hanem a gondolkodás számára. Mindenki olyan birodalom ura, amelyhez képest a cár földi országa kiskirályság, hangyaboly. Mégis vannak, akik hazafias érzésektől hevülnek, de önmagukat semmire sem becsülik, s így a nagyobb feláldozzák a kisebbnek. Szeretik a földet, mely egykor sírjuk leend, de nem törődnek a szellemmel, amely életet lehelhet porhüvelyükbe. A hazafiasság a bogaruk. Ugyan mit jelentett a déltengeri expedíció a temérdek költségével meg parádéjával, hacsak nem közvetett elismerését annak, hogy az erkölcsi világnak is vannak feltáratlan kontinensei és tengerei, melyeknek az ember mintegy tenger- vagy földszorosa, ámde könnyebb sok ezer mérföldet vitorlázni viharban, fagyban, emberevők között egy államfölszerelte hajón, ötszáz emberrel és legénnyel, semmint egymagunkban fölfedezni a saját tengerünket, lelkünk Atlanti-avagy Csendes-óceánját.

Kóborol, messzi ibérek után vizsgáljat a másik;

ennek az élete több, annak az útja sűrűbb.

Nem érdemes körülhajókézni a földet, hogy megszámláljuk a macskákat Zanzibárban. De még ez is jobb, mint semmi, és talán valahol megeljük a „bebúvót”, amelyen át végre behatolhatunk. Anglia és Franciaország, Spanyolország és Portugália, Aranypart és Rabszolgapart, mindezzel a belső tengerrel határos; de ezekből az országokból még egyetlen bárka sem merészkedett ki a nyílt tengerre; noha kétségkívül arra visz az egyenes út India felé. Ha meg akarod tanulni a világ minden nyelvét és valamennyi nemzet szokásait, ha messzebb akarsz utazni minden világutazónál, ott-honos kívánsz lenni minden éghajlatban, és a Szfinxet úgy kétségbe akarod ejteni, hogy fejét szétzúzza a kövön, akkor kövesd az ókori bölcs szavát, és ismerd meg tenmagadat. Jó szem, jó idegek kellenek hozzá. Csak a legyőzöttek és a szökevények mennek háborúba, a gyávák, akik megfutamodnak, és jelentkeznek katonának. Indulj el meg ma a messze nyugatra, azon az úton, amely nem áll meg a Mississippinél vagy a Csendes-óceánnál, nem vezet holmi enervált Kínába vagy Japánba, hanem érintőirányban egyenesen e középpont felé, télen és nyáron, nappal és éjjel, napnyugtával, holdszálltával, s végül földszálltával.

Azt mondják, Mirabeau azért próbálta ki az országúti rablást, hogy „kitapasztalja, mekkora elszántság szükséges ahhoz, hogy az ember nyíltan szembehelyezkedjék a társadalom legszentebb törvényeivel”. „A közlegénynek – mondotta – félannyi bátorságra sincs szüksége, mint a szegénylegénynek”; és „becsület és vallás még sohasem állta útját a szilárd, megfontolt elhatározásnak”. Ez férfias bátorságra vallott, a világ felfogása szerint, mégis hiábavaló, sőt kétségbeesett lépés volt. Egy józanabb ember épp elég gyakran helyezkedett volna szembe „a társadalom legszentebb törvényeivel” pusztán azért, hogy még annál is szentebb törvényeknek engedelmeskedik, és ezáltal próbára tehetné volna elszántságát anélkül, hogy az igaz utat elhagyva kiálljon az országútra. Nem az az ember feladata, hogy ilyen módon szembehelyezkedjék a társadalommal, hanem hogy megmaradjon abban a helyzetben, amelybe azért került, hogy önnön belső törvényeinek engedelmeskedett, ez pedig sosem lesz ellentétben egy igazságos kormányzattal, ha történetesen ilyenekkel találkozunk.

Ugyanolyan nyomós okoknál fogva hagytam el az erdőt, mint amiért annak idején kiköltöztem. Talán úgy éreztem, hogy még néhány életet kell leélnem, s ezért nem áldozhatok több időt erre az egyre. Érdekes megfigyelni, hogy milyen könnyen zökkenünk bele egy bizonyos kerékvágásba, s utunk milyen rövid idő alatt válik kitaposottá. Egy hét sem telt bele, és lábammal már ösvényt koptattam küszöbömtől a tópartig; és noha már öt vagy hat esztendeje nem járok rajta, az út még ma is látszik. Igaz, attól tartok, talán mások is jártak rajta, a járatlan helyett, és ezzel hozzájárultak fenntartásához. A föld felszíne puha, az ember lába nyoma könnyen meglátszik rajta, és ugyanígy vagyunk a szellem és a lélek útjaival is. Milyen koparak, porosak lehetnek tehát a világ országútjai, milyen mélyek a hagyomány és konformizmus kerékvágásai! A magam részéről sosem akartam előkelő kabint bérelni, inkább az árboz előtt, a fedélzetten kívántam utazni, mert onnét látni a legjobban a holdfényt meg a hegyeket. És továbbra sem szeretnék lemenni a kabinba.

Kísérletemből egyet legalábbis megtanultam: ha az ember bátran megy előre ábrándjai felé, és megpróbálja azt az életet élni, amelyet elképzelt, törekvését olyan siker koronázza, amelyről hétköznapijait) még álmodni sem mert. Az ilyen ember egyet-mást maga mögött hagy, átlép egy láthatatlan határon; új, egyetemes, szabadabb törvények jutnak uralomra körülötte és benne, vagy a régi törvények terjednek ki és nyernek kedvezőbb, liberálisabb magyarázatot, s ő így felsőbbrendű lények szabadságával élhet. Minél jobban leegyszerűsíti életét, annál kevésbé bonyolultnak fogja látni a világegyetem törvényeit is, a magány már nem lesz magány, a szegénység szegény-

ség, sem a gyengeség gyengeség. Ha légvárakat építünk, munkánk nem vész kárba: a vár igazi helye a levegő. Csak aztán rakjuk alá az alapokat.

Angliában és Amerikában megkövetelik, hogy úgy beszélj, hogy megértsenek. Nevetséges követelés! Így nem növekszik sem az ember, sem a gomba. Mintha olyan fontos volna ez a megértés, mintha nem volnának nélkülük is elegendő, akik megértsenek bennünket. Mintha a Természet csak egyetlen fajta megértést ismerne, mintha nem táplálna madarakat éppúgy, mint négylábúakat, röpdöső lényeket csakúgy, mint csúszómászókat, s mintha az egyetlen nyelv az volna, amelyet mindenki megért! Mintha csak butaságban volna biztonság. Csak attól tartok, hogy stílusom nem elég extravagáns, nem vándorol elég messze mindennapi tapasztalataim szűk határaitól, hogy adekvátan kifejezze az igazságot, amelyről meggyőződtem. Extravagancia! – attól függ, hogy mekkorára méreteztük udvarunkat. A vándorló bölény, mely más szélességi fokon keres új legelőt, nem olyan extravagáns, mint a tehén, amely fejési időben felrúgja a sajtárt, átugrik a kerítésen, és borja után szalad. Korlátok nélkül kívánok szólni, mint aki éber pillanatában szól embertársaihoz, s azok is éber pillanatukban hallgatják; mert szentül hiszem, bármennyire túlzok, nem túlozhatok eléggé az igazsághoz képest. Aki valaha is muzsikát hallott, hogyan is félhet attól, hogy extravagánsnak fogjak tartani szavait? A jövő vagy a lehetséges felé forduló oldalunkon legyünk mindig egészen ellazultak és határozatlanok, körvonalaink arrafelé legyenek elmosódottak és ködösek, mint ahogy árnyékunk is kissé párolog a nap felé eső oldalon. Szavaink elszálló hitelessége állandóan el kell hogy árulja a megmaradó állítás elégtelenségét. Mert a szó hitele nyomban elillan, csupán a verbális lecsapódás marad meg. Azok a szavak, amelyek legjobban kifejezik hitünket és bizodalunkat, egyáltalán nem határozottak, mégis jelentősek, és tömjénként illatoznak a felsőbbrendű ember számára.

Miért szállunk le mindig legalantasabb felfogásunk szintjére, s nevezzük azt józan értelemnek? A legjózanabb ember talán az, aki alszik, s értelmét horkolással fejezi ki. Néha azt, akinek másfél esze van, féleszünek minősítjük, mivel eszének csupán egyharmadát érzük fel ésszel. Némelyek talán még a hajnalpírban is hibát találnának, ha valaha is elég korán kelnének. „Kabir verseinek – úgy mondják – négyféle különböző értelmük van: illúzió, lélek, intellektus, és a Védák ezoterikus tana”: ám a világnak ebben a részében kifogásra ad okot, ha valakinek az írásai több mint egyféleképpen értelmezhetők. Anglia oly szívósan törekszik a burgonyavész kiirtására: vajon nem akadna-e valaki, aki a még sokkal elterjedtebb és végzetesebb elmevész kiirtására vállalkoznék?

Nem hiszem, hogy írásom bárhol is homályos volna, de büszke volnék, ha könyvem e tekintetben nem adna okot több panaszra, mint, a waldeni jég. Délről jövő vésárlók kifogásoltak kék színét, mondván, hogy iszap keveredett belé, holott ez a szín a tisztaság jele, és előnyben részesítettek a cambridge-i jeget, amely fehér, de hínárízű. Az emberek az olyan tisztaságot kedvelik, amely a földet beburkoló ködökre hasonlít, és nem a fölötte lévő azúrkék éterre.

Némelyek szüntelenül azt fújják, hogy mi, amerikaiak, és mai emberek általában, intellektuális törpék vagyunk az ókoriakhoz, vagy akár az Erzsébet-kor embereihez képest. De mit számít ez a mi szempontunkból? Az elő kutya többet ér, mint a halott oroszlán. Akasszuk fel magunkat, mert a pigmeusok fajtájához tartozunk? Ne igyekezzünk inkább a pigmeusok közt legnagyobbak lenni? Ki-ki seperjen a maga portája előtt, és törekedjék megvalósítani azt, amire teremtetett.

Miért loholunk olyan kétségbeesetten a siker után, s miért olyan kétségbeesett vállalkozásokkal akarjuk elérni? Ha valaki nem tart, lépést társaival, ennek talán az az oka, hogy más dobosra hallgat. Hadd meneteljen a maga muzsikájának ütemére, akármilyen lassú is, akármilyen messziről szól. Nem muszáj mindenkinek olyan ha-

mar felnőnie, mint az almafának vagy a tölgynek. Miért tenné nyárra a tavaszát? Ha a körülmények, amelyekre teremtvé vagyunk, még nem valósultak meg, mit számít nekünk bármiféle valóság, mellyel amazokat pótolhatjuk? Ne szenvedjünk hajótörést a hiábavaló valóságon! Minek emelnénk nagy fáradsággal kék üveg-eget magunk fölé? Hiszen ha megtennők is, mindig az igazit, az étert kémlelniök a búrán át, mintha az utóbbi nem is volna! Élt egyszer Kuru városában egy művész, aki mindig és mindenben a tökéletességre áhítozott. Egy napon eszébe ötlött, hogy vándorbotot farag. Megfontolván, hogy a tökéletlen munkába az időnek is van beleszólása, a tökéletesbe azonban nem hatolhat be az idő, elhatározta, „a bot legyen tökéletes, még ha semmi egyebet sem csinálok életemben”. Azon nyomban kiment az erdőre fáért, mert eltökelte, hogy nem éri be silány anyaggal; és ahogy kereste a megfelelőt, és egyik ágat a másik után vetette el, barátai rendre elhagyták, mert megöregedtek és meghaltak, a művész azonban nem lett öregebb egy nappal sem. Elszántsága, céltudatossága, emelkedett és áhítatos buzgalma tudtán kívül örök ifjúsággal ajándékozta meg. Mint-hogy nem volt hajlandó megalkudni az Idővel, az Idő félreállt útjából, és csak a távolból sóhajtozott, mert nem tudta legyőzni. Mire meglelte a minden tekintetben megfelelő faágat, Kuru városa romba dőlt, és a művész leült egy beomlott falmaradványra, hogy meghámozza botját. Mire megadta neki a kellő formát, a Kandahar-dinasztia kihalt, és a művész botja hegyével beírta a porba e dinasztia utolsó sarjának nevét, majd folytatta munkáját. Mire lecsiszolta, kifényesítette botját, már nem a Kalpa volt a sarkcsillag; és mire egyik végére ráhúzta a vashegyet, a másikra meg a drágakövekkel ékes fogantyút, Brahma már sokszor fölébredt, és újra elszunnyadt. De miért is mondom el mindezt? Amikor a végső simításokat végezte botján, műve hirtelen Brahma legcsodálatosabb alkotásává nőtt ámuldozó szeme előtt. A művész új rendszert teremtett botjával, teljes és arányos új világot, amelyben a régi, letűnt városok és uralkodóházak helyét szebbek, dicsőségesebbek foglalták el. És a lába előtt heverő, változatlanul friss forgácsok halmazából felismerte, hogy számára és műve szempontjából az eltelt idő illúzió volt csupán, s nem múlt el több idő, mint amennyi kell, hogy Brahma elméjéből egyetlen fellobbanó szikra hulljon a halandó elme taplójára, és lánggra lobbantsa azt. Az anyag tiszta volt, s tiszta volt művészete is: az eredmény tehát – mi sem természetesebb – csodálatra méltó volt.

Akárhogyan kendőzzük is a dolgokat, végül semmi sem segít annyira, mint az igazság. Csak ez az igazi támasz. Többször nem is ott vagyunk, ahol vagyunk, hanem egészen fonák helyzetben. Természetünk valamely gyarlósága folytán elképzelünk egy helyzetet, és abba beleképzeljük magunkat, így egyszerre két helyzetben vagyunk, és kétszeresen nehéz kivergődni belőle. Józanabb perceinkben csak a valóságot nézzük, tehát a reális helyzetet. Mondjuk ki mindig azt, ami a mondanivalónk, nem azt, amiről azt hisszük, hogy mondanunk kell. Az igazság mindig jobb, mint a hitegetés és képzelgés. Tom Hyde, az üstfoltozó, az akasztófa alatt állt, amikor megkérdezték tőle, van-e még valami mondanivalója. „Mondják meg a szabóknak – szólt Tom Hyde –, hogy ne felejtsenek el bogot kötni a cérnára, mielőtt varrni kezdenek.” Társának imája feledésbe merült.

Akármilyen nyomorúságos az életed, éld bátran és nézz vele farkasszemet; ne ócsárolj és ne próbálj menekülni belőle. Nem olyan rossz, mint amilyen te vagy. A legszegényebbnek akkor látszik, mikor a leggazdagabb vagy. A gáncsoskodó még a paradicsomi kákán is talál csomót. Szeresd az életet, akármilyen szegényes. Még a nyomortanyán is átélhetsz egy-két kellemes, érdekes vagy élvezetes órát. A lenyugvó nap éppoly ragyogóan verődik vissza a szegényház ablakából, mint a gazdag ember palotájából; a hó is éppoly hamar elolvad tavasszal a küszöbe előtt. Szerintem a békés, higgadt szellem éppoly elégedetten élhet ott, s éppoly derűs gondolatai támadhatnak, mint a palotában. Néha úgy nézem, a város szegényei élnek itt a legfüggetle-

nebb életet. Talán mert megvan bennük a lelki nagyság, hogy vonakodás nélkül tudnak elfogadni. A legtöbb ember azt hiszi magáról, hogy túlságosan jó hozzá, hogy közadakozásból éljen; ahhoz azonban többnyire nem tartják magukat túlságosan jónak, hogy becstelen üzelmekből éljenek, pedig ez igazán sokkal megalázóbb. Kultiváljuk a szegénységet, mint egy kerti növényt, mint a zsályát. Ne nagyon törjük magunkat új dolgok megszerzéséért, akár ruházatról legyen szó, akár jóbarátokról. Fordítsuk ki a régít; forduljunk vissza hozzá. A dolgok nem változnak, mi változunk. Adjuk el a gúnyánkat, de a gondolatainkat sose adjuk el. Isten gondoskodik róla, hogy ne szoruljunk társaságra. Ha világéletemben a padlás zugában kellene laknom, mint a póknak, a világ éppolyan tágas volna számomra, amíg a gondolataim velem volnának. „Egy három hadosztályból álló hadseregtől – mondta egy filozófus – el lehet venni generálisát, és ezzel teljesen szétzilálhatjuk; de a legnyomorultabb, legdurvább embertől sem lehet elvenni gondolatait.” Ne akarjunk mindenáron fejlődni, új meg új hatások alá kerülni, ezzel csak szétszórjuk magunkat. Az alázat, miként a sötétség, segít, hogy meglássuk a mennyei világosságot. Szegénység, nyomor árnyai gyülekeznek körénk – „és íme, kitárul nekünk a Teremtés!” Gyakorta eszünkbe jut, hogy ha megajándékoznánk Krózus vagyonával, céljaink akkor is ugyanazok maradnának, s eszközeink is nagyjából azonosak volnának. Többet mondok: ha a szegénység korlátozza lehetőségeinket, például nem vásárolhatunk könyvet, újságot, akkor épp ezáltal a legjelentősebb, legvitálisabb élményekre szorítkozunk, kénytelen-kelletlen azt az anyagot szívjuk magunkba, amelynek a legnagyobb a cukor- meg keményítőtartalma. Az élet, mint a hús, a csont közvetlen közelében a legízesebb, így legalább nem válunk kicsinyes pepecselőkké. Senki sem veszít alacsonyabb szinten semmit, a magasabbon megnyilatkozó nagylelkűség által. A fölösleges pénzen csupán fölösleges holmit vásárolhatunk. És ami a léleknek életszükséglete, ahhoz nem kell pénz.

Ólomfal zugában élek, amelynek anyagához egy kevés harangércet kevertek. Déli pihenőm alatt néha halk, zavaros tintinnabulum érkezik hozzám a külvilágból”, ez kortársaim zsibongása. Szomszédaim elmondják híres urakkal, hölgyekkel való kalandjaikat, elbeszélnek, milyen nevezetességekkel ismerkedtek meg hivatalos díszbédeken, de engem ezek a dolgok éppúgy nem érdekelnek, mint a napilap hírei. Érdeklődésük, társalgásuk leginkább a divat meg a modor körül forog; de a lúd csak lúd marad, akárhogy körítjük. Beszámolnak Kaliforniáról és Texasról, Angliáról meg az Indiáról, georgiai vagy massachusettsi előkelőségekről – megannyi múlandó, átmeneti jelenségről, míg végül már menekülök udvarukból. Boldog vagyok, amikor ismét a magam útját járhatom; nem vonulok díszes körmenetben vagy katonai parádéval, hanem igyekszem lépést tartani a Világegyetem Alkotójával: igyekszem minél kevésbé a nyughatatlan, ideges, kapkodó és közönséges tizenkilencedik században élni, inkább félreállok vagy ülök, s tűnődve nézem, amíg elhalad előttem Mit ünnepelnek az emberek? Rendező bizottság tagja mindahány, s óránként szónoklatot vár valakitől. Szemükben Isten a nap elnöke – és Webster az ő szónoka. Szeretek merni, elintézni, afelé gravitálni, ami a legerősebben és a legméltóbban vonzza lelkemet; de nem szeretek a mérleg rúdján csüngen, és súlytalanabbnak látszani valódi mivoltomnál: nem akarok elképzelt helyzetekben tetszelegni, inkább elfogadom a valódi helyzetet; az egyetlen úton járok, amelyen járnom adatott, s amelyen semmiféle hatalom nem állíthat meg. Nem telik örömöm benne, hogy boltívet húzzak fel, amíg erős alapokat nem építek alája. Ne korcsolyázzunk vékony jégen: hátha beszakad.

A legmélyebb víznek is van fenéke. Az egyszeri utazó megkérdezte a gyerektől, hogy az előtte elterülő mocsárnak van-e kemény alja. Van, felelte a gyerek. Az utas lova azonban szügyig elmerült, és az utazó szemrehányóan szólt a gyerekhez: „Nem azt mondtad, hogy szilárd az alja?” „Szilárd biz a – válaszolta a gyerek –, csakhogy még félúton se tetszik lenni hozzá.” Így van ez a társadalom fertőjével meg futóho-

mokjával is; de tapasztalt vén gyerek legyen a talpán, aki ezt tudja. Csak az helyes és jó, amit a körülmények ritka összetalálkozásával cselekszünk, mondunk vagy gondolkunk. A világért sem szeretnék azokhoz tartozni, akik vaktában a vakolt lécezésbe verik be a szöget; éjszaka sem tudnék aludni, ha ilyen bolondságot egyszer is elkövetnék. Ha kalapácsot fogunk, gondosan tapintsuk ki a falat, ne bízzunk benne, hogy majd begitteljük a lyukat: úgy verjük be azt a szöget, olyan alaposan, hogy ha éjszaka fölébredünk, akkor is elégedetten gondoljunk munkánkra; úgy végezzük el, hogy ne szégyelljük akár a Múzsát is felhívni hozzá. Akkor, és csakis akkor segít meg az Isten. Minden egyes szeg, amit beverünk, legyen egy újabb szegecs a Világegyetem gépezetében, mert valamennyien azon munkálkodunk.

Az igazság többet ér, mint szerelem, pénz, hírnév. Ültem már olyan asztalnál, ahol bőségben volt jó bor, finom étel, a kiszolgálás is gondos volt, de hiányzott az őszinteség meg az igazság – és én éhesen keltem föl attól a barátságtalan asztaltól, mert a vendéglátás hideg volt, mint a jég. Nem is kellett jég, hogy lehűtse vendéglátóimat. A bor évjáratáról beszéltek, s annak kiválóságát boncolgatták; de én egy másik, tisztább óborra gondoltam, dicsőségesebb évjárat termékére, amely hiányzott asztalukról, s amely pénzen meg nem vásárolható. Palota, park, előkelőség mit sem ér szememben. Meglátogattam a királyt, de megvárakoztatott előcsarnokában, és úgy viselkedett, mint akiből hiányzik a vendégszeretet. A szomszédomban ismerek egy embert, aki egy odvas fában lakik. Modora valóban királyi. Okosabban tettem volna, ha őt látogatom meg.

Meddig ülünk még verandánkon, s gyakorlunk hiábavaló, dohos erényeket, amelyek bármely munkával egy csapással fölöslegessé válnának? Mi értelme vajon, hogy bosszútűrőssel kezdjük a napot, és napszámost fogadjunk fel, hogy a krumplinkat megkapálja aztán délután elindulunk, hogy keresztyéni alázatot és irgalmasságot cselekedjünk, előre megfontolt jószándékkal?! Figyeljük meg az emberiség kínai gögjét, egy helyben topogó önelégültségét. Ez a nemzedék azzal büszkélkedik, hogy nagy hírű ősök ivadéka; Bostonban, Londonban, Párizsban, Rómában egyaránt önérzetesen hivatkozik őseinek hosszú sorára, és elégedetten hangoztatja, mily nagyot haladt előre művészetben, tudományban, irodalomban egyaránt. Ott vannak a Filozófiai Társaságok jegyzőkönyvei, a Nagy Emberek nyilvánosan elhangzott dicsérő beszédei! A régi jó Ádám ismét elgyönyörködik önerényeiben. „Igen, nagy tetteket vittünk véghez, isteni dalokat énekeltünk, amelyek sohasem halnak meg” – legalábbis addig nem, amíg mi emlékszünk rájuk. De hol vannak Assíria tudós társaságai, nagy emberei? Ó, milyen kezdő bölcsek, kísérletező kontárok vagyunk! Olvasóim közül egyetlenegy sem élt még teljes, emberi életet. Talán még csak fajunk életének tavaszi hónapjait éljük. És glóbusunknak csupán felhámrétegét ismerjük. A legtöbben közülünk még sohasem fúrtak le hat lábnyival felszíne alá, sem nem ugrottak a levegőbe ugyanannyit. Azt sem tudjuk, hol vagyunk. S amellet időknek csaknem felét mély álomban töltjük; mégis bölcsnek hisszük magunkat, és szervezett rendet állítottunk fel itt, a felszínen. Ó, valóban mély gondolkozók vagyunk, nagyratörő szellemek! Ahogy megállok az erdő földjén, a lehullott fenyőtűk közt tovakúszó bogárka fölött, mely igyekszik mihamarabb elbújni előlem, s azt kérdelem magamtól, vajon miért táplál oly szerény gondolatokat, s miért rejt el arcát előlem, aki talán jótevője lehetnék, és szívvidító híreket közölhetnék egész fajtájával – eszembe jut az a nagyobb Jótevő és Értelem, amely fölöttem, emberbogár fölött áll.

A világon szüntelenül történik valami új, és mi mégis elképesztő unalomban élünk. Elég, ha a prédikációkra utalok, amelyeket még a legfelvilágosultabb országokban is képesek végighallgatni. Olyan szavak fordulnak elő bennük, mint öröm és bánat, de ezek csupán az orrhagon elzengedezett zsoltár szövegéhez tartoznak, míg mi mindannyian a durvában, az alantásban élünk. Azt hisszük, hogy csak a ruházatunkat

cserélhetjük. Hányszor elmondták már, hogy a Brit Birodalom igen nagy és tekintélyes, és az Egyesült Államok első rendű nagyhatalom. De nem hisszük, hogy minden emberben akkora erő lakozik, hogy árapály jár a nyomában, és az egész Brit Birodalmat fölemelhetné, akár a gyaluforgácsot, ha éppen úgy akarná. Ki tudja, mit hoz a jövő pillanat? Az én világom kormányát nem vacsora utáni borozgatás, beszélgetés közben alakították, mint Angliáét.

Az élet bennünk olyan, mint folyóban a víz. Egyik esztendőben magasabbra emelkedhet, mint valaha, és eláraszthatja a kiszikkadt felföldeket; ki tudja, talán ez lesz az az eseménydús év, amely mind egy szál vízbe fojtja pézsmapatkányainkat. Az, ahol lakunk, nem volt mindig szárazföld. Messze benn a szárazon még ma is látom a partokat, melyeket a folyam valamikor régen kivájt, mielőtt a tudomány elkezdte följegyezni az árvizeket. Mindenki hallotta a történetet, amely bejárta egész New Englandet: hogyan kelt ki egy szép, erőteljes bogár egy öreg almafa asztal lapjából, amely hatvan esztendeje állt egy farmer konyhájában, előbb Connecticutban, később Massachusettsben; de a petét, amelyből kikelt, az élő fába még annál is régebben rakták le, amint kitűnt a fölötte elhelyezkedő évgyűrűkből, és hetekbe telt, amíg a bogár mindenki által hallható percegéssel kirágta útját a szabadulásba; talán egy fazék véletlen melege költötte ki. Kiben ne erősödnek meg a feltámadásba, a halhatatlanságba vetett hit e történet hallatára? Ki tudja, hogy a legközönségesebb bolti bútordarabból minő gyönyörű szárnyas élet kelhet ki, melynek tojása évtizedeken át feküdt eltemetve a társadalom halott, száraz életének koncentrikus fás rétegei alatt, holott eredetileg az élő, zöldellő fa alburnumába rakták le, ez azonban fokozatosan rideg sírjává változott; de percegő rágcsálását talán évekig hallgatta az ünnepi ebédlőasztal körül ülő ember-család, amíg végre kitört, s most élvezheti tökéletes, nyári életét!

Nem állítom, hogy Péter és Pál mindezt megérthetik s megvalósíthatják; de ilyen az a holnap, amelynek hajnalát pusztán idő-telés sosem hozhatja el. A fény, mely elvakítja szemünket, számunkra sötétség. Csak az a nap virrad fel, amelyre tudatosan ébredünk. S még számos reggelre virradunk. A Nap csak egy hajnalcsillag.

THOREAU ÉS A WALDEN

Henry David Thoreau 1817-ben született a Massachusetts állambeli Concordban. Apja ceruzák gyártásával és árusításával foglalkozott. A fiatal Thoreau a Harvard egyetemen ismerkedett meg az úgynevezett transzcendentalista szellemi mozgalommal és annak vezéregyéniségével, Emersonnal. Tanító lett, és Emerson hatására kezdte feljegyezni megfigyeléseit és elmélkedéseit – előbb csak a naplójába. Később előadásokat is tartott – ez volt a „transzcendentalisták” kedvenc műfaja –, és verseket írt. Egyéni filozófiáját ekkor így fogalmazta meg: „Ha én nem vagyok én, ki lenne az?” Thoreau két évet. Emersonéknál töltött majd New Yorkba ment, és Hawthorne segítségével megpróbált a folyóiratok rendszeres munkatársává, hivatásos irodalmárrá válni. Miután ez a kísérlete kudarcot vallott, visszatért Concordba, és apja társaként ceruzagyártásra adta magát. Az üzlet fellendült, a Thoreau-ceruzák egész Amerikában a legjobbak voltak. De Thoreau éppen az üzleti sikerektől riadt meg: féltette tőlük lelki és szellemi függetlenségét. A negyvenes években szakított mindennel, hátat fordított Concordnak, és két évig remeteként élt az erdőben. Ennek az időszaknak a tapasztalatait összegezte később fő művében, a Waldenben.

Miután visszatért az erdőből, Egy hét a Concord és a Merrimack folyón címmel megírta első könyvét, amelyben például ez a mondat is olvasható: „A külső akadályokat sohasem az élő emberek jelentették, hanem a halottak intézményei.” Emersonhoz fűződő barátsága meggyengült, Thoreau egyre magányosabb lett. „A természetet részben azért szeretem, mert nem ember” – írta. A negyvenes évek végén, a Kommunista kiáltvány keletkezésével és a kaliforniai aranylázzal egyidőben kezdte írni a Waldent.

Thoreau-t nem szabad fanatikus szektaalapítónak, világboldogító prófétának elképzelni. Távol állt tőle, hogy híveket toborozzon – csupán úgy érezte, hogy nem bírja tovább elviselni azt az életet, amelyet polgártársai folytatnak körülötte. A rohamosan fejlődő ország még távolról sem élte ki korlátlan lehetőségeit, de gyarapodásában, mohó lendületeiben máris megmutatkoztak egy vészes, nyomorító irányzat jelei. Nem Thoreau volt az első, aki a 18. századi felvilágosodás, sőt, az ókori görög humanizmus eszmevilágához nyúlt vissza egy embertelen, sivár jövő fenyegetései ellenében. De Thoreau volt az utolsó, aki meggyőződéséből még levonta – mert az akkori viszonyok között még levonhatta – a gyakorlati következtetéseket: megtagadta környezetét, kivonult a társadalomból, visszatért a természethez.

Thoreau alkalmazkodni akart a maga idealista értékelméletéhez, amelyet, úgy fogalmazott meg, hogy a dolgok önköltsége azonos a megszerzésükre fordított életmennyiséggel. Ha olcsónak tartjuk az életet, mi sem természetesebb, mint hogy felálljunk a modern ipari fejlődés oltárán. De ha drágának tartjuk, akkor nem a kapitalista fejlődés, hanem az emberi boldogság lesz a társadalom célja.

Ez az elmélet talán naivul hangzik, mégis tiszteletet kelt, ha egy becsületes ember felteszi rá az életét. Thoreau lemondott a meggazdagodás, a társadalmi tekintélyszerzés lehetőségeiről, szakított Massachusetts állammal, az egész polgári élettel. Senkit sem akart rávenni, hogy kövesse a példáját, ácsoljon kunyhót, és a modern civilizáció átkaival együtt vesse el minden kényelmét is. Thoreau csupán azt tette, amit lelkiismerete, jobban mondva a maga egyéni boldogságfelfogása sugallt. Így lett az állatok, madarak, halak barátja: 19. századi Szent Ferenc.

Remeteségének krónikája, a Walden különös varázsú könyv. Egyrészt azért, mert boldogság árad belőle, azé az emberé, aki visszatért a természethez – és a természet utáni nosztalgia azóta csak még erősebb lett a nagyvárosok légszomjas lakóiban. Másrészt azért, mert erkölcsi bátorságot is sugároz, bizonyítva, hogy bátorság nélkül nem

lehet a boldogságra törekedni. Thoreau nemcsak rousseauista volt: nevéhez fűződik a „civil disobedience”, a polgári engedetlenség fogalma is, amely – mint 1849-ben megjelent híres tanulmányában kifejtette – azt jelenti, hogy a polgár köteles megtagadni az igazságtalannak tartott hatalmat. „Nem ismerem el azt az államot – írta – amely a szenátus kapuja előtt úgy adja-veszi a férfiakat, nőket, gyermekeket, mint a barmot.” Ezért foglalt állást a néger rabszolgaság ellen és a rabszolgapfelszabadítás legendás előharcosa, John Brown mellett.

Amikor Észak és Dél polgárháborújában kirobbant az a feszültség, amelyet épp Thoreau művei fejeztek ki a leghatásosabban, az író már súlyos beteg volt. A háború kimenetelét, a néger felszabadítását nem érthette meg; 1862-ben meghalt.

A polgári engedetlenség iránti kötelességről

Teljes szívemből vallom e jelmondatot: „az a legjobb kormányzat, amely legkevésbé kormányoz”, és szeretném, ha ez az elv minél hamarabb és minél tökéletesebben érvényesülne. Ha megvalósul, végső soron ebbe torkollik: „az a legjobb kormányzat, amely egyáltalán nem kormányoz”; én ebben az elvben is hiszek, s ha az emberek kellőképpen érettek lesznek rá, ilyen kormányformájuk lesz. A kormány legjobb esetben is csak hasznos segédeszköz, ám a legtöbb kormány általában – s minden kormány egyszer-másszor – haszontalan. Az állandó hadsereg ellen felhozott sok nyomós érvet, amelynek győzedelmeskednie kellene, az állandó kormány ellen is fel lehet hozni. Az állandó hadsereg csak az állandó kormány egyik karja. Maga a kormány csupán a népakarat érvényesítésére választott forma, de könnyen megeshet, hogy visszaélnek vele s eltorzítják, mielőtt még a nép cselekedhetne általa. Példa erre a mostani mexikói háború, amelyet viszonylag kevés számú egyén robbantott ki, aki az állandó kormányt eszközül használta; mert a nép ehhez a lépéshez eleve nem járult volna hozzá.

Mi egyéb ez az amerikai kormányzat, mint hagyomány – s hozzá új keletű –, amely arra törekszik, hogy csorbítatlanul átmentse magát az utókorba, de közben minden pillanatban veszít valamit tisztességéből? Még annyi életképessége és ereje sincs, mint egy élő embernek, hisz egyetlenegy ember a maga akarata szerint hajlíthatja. A nép számára amolyan faágyú. De azért mégsem felesleges, mert az embereknek szükségük van egy s más bonyolult gépezetre, hallani akarják robaj át, hogy ezzel alátámasszák a kormányról alkotott elképzeléseiket. A kormányok ilyen módon azt tanúsítják, milyen sikeresen rá lehet szedni az embereket, sőt hogy még önmagukat is rászedik, a maguk hasznára. Remek dolog ez, el kell ismernünk. Csakhogy ez a kormány önmagától még soha semmilyen vállalkozást nem segített elő, hacsak nem azáltal, hogy sietve kitért minden vállalkozás elől. Nem védi meg az ország szabadságát. Nem népesíti be a Nyugatot. Nem nevel. Amit elértünk, azt az amerikai nép veleszületett jellemvonásainak köszönhetjük, s a nép még valamivel többet is elért volna, ha a kormány olykor-olykor nem állt volna az útjában. Mert a kormány oly eszköz, amelynek segítségével az emberek örömetst békén hagynák egymást, s – ahogy már említettem – az a kormány a legjobb, amely a kormányzottak dolgába legkevésbé avatkozik bele. Ha a gazdaság és a kereskedelem nem volna gumiból, sohasem patthanhatna át azokon az akadályokon, amelyeket a törvényhozók újra és újra útjába állítanak; s ha ezeket az embereket csakis tetteik következményei, nem pedig részben a szándékaik szerint ítélnénk meg, akkor megérdemelnék; hogy ugyanabba a kategóriába soroljuk, és ugyanúgy büntessük őket, mint azokat a kártékony elemeket, akik akadályt raknak a vasúti sínekre.

De hogy gyakorlatiasan és állampolgárhoz méltón szóljak, s ne úgy, mint azok, akik kormány nélküliséget akarnak, nem kívánom, hogy egyszeribe ne legyen kormányunk; hanem azt kívánom, hogy azonnal jobb kormányunk legyen. Mindenki tudassa, milyen kormányzat iránt érezne tiszteletet, mert ez máris egy lépés volna afelé, hogy ilyen kormányzatot biztosítsunk magunknak.

Végül is, ha egyszer a hatalom a nép kezében van, a gyakorlati ok, amiért a többséget – huzamosabb időn át – kormányozni hagyják, nem abban rejlik, hogy minden valószínűség szerint nekik van igazuk, s nem is abban, hogy a kisebbséggel szemben ez látszik legméltányosabbnak, hanem mert a többség fizikailag a legerősebb. De az a kormányforma, amelyben mindig a többség van uralmon, még olyan mértékben sem épülhet igazságosságra, amilyen mértékben az emberek megértik, mi az igazságosság. Nem jöhetne-e létre olyan kormány, amelyben gyakorlatilag nem a többség dönti el,

mi a jó és mi a rossz, hanem a lelkiismeret? Amelyben a többség csak azokat a kérdéseket dönti el, amelyekre a célszerűség elve alkalmazható? Vajon az állampolgárnak akár csak egy pillanatra vagy bármily csekély mértékben is át kell engednie lelkiismeretét a törvényhozóknak? Hát akkor miért van mindenkinek lelkiismerete? Nekünk, szerintem, elsősorban embereknek kell lennünk, és csak másodsorban alattvalóknak. Nem annyira a törvényt, mint inkább az igazságosságot kell tisztelnünk. Csak egyetlen kötelezettséget van jogomban magamra vállalni, és pedig hogy mindig azt teszem, amit igazságosnak tartok. Helyesen mondják, hogy a testületeknek nincs lelkiismerete, de a lelkiismeretes emberek összefogása lelkiismerettel felruházott testület. A törvény még soha egy szemernyivel sem tette jobbá az embereket; s a törvénytisztelet még az egyébként jóindulatú embereket is naponta az igazságtalanság cinkostársaivá teszi. Az indokolatlan törvénytisztelet mindennapos és természetes következményeként látunk aztán egy csapat katonát: ezredest, kapitányt, tizedest, közlegényeket, tüzéreket és így tovább, amint tökéletes rendben hegyen-völgyön át háborúba masíroznak, akarattuk, sőt józan eszük és lelkiismeretük ellenére, ami pedig valóban igen megerőltető masírozás – heves szívdobogást okoz. Nincs kétségük afelől, hogy gyalázatos dologban vesznek részt, hisz mindannyian békés érzelműek. S most micsodák? Emberek? Vagy inkább egy nagy hatalmú, gátlástalan egyén szolgálatában álló, mozgatható, kicsiny erődök és fegyverraktárak? Menjetek el egyszer a hadikikötőbe, és nézzetek meg egy matrózt, olyan embert láttok majd, amelyet csak egy amerikai kormány teremthetett, vagyis amilyenre egy embert gonosz varázslatával átalakított: emberi mivoltának már csupán pusztá árnyéka és emléke, élve kiterített, álló ember, de már, mondhatni, fegyverek alá temetve, halottas menettől kísérve, jóllehet

*Nem szólt a dob, se gyászdal, ahogy tetemét a sánkra kivittük,
s nem dördült el egy puska se ott, hol a hőst sírjába temettük.*

Az emberek többsége így aztán testével szolgálja az államot, nem annyira mint ember, inkább mint masina. Ezekből verbuválódik az állandó hadsereg s a polgárőrség, belőlük lesznek a foglárók, rendőrök, csendőrök stb. Többnyire nincs semmiféle mód rá, hogy ítélőképességüket és erkölcsi érzéküket szabadon gyakorolhassák; fával, földdel, kövekkel helyezik egy szintre magukat, s talán lehetne fabábokat is gyártani, amelyek ugyanolyan jól szolgálnák a célt. Az efféle emberek éppoly csekély tiszteletet ébresztenek, mint egy szalmabáb vagy egy kapcarongy. Csak annyit érnek, mint a lovak vagy a kutyák. S ennek ellenére az ilyen embereket még jó állampolgároknak is tartják. Mások, mint a legtöbb törvényhozó, politikus, ügyvéd, lelkész és köztisztviselő az államot elsősorban a fejével szolgálja, s mivel erkölcsi különbségtételekkel nem igen törődnek, azért esetleg – noha szándéktalanul – az ördögöt ugyanúgy szolgálhatják, mint az istent. Csak kevesen: a valódi hősök, hazafiak, mártírok, a szó nemes értelmében vett reformerek és a férfiak szolgálják lelkiismeretükkel az államot, s így természetesen többnyire szembefordulnak vele, s az állam általában ellenségként kezeli őket. A bölcs ember csak mint ember akar hasznos lenni, nem tűri, hogy „a föld rögeként” használják, hogy „lyukat tömjenek be vele, hogy kizárja a szelet”, ezt a feladatot porának engedi át:

*Többnek születtem, mint hogy mást uralva
Parancsolásban második legyek,
S használható jobbágya, eszköze
Bármely hatalmas trónnak a világon.*

Aki teljesen átadja magát embertársainak, azt haszontalannak és önzőnek tekintik; de aki csak részben adja át magát nekik, azt jóttevőjüknek és emberbarátnak kiáltják ki.

Milyen magatartást tanúsítsunk ezzel a mostani amerikai kormánnyal szemben? Erre azt felelem, nem közösködhetünk vele anélkül, hogy szégyenfolt ne esne rajtunk. Egyetlen pillanatra sem tekinthetem saját kormányomnak azt a politikai szervezetet, amely egyúttal rabszolgatartó-kormány.

Mindenki elismeri a forradalomhoz való jogot, vagyis azt, hogy megtagadja az engedelmisséget s ellenálljon a kormánynak, ha zsarnokoskodása vagy tehetetlensége már felettébb nagy és elviselhetetlen. De úgyszólván mindenki azt állítja, hogy most nem ez a helyzet. De, vélik, ez volt a helyzet a 75-ös forradalomban. Mármost, ha azt mondaná nekem valaki, hogy az a kormány azért volt rossz, mert megvámolt egyes külföldi árukat, amelyeket a kikötőibe szállítottak, nagyon valószínű, hogy ebből nem csinálnék nagy hűhót, hisz én ezek nélkül az áruk nélkül is megvagyok. Minden gépezetnek van bizonyos súrlódása, de az ebből származó előny esetleg kiegyenlítheti a hátrányokat. Mindenesetre nagy vétek emiatt ekkora lármát csapni. De ha a súrlódás szert tesz valamilyen gépezetre, ha az elnyomás és rablás szervezetté válik, akkor azt mondom, szabaduljunk meg ettől a gépezettől. Más szóval: ha egy oly nemzet kebelében, amely arra vállalkozott, hogy a szabadság menedéke legyen, a lakosság egyhatoda rabszolga, s ha egy idegen hadsereg igazságtalanul lerohan és meghódít egy egész országot, ott statáriumot hirdet ki, akkor, azt hiszem, eljött az ideje annak, hogy a becsületes emberek fellázadjanak, és forradalmat hajtsanak végre. S ezt a kötelességüket még sürgetőbbé teszi az a tény, hogy nem a mi országunkat rohanták le, hanem a mi hadseregünk tört be egy idegen országba.

Paley, aki erkölcsi kérdésekben sokak szemében elismert tekintély, „A polgári kormány iránti köteles engedelmisség” című fejezetében minden állampolgári kötelezettséget a célszerűségekre vezet vissza, majd kifejti, hogy „amíg az egész társadalom érdeke kívánja – tehát amíg a fennálló kormánnyal szembeni ellenállást vagy a kormány megváltoztatását nem lehet megvalósítani anélkül, hogy a közösségnek ebből hátránya ne származna –, addig, de csak addig, Isten akarata, hogy engedelmeskedjünk a kormánynak... Ha ezt az elvet elfogadjuk, az ellenállás igazságos voltát mindenkor egyfelől a veszély és a sérelmek nagyságának, másfelől az orvoslás valószínűségének és terhének mérlegelésére vezethetjük vissza.” Ezt, mondja, mindenkinek magának kell eldöntenie. Paley azonban, úgy látszik, egyáltalán nem gondolta át azokat az eseteket, amelyekre a célszerűség elve nem vonatkozik, tehát amidőn a népnek, valamint az egyénnek igazságot kell tennie, bármibe is kerül. Ha egy fuldokló embertől igazságtalanul elragadtam egy deszkaszálat, vissza kell adnom neki, még ha én magam fulladok is bele a vízbe. Ez a követelmény, Paley szerint, számomra hátrányos volna. De aki ilyen esetben megmentené az életét, az megérdemli, hogy elveszítse. E népnek nem szabad rabszolgákat tartania, s nem szabad Mexikó ellen hadat viselnie, még akkor sem, ha ennek következtében megszűnne nép lenni.

A nemzetek a maguk gyakorlatában Paley elvét követik; de vajon állíthatja-e bárki is, hogy Massachusetts a jelenlegi válságban éppenséggel helyesen cselekszik?

Ribanc állam, ezüst ruhás lotyó, uszályát hordatja, de lelke csupa sár.

A massachusettsi reformot valójában nem százezer déli politikus ellenzi, hanem százezer itteni kereskedő és gazdálkodó, akinek inkább szíven fekszik a kereskedelem és a földművelés, mint az emberiesség, s aki nem hajlandó mindenáron igazságot szolgáltatni a rabszolgáknak és Mexikónak. Én nem távoli ellenségekkel vitatkozom, hanem azokkal, akik itt nálunk együttműködnek velük, teljesítik azoknak a

távoliaknak parancsait, akik nélkül az utóbbiak ártalmatlanok volnának. Azt mondogatjuk, hogy a tömeg éretlen, de csak azért olyan lassú a javulás, mert a kevesek lényegében nem bölcsebbek és okosabbak, mint a sokaság. Nem annyira az a fontos, hogy sokan legyenek jók, mint inkább az, hogy legyen valahol tökéletes jóság, mert az majd az egésznek kovásza lesz. Ezren és ezren akadnak, akik elvben ellenzik a rabszolgaságot és a háborút, de megszüntetésére érdemben semmit se tesznek; akik Washington és Franklin gyermekeinek vallják magukat, de csak ölbe tett kézzel ülnek, s azt mondogatják, nem tudják, mitévők legyenek – s nem esznek semmit. Sőt akik a szabadság kérdését a szabadkereskedelem kérdése mögé helyezik, s akik ebéd után az újságban a napi árfolyamokat a legfrissebb mexikói hadijelentésekkel egyetemben a legnagyobb nyugalommal olvassák, s talán mindkettő felett elbóbiskolnak. Mi a becsületes ember, a hazafi mai árfolyama? Csak haboznak, sajnálkoznak, olykor peticionálnak, de komoly, hatékony lépéseket nem tesznek. Csak várják, jóindulatúan, hogy más orvosolja a bajokat, hogy többé ne kelljen sajnálkozniuk miattuk. Vagy legfeljebb leadják voksukat, ami nem kerül semmibe, s bátorító szavakat motyognak, jó szerencsét kívánnak az igazságnak, ahogy elhalad mellettük. Egy erényes emberre az erény kilencszázkilencvenkilenc támogatója esik; pedig hát könnyebb egy dolog tulajdonosával, mint ideiglenes őrzőjével tárgyalni.

Minden szavazás egyfajta játék, mint a dáma vagy az ostábla, egy árnyalatnyi erkölccsel vegyítve, játék a jóval és rosszal, erkölcsi kérdésekkel, s persze fogadnak is az eredményre. A szavazók személye nem szerepel a tétek közt. Talán úgy adom le a szavazatomat, ahogy helyesnek tartom, de azzal már nem sokat törődöm, hogy győzedelmeskedik-e a jó vagy sem. A döntést a többségnek engedem át. Kötelezettsége tehát sohasem emelkedik a célszerűség fölé. Még ha az igazságosságra szavazunk, azzal se teszünk semmit érte. Csak erőtlenül kifejezésre juttatjuk embertársaink előtt azt az óhajunkat, hogy győzedelmeskedjék. A bölcs ember azonban nem szolgáltatja ki az igazságosságot a véletlen kényének-kegyének, s nem kívánja, hogy a többség erejéből győzedelmeskedjék. A tömegek tettei nem sok erényről tanúskodnak. Ha a többség végül is a rabszolgaság megszüntetésére fog szavazni, ennek az lesz az oka, hogy közömbössé vált a rabszolgaság iránt, vagy hogy már nemigen lesz rabszolgaság, amelyet szavazatával megszüntethetne. Akkor már csak ők lesznek rabszolgák. Csak annak a szavazata siettetheti a rabszolgaság megszüntetését, aki a szavazatával saját szabadságáról tanúbizonyságot tesz.

Baltimore-ban vagy másutt, úgy hírlik, pártgyűlést hívnak össze, amelyen első-sorban lapszerkesztők és hivatásos politikusok vesznek majd részt, hogy elnökjelöltet válasszanak; de, gondolom én magamban, mit számít egy független, intelligens és tiszteletre méltó embernek, milyen döntésre jutnak. Hát nem élvezzük-e majd mindenképpen bölcsességének és becsületességének hasznát? Nem számíthatunk-e néhány független szavazatra? Nincs ebben az országban számos olyan egyéniség, aki nem jár el pártgyűlésekre? Bizony nincs! Mert azt látom, hogy az úgynevezett tiszteletre méltó ember azonnal feladja korábbi álláspontját, s kétségbeesik országa miatt, holott az országának jobb oka volna kétségbeesni őmiatta. Mert tüstént az egyik, ilyen módon megválasztott jelölt mellett sorakozik fel, mint az egyetlen rendelkezésre álló mellett, amivel arról tesz tanúságot, hogy a demagógok céljaira ő maga is mindig rendelkezésre áll. Szavazata nem ér többet, mint bármely elvtelen idegené vagy egy itteni, megvásárolt bérencé. Mit adnék egy emberért, aki valóban ember, s akinek – ahogy a szomszédom mondja – olyan gerince van, amelyen nem lehet csak úgy egyszerűen átdugnunk a kezünket! Statisztikáink hamisak, a népesség száma, amit megadnak, túlságosan nagy. Hány ember jut ebben az országban ezer négyzetmérföldre? Alig egy. Hát nem vonzza Amerika a letelepedőket? Az amerikai immár öreg szabadkőművessé zsugorodott, akit, kifejlett nyájösztönéről és intellektusának, valamint de-

rús önbizalmának szembeszökő hiányáról lehet felismerni; akinek első és legfőbb gondja, alighogy a világra jött, hogy meggyőződjék, a szegényházak jó állapotban vannak-e; s mielőtt még törvényesen férfiöltözetet ölthetne magára, máris alapítványra gyűjt az özvegyeknek és árváknak, egyszóval aki csak akkor vállalja az élet kockázatát, ha számíthat a biztosítótársaság segítségére, hogy az majd illőn eltemeti.

Az embernek természetesen nem kötelessége, hogy a rossz – bármilyen irtózatossá légyen is az – kiirtásának szentelje magát; lehet más, tisztességes foglalatossága is, ami leköti; de az mindenképpen kötelessége, hogy a rosszért ne vállalja a felelősséget, s ha mar egyébként nem foglalkozik vele, legalább ne segítse elő. Ha más elfoglaltságoknak és tervezgetéseknek szentelem magamat, legalább arra kell vigyáznom, hogy eközben ne akaszkodjak másvalaki nyakába. Előbb el kell engednem a nyakát, hogy ő is folytathassa a maga tervezgetéseit. Figyeljük csak meg, milyen durva következtetéseket tűrünk el. Egyes polgártársaim fülem hallatára így beszélnek: „Csak azt szeretném látni, hogy kivezényeljenek egy rabszolgázadás elfojtására vagy Mexikóba, majd meglátják, megyek-e”, ám ugyanezek az emberek gondoskodtak a maguk helyettesítéséről – közvetlenül a kormány támogatásával, közvetve pedig a pénzükkel. A katonát, aki megtagadja, hogy igazságtalan háborúban részt vegyen, megtapsolják azok, akik az igazságtalan háborút viselő kormánytól a segítséget nem tagadják meg. Épp azok tapsolják meg, akiknek határozatát megszegi, autoritását semmibe veszi; mintha az állam olyannyira bánná bűneit, hogy felfogad valakit, aki – amíg ő bűnözik – ostromozza, de annyira már nem bűnbánó, hogy a bűnözésről akár csak egyetlen percre is lemondjon. Így aztán a rend és a polgári kormányzat nevében arra késztetnek minket, hogy hódolattal adózzunk önnön aljasságunknak, s támogassuk. A bűn miatti első pirulásunkat közömbösség követi, az immorálisból amorális lesz, s ez nem is olyan felesleges ahhoz az élethez, amit kialakítottunk magunknak.

Épp a legáltalánosabb és legelterjedtebb tévedés fenntartásához van a legnagyobb önzetlenségre szükség. Annak az enyhe szemrehányásnak, amely a hazafiság erényét általában éri, leginkább a nemes lelkek vannak kitéve. Akik helytelenítik a kormány jellegét és intézkedéseit, s mégis hűségesek iránta, és támogatják, kétség nélkül épp a leglelkismeretesebb támogatói, s ezért gyakran ők a reformok legnagyobb kerékkötői. Egyesek petícióval fordulnak Massachusetts államhoz, hogy bontsa fel az Uniót, ne vegyen tudomást az elnök határozatairól. Miért nem bontják fel ők maguk a köztük és az állam közti Uniót; s ahelyett, hogy megtagadnák, miért fizetik be adójukat az államkincstárba? Hát nem ugyanolyan viszonyban vannak-e ők Massachusetts állammal, mint Massachusetts állam az Unióval? És nem ugyanazok az okok akadályozzák-e meg, hogy az állam ellenszegüljön az Uniónak, mint amelyek megakadályozták, hogy ők maguk ellenszegüljenek az államnak?

Hogyan élégedhet meg valaki azzal, hogy csak véleménye van, s még élvezi is ezt? Miféle élvezetet talál ebben, ha történetesen az a véleménye, hogy sérelem érte? Ha a szomszédunk csak egyetlenegy dollárral becsap minket, nem elégszünk meg azzal, hogy tudjuk: becsapott, vagy azzal, hogy ezt megmondjuk neki, sőt még azzal se, hogy megkérjük, fizesse vissza, ami jár nekünk, hanem hatékony lépéseket fogunk tenni a teljes összeg visszaszerzésére, s gondoskodni fogunk róla, hogy többé ne csaphasson be minket. Az elveken alapuló cselekvés, az igazságosság felismerése és érvényre juttatása megváltoztatja a dolgokat és a viszonyokat; lényegében tehát forradalmi cselekvés, amely nem fér meg pusztán azzal, ami volt. Nemcsak államokat és egyházakat választ szét, hanem családokat is, sőt kettéhasítja magát az egyént, elkülönítve benne az ördögöt az istenitől.

Vannak igazságtalan törvények – érzük be azzal, hogy engedelmeskedünk nekik, vagy próbáljuk meg orvosolni őket, vagy csak addig engedelmeskedünk nekik, amíg az orvoslásuk nem sikerül, vagy szegjük meg máris őket? A miénkhez hasonló kormá-

nyok uralma alatt élő emberek általában azt hiszik, várniuk kell addig, amíg végre sikerül a többséget rávenniük, hogy változtassa meg a törvényeket. Azon a nézeten vannak, hogy ha ellenszegülnek, az orvoslás ártalmasabb lesz, mint maga a baj. Csak-hogy épp a kormány bűne, hogy az orvoslás ártalmasabb, mint a baj. A kormány teszi azt ártalmasabbá. Miért nem tesz többet a reformok siettetéséért és bevezetéséért? Miért nem tartja becsben a bölcs kisebbséget? Miért üvölt és ellenkezik, mielőtt még bármilyen sérelem érte volna? Miért nem bátorítja a polgárait, hogy legyenek éberek, mutassanak rá a hibáira, és cselekedjenek különbül, mint ahogy ő – a kormány – szeretné? Miért feszíti meg mindig Krisztust, miért átkozza ki Kopernikust és Luthert, miért kiáltja ki Washington és Franklint lázadónak?

Azt hihetnénk, az egyetlen vétek, amelyet a kormány sohasem vett fontolóra, tekintélyének szándékos és tényleges megtagadása, mert másként miért nem szabott ki rá határozott, megfelelő és arányos büntetést? Ha egy vagyontalan ember csak egyszer is megtagadja, hogy az államnak kilenc shillinget fizessen, máris börtönbe dugják, s hozzá oly időre, amelyet semmilyen, előttem ismert törvény nem korlátoz; s tartamát csakis azoknak kénye-kedve szabja meg, akik becsukták. De ha ugyanez az ember kilencvenszer kilenc shillinget ellop az államtól, egykettőre szabadon engedik.

Ha az igazságtalanság az államgépezet elkerülhetetlen súrlódása, akkor nyugodjunk bele: talán egyszer mégis simára kopik – a gépezet előbb-utóbb biztosan elkopik. Ha az igazságtalanságnak van valamilyen kizárólagos rugója, csigája, kötele vagy forgattyúja, akkor esetleg azt is figyelembe kell vennünk, vajon az orvosság nem lesz-e rosszabb, mint a baj; de ha a baj olyan jellegű, hogy másokkal szemben az igazságtalanság eszközének szerepére akar kényszeríteni minket, akkor, azt mondom, szegjük meg a törvényt. Legyen az életünk ellensúrlódás, amely megállítja a gépezetet. De attól mindenképpen óvakodnom kell, hogy odaadjam magamat a rossznak, amit károhzottatok.

Ami azoknak az intézkedéseknek foganatosítását illeti, amelyeket az állam a bajok orvoslására kitervelt, ezekről mit sem tudok. Túlságosan hosszadalmasak, megvalósításukhoz talán egy emberélet se lesz elég. Nekem más elfoglaltságaim vannak. Én voltaképpen nem azért jöttem e világra, hogy itt boldogabb életet teremtsék, hanem hogy éljek, akár jó itt, akár nem. Nem kell mindent csinálnunk, csak valamit, de azért, mert nem tudunk mindent csinálni, még nem kell okvetlenül valami rosszat csinálnunk. Éppoly kevésbé az én dolgom, hogy petíciókat menesszek a kormányzónak vagy a törvényhozásnak, mint ahogy nem az ő dolguk, hogy petíciókat küldözgessenek nekem; s ha még csak nem is hederítenek a petícióra, mitévő legyek? Erre az esetre az állam semmiféle megoldásról nem gondoskodott; már az alkotmánya maga is rossz. Ez talán túl szigorú, makacs és merev bíráltnak tűnik; de a legnagyobb gyengédséggel és megértéssel kell kezelni az egyetlen szellemet, mely méltányolni tudja vagy megérdemli. Így van ez minden jobbra fordulásnál, születésnél, halálnál – görcsbe rántja a testet.

Nem habozom kimondani, hogy mindazoknak, akik abolicionistáknak vallják magukat, azonnal meg kellene tagadniuk minden hatékony személyi és anyagi támogatást a massachusettsi kormánytól, s nem volna szabad kivárniuk, amíg ők kerülnek többségbe, s diadalra juttatják az igazságosságot. Szerintem elég, ha Isten az ő oldalukon van, más egyébre nem kell várniuk. Hisz minden ember, aki felebarátjánál igazabb, eleve egyfőnyi többséget képvisel.

Ezzel az amerikai kormánnyal, vagyis a képviselőjével: ennek az államnak kormányával évente mindössze egyszer találkozom közvetlenül, szemtől szembe – az adó szedő személyében; ez az egyetlen alkalom, amikor egy magamfajta ember szükségképpen találkozik a kormánnyal, s ilyenkor jól érthetően így szól hozzám: ismerj el; s e tekintetben az a legegyszerűbb, leghatékonyabb és az adott körülmények közt a leg-

kíváncsiabb tárgyalási mód, amely kifejezésre juttatja elégedettségem és iránta érzett szeretetem csekély voltát, ha megtagadom az elismerését. Udvarias felebarátom, az adószedő az az ember, akivel tárgyalnom kell – hisz végeredményben emberekkel és nem pergamennel perlekedem –, ő pedig saját jószántából vállalta a kormány képviselését. Hogyan tudhatná meg, ki ő, és mit tesz a kormány tisztviselőjeként, vagy emberként, ha nem kényszerül rá, hogy eltűnjön rajta, vajon úgy viselkedjék-e velem, mint tiszteletet érdemlő felebarátjával, felebarátjával és jóindulatú emberrel, vagy pedig mint örülttel és békebontóval, s nem kell-e arra törekednie, hogy ennek az akadálnak ellenére felebaráti magatartást tanúsítson, s hogy ne kísérjék tettét azzal összhangban levő goromba és heves gondolatok vagy szavak? Tudva tudom, hogy ha ezer, ha száz, ha tíz ember, akit meg tudok nevezni – csak tízbecsületes ember, sőt ha csak egyetlenegy becsületes ember éppen a Massachusetts államban a rabszolgatartást megszüntetve megtagadná a társas viszonyt, s emiatt börtönbe vetnék: ez az amerikai rabszolgaság végét jelentené. Nem számít az, milyen csekélynek látszik az első lépés; a helyes cselekvés mindörökké szól. De mi inkább csak beszélünk róla: ez, mondjuk, a mi küldetésünk. Több tucat újság áll a reform szolgálatában, de ember egyetlenegy se. Ha nagyra becsült szomszédom, az állam küldötte, aki napjait a tanácsteremben az emberi jogok megoldásának óhajtja szentelni – ahelyett, hogy Karolinában börtönnel fenyegetné, massachusettsi börtönben ülne, abban az államban, amely a rabszolgaság bűnét testvérállamának nyakába akarja varrni – jóllehet kettőjük viszályának okát jelenleg csak a vendégszeretet hiányában tudja megjelölni –, akkor a törvényhozás nem halasztaná el ezt a kérdést a következő télig.

Egy olyan kormány uralma alatt, amely bárkit is igazságtalanul bebörtönöz, az igaz embernek börtönben a helye. Manapság a megfelelő hely, az egyetlen hely, amelyről Massachusetts a szabadabb és kevésbé csüggedt lelkületű polgárai számára gondoskodott, a börtön. Az állam saját maga rekeszti, zárja ki őket a területéről, miután ők elvi okokból már kirekesztették magukat. A szökött rabszolga, a becsületszóra szabadon bocsátott mexikói hadifogoly, s az a fajával szemben elkövetett igazságtalanságokat jött ide felpanaszolni, itt találja meg ezen az elkülönített, de szabadabb tiszteletreméltóbb területen, ahová az állam azokat rakja, akik nem vele, hanem ellen vannak – az egyetlen épületben, ahol egy szabad ember egy rabszolgatartó államban becsülettel lakhatik. Aki azt hiszi, hogy befolyása ott semmivé válik, hangja többé nem sérti az állam fülét, immár nem falon belüli ellenség, az nem tudja, mennyivel erősebb az igazság, mint a tévedés, mennyivel ékesszólóbban és hatékonyabban tud szembeszállni az igazságtalansággal az, aki már valamennyire a saját bőrén tapasztalta. Adjuk le teljes szavazatunkat, ne csak egy darab papírt, vessük latba egész befolyásunkat. A kisebbség tehetetlen, amíg a többséghez igazodik; így még csak nem is kisebbség. De ha teljes súlyával opponál, akkor ellenállhatatlan. Ha az állam az elé az alternatíva elé kerül, hogy minden igaz embert börtönben tartson, vagy hogy abba hagyja a háborút, és megszüntesse a rabszolgaságot, nem fog habozni, melyiket válassza. Ha ezer ember nem fizetné ki az ez évi adóját, ez lenne olyan erőszakos és véres cselekedet, mint ha kifizeti, s ezzel lehetővé teszi az államnak, hogy erőszakosságot kövessen el, és ártatlan vért ontson. Tulajdonképpen ez a vértelen forradalom meghatározása, ha ilyen forradalom egyáltalán lehetséges. Ha az adószedő vagy bármely más közhivatalnok megkérdi tőlem – mint ahogy az egyik megkérdezte –, „mitévő legyek”, erre azt felelem, „ha tényleg tenni akar valamit, mondjon le az állásáról”. Ha az alattvaló megtagadja az engedelmséget, s a közhivatalnok leköszön az állásáról, a forradalom megvalósult. De tegyük fel, hogy vér fog folyni. Hát nem folyik egyfajta vér akkor is, ha valakinek a lelkiismeretét sebzik meg? Ezen a seben az ember igazi embersége és örökléte csordul ki, s örökkévaló halálra vérzik. Ezt a vért látom most folyni.

A törvénytörő bebörtönzéséről szoltam s nem a vagyonának elkobzásáról – jóllehet mindkettő ugyanazt a célt szolgálja –, mert akik a legtisztább igazságosság mellett állnak ki, s így a legveszedelmesebbek a korrump állam számára, azok vagyongyűjtésre rendszerint kevés időt fordítanak. Az ilyeneknek az állam viszonylag csekély szolgáltatást tesz, s így már a csekély adó is túlzottnak látszhatik, kiváltképpen ha az adózók arra kényszerülnek, hogy két kezük munkájával keressék meg. Ha létezne olyan ember, akinek a megélhetéshez pénzre egyáltalán nincs szüksége, akkor még az állam is habozna, hogy pénzt követeljen tőle. De a gazdag ember nem akarok személyeskedni – mindenkor eladja magát annak az intézménynek, mely gazdaggá teszi. Kielezve a dolgot, azt mondhatnám minél több pénz, annál kevesebb erényesség, mivel a pénz az ember és az általa áhított dolgok közt áll, s hozzásegíti az embert az utóbbiakhoz, az pedig bizonyos, hogy pénzt szerezni nem nagy erény. Igen sok kérdést elhallgattat, amit máskülönb az embernek meg kellene válaszolnia, így pedig az egyetlen kérdés, amit felvet, az a nehéz, de felesleges probléma, hogy miképpen költse el. Így az erkölcsi talaj kicsúszik a lába alól. Életlehetőségei ugyanolyan arányban fogyatkoznak, amilyen arányban gyarapodnak az úgynevezett „anyagi eszközei”. A gazdag ember az önfejlesztés érdekében nem is tehet okosabbat, mint hogy igyekszik megvalósítani azokat a terveket, amelyek még szegénysége idején fogantak meg benne. Krisztus olyképpen válaszolt a Heródes-pártiaknak, ahogy megérdemelték. „Mutassátok nékem az adópénzt” – mondta, mire az egyikük kivett a zsebéből egy dénárt; mert ha olyan pénzt használ valaki, amelyen a császár képe van, s amelyet a császár hozott forgalomba s tett értékessé, vagyis ha valaki az állam embere, s élvezi a császár uralmának előnyeit, akkor fizessen is vissza valamit a magából, ha a császár ezt követeli tőle. „Adjátok meg azért ami a császáré, a császárnak, és ami az Istené, az Istennek” – amittől nem lettek bölcsebbek, nem tudván, melyik melyik, hisz nem is akarták tudni.

Ha elfogulatlanabb felebarátaimmal beszélgetek, azt tapasztalom, akármit is mondanak e kérdés fontosságáról és komolyságáról, a közbéke miatti aggodalmaikról, a lényeg mégis az, hogy nem mondhatnak le a fennálló kormány védelméről, s rettegnek attól, hogy az iránta tanúsított engedetlenség a vagyonukra és családjukra nézve milyen következményekkel járna. Ami engem illet, még csak gondolni se akarok arra, hogy valaha is az állam védelmére szoruljak. De ha megtagadom az állam autoritását, amikor megjelenik az adóívvvel, egykettőre elveszi és eltékozolja minden vagyonomat, vég nélkül zaklat engem és gyermekeimet. Ezt nehéz elviselni. És ez aztán lehetetlené teszi, hogy becsületesen és ugyanakkor – ami a külsőleges dolgokat illeti – kényelmesen éljünk. Nem lesz érdemes vagyont gyűjteni, hisz az is biztosan újból veszendőbe megy. Legjobb, ha földet bérelünk, vagy valahol engedély nélkül letelepszünk, csak keveset termelünk s azt is gyorsan megesszük. Magunkba zárkózva kell élnünk, csak magunkra támaszkodhatunk, motyónkat becsomagolva útra készen kell tartanunk, s ne legyen sok elintézetlen ügyünk. Törökországban is meggazdagodhattunk, ha a török kormánynak minden tekintetben jó alattvalói vagyunk. „Ha az államot az ésszerűség elvei irányítják – mondja Konfucius –, akkor a szegénység és a nyomor szégyenletes dolog, ha viszont az államot nem az ésszerűség elvei irányítják, akkor a gazdagság és a kitüntetés lesz szégyen.” Nem: amíg nincs szükségem rá, hogy Massachusetts valamilyen távoli déli kikötőben, ahol a szabadságom veszélyben forog, kiterjessze fölém védőkarjait, vagy ameddig csak az a szándékom, hogy odahaza békés vállalkozással gyűjtsek vagyont, addig megengedhetem magamnak, hogy megtagadjam az engedelmisséget Massachusetts iránt, s a birtokomra és életemre való jogát kétségbe vonjam. Minden szempontból kevesebbe kerül kitenni magamat az állam iránti engedetlenségért járó büntetésnek, semmint engedelmeskedni. Mert ez esetben kevesebbnek érezném magamat.

Néhány esztendővel ezelőtt az állam megjelent nálam az egyház nevében, s felszólított, hogy egy bizonyos összeggel járuljak hozzá egy lelkész eltartásához – ennek a lelkésznek prédikációira az apám eljár, én azonban sohasem. „Fizess – mondta az állam –, vagy börtönbe kerülsz.” Megtagadtam a fizetést, de, sajnos, valaki jobbnak tartotta, ha fizet helyettem. Nem láttam be, miért kell a tanítónak a pap eltartására adót fizetnie, s miért nem kell a papnak a tanító eltartás ára. Hiszen én nem állami tanító voltam, hanem önkéntes díjazásból tartottam fenn magamat. Nem láttam be, hogy a népfőiskola miért ne szedhetne az állam támogatásával éppúgy adót, mint az egyház. Ám a városi tanácsos kívánságára beleegyeztem, hogy valami ilyesféle írásbeli nyilatkozatot tegyek: ezennel mindenkinek tudomására hozom, hogy én, Henry Thoreau nem óhajtom, hogy bármiféle testület tagjának tekintsenek, amelyhez nem csatlakoztam.” Ezt átadtam a városi írnoknak, s azóta is őnála van. Az állam ilyen módon tudomásul vette, hogy nem óhajtom, hogy az egyház tagjának tekintsenek, s többé nem is támasztott hasonló követelést velem szemben, jóllehet kijelentette, hogy az akkori, eredeti vélelmezéséhez ragaszkodnia kell. Ha név szerint ismertem volna, sorban kiléptem volna valamennyi társaságból, amelybe sohasem léptem be; de nem tudtam, hol találom meg a teljes névjegyzéket.

Hat éve nem fizetek fejadót. Ezért egyszer egy éjszakára börtönbe zártak, s ahogy ott álltam, és elnéztem a két-három láb vastag, tömör kőfalat, az egy láb vastag fa- és vasajtót, a vasrácsot, amelyen épp csak átszűrődött a fény, akarva, nem akarva elcsodálkoztam rajta, milyen ostoba szervezet: úgy bánt velem, mintha csak hús, vér és csont volnék, amelyet bezárhat. És ez a szervezet íme arra az eredményre jutott, hogy így veheti leginkább hasznomat, s egy pillanatra sem jutott eszébe, hogy netán a jószolgálataimat is igénybe vehetné. Beláttam, hogy köztem és polgártársaim közt ugyan kőfal meredezik, de van még egy ennél sokkal magasabb fal is, amelyet meg kellene mászniuk vagy át kellene törniük, hogy olyan szabadok legyenek, mint én. Egy pillanatra sem éreztem rabnak magamat; amikor falat húztak itt, csak pocsékolták a követ meg a maltert. Úgy éreztem magamat, mintha összes polgártársaim közt egyedül én fizettem volna adót. Nyilvánvalóan fogalmuk se volt, hogyan bánjanak velem, s ezért pimaszul viselkedtek. Minden fenyegetésük és minden udvariaskodásuk merő félreértésről tanúskodott; mert azt hitték, az a leghőbb vágyam, hogy a kőfal túlsó oldalán álljak. Csak mosolyogni tudtam rajta, milyen gondosan rálakatolták az ajtót elmélkedéseimre, amelyek minden engedély és akadály nélkül követték őket ki a szabadba, pedig hát egyedül ezek voltak igazán veszedelmesek. Mivel engem nem tudtak elérni, hát elhatározták, hogy a testemet büntetik meg, akár a kamaszok, ha nem tudnak odaférkőzni valakihez, akire haragszanak, hát a kuttyáján verik el a port. Az állam – most rájöttem – féleszű, s éppúgy retteg, mint a magányos vénkisasszony; aki retteg az ezüstkanalaiért, s a barátait nem tudja megkülönböztetni az ellenségeitől. A még megmaradt tiszteletemet is elvesztettem iránta, már csak szántam.

Tehát az állam az ember intellektuális vagy morális érzetével szándékosan sohasem száll szembe, csak a testével: az érzékszerveivel. Az állam fegyvere nem a magasabb rendű értelem vagy tisztesség, hanem a magasabb rendű fizikai erő. Nem arra születtem, hogy kényszerít alkalmazzanak velem szemben. A magam módján akarok lélegezni. Hadd lássuk, ki az erősebb. Mennyi ereje van a sokaságnak? Engem csak azok kényszeríthetnek valamire, akik valamilyen magasabb törvénynek engedelmeskednek, mint én. Az ilyen emberek arra kényszerítenek, hogy hozzájuk hasonlóvá váljak. De azt még sohasem hallottam, hogy a tömeg arra kényszerített volna valakit, hogy így vagy úgy éljen. Miféle élet volna az? Ha olyan kormányral kerülök szembe, amely azt mondja nekem: „pénzt vagy életet”, miért rohannak odaadni neki a pénzeimet? Lehet, hogy szorult helyzetben van, s nem tudja, mitévő legyen, de ezen én nem segíthetek. Neki kell segítenie önmagán, ahogy azt én is teszem. Ezen nem érdemes

siránkozni. A társadalmi gépezet sikeres működéséért nem én vagyok felelős. Én nem vagyok a gépész fia. Ha egy makk és egy gesztenye egymás mellett esnek le a földre, egyik sem marad tétlen, hogy ezáltal helyet csináljon a másiknak, mindegyik a saját törvényeinek engedelmeskedik; csíráznak, növekednek, virágzanak, ahogy csak tudnak, mígnem az egyik esetleg beárnyékolja és tönkreteszi a másikat. Ha egy növény nem bír természetének megfelelően élni, elpusztul, s ugyanígy az ember is.

A börtönben töltött éjszaka újszerű és elég érdekes élmény volt számomra. Amikor beléptem, a rabok ingujjban tereferéltek az ajtóban, élvezték az esti levegőt. De a börtönőr rájuk szólt: „Gyerünk, fiúk, záróra”, mire szétszéledtek, hallottam lépteik hangját, ahogy visszatértek kongó lakosztályaikba. A börtönőr így mutatta be nekem a cellatársamat: „prima legény és okos ember”. Amikor ránk zárta az ajtót, cellatársam megmutatta, hova akasszam a kalapomat, s elmondta, mit s hogyan csinál itt. A helyiségeket havonta egyszer meszelték, s a miénk volt a legtisztább, a legegyszerűbben berendezett, s valószínűleg a legtakarosabb lakás az egész városban. Cellatársam persze megtudakolta, hova valósi vagyok, s miért kerültem ide. Megmondtam neki, s aztán én is megkérdeztem tőle, miért került ide persze feltételeztem, hogy becsületes ember, s az adott körülmények közt, azt hiszem, az is volt. „Azzal vádolnak – mondta –, hogy felgyújtottam egy pajtát, pedig nem gyújtottam fel.” Amennyire ki tudtam bogozni a dolgot, valószínűleg az történt, hogy részegen lefeküdt egy pajtában, s ott pipára gyújtott; így égett le a pajta. Okos ember hírében állt, már mintegy három hónapja ült börtönben, a tárgyalásra várva, de, mondta, még ugyanennyi ideig kell várnia. Egészen otthonosan érezte itt magát, elégedett volt, hisz kosztot-kvartélyt kapott, s úgy gondolta, jól bánnak vele.

Ő az egyik ablaknál helyezkedett el, én a másiknál. Rájöttem, hogy aki huzamosabb időt tölt itt, annak az a fő foglalkozása, hogy kinéz az ablakon. Hamarosan elolvastam az összes röpiratot, amelyet otthagytak, megvizsgáltam azokat a helyeket, ahol hajdani rabok kitörtek a börtönből, vagy egy rácsot átfűrészelték, s meghallgattam a cella különféle lakóinak történetét; mert arra a meggyőződésre jutottam, hogy még itt is szállonganaktörténetek és pletykák, s ezek sohasem jutnak túl a börtönfalakon. Valószínűleg ez az egyetlen hely a városban, ahol verseket írnak, amelyeket utóbb körlevelek formájában kinyomtatnak, de nem publikálnak. Cellatársam egy egész sereg verset mutatott nekem – ezeket fiatalemberek szerezték, akiket szökési kísérlet közben rajtakaptak, s ezért úgy álltak bosszút, hogy e verseket énekelték.

Igyekeztem minél többet kipróbálni rabtársamból, mert attól tartottam, többé nem találkozom vele. De egy idő után megmutatta, melyik az én ágyam, s megkért, fűjjam el a lámpát.

Ez az itt töltött éjszaka olyan volt, mintha egy távoli országban utaztam volna, amelyet nem is reméltem, hogy valaha megláthatok. Úgy tűnt, mintha még sohasem hallottam volna a toronyóra ütését, sem a városka esteli hangjait; mert nyitott ablakoknál aludtunk, amelyek a rácson belül voltak Mintha szülőhelyemet a középkor fényében láttam volna: Concord folyónk a Rajnává változott át, lovagok és várak látomása vonult el előttem. Az utcákon a szabad városok öreg polgárainak hangját hallottam. Akaratlan szem- és fültanúja lettem mindannak, amit a szomszédos kiskocsmában tettek és mondtak – s ez teljesen új és ritka élmény volt számomra. Most láttam csak igazán közlőrl szűlővárosomat. Itt jóformán a belsejében voltam. Eddig még sohasem láttam az intézményeit. Ez pedig egyik különleges intézménye volt, mert ez a város megyeszékhely. Most kezdtem felismerni, miként tesznek-vesznek a lakói.

Másnap az ajtón levő nyíláson át pontosan beleillő hosszúkás-négyszögletes bádogláboskákban betolták a reggelinket. A lábosban egy fél liter csokoládé, egy darab barna kenyér meg egy vaskanál volt. Amikor beszóltak az edényekért, én, a zöldfülű vissza akartam adni, amit meghagytam a kenyereimből, de a társam megakadá-

lyozott ebben, s azt mondta, tegyem el ebédre vagy vacsorára. Kisvártatva kiengedték őt a szomszédos rétre szénát kaszálni – mindennap odament, és csak délben jött vissza. Így aztán elbúcsúzott tőlem, mondván, hogy valószínűleg nem fogunk többé találkozni.

Amikor kijöttem a börtönből – mert valaki beleavatkozott a dolgomba, és kifizette azt az adót –, nem tapasztaltam semmilyen nagy változást, mint amelyet olyan valaki tapasztalhat, aki fiatalon került börtönbe, s botorkáló, ősz emberként kerül ki onnan. S mégis, a szememben nagyobb változás ment végbe a tájon – a városon, Massachusetts államon s az egész országon –, mint amelyet az idő múlása okozhat. Most még tisztábban láttam az államot, amelyben éltem. Felismertem, mennyire bízhatom az emberekben, akik közt éltem, mint jó szomszédokban és barátokban. Baráti vonzalmaik csak a jó időkre szóltak; nem nagyon törték magukat az igazságosságért. S azt is láttam, hogy előítéleteik és babonáik következtében éppúgy különböznek tőlem, mint a kínaiak vagy a malájok, hogy az emberiességért hozott áldozataikban semmiféle kockázatot nem vállalnak, még anyagit sem, s hogy végeredményben korántsem olyan nemes lelkűek; a tolvajjal ugyanúgy bánnak, mint ahogy az velük, s azt remélik, hogy bizonyos rítusok betartásával, néhány imádsággal, meg azzal, hogy időnként egyenes, noha haszontalan úton járnak, üdvözülhetnek. Lehet, hogy túl szigorúan ítélem meg felebarátaimat; hisz szerintem sokan közülük még csak nem is tudják, hogy a lakhelyükön létezik olyanféle intézmény, mint a börtön.

Korábban az a szokás dívott nálunk, hogy ha egy szegény adós kijött a börtönből, ismerősei üdvözölték, keresztbe tett ujjakon át néztek rá – ami a börtönablak rácsát jelképezte –, s úgy kérdezték: „Jó napot, hogy s mint?” Engem felebarátaim nem üdvözöltek, csak előbb rám néztek, majd egymásra, mintha hosszú útról tértem volna meg. Amikor börtönbe dugtak, épp a suszterhoz indultam, hogy elhozzak tőle egy cipőt, amelyet megjavított. Midőn másnap reggel kiengedtek, ott folytattam, ahol előző nap abbahagytam, s miután felvettem a megjavított cipőt, csatlakoztam egy áfonyát gyűjtő csoporthoz, amely már türelmetlenül várt rám, én voltam ugyanis a vezetőjük. Egy félóra múlva – mert a lovat egykettőre felszerszámozták – már az áfonyacserjék közt jártunk, a környék egyik legmagasabb dombján, két mérföldre a városkánktól, s ott már az államnak híre-hamva se volt.

Hát ez az én „börtönéletem” története.

Az útdó megfizetése alól sohasem bújtam ki, mert éppúgy szeretnék jó szomszéd lenni, mint rossz alattvaló. Ami pedig az iskolák támogatását illeti, megteszem a magamét: nevelem polgártársaimat. Nem az adóív egyik vagy másik tétele miatt tagadom meg az adófizetést. Egyszerűen azért tagadom meg az engedelmességet az államnak, hogy hatásos formában elhatároljam és távol tartsam magamat tőle. Még ha lehetséges volna, akkor se próbálnám nyomon követni a dolláromat, mígnem az állam embert vagy lőfegyvert vásárol vele – a dollár ártatlan –, de igenis nyomon szeretném követni \ alattvalói hűségem következményeit. A valóság az, hogy a magam módján csendben háborút üzentem az államnak, noha – ahogy ez ilyen esetekben szokásos – továbbra is igyekszem, amennyire csak lehet, minden hasznát s előnyét élvezni.

Ha mások – az állam iránti együttérzésből – kifizetik a tőlem követelt adót, csak azt teszik, amit a maguk esetében már korábban megtettek, vagyis olyan mértékben segítik elő az igazságtalanságot, hogy az már az állam kívánságait is meghaladja. Ha a megadóztatott egyén iránti helytelenül értelmezett rokonszenvből kifizetik az adóját, hogy megvédjék vagyonát, vagy megakadályozzák bebörtönzését, ez csak annak a következménye, hogy nem fontolták meg kellő bölcsességgel, egyéni érzelmeik mennyire ellenkeznek a közjával.

Ez tehát mostani álláspontom. De ilyen esetekben az ember nem is lehet eléggé óvatos, mert egyébként makacssága vagy pedig a mások véleménye iránti túlzott tisz-

telet károsan befolyásolja majd tetteit. Azon kell lennünk, hogy csak azt tegye, ami rá tartozik s ami az időkkal összhangban van.

Olykor eltűnődtem: ez a nép valójában jót akar, csak tudatlan; helyesen viselkednék, ha tudná a módját; miért hozom hát felebarátaimat abba a kínos helyzetbe, hogy másként kelljen viselkedniük velem, mint ahogy szeretnének. De aztán újból elgondolkodom: ez még nem indokolja, hogy úgy tegyek, mint ők, vagy eltűrjem, hogy másoknak még nagyobb, másféle kínokat kelljen elszenvedniük. Aztán máskor meg így morfondírozok magamban: ha millió és millió ember minden hév, rosszindulat vagy személyes ellenszenv nélkül néhány shillinget követel tőlem, s ha az alkotmányuk értelmében nincs is módjuk rá, hogy ezen a követelésükön változtassanak vagy azt visszavonják, én meg nem fellebbezhetek más milliókhoz, akkor miért tegyem ki magamat ennek a mindent elsöprő nyers erőnek? A hideggel és éhséggel, a szelekkel és a hullámokkal nem szegülök szembe ilyen makacsul; ezer és ezer hasonló szükségesszerűségnek szó nélkül alávetem magamat. Nem dugom a tűzbe a fejemet. De amilyen mértékben ezt az erőt részben emberi s nem pedig pusztán nyers erőnek tekintem, s ha meggondolom, hogy ezekkel a milliókkal mint embermilliókkal s nemcsak mint nyers vagy élettelen dolgokkal van kapcsolatom, akkor úgy érzem, mégis fellebbezhetek: előbb és közvetlenül tőlük a Teremtőjükhöz, aztán tőlük önmagukhoz. De ha fejemet szándékosan tűzbe dugom, akkor nem fellebbezhetek sem a tűzhöz, sem a tűz Teremtőjéhez, csak magamat hibáztathatom. Ha meggyőzném magamat, s beérhetném azzal, hogy az emberek olyanok, amilyenek, s e szerint is viselkednék velük, nem pedig bizonyos szempontból a szerint, hogy az én kívánságaimhoz és váramozásaimhoz képest milyennek kellene lenniük, és nekem milyennek kelleneennem, akkor – akár egy jó muzulmánna és fatalistának – be kellene érnem azzal, hogy a dolgok olyanok, amilyenek, s azt kellene mondanom, ez Isten akarata. S mindenekelőtt az a különbség, hogy velük vagy egy pusztán nyers, természeti erővel szállok-e szembe, hogy velük többé-kevésbé hatékonyan szembeszállhatok; de azt nem várhatom, hogy mint Orfeusz, megváltoztassam a kövek, a fák és a vadállatok mivoltát.

Egyetlenegy emberrel vagy nemzettel sem akarok perlekedni. Nem akarok szórshasogató lenni, finom különbségtételekhez folyamodni, vagy felebarátaimnál jobbnak tartani magamat. Sőt azt mondhatnám, kifogást keresek, hogy alkalmazkodhassam az ország törvényeihez. Nagyon is szeretnék alkalmazkodni hozzájuk. Valójában ebből a szempontból gyanúperrel élek önmagammal szemben; minden esztendőben, amikor az adószedő megjelenik, kész vagyok megvizsgálni a szövetségi kormány és az állam cselekedeteit és magatartását meg a nép szellemét, hátha találok valamilyen kifogást az alkalmazkodásra.

*Szülónkként kell tisztelnünk hazánkat,
s ha szorgalmunkat vagy szeretetünket
e tisztelettől egyszer megtagadnánk,
viseljük terhét, és neveljük
szívünket hitre, lelkiismeretre,
s ne áhítsunk se hasznót, se hatalmat.*

Az állam, azt hiszem, minden effajta munkámat hamarosan kiveszi majd a kezemből, s akkor én sem leszek honfitársaimnál különb hazafi. Az alkotmány, kevésbé magas szempontból nézve, minden hibája ellenére is nagyon jó; a törvény és a bíróságok igen tiszteletreméltóak; még ez az állam és ez az amerikai kormány is sok tekintetben csodálatos, szinte páratlan, hálánkat kiérdemlő intézmény, ahogy azt már sokan elmondták; de kissé magasabb szempontból vizsgálva olyan, amilyennek én írtam

le; s még magasabb s a legmagasabb szempontból vizsgálva, ki tudja, milyen, s hogy egyáltalán érdemes-e elgondolkodni rajta?

De hát én a kormánnyal nem sokat törődöm, s a lehető legkevesebbet töprengek majd rajta. Meg ebben a világban sem élek túlságosan hosszú percekén át a kormány keze alatt. Akinek gondolatai, fantáziája és képzelőereje szabadon szárnyal, annak szemében mindaz, ami nem szárnyal szabadon, sohasem fog sokáig létezőnek látszani, s a balga uralkodók vagy reformerek végzetesen sohasem szakíthatják félbe gondolatait.

Az emberek többsége, tudom, másként gondolkodik, mint én; de azok, akik életüket hivatásuknál fogva ilyen vagy ehhez hasonló dolgok tanulmányozásának szentelik, éppoly kevésbé elégitenek ki, mint a többiek. Az államférfiak és törvényhozók, mivel teljesen a szervezeten belül élnek, sohasem láthatják azt világosan, a maga meztelenségében. Mozgásban levő társadalomról beszélnek, de nincs azon kívül levő megfigyelőhelyük. Némi tapasztalattal és ítélőképességgel rendelkezhetnek ugyan, s bizonyára sok leleményes, sőt hasznos rendszert ötlöttek ki, amiért őszinte hálával tartozunk nekik, de szellemi képességük és hasznosságuk meglehetősen szűk területre korlátozódik. Általában elfelejtik, hogy a világot nem a politika és nem a szükségszerűség kormányozza. Webster sohasem vizsgálja eléggé tüzetesen a kormányzatot, s így mérvadó véleményt nem is mondhat róla. Szavai bölcsességnek látszanak azoknak a törvényhozóknak a szemében, akik a fennálló kormány semmiféle lényeges megreformálását nem latolgatják; de a gondolkodó embereknek és azoknak a törvényhozóknak a szemében, akik minden időkre alkotnak törvényeket, meg egy pillantást se vet a témára. Ismerek olyanokat, akiknek e témára vonatkozó higgadt és bölcs elmélkedései egykettőre lelepleznék Webster szellemi kapacitásának és befogadóképességének korlátait. Ám a legtöbb reformer felületes nyilatkozataihoz s a politikusok még felszínesebb bölcsességéhez és ékesszólásához képest mégis az ő szavai úgyszólván az egyedüli értelmes és értékes megnyilatkozások, s így hálásak vagyunk az égnek érte. A többiekhez hasonlítva mindig határozott, eredeti és mindenekfelett gyakorlatias. De érdeme mégsem a bölcsesség, hanem a körültekintés. Az ügyvédek igazsága nem az Igazság, hanem a következetesség vagy a következetes célszerűség. Az Igazság mindig összhangban van önmagával, s nem az a legfőbb gondja, hogy leleplezze az igazságszolgáltatást, amely az igazságtalansággal is megférhet. Webster megérdemli, hogy az Alkotmány Védelmezőjének nevezzék, ahogyan egyesek nevezik. Valóban nem osztogat csapásokat, csak védelmez. Nem vezér, hanem csak a vezérek követője. Vezérei az 1787-es férfiak!” Sohasem próbáltam – mondja –, s nem is szándékozom megpróbálni, sohasem segítettem elő, s nem is szándékozom elősegíteni, hogy felbolygassuk a megegyezést, amelynek alapján az egyes államok unióba tömörültek” S abból kiindulva, hogy az alkotmány szentesíti a rabszolgaságot, kijelenti: „Mivel ez az eredeti szerződés részét képezi, hát ne változtassunk rajta.” Különleges éleselméjűsége és képességei ellenére sem tud valamely tényt pusztán politikai összefüggéseiből kiragadni, s olyképpen vizsgálni, mint amelyet feltétlenül az értelemnek kell eldöntenie, így például, hogy mi a teendőnk ma, itt Amerikában, a rabszolgaság tekintetében. Ehelyett az alanti kétségbeejtő válaszhoz folyamodik vagy menekül – s eközben kijelenti, hogy fenntartás nélkül s mint magánember beszél –, amiből a társadalmi kötelezettségeknek miféle új és különleges kódexére következtethetünk? „Az a mód, ahogy a rabszolgatartó államok kormányai ezt a kérdést szabályozzák, saját belátásuktól, valamint attól a felelősségérzettől függ, amellyel választóik, a tisztesség, emberiesség és igazságosság általános törvényei s Isten iránt viseltetnek Az emberiesség érzetéből vagy más okokból egyebütt létrejött szervezeteknek ehhez az égvilágon semmi köze. Sohasem kaptak, s nem is fognak kapni tőlem semmiféle bátorítást.”

Akik az igazságnak tisztább forrását nem ismerik, folyását feljebb nem követték nyomon, azok – bölcsen – megállnak a bibliánál és az alkotmánynál, s ott isznak belőle hódolva és alázatosan; de akik látják, honnan csordogál alá ebbe a tóba vagy abba a medencébe, azok újból nekigyürkőznek, s továbbzarándokolnak forrása felé.

Amerikában eddig még nem akadt törvényhozói lángész. Ilyenek a világtörténelemben is csak elvétve akadnak Szónokok, politikusok, ékesszóló emberek ezrével vannak, de olyan ember eddig még nem nyitotta szóra a száját, aki napjaink gyakran vitatott kérdéseire megoldást tudna találni. Önmagáért szeretjük az ékesszólást az igazságért, amit esetleg kinyilvánít, vagy a hősiességért, amire talán lelkesít. A mi törvényhozóink még nem tanulták, milyen értéket jelent a nemzetnek a szabad kereskedelem, a szabadság, az egység és a feddhetetlenség. Még az adózás és a pénzügy, a kereskedelem, a kézműipar és a földművelés viszonylag egyszerű kérdéseinek megoldására sincs meg a szellemi képességük vagy tehetségük. Ha pusztán a kongresszusi törvényhozók szószátyárkodó szellemére volnánk utalva, ha irányításukat nem helyesbíténé a nép kellő tapasztalata és hangos panaszszava, akkor Amerika nem őrizhetné meg rangját a nemzetek sorában. Ezernyolcszáz esztendeje kész, bár talán ezt nem volna szabad mondanom, az Újtestamentum; de hol az a törvényhozó, akinek elég bölcsessége és gyakorlati érzéke volna ahhoz, hogy kihasználja a fényt, amelyet az a törvényhozás tudományára áraszt?

A kormányhatalom, még az is, amelynek hajlandó vagyok alávetni magamat – mert örömet engedelmességnél azoknak, akik nálam többet tudnak, s helyesebben viselkednek, sőt sok dologban még azoknak is, akik nálam se többet nem tudnak, s nem is viselkednek helyesebben –, a kormányhatalom, mondom, még mindig tökéletlen: ahhoz, hogy feltétlen igazságos legyen, az alattvalók szentesítésére és beleegyezésére volna szüksége. Nem lehet teljes joga személyemre és vagyonomra, hanem csak annyi, amennyit átruházok rá. Az abszolút egyeduralomtól a korlátozott egyeduralom felé, a korlátozott egyeduralomtól a demokrácia felé történő haladás az egyén igazi tisztelete felé való haladást jelenti. Még a kínai filozófus is elég bölcs volt ahhoz, hogy a birodalom alapjának az egyént tekintse. Vajon a demokrácia, mai formájában, a kormányzás legtokéletesebb módját testesíti-e meg? Nem volna-e lehetséges még egy lépést tenni az emberi jogok elismerése és megszervezése felé? Addig nem lesz igazán szabad és felvilágosult az állam, amíg az egyént, mint magasabb és független hatalmat: mint saját hatalmának és autoritásának forrását el nem ismeri, s nem ennek megfelelően bánik vele. Képzeletben elgyönyörködöm egy olyan államon, amely végre megengedheti magának, hogy minden emberhez igazságos legyen, s az egyénnel úgy bánjon, mint felebarátjával; amely még azt sem tartaná a nyugalmával összeférhetetlennek, hogy egyik-másik egyén távol tartja magát tőle, se nem avatkozik bele az ő dolgába, se nem hagyja magát abba belevonni, feltéve, hogy az illető teljesíti minden felebaráti és embertársi kötelességét. Az az állam, amely ilyen gyümölcsöt terem, s hagyja, hogy az, mihelyt megéri, lehulljon, előkészíti az útját egy még tökéletesebb és nagyszerűbb államnak, amelyet szintén elképzelttem magamnak, de eddig még sehol sem láttam.